

KUTATÁSI JELENTÉSEK

86

Spéder Zsolt (szerk.)

PÁRHUZAMOK

Anyaországi és erdélyi magyarok
a századfordulón

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

86.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

A kiadvány a Párkapcsolatok formaváltása – átmenetek és/vagy stabilitás c. OTKA kutatás keretében készült, az Életünk fordulópontjai – Erdély adatgyűjtést az OTKA 49066 program támogatta

Igazgató:

Spéder Zsolt

Készítették:

*Földházi Erzsébet, Geambaşu Réka, Gödri Irén, Horváth István, Kapitány Balázs,
Kiss Tamás, Monostori Judit, Murinkó Livia, Pongrácz Tiborné, Spéder Zsolt, Veress Valér*

Olvasószerkesztők:

Sághi Gábor, Hadikné dr. Végh Katalin

Technikai szerkesztők:

Kardulesz Ferencné, Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Budapest
Buday László u. 1–3.
1024

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236–736–X
ISBN 978–963–9597–16–7

Párhuzamok

Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón

Szerkesztette:

Spéder Zsolt

Budapest
2009/2

Tartalom

I. A KUTATÁS KERETEI

- Spéder Zsolt*: Az anyaországi és az erdélyi magyar népeiséget összehasonlító kutatásról, az átmenet magyarországi és romániai kontextusáról 7
- Kiss Tamás – Kapitány Balázs*: Magyarok Erdélyben: a minta kialakítása és az adatfelvétel 31

II. DEMOGRÁFIAI VISELKEDÉS

- Spéder Zsolt – Kiss Tamás*: A családalapítás változó gyakorlata. Párkapcsolatok és gyermekvállalás kohorszspecifikus metszetben 55
- Spéder Zsolt–Veress Valér*: Gyermekvállalási szándékok, családnagyság 71
- Pongrácz Tiborné*: A párkapcsolatok jellegzetességei Erdélyben és Magyarországon 87
- Murinkó Livia*: Első elköltözés a szülői házból 107
- Földházi Erzsébet*: Az első házasság felbomlása. Válás Magyarországon és az erdélyi magyarok körében 135

III. HATÁRON KÍVÜL, KISEBBSÉGBEN

- Horváth István*: Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában 153
- Gödri Irén – Kiss Tamás*: Migrációs készség, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében 183

IV. TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK

- Monostori Judit – Veres Valér*: A fiatal népesség rétegződése a vidéki Magyarországon és Erdélyben 219
- Geambaşu Réka*: Nemek közötti egyenlőtlenségek Erdélyben és Magyarországon a 21–44 év közötti népesség körében 243
- Monostori Judit*: Szegénység az erdélyi magyarok körében és a vidéki Magyarországon 275
- Kapitány Balázs – Kiss Tamás*: Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben 297

I. A KUTATÁS KERETEI

**Az anyaországi és az erdélyi magyar népeket összehasonlító
kutatásról, az átmenet magyarországi és romániai kontextusáról**

Spéder Zsolt

Tartalom

A kutatási cél	11
Kultúra és/vagy struktúra: az erdélyi magyar népesség (demográfiai) viselkedésének kontextusáról.....	13
Rendszerváltozás Magyarországon és Romániában	14
A termékenység alakulása.....	19
Párkapcsolatok: házasságkötés, élettársi kapcsolat, válás	23
Házassági homogámia és etnikai reprodukció	26
Kivándorlás	26
Az összmagyar népesség előrebecslése.....	27
Eltérő családpolitikai rezsimek	28
Irodalom.....	29

A kutatási cél

Nem állíthatjuk, hogy híjával lennénk a magyar népesség demográfiai viselkedését vizsgáló munkáknak, köztük a határon kívül élőkkel foglalkozóknak sem.¹ Az elmúlt évtizedben számtalan átfogó elemzés született ez utóbbi tárgykörben (pl. Csata–Kiss 2007; Veress 2002; Kiss–Gyurgyik 2009), és folyamatosan kutatják a népesség rétegződését is (Veress 2003). Egy sor tematikus tanulmányt ismerünk a (ki)vándorlásról (Gödri–Tóth 2005), illetve a migrációs szándékokról, ugyanígy a házasságkötések etnikai összetételéről, azok alakulásáról (Horváth 2004). A magyarországi viszonyok feltárásával sem lehetünk elégedetlenek, hiszen újabb és újabb írások születnek a termékenységről, a párkapcsolatok alakulásáról, a válásról, az öregezésről, az egészségi állapotról, a vándorlásról (Sik 1994; Kodi 2004; Spéder–Kamarás 2008). Sőt, nemrégiben az összmagyar népesség alakulására is készült előreszámítás (vö. Hablicsek et al. 2005). Mégis igen izgalmas feladatnak mutatkozik az anyaországi és az erdélyi magyarság néhány kulcsjellemzőjének és társadalomszerkezetének néhány kiválasztott aspektusának az összehasonlítása. A fent említett kutatási beszámolók ugyanis kiváló kiindulási pontot szolgáltatnak a további vizsgálódáshoz, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében – budapesti és kolozsvári kutatók részvételével kidolgozott – kutatási koncepció és adatgyűjtési program (*Életünk fordulópontjai és Életünk fordulópontjai – Erdély²*) pedig számtalan új elemzési lehetőséget kínál.

Az *Életünk fordulópontjai (ÉF)* kutatási program Magyarországon lassan egy évtizedes múltra tekint vissza. A 2000-ben kialakított koncepció elsődleges célja, hogy átfogó és egyben részletes képet adjon a rendszerváltozást követően felgyorsuló demográfiai változásokról (Spéder 2001). Az ÉF koncepciójának kialakításában lényeges szerepet játszott, hogy kapcsolódni tudunk egy széles körű nemzetközi együttműködésben kivitelezett projekthez, a *Generation and Gender Program (GGP)*-hoz (Vikat et al. 2007). Ez utóbbinak az a célja, hogy átfogóan feltárja az új európai népesedési magatartás jellemzőit, melyet sokan az ún. második demográfiai átmenet következményének tekintenek. A GGP kutatási program egyik kulcskérdése, hogy részletesen megvizsgálja egyik oldalról az attitűdök és szándékok, másik oldalról a strukturális körülmények (munkapiaci helyzet, anyagi körülmények, stb.) szerepét a demográfiai viselkedés alakításában. E cél elérését leginkább a követéses vizsgálatok teszik

¹ E bevezető tanulmány megírásához sokoldalú segítséget kaptam Kiss Tamástól, aki aktívan részt vett a romániai és erdélyi adatok összegyűjtésében, és segített a romániai és különösképpen az erdélyi adatok értelmezésében. Rajta kívül Kapitány Balázs és Veress Valér e bevezető tanulmány korábbi változatához fűzött megjegyzései segítettek e végső változat kialakítását. Segítségüket ezúton is köszönöm.

² Az *Életünk fordulópontjai – Erdély* kutatást négy intézmény – a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Kolozsvár, az RMDSZ demográfiai munkacsoport és az Etnikumközi Kapcsolatok Kutató Intézete (CCRIT) – szoros együttműködésének keretében zajlott. A kutatási koncepció kidolgozásában és megvalósításában Kolozsvárról Kiss Tamás és Veress Valér, Budapestről Kapitány Balázs és e tanulmány szerzője vett részt.

lehetővé, így az ÉF kérdőívét az eredeti mintán 2004–2005-ben, majd 2008–2009-ben újra lekérdeztük.³

Időközben Románia is bekapcsolódott a GGP programba, és ez felvetette annak lehetőségét, hogy egy majdani magyar-román összehasonlítás keretében a Romániában élő magyarok demográfiai magatartását is megvizsgáljuk. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a romániai kutatás mintájában magyar népesség elemszáma az önálló elemzéshez alacsony lesz, és az is, hogy a romániai vizsgálat során kizárólag román nyelvű kérdőívvel dolgoztak. A fenti információk arra ösztönöztek, hogy az ÉF kutatás kérdőívét Erdélyben a magyar népesség körében magyar nyelven is lekérdezzük. A 2004 és 2005 folyamán elvégzett *Életünk fordulópontjai – Erdély (ÉFE)* adatgyűjtés tehát egyszerre illeszkedik egy magyarországi adatfelvételhez és egy nagy nemzetközi vizsgálat sorozathoz, amelyben több európai ország, köztük Románia is részt vesz.

Ezek a programok egyszerre kitérítik és egyben korlátozzák is a kutatók lehetőségeit. Az *Életünk fordulópontjai* magyar és erdélyi adatgyűjtése során egységesen alkalmazott kérdésprogramnak köszönhetően összevethetjük az egyéni és családi szintű demográfiai magatartás kulcsjellemzőit, az anyaországi és az erdélyi magyar társadalom meghatározó aspektusait. Feltárhatjuk, hogy Magyarországon és Erdélyben mennyiben térnek el a felnőtté válás legfontosabb eseményei, hogy hogyan változik az egymás után születő generációk (kohorszok) gyermekvállalási magatartása és párkapcsolati életútja, hogy a két populáció ma reprodukív korú tagjai ugyanannyi gyermeket szeretnének-e, hogy megegyezik-e a párkapcsolatok tartóssága? Megvizsgálhatjuk a társadalomszerkezet néhány jellemzőjét is; eltér-e a fiatalok (45 év alattiak) rétegződése és anyagi helyzete Magyarországon és Erdélyben, mennyiben más az egyéni magatartások társadalomszerkezeti kerete. Az ÉFE néhány lényeges *Erdély-specifikus* elemzésre is alkalmat nyújt, így a például a kivándorlási szándékok mérésére, az etnikai kötődések részletesebb vizsgálatára.

Természetesen az erdélyi adatgyűjtésünknek, így az erre alapozott összehasonlításnak is megvannak a maga korlátai. A leglényegesebb ezek közül, hogy míg Magyarországon a szinte teljes nagykorú (18–75 éves), addig Erdélyben csak a fiatal (18–45 éves) népességet kérdeztük meg. Ez nyilván elemzési és tematikus megszorításokkal jár együtt. Gondot okoz, hogy a kohorsz-elemzésekben nem tudjuk részletesen bemutatni a '70-es, '80-as években elköltöző, házasuló és gyereket váró népesség viselkedését, így a változások értelmezéséhez az indokoltnál rövidebb történeti perspektíva áll rendelkezésre. Az erdélyi minta „fiatal volta” szintén korlátok közé szorítja az anyagi körülmények (szegénység, társadalomszerkezet) elemzését, hiszen az eredmények a „fiatalkorú, a 45 év alatti felnőtt népességre” vonatkoznak. Végül a mintaválasztás miatt az idősek helyzete, az öregedés folyamata sem vethető össze, jóllehet ezeken a területeken legalább annyi, ha nem több különbségre számíthatunk, mint a fiatalabbak családformálódása területén.

³ Mivel a 2. hullám kérdőívét a GGP kérdőívével összehangban kívántuk hozni, ezért az 1. hullám kérdőívén változtatásokra került sor.

Végül azt szeretnénk kiemelni, hogy az *erdélyi adatgyűjtés* során – a korábbi vizsgálatoktól eltérően – kétlépcsős (címbejárás és adatgyűjtés) mintavételt alkalmaztunk, azt tekintve szelekciós kritériumnak, hogy „magyar az, aki megérti a kérdőív kérdéseit és válaszolni is tud rá”. Ezzel, ismereteink szerint, a korábbiaktól eltérő, az erdélyi magyar népességet kutatási kérdéseink szempontjából jobban reprezentáló mintát kaptunk. Az erdélyi mintavétel módjáról, mintánk sajátosságairól kötetünkben *Kapitány és Kis*⁴ e kötetben szereplő közös tanulmánya ad átfogó elemzést. Az *Életünk fordulópontjai* adatgyűjtési jellemzőit, a mintavétel, a terepmunkát stb. a Kapitány (2003) által szerkesztett dokumentációs kötet mutatja be.

Kultúra és/vagy struktúra: az erdélyi magyar népesség (demográfiai) viselkedésének kontextusáról

Az összehasonlító kutatások világában számtalan – nyilvánvalóan az egyéni érdeklődéstől, az elemzés során rendelkezésre álló adatoktól is függő – eljárást ismerünk. Az irányzatok mégis összefoglalhatók két nagy csoportba. Az egyikbe azok sorolhatók, amelyek számos országot vetnek össze. Ide tartoznak a nagy nemzetközi összehasonlító vizsgálatok.⁵ Ezek eredményeként általában a nagyon általános összefüggések bemutatására, elemzésére, a jóléti állami rezsimék stb. szerinti eltérések megállapítására nyílik lehetőség. Más kutatások ezzel ellenkező stratégiát követnek: két-három országot választanak ki, így az egyes országok intézményrendszerének különbségeit is erőteljesebben figyelembe tudják venni.⁶

A mi kutatásunk ez utóbbi kategóriába tartozik, de a nemzetközi összehasonlítások eljárásaihoz viszonyítva korlátozott: hiányzik a Romániában élő teljes népesség és/vagy román nemzetiségű népesség magatartásának vizsgálata. Kötetünk tanulmányai ugyanis az *anyaországi és erdélyi magyar népesség összehasonlítását* célozzák. Úgy gondoljuk, hogy az anyaországi, de különösképpen az Erdélyben élő magyarok demográfiai viselkedésének elemzése akkor lesz teljes, ha munkánkat a román népességre is kiterjeszthetjük. Addig is, ebben a bevezető tanulmányban néhány szempontra, és elsődlegesen népmozgalmai adatokra alapozva egy *magyarországi – erdélyi magyar – romániai* összehasonlítással kísérletezünk.

A demográfusok hajlamosak eltekinteni attól, hogy az élet kulcseményei – születés, elköltözés a szülői házból, házasság, válás, el- és kivándorlás – adott társadalmi, gazdasági, intézményes kontextusban és meghatározott kulturális térben történnek. Mégis szaporodnak azok a munkák, amelyek az intézményrendszerek, a struktúra és a kultúra meghatározó szerepére hívják fel a figyelmet. (Buchanan 1989; Thornton–Philipov 2009) Jogosan sorolhatók ezek közé a miénk is. Az általunk vizsgált két népesség kulturális jellemzői számtalan szem-

⁴ A kötetünkben szereplő tanulmányokra itt és a következőkben évszám nélkül a szerzők nevének kiemelésével hivatkozunk.

⁵ Azon elemzésekre gondolunk, amelyek a Family and Fertility Survey, a World Value Survey, a European Community Household Panel, Eurobaromter stb. adatgyűjtéseket használják. Pl. Kiernan 2002; Pienelli et al. 2002; Adseara 2005; Fahey–Spéder 2004.

⁶ Pl. Oláh (2003).

pontból megegyeznek, ugyanakkor eltérőek az intézményes és strukturális (munkapiaci, anyagi) körülményeik. A kulturális kontextus fontossága persze csak akkor mutatható ki egyértelműen, ha román referenciával is rendelkezünk majd. Így összehasonlításunk egy olyan kutatási program első lépésének tekinthető, amely a kultúrának és a struktúrának a népesedési magatartásban betöltött szerepét kívánja tisztázni, kiterjesztve a közép-kelet-európai demográfiai átmenetre. Azt reméljük, hogy munkánk – a maga korlátozottságában is – közelebb visz a fenti kutatási kérdés megválaszolásához.⁷

Noha a Magyarország–Románia kontextus különbségeit az egyes tanulmányok az adott területen mindig figyelembe veszik, mégis indokoltnak tűnik, hogy a két országot jellemző legfontosabb *általános tendenciákat*, azok illeszkedését az európai tendenciákba e bevezetésben röviden vázoljuk. Ennek során lehetőség szerint mindig kitérünk arra, hogy *az erdélyi magyarság helyzete mennyiben különbözhet* a romániai általános viszonyoktól.

Rendszerváltozás Magyarországon és Romániában

Kutatásunk azt tekinti fő céljának, hogy leírja és értelmezze a népesedési magatartás rendszerváltást követő mozzanatait. Ezenközben a jelen viszonyok elemzésére koncentrálnunk, még akkor is, ha számos vonatkozásban tovább hatnak a késő szocializmus időszakának tényezői. Szándékaink szerint a múlttal csak annyiban foglalkozunk, amennyiben az a jelen viszonyok megértéséhez elengedhetetlen. Hasonlóan járunk el a társadalmi kontextust illetően is: nem törekedhetünk itt átfogó magyar–román összehasonlításra, az azon belüli erdélyi körülmények elemzésre, hiszen ez túlmutat lehetőségeinken. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy felvázoljuk – ha elnagyoltan is – a magyarországi és a romániai rendszerváltozás néhány sajátos elemét, a társadalmi és gazdasági átmenetnek azokat a jellemzőit, amelyek érzékeltetik a kötetben megjelent elemzések relevanciáját.

A kutatás tárgyának kontextusát képező magyarországi és romániai politikai és gazdasági rend alapjaiban azonosnak tekinthető – versenydemokrácia, magántulajdonon alapuló piacgazdaság –, és köztudott, hogy mindkét ország a szocializmusból a kapitalizmusba vezető átmenet útját járta, és ma a globális gazdaság európai centrumának periferiájában helyezkedik el. Ugyanakkor nem tehetünk egyenlőségjelet sem a kiinduló helyzetet, sem az átmenet mi-kéntjét illetően, aminek következtében a két, vizsgálatunk idején már EU-tagország társadalmi rendje sem tekinthető azonosnak (vö. King–Szelényi 2005; Csaba 2007). E bevezetőben inkább a sajátosságokra (különbségekre) fogunk fókuszálni, bár semmiképpen nem szeretnénk negligálni a két országot jellemző alapvető hasonlóságokat.

⁷ Kutatásunk beágyazottsága lehetővé teszi, hogy az anyaországi és erdélyi magyar viszonyokat a jövőben nemzetközi kontextusban, a Generation és Gender Programban szereplő országokkal való összehasonlításban is értelmezzük.

(*Célok, eszközök, körülmények*) Az 1989–90-ben elindult politikai átalakulás idején egyetértés volt abban, hogy a szocialista rendszer tarthatatlan, és ha vita tárgya volt is a változtatások és a változások módja, mértéke és jellege, egyetértés mutatkozott abban, hogy az átalakulás célja a nyugati társadalmi berendezkedés: versenyképes magángazdaság, működő politikai demokrácia, jólét. A megvalósítás módja persze számtalan külső és belső tényezőtől függött: így az uralkodó elit csoportjainak erőviszonyaitól, a nyugat-európai centrumtól való távolságtól, a gazdasági fejlődés hosszú távú trendjeitől (gazdasági fejlettség és szerkezet), a kulturális hagyományoktól és nem utolsósorban az átalakulás felett „bábáskodó” nemzetközi szervezetek (EU, Világbank, IMF stb.) elvárásaitól (Janos 2003; King–Szelényi 2005; Kornai 2005; Sztompka 2000; Zapf 2002).

(*Az új rend jellemzői*) Azokkal értünk egyet, akik szerint lényeges különbség lehet az átmenet módozatait („paths”) és végső következményeit („destinations”) tekintve. A két országban megfigyelhető átalakulást a King és Szelényi által kialakított tipológia szerint nem ugyanabba a kategóriába sorolhatjuk be. A szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetnek általuk megkülönböztetett három tipikus útja a tőkések nélküli kapitalizmus, a felülről létrehozott politikai kapitalizmus és az alulról épített hibrid kapitalizmus. A minőségileg eltérő három formáció közül Magyarország (Csehországgal és Lengyelországgal együtt) az elsőbe, Románia (Oroszával együtt) a másodikba sorolható, a harmadikat Kína képviseli.

A szerzők szerint a *magyarországi átmenet* jellemzője a technokraták és az értelmiségi csoportok koalíciója, amely megakadályozza, hogy a korábbi nómenklatúra a privatizáció hegemon szereplőjévé váljon (mint pl. Oroszában). Ehelyett a privatizációban a külföldi tőke dominál, melyet alapvetően a bérelőny, a Nyugathoz való közelség, a technokrácia kapcsolathálózata vonzott, de ne feledkezzünk meg az Európai Unió országainak biztonságpolitikai szempontjairól se (Janos 2003). A privatizációnak ez a módja gazdasági/szervezeti/technikai know-how-val párosult, ami lehetővé tette, hogy a szükségszerű deindusztrializálódást (a versenyképtelen ipari szerkezet leépülését) egy új iparosodási periódus kövesse. Az újonnan kiépült ipari szektor exportorientált, a központi nyugat-európai piacokra termel. Az állami szerepvállalás sem tűnt el teljesen: jóllehet szűkült, ám így is jelentős a súlya a közösségi infrastruktúra biztosításában, a humán erőforrások újratermelésében. (King–Szelényi 2005)

A felülről létrehozott kapitalizmusban, amelybe a szerzők szerint a *romániai átmenet* is besorolható, a korábbi nómenklatúra kulcsszerepet játszik az átalakulásban és közelebről a privatizációban is. A működő tőke beáramlása kevésbé élénk, mint a másik két típusban, sőt tőkehiány és beruházáshiány jellemzi, és így nehezebben tudják megújítani gazdasági szerkezetüket. A gazdaságszerkezetben a primer (kitermelő és nyersanyag-) ágazatok kerültek előtérbe, igen gyakori a vállalatok közötti barter- (csere-) kereskedelem. Az ipar gyenge megújuló képessége miatt a reruralizálódás folyamata a jellemző. A munka- és pénzhiány miatt kényszerűen kiterjed az önellátó kitermelés, megerősödnek a háztartásgazdaságok. Hátráltatja a gazdasági integrációt és a tőkebevonást, hogy a szűk költségvetési bevételek miatt a kormányzat nem fektet elég erőforrást a humán tőke képzésébe.

A szerzők természetesen nem feltételezik, és mi se gondoljuk úgy, hogy a két összehasonlítható ország átalakulása maradéktalanul leírható a fenti típusokkal, hiszen a valóságos folyamatok mindig „vegyes természetűek”. A társadalomszerkezeti vizsgálatok (*Monostori – Veress és Gembascu* kötetbeli tanulmánya) szempontjából mégis fontos utalni a különbségekre, akkor is, ha a ma mindkét ország esetében fennálló teljes jogú EU-tagság az egyneműség védjegyének tekinthető.

(*A gazdaság teljesítménye*) Az átalakulás hozadékának minősítésében kitüntetett szerepe van az életszínvonal alakulásának, ami nyilvánvalóan a gazdasági teljesítmény függvénye. Jórészt éppen az ezen a téren mutatkozó alkalmatlanság miatt vesztette el a szocialista berendezkedés a legitimitását, mint ahogy fordítva, a modern jóléti államokban is a széles értelemben vett jóléti fejlődés az egyik legfontosabb legitimációs kritérium (Janos 2003). A piacgazdaságra való áttérés valamennyi érintett országban a nem hatékony gazdasági tevékenységek megszüntetésével, ezzel összefüggésben gazdasági visszaeséssel, a jövedelmek és a fogyasztás csökkenésével járt együtt. A növekedés csak az 1990-es évek közepén-végén indult be, de – mint látni fogjuk – időben eltolódva és más-más ütemben. E társadalmi változás országon belüli értékeléséhez sok szempontból elégséges a gazdasági teljesítmény alakulását vizsgálni, ha azonban két országról van szó, ajánlatos felmérni a jóléti színvonal különbségét is.

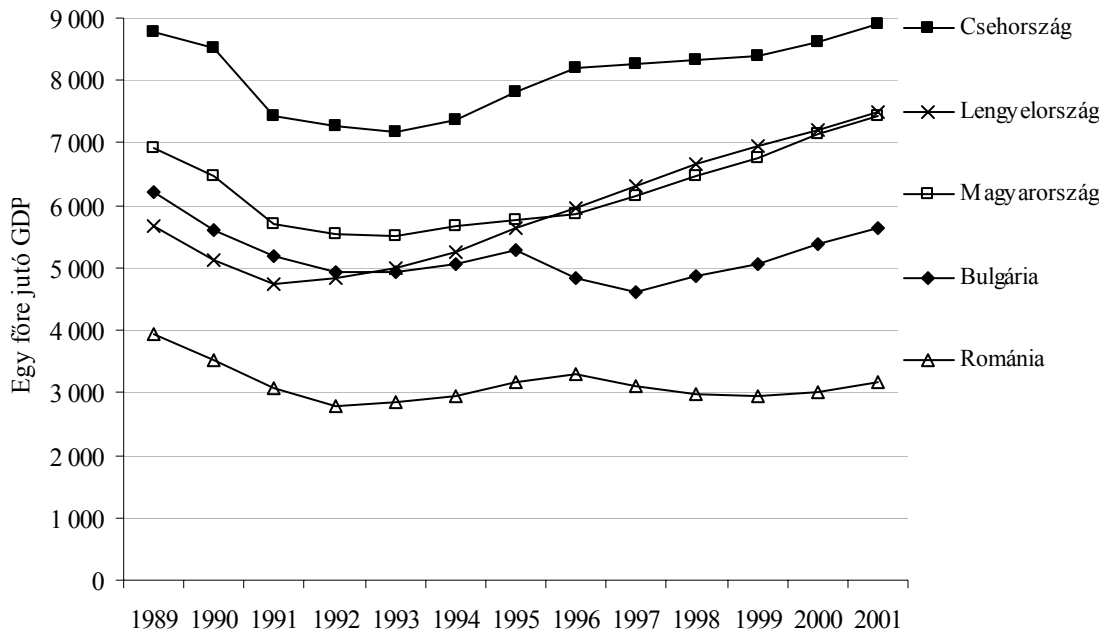
Az egyes országok gazdasági teljesítményének és *jóléti színvonalának akkurátus összevetéséhez* az eltérő bérköltségeket és árszerkezetet is figyelembe vevő összehasonlító áron számolt adatokra van szükség. Madison történeti statisztikai adatait használtuk erre a célra. Ezek egyszerre alkalmasak mindkét dimenzió leírására (Madison 2006).⁸ Ezek szerint közvetlenül a rendszerváltozás előtt az egy főre jutó gazdasági teljesítmény Magyarországon a romániaiaké 1,75-szerese volt.⁹ A '90-es évek első felében mindkét országban visszaesés következett be, majd a '90-es évek közepén lassan beindult a növekedés (vö. 1. ábra). Míg Magyarországon ez a folyamat az új évezred első évtizedének elejéig töretlen volt, sőt a '90-es évek végén felgyorsult, addig Románia egy újabb visszaesést és stagnálást szenvedett el (vö. Stanculescu 2009), és csak az ezredforduló táján következik a növekedési szakasz. Az Eurostat számításai szerint 2005-ben Magyarország gazdasági teljesítménye az európai (EU-27) átlag 63 százalékát, míg Romániáé 35 százalékát tette ki (Eurostat 2008). Ezek alapján vizsgálatunk idején a jóléti szintek közötti különbség az 1989-esnél valamivel nagyobb, 1,8-szeres volt.¹⁰

⁸ Madison 1990-es Geary–Khamis dollárban adja meg mind a GDP-t, mind pedig az egy főre jutó GDP-t.

⁹ Magyarországon az összehasonlító áron számított egy főre jutó GDP 1988-ban volt a legmagasabb (7031 dollár), Romániában pedig 1986-ban (4215 dollár), azt követően folyamatosan csökkent.

¹⁰ Noha az összehasonlító elemzések szempontjából nincsen jelentősége, hiszen azok 2004-2005-ben hasonlítják össze a magyarok magatartását és körülményeit, meg kell jegyezni, hogy jelen évtized második felében, amikor Magyarországon a GDP stagnált, Romániában viszont erőteljesen növekedett. 2007-ben már csak 1,53-szoros volt a két ország közötti különbség (EUROSTAT 2008: 3).

1. ábra. A GDP alakulása öt közép-kelet-európai országban, összehasonlító dollárban

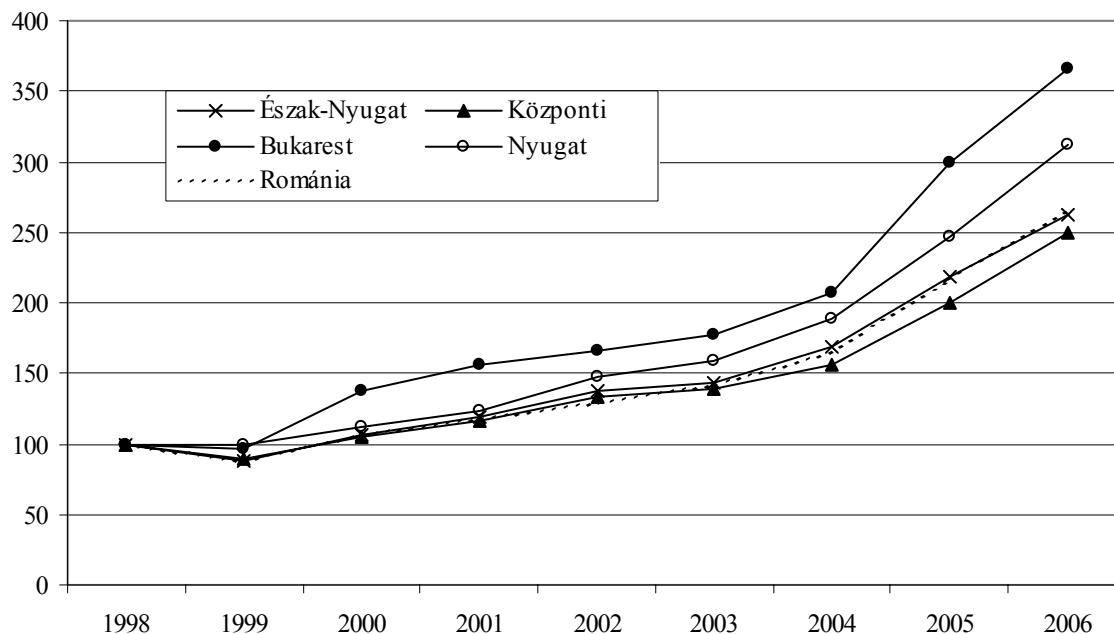

Forrás: Madison 2006: 481.

Az erdélyi magyarok életszínvonalának alakulását tekintve jó kiindulópontunk lehet, ha megvizsgáljuk az egyes Románián belüli régiókra jellemző GDP alakulását. A regionális különbségeket illetően két szakasz különböztethető meg: Az első, 1990 és 1998 közötti periódusban az volt a meghatározó, hogy az adott régióban a GDP mekkora hányadát tette ki az ipari termelés. A visszaesés ugyanis a korábban privilegizált helyzetben lévő ipari zónákban volt a legerőteljesebb. A különbségek azonban nem feltétlenül Erdély és Regát között, hanem kisebb területi egységek (megyék) szintjén voltak megfoghatóak. Az átlagnál nagyobb volt a visszaesés Bukarestben, Prahova megyében és a dél-erdélyi nehézipari és bányavidéken (Brassó, Hunyad, Krassó-Szörény megyék). A magyarok által nagyobb arányban lakott észak-erdélyi megyék valójában kevésbé iparosodottak voltak, így a jelzett időszakban Erdély magyar lakta területei az átlagosnál kevésbé érzékelték a visszaesését (Constantin et al. 2003). A második periódusban, a 90-es évek végétől, amikor Romániában is intenzívebbé válik a külföldi működő-tőke szerepe, a jobb infrastrukturális ellátottsággal rendelkező (korábban iparosodott) régiók kerültek kedvezőbb helyzetbe. Messze az országos átlag feletti a növekedés Bukarestben, és ha kisebb mértékben is de jelentős a növekedés a Bánságban is. Az északnyugati régió az országos átlagnak megfelelően növekedett, de ebben a kolozsvári fejlődésnek van kulcsszerepe. Az ide tartozó partiumi területek (Szatmár, Bihar, Szilágy) jóval az átlag alatt teljesítettek. A magyarok által legnagyobb arányban lakott Központi régió növekedése összességében az országos átlag alatt marad. A Székelyföld mutatói a központi régió átlagánál is jóval kedvezőtlenebbek. Összességében a magyarlakta vidékek relatív helyzete 1989-hez képest valószínűleg romlott. Ez a romlás azonban 1998 utáni fejlemény és nem az

ipari szerkezet lebomlásának tudható be, hanem annak, hogy a gazdasági újraéledés ezeket a régiókat kevésbé érte el.

2. ábra. A GDP alakulása 1998 és 2006 között régiók szerint (1998=100%)

Forrás: Eurostat.

(Társadalmi egyenlőtlenségek, integráció) A gazdasági szerkezet átalakulásának számtalan negatív következménye van. Ezek egyike a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, ami Magyarországon döntően a '90-es években következett be, az ezredfordulót követően inkább stabilizálódásról beszélhetünk (Tóth 2005). A folyamat Romániában is lezajlott, és feltehetően ott szintén az átalakulás kezdetén volt a legdinamikusabb (Stanculescu 2009). Erre utal, hogy az infláció a '90-es évek elején Romániában sokszorosa volt a magyarországinak (vö. Madison 2006: 374), és köztudott, hogy inflációs időszakokban az egyenlőtlenségek erősödnek.¹¹ Az Eurostat adatai szerint 2001-ben Magyarországon az alsó és a felső jövedelmi ötöd közötti különbségek 3,4-szeresek, Romániában viszont 4,6 szeresek voltak (Eurostat 69).

Egy 2008-as vizsgálat előzetes eredményei szerint¹² a jövedelmi egyenlőtlenségek az erdélyi magyar népességen belül kisebbek, mint Románia teljes népességén belül. Ezt Kiss Tamás két tényezőre vezeti vissza: Egyrészt a magyarok közt az átlagosnál kisebb arányt képviselnek a felső jövedelmi csoporthoz tartozók. Ez egybecseng a romániai népszámlálás azon

¹¹ Nem azt állítjuk, hogy az infláció közvetlenül növeli az egyenlőtlenségeket, hanem azt, hogy inflációs környezetben az előnyösebb társadalmi csoportok könnyebben érvényesítik előnyeiket a gyengébb társadalmi csoportokkal szemben, hiszen az infláció egyfajta „társadalmi függőként” elleplezi a differenciák erősödését. (Úgy nőnek az egyenlőtlenségek, hogy a nominális jövedelmek mindenütt növekednek.)

¹² Kiss Tamás személyes közlése a „Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat” és az „Etnikumközi viszonyok és tolerancia” vizsgálatok alapján.

eredményével, hogy az erdélyi magyarok körében az átlagosnál sokkal kisebb a pénzügyi, banki szektorban, a gazdasági-szolgáltató szektorban, illetve az adminisztrációban dolgozók aránya. Másrészt az alacsonyabb átlagjövedelmek ellenére a romániai népességnél kisebb a leszakadók, szegények aránya is. A szegények kisebb aránya elsősorban a falun élő magyarok a romániai falusi átlagnál relatíve jobb helyzetével függhet össze.

A termékenység alakulása

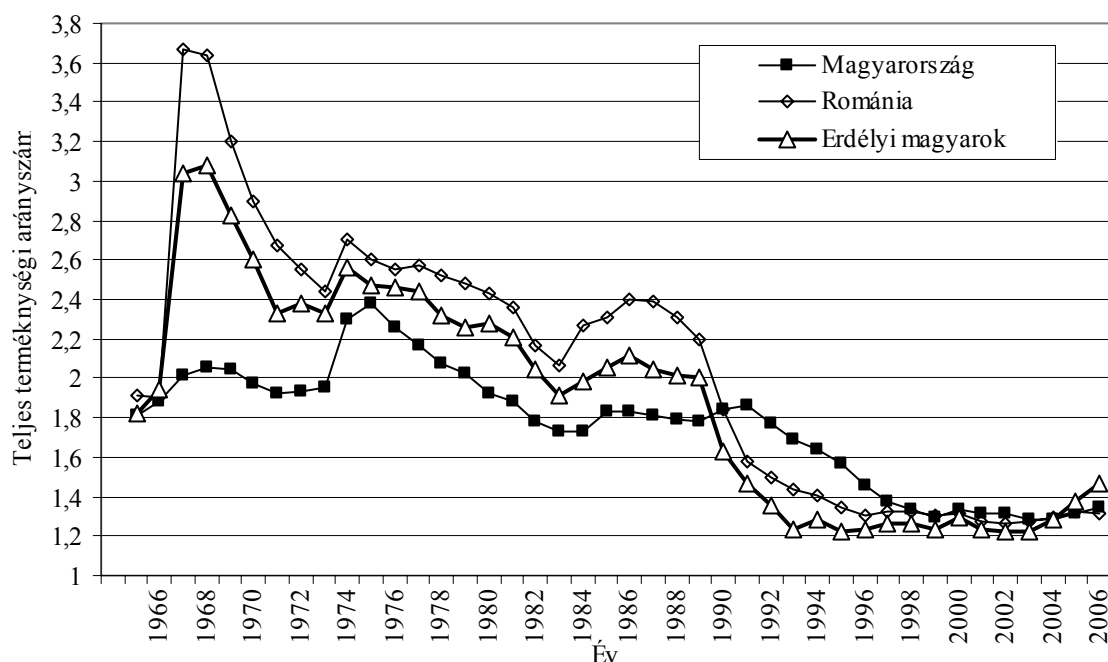
A volt szocialista országokban a rendszerváltozást követően a demográfiai magatartás átfogó változása vette kezdetét. Bomlásnak indult a „korai házasság, korai gyermekvállalás” korábban univerzálisan érvényesülő modellje, a fiatalok egyre magasabb életkorban alakítják ki első párkapcsolatukat és vállalnak gyermeket (Sobotka 2008). Ez a folyamat Nyugat-Európában már a hetvenes évek óta zajlik, számtalan országban lezárult (Frejka–Sobotka 2008), de a volt szocialista országok többségében még ma is tart (Spéder 2009). Az átalakulás magyarázó tényezői között szokás említeni az oktatási expanziót az értékek átalakulását (individualizálódás), a párkapcsolatok instabilitásának növekedését, a rendszerváltozás nyomán bekövetkezett anyagi-intézményi változásokat, amelyek bizonytalanságot hoztak az emberek életében. Azt ritkábban említik, de a mi esetünkben külön jelentősége van, hogy lényeges változásokra került sor családpolitikai intézményekben. Mindezek következtében az egyes időszakokat jellemző teljes termékenységi arányszám (TTA) igen alacsonyra süllyedt: az új évezred első évtizedének közepén, adatfelvételünk idején 1,3 körül mozgott az Európai Unió tagjává vált valamennyi volt szocialista országban. A fenti általános tendenciák ismeretében érdemes külön megvizsgálni a TTA magyarországi, romániai és azon belül erdélyi alakulását.

A rendszerváltozást megelőző években a teljes termékenységi arányszám Romániában egyértelműen magasabb volt, mint Magyarországon (3. ábra). Ez döntően annak tudható be, hogy Romániában 1967-től egészen 1989-ig durva tiltásokon alapuló népesedéspolitika volt érvényben (vö. Kligman 1998; Kiss 2009; Muresan et al. 2008), amely szigorúan szankcionálta az abortuszt és nem engedte piacra jutni a modern fogamzásszabályozó eszközöket. A termékenység ennek ellenére erősen hullámzott, a fenti politika gyakorlati érvényesítésének függvényében (Kiss 2009). A magyar társadalmpolitika volatilitása is kimutatható a termékenység alakulásában, noha az elsősorban nem tiltó, hanem ösztönző eszközöket használt (vö. Spéder–Kamarás 2008). Az *erdélyi magyar* népesség termékenységi magatartása követte a román tendenciákat, noha az ottani magyarok termékenysége a becslések szerint mindig alacsonyabb volt az országosnál.

A rendszerváltást követően Romániában egyik évről a másikra 2,2-ről 1,6-ra csökkent a TTA. (Ehhez hasonló mértékű visszaesés talán csak az NDK-ban következett be, vö. Zapf–Mau 1993.) A romániai tendenciát követte az erdélyi magyarok termékenysége is (vö. 3. táblázat). Az ugrásszerű csökkenés egyértelmű oka, hogy megszűnt a fogamzásgátlás direkt sza-

bályozása, hogy eltörölték az abortusztilalmat. Magyarországon a csökkenés később indult, és fokozatos volt, sőt 1991-ig a TTA még némi növekedést is mutatott. A kilencvenes évek közepétől mindkét országban 1,3 körül ingadozik a teljes termékenységi arányszám. Ugyanez mondható az erdélyi magyarok termékenységéről is, de a legutóbbi adatok arra utalnak, hogy esetükben valószínűleg növekedés indult el és/vagy befejeződött/lelassult a halasztás.

3. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása Magyarországon, Romániában és az erdélyi magyarok körében, 1965–2006

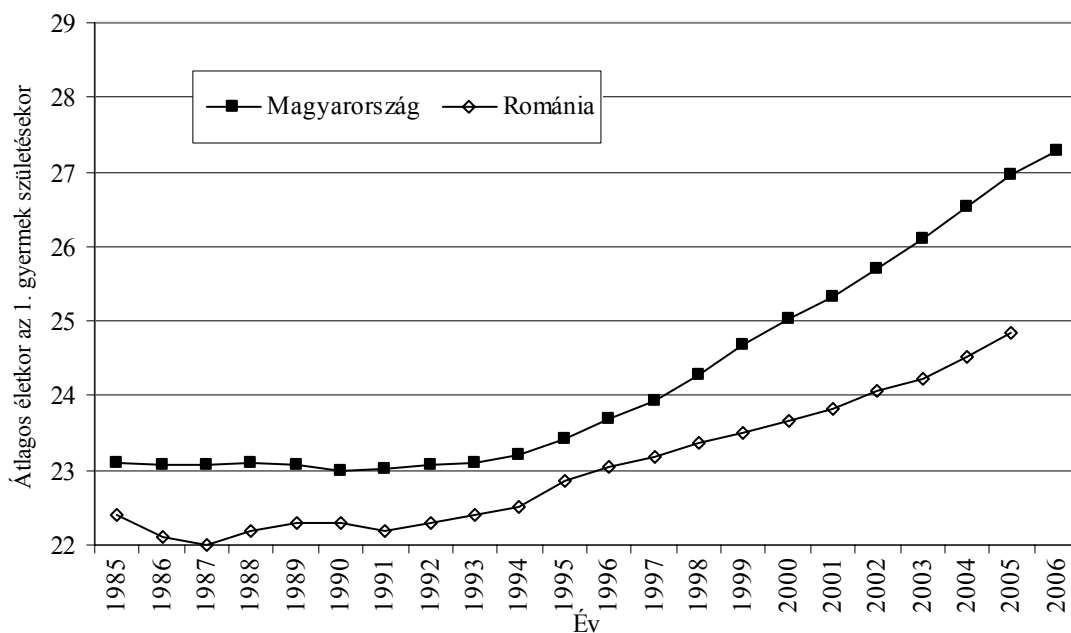

Forrás: Népmozgalmi adatok, saját számítás illetve Kiss Tamás (erdélyi magyarok) számításai.

A termékenység majd tíz éven át mutatkozó alacsony szintje bizonyos szempontból meglepésztető, hiszen ennek közvetlen oka az, hogy a most termékeny korú fiatalok később vállalják első, majd további gyerekeiket. Ha magasabb életkorban végül ugyanannyi gyermeket szülnének, akkor a TTA visszatér(het)ne a korábbi mértékre. Erre azonban – különösen Romániában – alig van esély. A termékenységi magatartás átalakulásáról, jelenlegi feltételeiről részletes képet kapunk e kötet két tanulmányából (*Spéder–Kiss, Spéder–Veress*). Bevezetőnkben még két, a népmozgalmi adatokkal jól mérhető és leírható összefüggésre térünk ki.

A gyerekvállalás halasztását jól mutatja az anyáknak az első szülésük idején betöltött átlagos életkora, illetve az ezer megfelelő korú nőre jutó gyermekvállalás. Az első mutató csak Magyarországon és Romániában áll rendelkezésre, a második típusú az 1994-es évtől kezdődően az erdélyi magyarságra nézve is. Az átlagos életkor alakulását tekintve a két ország relációjában *széttartó tendenciáknak* vagyunk tanúi. A kilencvenes évek fordulóján jellemző egyéves különbség 2005-re több mint két évre nőtt (4. ábra). Mivel a TTA a két országban azonos, ebből az következik, hogy a mutató csökkenésében Romániában a halasztásnak kisebb, a gyermekről való végleges lemondásnak nagyobb a szerepe, mint Magyarországon.

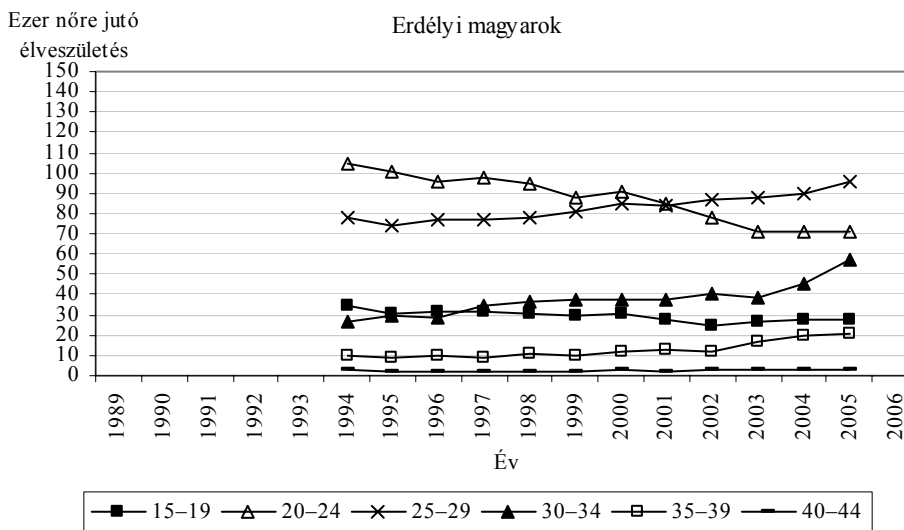
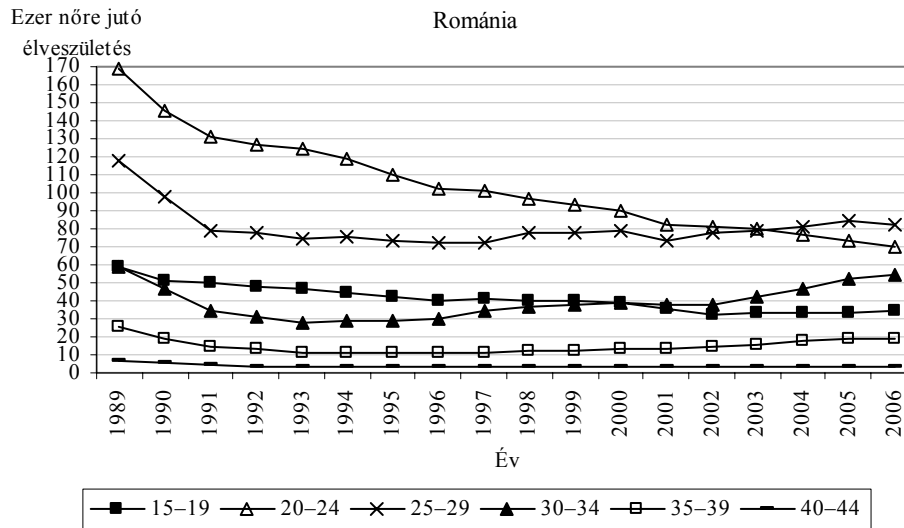
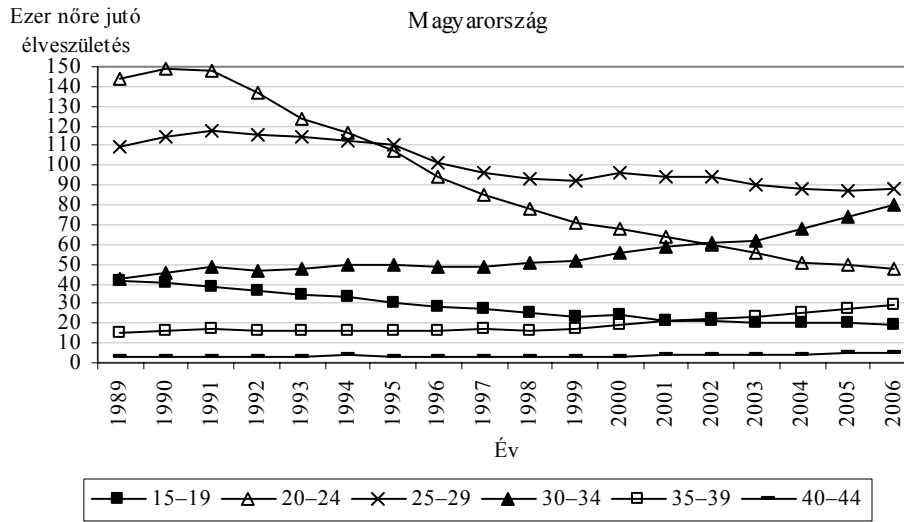
4. ábra. Átlagos életkor az első gyermek születéskor Magyarországon és Romániában, 1985–2006

Az ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületés (5.a.–5.c. ábrák) ugyanezeket a tendenciákat tükrözi, csak részletesebben (korspecifikusan), és ennek révén az erdélyi magyarság termékenységének a változása is vizsgálható. Mindhárom népességre érvényes, hogy a 20–24 évesek termékenysége radikálisan, a 25–29 éveseké pedig kismértékben csökken, majd a vizsgált időszak végén az utóbbi korcsoportba tartozóké stagnál; a 30–34 éveseké stagnál, majd az ezredforduló után lassú növekedésnek indul. A 20–24 évesek szülési kedvének visszaesése nyomán mindhárom népességben a 25–29 évesek termékenysége a legmagasabb: a gyerekvállalás jellemző életkora a korai húszasról a késői húszas évekre tolódott.

Különbség látszik viszont a *szinteket* és a *dinamikát* illetően. Romániában a rendszerváltozást közvetlenül megelőzően minden korcsoportban magasabb volt az ezer nőre jutó gyerekvállalás, mint Magyarországon. A legjelentősebb eltérés a legfiatalabbak körében mutatkozott: a 15–19 évesek korosztályában másfélszer, a 20–24 évesek között egyötöddel több gyermek született. Az akkori erdélyi magyarokra jellemző arányok, amelyekről nincsen pontos információink, vélhetően a romániaihoz hasonlóan meghaladták a magyarországiakat.

5.a–5.c ábra. Ezer megfelelő korú nőre jutó gyermekvállalás Magyarországon, Romániában és az erdélyi magyarok körében, 1989–2006

A vizsgálat tárgyát képező másfél évtizedben néhány korcsoportban megfordult ez a reláció.

Ma a 20–24 évesek körében Romániában és Erdélyben továbbra is magasabb a gyerekvállalási hajlandóság, a 25–29 évesek között viszont – 2005-ben – a három népességben közel azonos. A 30–34 évesek körében Magyarországon másfélszer magasabb a gyermekvállalás esélye, mint Romániában és Erdélyben. Összességében a az ezer 15–49 éves nőre jutó gyerekvállalás, ha csak minimálisan is az erdélyi magyarság esetében a legmagasabb.

A tanulmánykötetben közölt kohorszvizsgálatok (*Spéder–Kiss*) és a gyerekvállalás 2005-ös jellemzőinek elemzése (*Spéder–Veress*) részletesen megvilágítja a makrotrendek mögött meghúzódó lehetséges egyéni és csoportos magatartásokat.

A házasságon kívüli születések mind Magyarországon, mind pedig Romániában erőteljesen növekedtek. Magyarországon a vizsgált időszakba 15%-ról kb. 40 százalékra, Romániában viszont az 1990-es 4-5%-ról 30 százalékra emelkedett. Erősebb dinamika tehát Romániában mutatkozott, tekintettel a legalább hatszoros aránynövekedésre, szemben a magyarországi kb. háromszorossal. Az erdélyi magyarságot illetően nem rendelkezünk megfelelő adatokkal.

A születések fenti témaköre átvezet a másik nagy gondolati egységhez, a házasságok alakulásához, amelyről szintén rendelkezünk összehasonlító adatokkal.

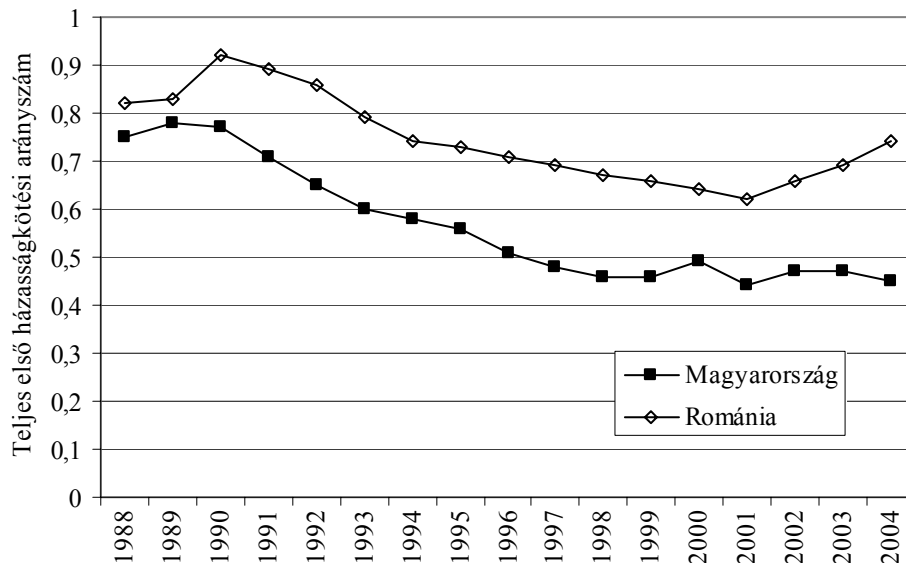
Párkapcsolatok: házasságkötés, élettársi kapcsolat, válás

A '70-es években Európában elindult demográfiai változások a párkapcsolatok átalakulásában, az élettársi kapcsolatok terjedésében, a házasság térvesztésében testesültek meg (Lesthaghe 1995). Hasonló folyamatok Közép-Kelet-Európában is megindultak, de az átalakulás a párkapcsolatok szempontjából nem tekinthető egységessnek (Sobotka–Toulemon 2008; Spéder 2009; Hoem et al. 2009). Magyarország és Románia vonatkozásában is lényeges eltérések mutatkoznak, ha áttekintjük a klasszikus demográfiai mutatókat. A teljes házassági arányszám szerint – amely arról ad számot, hogy egy adott év házassági gyakorlata alapján az adott népesség hány százaléka fog élete folyamán megházasodni – Magyarországon a népesség felének, Romániában a népesség héttizedének a házasságkötését várhatjuk (vö. 6. ábra). Tudni kell, hogy ezt a mutatószámot is torzíja a halasztás, és ez a jelenség Magyarországon erőteljesebb (vö. Bongaarts–Feeny 2006). Ennek dacára azt feltételezzük, hogy Magyarországon végül a mai fiatalok közül majd kevesebben fognak házasodni, mint Romániában. Ezt a hipotézist erősíti az a tény is, hogy az élettársi kapcsolat Romániában kevésbé terjedt el.

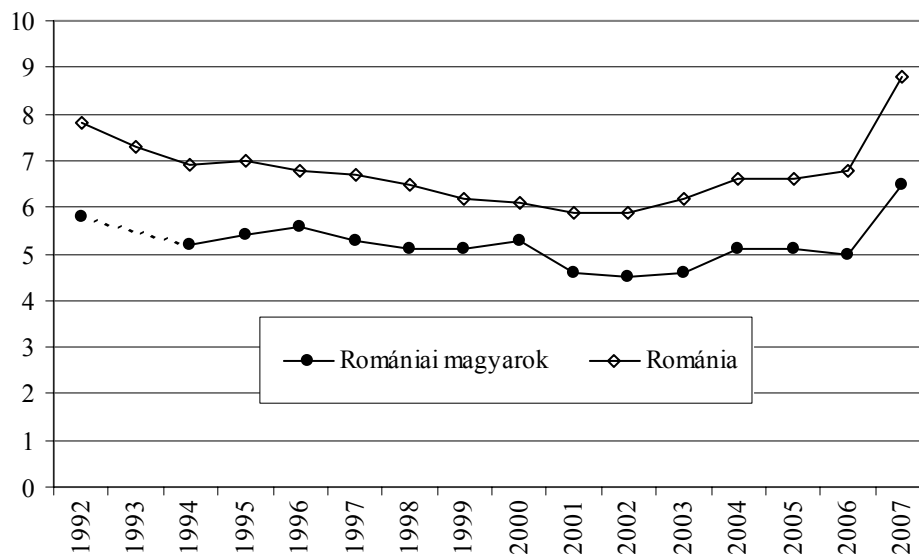
Sajnos a teljes házassági arányszám az erdélyi magyar népességre nem számolható ki, csak becslést adhatunk rá. Meghatározhatjuk viszont a nyers házasságkötési arányszámot. Kolozsvári kutatók elemzése (Kiss 2009) alapján egyértelműen megállapítható, hogy a házassági hajlandóság az erdélyi magyarok körében alacsonyabb, mint Románia egészében (vö. 7.

ábra). Külön ki kell emelni, hogy Romániában egy 2007-ben hozott, a házasodóknak kedvező intézkedés – egyszeri 250 eurós támogatás – jelentősen emelte az adott évben házasságot kötők részarányát (Kiss 2009: 77). A magyarországi és az erdélyi magyarság házasodási hajlandóságáról, az élettársi kapcsolatok terjedéséről átfogó képet kapunk *Pongrácz* kötetünkben szereplő tanulmányából, a kohorszok szerinti változást pedig a *Spéder–Kiss*-féle tanulmány érinti.

6. ábra. A teljes első házasságkötési arányszám alakulása Magyarországon és Romániában, 1988–2004

7. ábra. A romániai magyar és a romániai teljes népesség nyers házasságkötési arányszáma 1992–2007 között

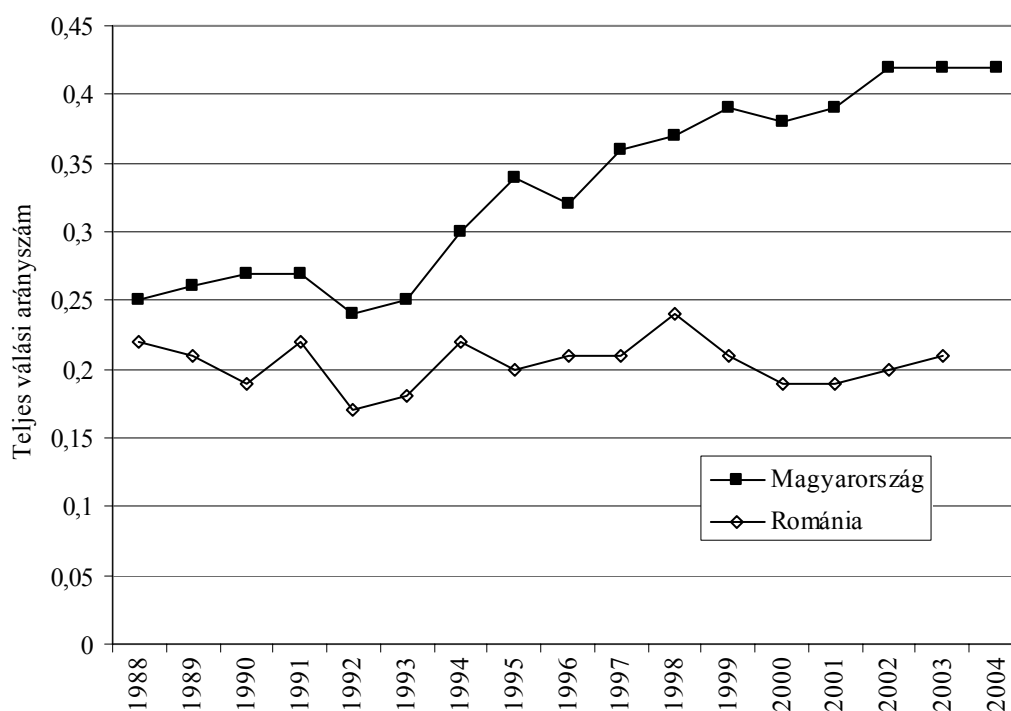

Forrás: Kiss–Gyurgyik (2009): 78.

Lényeges különbségek látszanak a *válási hajlamot* illetően is. Becslések szerint Magyarországon a megházasodtak 40–45 százaléka válik el élete folyamán, Romániában 30 százalék körüli ez az arány (8. ábra). Külön erdélyi adatokkal erre nézve nem rendelkezünk. A válások mintavételen alapuló mérésével, a válási okok összehasonlításával *Földházi* kötetbeli tanulmánya foglalkozik.

Itt érdemes egy rövid kitérőt tenni a *párkapcsolatok termékenységi hatásáról*. Sokan feltételezik és mi is többször hitet tettünk a mellett, hogy a párkapcsolatok növekvő bizonytalansága hozzájárul a termékenység csökkenéséhez. Ez az összefüggés bizonyos társadalmi csoportok esetében talán továbbra is tartható, azonban az alapvető mutatókra vonatkozó *magyar-román összehasonlítás ezt nem erősíti meg*. A román társadalomban többen kötnek házasságot, kevesebben válnak el, ennek ellenére a termékenység ott sem magasabb, mint Magyarországon. Itt persze nem okozati összefüggésről van szó, a meghatározó szerepet ebben – vélhetően – egyéb tényezők játsszák, mégis érdemes rögzítenünk, hogy a házasságkötés és a termékenység közötti korábbi szoros makroszintű kapcsolat fellazult (vö. Billari 2005).

8. ábra. A teljes válási arányszám alakulása Magyarországon és Romániában, 1988–2004

Házassági homogámia és etnikai reprodukció

Erdélyben a párkapcsolatokkal foglalkozó tudományos kutatásokon belül külön irány alakult ki, aminek a házassági homogámia a tárgya.¹³ Érthető, hiszen a jelenségnek kulcsszerepe van az etnikai reprodukcióban (Varga 2002; Szilágyi 2004; Horváth 2004; Kiss–Gyurgyik 2009). Az erdélyi kutatók szerint a házassági heterogámia az asszimilációs mechanizmus egyik kulcstényezője. Kutatási eredmények szerint a homogám házasságkötések aránya négyötödni: 2005-ben a magyar férfiak 81,2 százaléka, a nők 79,7 százaléka választott magyar házastársat (Horváth 2004; Kiss 2009. 85). Természetesen nem jelenthetjük ki, hogy a vegyes házasságokban születettek feltétlenül a többségi nemzettel azonosulnak: identitásuk függ attól, hogy a feleség vagy a férj-e a magyar nemzetiségű, hogy milyen nyelvi-kisebbségi környezetben élnek stb. Számolni kell továbbá a kettős identitással és a generáción belüli identitásváltással is (Kiss (2009) idézi Szilágyi [2002] munkáját). Itt a téma hangsúlyos erdélyi relevanciáját csak jelezni tudjuk. Köteünkben *Horváth* tanulmánya foglalkozik részletesen e problémakör egyik aspektusával, és *Kapitány* és *Kiss* módszertani tanulmánya is érinti a kérdést.

Kivándorlás

Tekintettel arra, hogy adatgyűjtésünk a 45 évesnél fiatalabb felnőtt népességre vonatkozik, nem lehet célunk a népesedési folyamat mindhárom komponensének áttekintése. Két releváns témakört azonban röviden még érinteni fogunk: a kivándorlást és a népesség-előreszámítást.

A két ország vándorlási egyenlege az elmúlt két évtizedben ellenkező előjelű volt: Magyarországon a bevándorlók, Romániában viszont a kivándorlók kerültek többségbe. Ez utóbbinak nem csak és nem elsősorban az az oka, hogy az elmúlt két évtizedben az erdélyi magyarok tízezrei (1988 és 2006 között becslések szerint hozzávetőlegesen százötvenezen) hagyták el Erdélyt és költöztek Magyarországra. Milliós nagyságrendű ugyanis a Romániából (ideiglenesen) külföldre távozók, ott tartózkodók létszáma. Sandu becslései szerint 2002-ben 777 ezer román állampolgár dolgozott ideiglenesen külföldön, továbbá 1990-től 2003-ig 250 ezer fő végleg elhagyta Romániát (Sandu 2006). Az erdélyiek kivándorlása a románainak csupán egy kis hányada, ám a magyar népesség szempontjából komoly súlya van, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a migránsok általában az átlagnál fiatalabbak. (Ez akkor is így van, ha az elmúlt időszakban éppen az idősebb erdélyi magyarok Magyarországra áramlása erősödött.) Románia és Erdély tehát mindenképpen *kibocsátó ország és népesség*. Ebben

¹³ Természetesen Magyarországon is foglalkozunk a házasságkötések nemzetiség szerinti homogámiájával (pl. Tóth, Vékás 2008), de mivel az Életünk fordulópontjai magyarországi felvétele erre nem terjed ki, e kérdésre külön nem térünk ki.

minden bizonnyal kulcsszerepet játszanak Románia és a befogadó nyugat-európai országok, illetve Magyarország és Erdély jóléti szintjében megmutatkozó különbségek. Magyarország viszont *befogadó ország*, nem kis mértékben a szomszédos országokból, különösen Erdélyből érkező magyar bevándorlók számából következően. Ugyanakkor az erdélyiek számára sem csak Magyarország a célállomás és a Magyarországra bevándorlók sem csak erdélyiek. A be- és kivándorlás országok szerinti különbségei természetesen ennél sokkal árnyaltabbak, amivel számtalan tanulmány foglalkozik (Tóth 2003; Gödri–Tóth 2005; Sik 1994; Sandu 2006). E problémakör erdélyi magyarságon belüli relevanciájáról, az erdélyi magyarok kivándorlási terveiről, azok magyarázó tényezőiről a kötet *Gödri–Kiss*-féle tanulmánya számol be.

Az összmagyar népesség előrebecslése

Ahogy a bevezetőben már többször említettük, kötetünk tanulmányai az életpálya első feléhez kötődő magatartási elemekkel foglalkoznak, így nem érintik sem a népesség szerkezetének változását, sem a morbiditást, sem pedig a mortalitás kérdését. Így nem tárgyunk a magyar népesség egészének távlati alakulása sem. Szerencsére rendelkezünk ilyen jellegű vizsgálatokkal mind Magyarországra, mind a Kárpát-medencei magyarságra (Hablicsek 2005), mind pedig az erdélyi magyarságra vonatkozóan (Csata–Kiss 2007). Érdekes azonban jelezni, hogy tanulmánykötetünk számtalan tanulsággal szolgálhat a majdani előrejelzés készítői számára.

Hablicsek, illetve Csata és Kiss számításai – az előrejelzések módszertanának megfelelően – több scenárión alapulnak. A magyar népesség alakulásának négy tényezőjével kalkulálnak: a természetes népmozgalom két kulcselemével (a termékenységgel és a halandósággal), a vándorlási egyenleggel és az identitásváltással (asszimilációs egyenleggel). A prognózisok legvalószínűbbike, az ún. *alapróléptétel* az összmagyar, azon belül az anyaországi és az erdélyi magyarság lélekszámának csökkenését vetíti előre: Hablicsek szerint 2021-ig az előbbi 3,2 százalékkal, az utóbbi 24 százalékkal lesz alacsonyabb (vö. Hablicsek 2005: 77). Az eltérő dinamika döntően a vándorlási egyenleg különböző előjeléből következik: míg Magyarországon ez pozitív, addig az erdélyi negatívnak tekinthető, ráadásul a migránsok inkább a fiatalabb, azaz termékeny korú korosztályokból kerülnek ki.

Hablicsek (2005) ún. létszámmegtartó forgatókönyveket dolgoz ki, Veress (2005) azt vizsgálja, hogy milyen körülmények fennállása esetén közeledhet ehhez a népességszám. A csak a termékenység emelkedésére, illetve csak a halandóság javulására alapozó változatok irreálisak. A scenáriók közül az érdemel figyelmet, amely a termékenység majdani emelkedésével, a várható élettartam növekedésével, a magyar területek vonzóképeségének növekedésével és a magyar identitás erősödésével egyaránt számol. Az így konstruált forgatókönyv sem illeszthető könnyen a jelenlegi tényleges társadalmi-népesedési folyamatokhoz.

Jelen kötet tanulmányai – szóljanak akár a termékenységről, akár a párkapcsolatokról, akár a családszerkezeti jellemzőkről, akár a kivándorlásról – jelentősen hozzájárulhatnak ah-

hoz, hogy a már elkészült előrebecsléseket finomíthassuk a termékenységi, az asszimilációs és a kivándorlási hipotézis további pontosítása révén.

Eltérő családpolitikai rezsimek

A rendszerváltozás semmilyen korábbi intézményrendszert nem hagyott érintetlenül, így a családpolitikáét sem. Kelet-Közép-Európában általános trendnek tekinthető a jogosultságok megnyirbálása, az alsó társadalmi csoportoknak kedvező újraelosztás forszírozása, a támogatások reálértékének csökkenése (az infláción keresztül).¹⁴ Részleteiben viszont Magyarországon és Romániában több szempontból teljesen eltérő családpolitikai rezsimek alakultak ki, döntően a korábbi intézményes különbségekből adódóan.

A rendszerváltozást követően Románia szakított a Ceausescu által működtetett restriktív, tiltó népesedéspolitikával. Nem véletlen tehát, hogy ezt követően bárminemű népesedéspolitikai szempontot felvetni sokáig tabunak számított, és noha a '90-es évek végén demográfusok már jelezték az alacsony gyermekvállalás problémáját (Gateau 1997), érdemi intézkedések alig történtek (Muresan et al. 2008). Romániában vizsgálatunk idején a biztosítottaknak hat hónap szülési szabadság járt, amely időszak alatt korábbi fizetésük 85 százalékát kapták meg. Ezt követően, két éven keresztül gyermeknevelési szabadságot lehet igénybe venni, amelynek ideje alatt az anyák 800RON (230 euro) támogatást kapnak. Amennyiben az anya a gyermeknevelési támogatás lejárta előtt megy vissza dolgozni, akkor 300 RON (85 Euro) fizetés-kiegészítést kap a gyermeknevelési támogatás jogosultsági idejére (Muresan et al. 2008).

Magyarországon viszont a rendszerváltozást nem követte közvetlenül a családpolitikai rezsimeváltás. A családi pótlékot – a gyermekszámtól függő ártámogatások megszűnése miatt – a még hivatalban lévő utolsó kommunista kormány tette univerzálissá és emelte meg 1990 áprilisában. Az Antall-kormány a népesedés kérdését prioritásként kezelte, erőfeszítéseket tett, hogy fenntartsa és kiegészítse – pl. a gyet 1993-as bevezetésével – a rendszert. A fordulatot a *Bokros-csomag* hozta, azóta viszont szakadatlan az erről folytatott politikai vita, folytonosak és alapvetőek a változások (vö. Ignits–Kapitány 2006; Gyarmati 2008). Míg a Bokros-csomag keretében végrehajtott változtatások a jövedelem függvényévé tették a családtámogatásokat, az Orbán-kormány átfogó törvénye visszaállítja bizonyos elemek (családi pótlék, gyet) univerzális jellegét, kibővíti a rendszert az adókedvezménnyel, továbbá újra hatályba helyezi a keresetkiesést kompenzáló gyedet. A 2002-től hivatalba lépő szocialista kormányok az univerzalitás elvét erősítik, leépítik az adózási képességhez kötődő támogatást, és folyamatosan napirenden tartják azt az elképzelést, hogy a családtámogatási rendszer a szegénység kezelését szolgálja.

¹⁴ Persze ezzel ellentétes példák is vannak (pl. Szlovénia, vö. Stropnik et al. 2008).

A rendszerváltozást követően mindkét országban csökkent a családi pótlék reálértéke (Gábos 2005; Muresan et al. 2008). Magyarországon a 1995–98-as időszakot kivéve érvényben volt a keresetkiesést kompenzáló, a gyermek második születésnapjáig járó keresetarányos gyed. A gyest először biztosítási jogviszonyhoz kötötték, majd meghatározott jövedelemhá-tárhoz, végül pedig univerzális lett.

A bevezetőben röviden és alapvetően makrostatisztikákra alapozva szándékoztunk ké-pet adni arról a kontextusról, amelyben a demográfiai átmenet zajlik, illetve amely a demográfiai átmenet következtében változik meg, továbbá amelynek révén létrejön az új társadalmi szerkezet, amely egyidejűleg képezi a demográfiai változások kontextusát, illetve következ-ménye a demográfiai átmenetnek. A további tanulmányok ezeket a mozzanatokat kívánják részleteiben leírni, megérteni az azokat mozgató folyamatokat.

Irodalom

- Adsera, A. (2005): Where are the Babies? Labor Market Conditions and Fertility in Europe. *IZA Discussion Papers*, No. 1585. pp. 40.
- Andorka Rudolf (1987): *A gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Bp.
- Bukodi Erzsébet, (2004): *Ki, kivel (nem) házasodik?* Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég.
- Bongaarts, J. – Feeny, G. (2006): The Tempo and Quantum of Life_Cycle Events. *Vienna Yearbook of Population Research* p.115-152.
- Buchanan, M. (1989): *The Script of Life in Modern Society*. Chichago University Press
- Billari, F. C. (2005): Partnership, childbearing and parenting: Trends of the 1990s. In: Macura, M. – MacDonald, A. L. – Haug, W. (eds): *The New Demographic Regime*. Population Challenges and Policy Responses. Geneva: UN 63–94.
- Constantin, D. L.–Parlog, C.–Goschin, Z. (2003): *Interregional migration in Romania during the 1990s*. Presentation on 43rd Congress of the European Regional Science Association, Jyvöskylö, August 27–30.
- Csaba László (2007): Átmenet – de hova? Társadalmi divergencia Közép- és Kelet-Európában. In: Muraközy (szerk.): *Fecseg a felszín és hallgat a mély*. Budapest: Akadémia p. 258–284.
- Csata István–Kiss Tamás (2007): *Népesedési perspektívák*. Kolozsvár, Kriterion.
- EUROSTAT (2008): GDP per capita, consumption per capita and comparative price levels in Europe. Final results for 2005 and preliminary results for 2006 and 2007. Eurostat, Statistics in focus. 112/2008.
- Fahey, T.–Spéder, Zs. (2004): *Fertility and family issues in an enlarged Europe. Report to the European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Frejka, T.–Sobotka, T. (2008): Overview Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, delayed and below replacement. *Demographic Research* Vol. 19, pp. 15-46. www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/8

- Gábos András (2005): A magyar családtámogatási rendszer termékenységi hatásai. Budapest: Corvinus Egyetem, PHD értekezés, p. 190.
- Gödri Irén–Tóth Pál Péter (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. NKI Kutatási Jelentések Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gyarmati Andrea (2008): A népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig. *Demográfia*, 2008/4: 376–405.
- Gyurgyik László (2004): Népszámlálás 2001 – A szlovákiai magyarság számának alakulása. In: Kiss (szerk.): Népesedési perspektívák. Kolozsvár, Kriterion.
- Hablicsek László–Tóth Pál Péter–Veress Valér (2005): A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Hoem, J. A.–Jasilioniene, A.–Kostova, D.–Muresan, C. (2009): Traces of the Second Demographic Transition in selected countries in Central and Eastern Europe: Union formation as a demographic manifestation. *European Journal of Population*. DOI 10.1007/s 10680-009-9177-y.
- Horváth István (2004): Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében. In: Kiss (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion.
- Horváth István (2005): Változó környezet: állandósuló trendek? In: Horváth (szerk) p. 9–132. *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*. Kolozsvár: Scincia kiadó
- Ignits Györgyi–Kapitány Balázs (2006): A családtámogatások alakulása: célok és eszközök. *Demográfia* Vol. XLIX. No. 4.383-401.
- Janos, A. C. (2003): *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon.
- Kapitány Balázs (szerk.) (2003): *Módszertan és dokumentáció*. Budapest, KSH NKI (Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok, 2.)
- Kiernan, K. (2002): The state of European unions: An Analysis of partnership formation and Dissolution. In: M. Macuraand G. Beets (Eds), *Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insight and lessons from comparative research*. Volume 1. New York, Geneva: United Nations, pp. 57–76.
- Kligman, G. (1998): *The politics of duplicity. Controlling reproduction in CaucescuS Romania*. University of California Press.
- King, L. B.–Szelényi, I. (2005): Post-Communist Economic Systems. Smelser, N. J.–R. Swedberg (szerk.) *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York: Princeton University Press – Russel Sage Foundation, 1994. *Second Edition*: 2005. p. 205–229.
- Kiss Tamás (2009): Népesedési folyamatok Erdélyben. In: Gyurgyik László–Kiss Tamás (szerk.): *Párhuzamok és különbségek. Az erdélyi és szlovákiai magyar népesedés összehasonlító elemzése*. Budapest: EÖKIK.
- Lesthaeghe, R. (1996): The second demographic transition in Western countries: An interpretation. In: Mason, K. O. –Jensen, A. (eds.): *Gender and family. Change in industrialised countries*. Oxford: Clarendon Press, pp. 17–62.
- Maddison, A. (2006): *The World Economy*. Volume 2. Historical statistics, Development Center Studies. Paris: OECD.
- Muresan, C.–Haragus, P-T.–Haragus, M.–Schröder, Ch. (2008): Romania: Childlearning metamorphosis within a changing context. *Demographic Research*. Vol. 19. Article 23. p. 855–906.
- Oláh, Sz. L. (2003) : Gendering Fertility :second births in Sweden and Hungary. *Population Research and Policy Review*, 22(2):171–200.
- Pinelli, A.–De Rose, A.–Di Gulio, P.–Rosina, A. (2002). Interrelationship between partnership and fertility behavior. In: Macura, M.–Beets, G. (eds), *Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insights and lessons from comparative research*. Volumel. 1. New York, Geneva: UN, pp.77-98
- Sik Endre (1994): (Ki)Vándorlási szándékok Magyarországon 1993-ban. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.) *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA PTI p. 40–49.

- Sandu, D. (2006): Exploring Europe through work migration: 1990–1996. In: Open Society Institut: *Living Abroad on a Temporary Basis*_ p. 13–37.
- Social situation in the European Union 2004*, European Comission, Brussels
- Sobotka, T. (2008): Overwiev Chapter 6: The diverse faces of the second demographic transition in Europe. *Demographic Research Vol. 19.* pp. 171–224. www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/8.
- Sobotka, T.–Toulemon, L. (2008): Overview chapter 4: Chaning family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research Vol. 19*, pp. 85–138. www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/6.
- Spéder Zsolt (2001): Életünk fordulópontjai. Az NKI társadalmi-demográfiai panelfelvétele kutatási koncepciója és a kérdőívének vázlatos ismertetése. (The turning points of our life course – a presentation of the research concept and questionnaire of the NKI sociodemographic panel survey). *Demográfia, Vol. XLIV, No, 3–4*, pp. 305–320. www.dpa.demografia.hu.
- Spéder Zsolt (2008): Familiare Entwicklungsverläufe in den neuen Mitgliedstaaten. In.: Kapella, O., Ch. Rille-Pfeffer, M. Rupp, N. F. Schneider, (Hrsg.): *Die Vielfalt der Familie. Tagungsband zum 3. Europäischen Fachkongress Familienforschung*, Verlag B. Budrich.
- Spéder Zsolt–Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest: KSH Népeességtudományi Kutatóintézet (Életünk fordulópontjai Műhelytanulmányok 6. szám), pp. 186.
- Spéder, Zs.–Kamarás, F. (2008): Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research*. Volume 19, pp. 599–664.
- Sztompka, P. 2000: The Ambivalence of Social Change. Triumph or Trauma? *WZB Working Papers P 00–001*. p. 48.
- Stănculescu, M. S.–Pop, L. (2009): The Transition Process and Changes in Income Inequality and Poverty. The Case of Romania. In: Stănculescu, M.S.–Stanovnik, T. (eds.): *Activity, Income and Social Welfare. A comparision accros five countries*. Ashgate. 177–223.
- Stropnik, N.–Šircelj, M. (2008): [Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact](#). *Demographic Research*, Volume 19, pp. 1019–1058.
- Szilágyi N. Sándor (2004): Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség. 157–235.
- Thornton, A. – Philipov. D. (2009): Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Framework. *European Journal of Population*, 25: 123–156
- Tóth István (2005): *Jövedelemeloszlás*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég.
- Tóth Pál Péter (2003): Nemzetközi vándorlás – magyar sajátosságok. *Demográfia*, XLVI. évf. 4. p. 332–340.
- Tóth Ágnes–Vékás János (2008): Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia* vol. LI. p. 329–355.
- Varga E. Árpád (2002): A romániai magyarság népességsökkenésének okairól. Néhány demográfiai szempont a 2002. évi népszámlálás előzetes közleményeinek értékeléséhez. *Magyar Kisebbség* 4. szám, 3-17.
- Veress Valér (2002): A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia* 2–3. p. 75–108.
- Veress Valér (2003): A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a poszt-szocialista Erdélyben *Erdélyi Társadalom* 1. szám
- Vikat, A.–Spéder, Zs.–Beets, G.–Billari, F.C.–Bühler, C.–Désesquelles, A.–Fokkema, T.–Hoem, J. M.–MacDonald, A.–Neyer, G.–Pailhé, A.–Pinnelli, A.–Solaz, A. (2005): *Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course* Geneva: UNFPA.

- Zapf, W.–Mau, S. (1993): Eine demografische Revolution in Ostdeutschland? Dramatischer Rückgang von Geburten, Eheschliessungen und Scheidungen. Informationsdiens Soziale Indikatoren. NR. 10. Magyarul: ders. Demográfiai forradalom Kelet-Németországban? In Zapf, W., *Modernizáció, jólét, átmenet. Németország a 20. század végén*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.p. 147–156.
- Zapf, W. (2002): *Modernizáció, jólét, átmenet. Németország a 20. század végén*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.

**Magyarok Erdélyben:
a minta kialakítása és az adatfelvétel**

Kiss Tamás – Kapitány Balázs

Tartalom

Az erdélyi magyarokat célzó survey-vizsgálatok háttéréről	35
Mérések és mintavételi technikák.....	36
A kvótás eljárás	37
A léptékes-kvótás kombinált módszer.....	38
Nemzetközi kitekintés	40
Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. vizsgálatban alkalmazott mintavételi eljárás	40
A célpopuláció.....	40
Az adatfelvétel logikája.....	42
Elméleti és gyakorlati kontaktminta	43
Az gyakorlati kontaktmintától a tényleges kapcsolatfelvételig.....	46
A nyelvi szűrő	46
Sikeres kérdőívek	47
Az adatbázis súlyozása.....	47
Újdonságok és lehetőségek.....	49
Irodalom	53

Az erdélyi magyar népességre irányuló *survey*-vizsgálatok az 1990-es évek második felében kezdődtek.¹ Mielőtt az *Életünk fordulópontjai – Erdély c.* kutatás mintavételi eljárását bemutatnánk, röviden vázoljuk, hogy az eddigi munkák milyen mintavételi eljárást alkalmaztak. A saját megoldásunk bemutatását követően azzal is foglalkozunk, hogy az eltérő technikák milyen eredményre vezetnek a minta egyes jellemzőit illetően.

Az erdélyi magyarokat célzó survey-vizsgálatok háttéréről

Az erdélyi magyarokra reprezentatív mérés intézményesedéséhez leginkább két tényező járult hozzá. Egyrészt az 1994 és 1998 között Magyarországon hatalmon lévő Horn-, majd az 1998 és 2002 közötti Orbán-kormány saját (határon túli) magyarságpolitikájában, a döntéshozatalhoz (vagy ha máshoz nem, a döntések visszaigazolásához) igényelte a kisebbségi magyar népességekre fókuszáló felméréseket.² Ez motiválta a Magyarországgal szomszédos négy ország, Románia, Szerbia, Szlovákia és Ukrajna magyar népességét célzó összehasonlító vizsgálatokat, amelyek középpontjában egyrészt magyar kormány különböző kezdeményezéseinek megítélése, másrészt a magyarok közéleti, politikai és nemzeti értékrendje állt. A kutatásokat végző műhelyek közül a Balázs Ferenc Intézetet (BFI) kell kiemelni, amely 1997 és 2001 között hat, kisebbségben élő négy magyar közösségre kiterjedő felmérést végzett.

A budapesti adminisztráció mellett az RMDSZ részéről fogalmazódott meg erre vonatkozó igény. A szervezet politikai professzionalizálódásával párhuzamosan növekvő mértékben kezdte a politikai marketing szabványos eszköztárát alkalmazni saját kisebbségi célközönségére. Az 1996 és 2000 közötti ciklusban rendelte meg az erdélyi magyarokra reprezentatív első vizsgálatokat, amelyeket 2000-es választási kampányra való felkészülésben használt fel, a 2004-es és 2008-as választási kampányokban pedig már – részben mert versenyezni volt kénytelen a magyar szavazatokért – rutinszerűen alkalmazta. Ezekben az időszakokban a helyi (nagyobb városokra, megyékre) reprezentatív mérésekkel együtt tucatnyi vizsgálat készült. Ezek időközben eltolódtak a politikai marketing irányába, és kiszorultak belőlük a tudományos alapkutatáshoz közel álló tematikák (pl. migrációs potenciál, nyelvhasználat, etnikumközi viszonyok). Az utóbbi évek felmérései inkább piaci elvek szerint szerveződtek. A vizsgálatokat végző intézmények közül a Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológia tanszékének háttérintézeteit, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóintézetét (CCRIT) és a Max Weber Társadalomkutató Központot, illetve kolozsvári szociológusok magáncégeit (Promoter Consult Center, TransObjective, Kvantum Research) emelhetjük ki.

¹ Tanulmányunkban kizárólag az erdélyi vizsgálat mintavételével és terepmunkájával foglalkozunk. A magyarországi *Életünk fordulópontjai c.* adatfelvétel iránt érdeklődőknek ajánljuk a kutatás korábban megjelent önálló módszertani kötetét: Kapitány 2003 (letölthető a www.demografia.hu honlapról).

² Ez 2002 után nagymértékben megváltozott. A Medgyessy-, majd a Gyurcsány-kormány, amennyiben élt valamilyen „magyarságpolitikai” kezdeményezéssel, nem a határon túli magyar közvéleményt szondázta, hanem a határon túli elitekkel konzultált.

Az erdélyi magyarokra reprezentatív mérések e két fő vonulata mellett – kisebb súllyal és jórészt a médiapiacra szorítkozva – harmadikként a kisebbségi piackutatás jelent meg. A kilencvenes évek végétől évente, két évente ismétlődő vizsgálatssorozatot indított a Duna Televízió, de kisebb rendszerességgel az erdélyi magyarokat célzó más sajtóorgánumok is rendeltek felméréseket.

A negyedik csoportot az akadémiai célú kutatások képezik. Tény, hogy (az utóbbi évekig) a politikai megrendelésre készített mérések jelentős része is az alapkutatás és az alkalmazott kutatás (közpolitika, politikai marketing) határmezsgyéjén mozgott. Az ezeket végző kutatók általában egyszerre voltak közvélemény- vagy piackutatók és kötődtek az akadémiai szférához. Ezek mellett azonban – igaz, kisebb és az erdélyi magyarokra reprezentatív mérések intézményesüléséhez önmagukban elégtelen számban – voltak akadémiai indíttatású vizsgálatok is. Ide sorolhatjuk az ELTE Szociológiai Intézet Minority Studies Tanszéke által végzett Kárpát Projektet, a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet által koordinált Mozaik 2001-et, a CCRIT által 2000-ben elvégzett Etnobarométert, illetve a 2007-ben a MTA Kisebbségkutató Intézet és a Max Weber Társadalomkutató Központ Kárpát Panel vizsgálatát. Ezeknek a tematikája is nagyon közel állt a közvélemény-kutatásokéhoz. Elsősorban az etnikumközi viszonyokat, a közéleti értékrendet, nemzeti identitást állították középpontba. Az Életünk fordulópontjai – Erdély alapvetően szintén akadémiai indíttatású.

A vizsgálatok politikai és akadémiai dimenzióinak megkülönböztetésével nem akarunk a „politikamentes tudomány” mellett érvelni. A demográfia hagyományaival összhangban fontosnak tartjuk a társadalomkutatás közpolitikai hasznosíthatóságát. Mégis, egy kutatás megtervezését – a tematikától a mintavételig – alapvetően befolyásolja, hogy az milyen szempontoknak van alárendelve. Ezzel akkor is számolnunk kell, amikor a különböző mintavételi technikákat összevetjük. A mintavétel megtervezésekor az volt a szándékunk, hogy vizsgáljunk az elkövetkezőkben egyfajta módszertani normává váljon. A következőből azonban ki fog derülni, hogy a költség- és időkorlátok miatt az általunk javasolt megoldás marketing- vagy politikai közvélemény-kutatásokra való kiterjesztése miért problematikus.

Mérések és mintavételi technikák

Az eddigiekben említett vizsgálatok közös vonása, hogy többlépcsős kvótás, illetve léptékeskvótás eljárással dolgoztak. Az első lépcsőben a *településminta* kialakítására került sor; a kutatási pontok mellett ebben a fázisban határozták meg az egyes településeken kötelezően lekérdezendő kérdőívek számát. A nem önreprezentáló települések kiválasztása általában rétegenként történt. A vizsgálatok két vagy három rétegeképző változót használtak. Ezek különböző

kombinációkban a több megyéből álló régió,³ a településtípus (faluk, város), a magyarok településen belüli aránya,⁴ illetve a települméret voltak. A telepüéseknek jobb esetben az adott helység magyar lakosságának telepüésrétegen belüli arányával megegyező, rosszabb esetben pedig (ettől a tényezőtől függetlenül) egyenlő esélyük volt a mintába kerülésre.

A telepüésrétegeken (illetve az önreprezentáló telepüéseken) belül lekérdezendő kérdőívszámot az előző (vagyis az 1992, később pedig a 2002-es) népszámlálás telepüésoros nemzetiségi megoszlásai alapján határozták meg.⁵ A vizsgálatok így a cenzus nemzetiségi adatainak megfelelően reprezentálták a magyar népesség térbeli eloszlását. A gyakorlati lehatárolásban – legalábbis konvencionálisan – a „*van-e ebben a háztartásban olyan személy, aki az elmúlt népszámlálás alkalmával magát magyarnak vallotta*” kérdés játszott szerepet.

A kvótás eljárás

Kezdetben (leginkább a BFI vizsgálataiban) a telepüéseken belül a megkérdezetek kiválasztása egyszerű kvótás eljárással történt. A kérdezőknek csupán az előre megadott, nem és életkor (esetleg iskolai végzettség) szerinti arányokat kellett figyelembe venniük.⁶ A kvóták meghatározásában szintén a népszámlálási adatok jelentették a kiindulópontot. Ez az eljárás természetesen csak azt garantálta, hogy a megadott két-három-négy szempont szerint pontos legyen az eloszlás. Mivel azonban a kiválasztás nem a véletlenen alapul, a módszer nem tekinthető (statisztikai értelemben) reprezentatívnak. Az egyes kvótacellákon (pl. 20–29 éves nagyvárosi érettségizett nő) belül ugyanis már semmi biztosíték nincs a kiválasztás véletlen voltára. Előfordulhat például, hogy egy román kérdezői csapat a nemzetiség mint kvótaszempont hiányában a szabályok legszigorúbb betartása mellett sem kérde meg egyetlen magyart sem. Ha mondjuk egy székelyföldi telepüésen vonakodnak magyar háztartásokat felkeresni, az ott élő néhány román családból feltölthetik a kvótát. Így a módszertani előírásokat tökéletesen betartották, de például a nyelvhasználati kérdésekre adott válaszok hamisak lesznek. Az olyan magyar kérdezők tevékenységéről, akik a szórványban a református lelkésznel kezdik a

³ Az egyes vizsgálatok különbözőképpen határozták meg a régiókat. A Balázs Ferenc Intézet négy régióval dolgozott: Székelyfölddel (Hargita, Kovászna), Észak-Erdéllyel (Maros, Kolozs, Beszterce Naszód), Dél-Erdély és Bánság régióval (Brassó, Fehér, Szeben, Hunyad, Temes, Arad, Krassó-Szörény), valamint Partium és Máramaros régióval (Bihar, Szatmár, Szilágy, Máramaros megyék). A CCRIT régiói: Székelyföld (Hargita, Kovászna, Maros), Középső régió (Brassó, Fehér, Szeben, Kolozs, Hunyad), Bánság (Krassó-Szörény, Temes), Északi régió (Beszterce, Szilágy, Máramaros), Partium/Észak-nyugati régió (Arad, Bihar, Szatmár). A Max Weber, a TransObjective és a Kvantum Research kutatásai az Életünk fordulópontjai Erdély vizsgálattal azonos régiókat használt. Ezeket a későbbiekben bemutatjuk.

⁴ A magyarok aránya általában dichotóm (többség-kisebbség) változóként jelent meg, de esetenként több kategóriára volt bontva.

⁵ A 2002-es romániai népszámlálás magyarokra vonatkozó etnikai adatai – noha nyilván nem tökéletesek – alapvetően elfogadhatók, ez teszi lehetővé keretként való felhasználásukat. (Szemben például a 2001-es magyarországi népszámlálás adataival, amelyek a két legnépesebb magyarországi kisebbség – romák, németek – esetén nyilvánvalóan nem reálisak.)

⁶ A kvótás módszer legtöbbször alkalmazó Balázs Ferenc Intézet nem, életkor és iskolai végzettség szerinti kvótákat használt.

felmérést, lényegében ugyanez mondható el. Ők az egyházhoz, illetve más magyar intézményekhez kötődő személyek közül választanak,⁷ míg a magyar intézményekhez és hálózatokhoz nem kapcsolódó, de önmagukat magyarnak valló személyeknek nem lesz esélyük bekerülni a mintába. A következmény az, hogy a mintában a magyarok aránya nagyobb lesz mint, az alappopulációban, vagyis például a ténylegesnél kisebb arányt fognak képviselni a vegyes házasságban élő, a román nyelvű oktatási intézményekben végzett, a nem az RMDSZ-re szervező stb. magyarok.

Amellett, hogy az „interetnikus széleken” élők nem fognak a mintába kerülni, alapprobléma a társadalmi státus és a (településen belüli) lakhely szerinti szelekció. A kvótás eljárással dolgozó kérdezők eltekintenek a marginális helyzetűnek ítélt háztartásoktól, a rossz hírű vagy egyszerűen a központtól távol eső városrészekről. *„A kvótás mintavételi eljárás hiányossága úgy is megfogalmazható, hogy a kérdezőbiztosok által [akár tudatlanul – K.B.–K.T.] preferált társadalmi csoportok nagyobb mértékben kerülnek a mintába, mint az egyéb csoportok, még akkor is, ha a csoportképző szempontok egy része – az előírt kvóta miatt – nem is torzul.”* (Rudas 1998)

A fent jelzett problémákra tekintettel a kvótás mintavétel az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kutatási gyakorlatban visszaszorult. A szakirodalomban szinte konszenzus van abban, hogy – néhány nagyon speciális esetet leszámítva – az így nyert adatok pontatlanabbak lesznek, illetve sokkal bizonytalanabbak a statisztikai hibák számításának módjai.

A léptékes-kvótás kombinált módszer

A későbbi vizsgálatok a település és a kiválasztott személy közötti szintre, a háztartásra összpontosítottak, ennek kiválasztási módját igyekeztek finomítani, mégpedig a rögzített kezdőpontról kiinduló léptékes módszer (véletlen séta) alkalmazásával. A háztartásokon belüli kiválasztás azonban továbbra is a kvóták segítségével történt.

Több vizsgálat (pl. a BFI 2000. és 2001. évi vizsgálatait vagy a MOZAIK 2001) a léptékes és az egyszerű kvótás eljárásokat kombinálta oly módon, hogy a többségében magyarok lakta településeken lépték (és a háztartáson belül kvóta), a szórványterületeken pedig kvóta szerint kérdeztek. Az ezredforduló óta azonban a kutatások többsége a léptékes-kvótás kombinált eljárás valamilyen válfaját használja.⁸

Az erdélyi mérések eljárási rutinja a léptékes módszeren belül döntően abban különbözött, hogy a kezdőpont véletlenszerűsége és a léptéktartás milyen mértékben ellenőrizhető.

⁷ Az erdélyi szociológusok ezért nevezték egymás között ezt az eljárást – némi önironiával – presbitériumokra reprezentatív mintának.

⁸ A kvótás módszerről léptékesre való áttérés után kerültek bevezetésre a címkövetési listák, amelyek nem csupán a válaszolókra, hanem a meghiúsult kapcsolatfelvételekre vonatkozó adatokat is tartalmaztak, mint a sikertelenség oka (válaszmeztagság, nincs magyar nemzetiségű a háztartásban, nem sikerült felvenni senkivel a kapcsolatot, nem volt a kvótáknak megfelelő személy). A címkövetési listák szisztematikus feldolgozása azonban még egyetlen kutatás keretén belül sem történt meg.

Egészen az utóbbi évekig a kezdőpont kiválasztását nagymértékben a kérdezőbiztosra bízta,⁹ az újabb kutatásokban azonban (Max Weber, TransObjective, Kvantum Research) a nem folyamatosan házszámozott településeken a település és a háztartás közötti harmadik lépcsőként utcaminta készült, amelynek során az egyes utcáknak az ott található személyek/magánháztartások számával arányosan volt esélyük a mintába kerülni.¹⁰

A léptékes (vagy más szóval „véletlen sétás”) módszer elméletileg megfelel a véletlen kiválasztás szabályainak. Ennyiben ezen vizsgálatok léptékes almintája reprezentatívnak tekinthető. A módszert több országban (elsősorban az Egyesült Államokban, Dél-Amerikában) mértékadó, minden tudományos testület által elfogadott kutatásokban is alkalmazzák, bár főleg akkor, ha jogi okból nem lehet címlistát szerezni.

Európában a léptékes és a címlistas mintavétel évtizedek óta él együtt, jellemzően olyan munkamegosztásban, hogy marketing- és piackutatási célokra szánt „gyors és olcsó” vizsgálatok esetén léptékes, míg állami, szigorúan akadémiai vizsgálatok esetén a mintegy negyedével drágább regiszteralapú név- vagy címlistas módszer a preferált. Azonban jellemző, hogy a léptékes mintavétel esetén kialakul egy, a főbb szereplők által egységesen alkalmazott, írásban is lefektetett, rendszeresen aktualizált módszertani sztenderd. (Németországban ilyen az úgynevezett ADM-mintavétel.) Összehasonlító módszertani kutatások azonban arra utalnak, hogy regiszteralapú mintavételek esetén az adatok minősége még az ilyen erősen szabályozott léptékes mintavételekénél is jobb. (A témához lásd Koch 1997.)

Magyarországon a terepmunkát végző cégek a léptékes módszerek használatáról általában úgy vélekednek, hogy afféle kompromisszumos megoldás, amelyet a „jobb híján”, „még elfogadhatónak” szoktak tartani,¹¹ amennyiben névlistán alapuló mintavételre nincs idő, pénz vagy lehetőség.

Az erdélyi vizsgálatok kapcsán arra a következtetésre jutottunk, hogy a léptékes mintavétel esetén az adatok tényleges megbízhatósága összességében három tényezőn múlik: (a) az eljárási rutinon; (b) a kérdés minőségén; (c) az ellenőrzés rendszerén, illetve az ellenőrzésre fordított energián. Amennyiben ezek közül valamelyikkel probléma van, a címlistas módszer teljesen egyértelműen megbízhatóbb, mivel ennek során mind a kérdezőbiztos, mind a terepmunkát koordináló személyek feladata egyszerűbb.¹² Mi magunk egy címlistas mintavételi módszer mellett döntöttünk, de ettől függetlenül fontosnak éreznénk egy egységes erdélyi magyar léptékes mintavételi standard kialakítását.

⁹ Pl. „*Indulj el az templom jobb oldalán, majd fordulj balra*” vagy „*Válaszd ki az első B betűs utcát, majd miután elfogytak a házsámok, fordulj jobbra*”.

¹⁰ Ezt, amennyiben rendelkezésre áll, a választói névjegyzékre hagyatkozva lehet meghatározni, ennek hiányában pedig vezetőkes a telefonok száma alapján lehet becsülni.

¹¹ Lásd például a TÁRKI módszertani elveit, amelyek szerint a véletlen sétás eljárás „piackutatási és lakossági attitűdvizsgálati célokra még megfelelő.” <http://szochalo.hu/hireink/article/100395/3218/>

¹² A kérdezőnek azért, mert konkrét személyt keres, a szervezőknek pedig azért, mert sokkal könnyebben tudják a kérdezőket ellenőrizni.

Erdélyben tehát saját bevett, folyamatosan fejlődő módszertani rendje alakult ki a magyarokat reprezentáló survey-vizsgálatoknak, amelyek azonban nem hivatkoznak a nemzetközi eljárás-rendre. Ez azért feltűnő, mert az erdélyi magyarsághoz hasonló, saját teljes körű regiszterrel nem rendelkező részpopulációk („rare population”) körében történő reprezentatív mintavételeknek már az 1970–80-as évekre komoly nemzetközi módszertani standardjai alakultak ki, amelyek alapvetően eltérnek ez eddig alkalmazott erdélyi módszerektől (áttekintő jellegű cikkek: Kalton – Anderson 1986; Hedges 1979; Hughes et al. 1995; Sudman – Kalton 1986 stb.). Az erdélyi vizsgálatok ugyanis a célpopulációról rendelkezésre álló összesített népszámlálási keretszámokat próbálták „feltölteni” válaszadókkal. Az említett módszertani ajánlások viszont fordított logika alkalmazását javasolják: egy nagy országos vagy területileg szelektált mintából előzetes szűrési eljárás („screening”) segítségével kell összegyűjteni a megfelelő számú válaszadót. Hogy ezt szűrési eljárást milyen módon lehet a leginkább költségkímélő módon elvégezni, annak persze szintén külön szakirodalma van. Amennyiben a vizsgált populáció földrajzi eloszlásáról vannak megbízható becsléseink – és az erdélyi magyarság ennek tipikus példája –, ezek az információk természetesen hasznosíthatók (például a nagyobb sűrűségű területek felülreprezentálásával), de keretként – hiszen személyi lista nem állítható össze belőlük – nem használhatók.

Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. vizsgálatban alkalmazott mintavételi eljárás

A célpopuláció

A vizsgálat során alkalmazott mintavételi mód több vonatkozásban eltért az Erdélyben eddig követett eljárástól. Az első különbség a célpopuláció meghatározásából adódott, ugyanis az adatfelvétel a magyar nyelven (is) jól beszélő 20–45 év közötti erdélyieket célozta meg. A minta megtervezésekor gyakorlati megfontolások alapján eleve kihagytuk Szeben és Krassó-Szörény megyét. A 2002-es népszámlálás adatai szerint a kutatás 14 megyét lefedő földrajzi hatókörében¹³ élt a romániai magyarok 97,3, az erdélyi magyarok 98,3, míg a teljes erdélyi népesség 83,4 százaléka.

Az erdélyi magyarokra fókuszáló kérdőíves vizsgálatok a nemzetiségi önbevallás alapján határozták meg az alappopulációt. A kérdés konvencionálisan abban az esetben volt elkezdhető, ha a válaszadó a „*Magyarnak vallotta-e Ön magát a legutóbbi népszámlálás alkalmával*” kérdésre igennel válaszolt. E megoldás legfőbb előnye, hogy a népszámlálási gya-

¹³ A vizsgálat a Fehér, Arad, Bihar, Beszterce-Naszód, Brassó, Kolozs, Kovászna, Hargita, Hunyad, Máramaros, Maros, Szatmár, Szilágy és Temes megyékre terjedt ki.

korlattal megegyező statisztikai konstrukcióra hagyatkozik, így súlyozás és az eredmények ellenőrzése során alkalmazhatók a vizsgált népességre vonatkozó standard táblázatok. Mi a nyelvismeretre alapozó szelekciós eljárást¹⁴ használtuk, amelynek egyik fő hátránya éppen abból adódik, hogy nem ismerjük a vizsgált népesség jellemzőit. A 2002-es népszámlálás adataiból létrehozható csoportok közül a magyar anyanyelvűek állnak legközelebb a mi vizsgálati populációnkhoz, azonban nem fedti azt le teljes mértékben, hiszen nem tudjuk, hogy a nem magyar anyanyelvűek közül hányan beszélnek magyarul

1. táblázat. A magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek száma a vizsgált 14 megyében¹⁵

Megnevezés		Magyar nemzetiségű és anyanyelvű	Magyar nemzetiségű, de nem magyar anyanyelvű	Nem magyar nemzetiségű, de magyar anyanyelvű	Összesen
Teljes népesség	szám	1 366 785	27 765	43 807	1 438 357
	százalék	95,0	1,9	3,0	100,0
20–45 évesek	szám	440 030	9260	14 550	463 840
	százalék	94,9	2,0	3,1	100,0

Látható, hogy a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek között nagy az átfedés (összehasonlításképpen: jóval nagyobb, mint más romániai kisebbségek esetében). A vizsgált területen 1 438 357 személy vallotta magát legalább az egyik ismérv szerint, ebből 1 366 785 (94,5%) mindkét ismérv szerint magyarnak. Bizonytalanul azonosítható (a népszámlálás szerint) az a 71 572 személy, aki anyanyelvét és nemzetiségét inkonzisztens módon adta meg. A 20–45 év közötti népesség esetében a megoszlások hasonlóak.

Három, egymással összefüggő érv szól a nyelv szerinti szelekciós kritérium mellett:

(1) A magyarul (is) beszélőket megcélozva a gyakorlatban tágabban értelmezett alapsokasággal dolgoztunk. Mint az majd a mintavételi eljárás leírásából ki fog derülni, hogy bár a nem magyar nemzetiségű, de magyarul is beszélők megkérdezése többletköltséggel járt, a mintába került magyar nemzetiségűek számát nem befolyásolta. A nyelvi szelekciós kritérium alkalmazásával a mintába kerülhetnek: (a) magyar anyanyelvű¹⁶ és magyar nemzetiségű, (b) magyar anyanyelvű, de nem magyar nemzetiségű, (c) illetve nem magyar anyanyelvű és nem magyar nemzetiségű, de magyarul (is) jól beszélő személyek. Ez utóbbiakra vonatkozóan nincsenek népszámlálási adataink. A nemzetiségi önbesorolásra alapozó mintavétel ez utóbbi két kategóriát kizárja, viszont elvben beveszi azokat a magyar nemzetiségűeket, akik nem beszél-

¹⁴ A kérdezőbiztosok azt az utasítást kapták, hogy amennyiben a kérdés (teljes kérdések vagy kérdésblokkok fordítása nélkül) magyar nyelven megoldható, készítsék el az interjút attól függetlenül, hogy a megkérdezett milyen nemzetiségűnek vallja magát.

¹⁵ A teljes népességre vonatkozó számok teljes körű népszámlálási adatok, a 20–45 évesekre vonatkozó adatokat az IPUMSI 10 százalékos népszámlálási mintája alapján becsültük.

¹⁶ Itt természetesen látunk kell, hogy az anyanyelv megadásának több dimenziója van. A funkcionális nyelvtudás (legjobban, leggyakrabban beszélt nyelv) mellett utalhat szimbolikus-érzelmi kötődésre vagy egyszerűen egy biográfiai tényre (ezt a nyelvet beszélte gyermekkorában a családban). Az anyanyelvi regisztrációról lásd Arel (2002).

nek magyarul.¹⁷ Azért csak elvben, mert a magyar mintán végzett országos felmérések egyikében sem alkalmaztak román nyelvű kérdőívet is, így a gyakorlatban a magyarul nem beszélőkkel nem készült interjú.¹⁸

(2) Az alkalmazott módszer lehetővé tette, hogy az elemzés során a magukat magyar-nak vallók szűkebb csoportját problémamentesen leválasszuk, ugyanakkor olyan nem magyar identitású csoportokról is információhoz juthattunk, amelyek valamilyen mértékben kapcsolódnak a magyar kultúrkörhöz (pl. a magyar nyelvű média vagy kulturális termékek potenciális fogyasztói, vagy migrációs pályájuk ugyanúgy vezethet Magyarországra felé, mint a magukat magyarnak vallóké).

(3) Nem utolsósorban olyan eljárást kerestünk, amellyel becsülni tudtuk a magyarul beszélő erdélyiek számát, amire az eddigi statisztikák, adatfelvételek nem szolgáltatnak semmilyen támponttal. (Erről lásd a kötetben *Horváth* tanulmányát.)

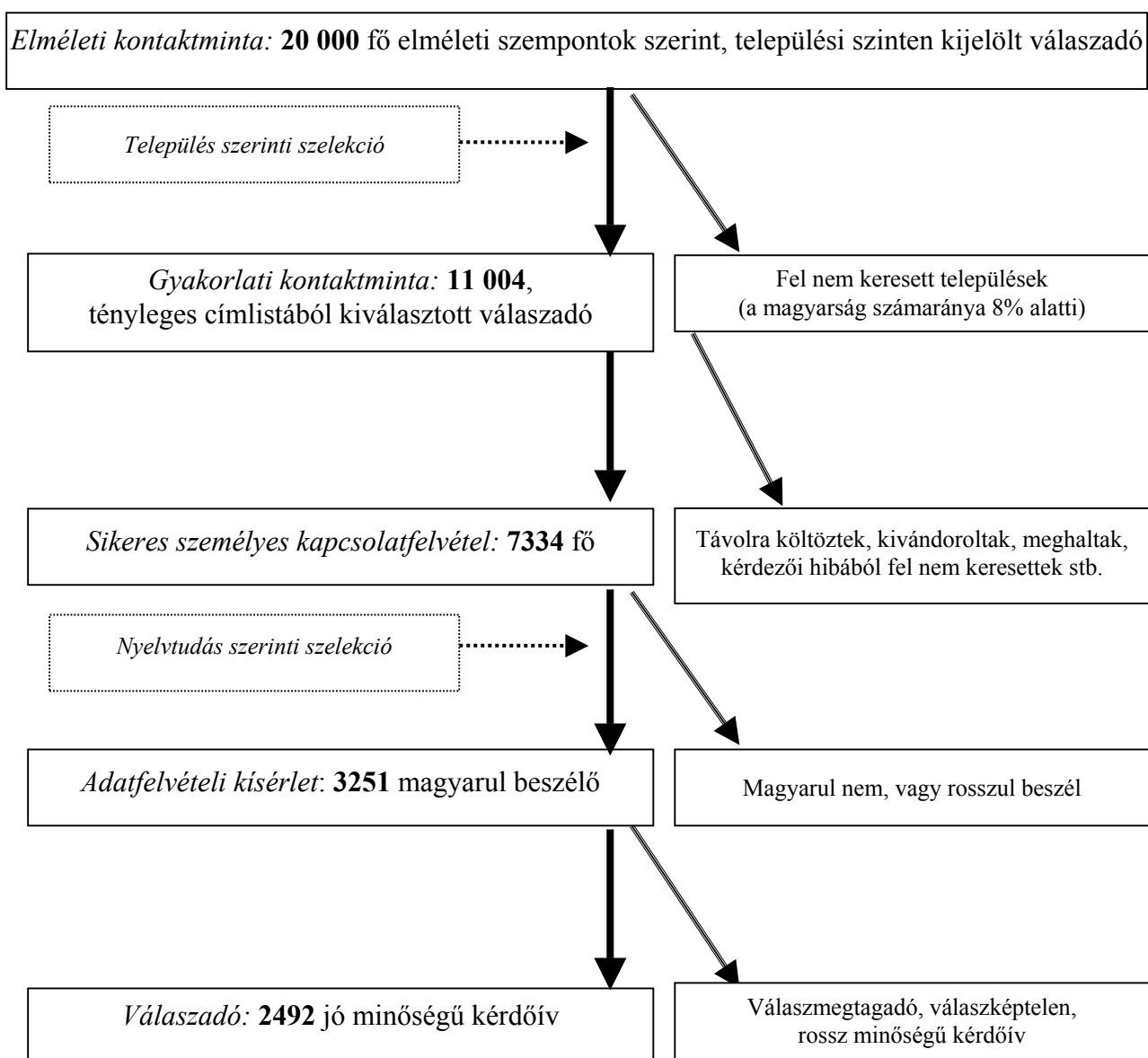
Az adatfelvétel logikája

A válaszadók egy négylépcsős szelekciós mechanizmuson keresztül kerültek a mintába. A négy szelekciós lépésből kettő (a települési és a nyelvi) a mi felvételünk specialitása volt, a másik kettő, amely a címlista pontatlanságára és a válaszadási hajlandóságra vezethető vissza, a regiszter alapján történő valamennyi adatfelvétel sajátja. A 1. ábra bemutatja az adatfelvétel általános logikáját, ezután külön-külön kitérünk az egyes szelekciós pontokra.

¹⁷ Természetesen a nem magyar anyanyelvű, de magyar nemzetiségű kategóriában elvben lehetnek olyanok, akikkel – bár nem magyar anyanyelvűek – a magyar nyelvű kérdés lefolytatható. Mivel azonban az anyanyelvi bevallásnak van egy szimbolikus-érzelmi dimenziója is, feltételezhetjük, hogy azok közül, akik magyar nemzetiségükhöz a népszámlálási regisztráció során ragaszkodnak, leginkább azok nem fogják anyanyelvüknek is a magyart vallani, akik azt nem beszélik társalgási szinten.

¹⁸ Ez alól a Max Weber Társadalomkutató Központ 2004. szeptemberi Temes megyei adatfelvétele képez kivételt. A magyar nemzetiségűekre fókuszáló kutatás során az interjúk 16 százalékát román nyelven folytatták le.

1. ábra. Az adatfelvétel logikája

Elméleti és gyakorlati kontaktminta

Az eddigi kutatási gyakorlattal összhangban vizsgálatunkban kétlépcsős, rétegzett mintavételi eljárást alkalmaztunk. Első lépésben kialakítottunk egy 20 ezer fős ún. elméleti kontaktmintát. Itt – más vizsgálatokhoz hasonlóan – kijelöltük az (elméleti) kutatási pontokat, mégpedig úgy, hogy az önreprezentáló települések mellett régió¹⁹ és településméret²⁰ szerinti rétegeket hoz-

¹⁹ Öt régióval dolgoztunk. Székelyföld: Hargita, Kovászna, Maros megye; Partium: Szilágy, Szatmár, Bihar megye; Észak-Erdély: Kolozs, Beszterce-Naszód, Máromaros megye; Dél-Erdély: Brassó, Hunyad, Fehér megye; Bánát: Arad és Temes megye.

²⁰ Tíz településkategóriával dolgoztunk: 250 ezer felett, 100 ezer és 250 ezer között, 30 ezer és 100 ezer között, 10 ezer és 30 ezer között, 4000–10 ezer között, 2000–4000 között, 1000–2000 között, 500–1000 között, 150–500 között, 150 alatt. Ezek közül az első négy kategória, vagyis a 10 ezer főnél nagyobb lélekszámú települések önreprezentálóak. A 150 alatti településeket gyakorlati okból kihagytuk a mintából és a nekik megfelelő esetszámokat a 150–500 közötti kategóriához rendeltük.

tunk létre. Az 10 000 fő alatti nem önreprezentáló települések esetén az egyes települési rétegekben belül a reprezentativitáshoz szükséges elemszámot egyenletesen osztottuk el, arra törekedve, hogy egy településen legalább 50 cím kerüljön kijelölésre. Az eddigi kutatási gyakorlattól eltérően az elméleti kutatási pontok meghatározásában nem volt szerepe a települések nemzetiségi (vagy anyanyelvi) megoszlásának, illetve a magyar népesség népszámlálás alapján feltételezhető földrajzi elhelyezkedésének.

A kiválasztott mintavételi pontokon belül kijelöltük a reprezentativitáshoz szükséges interjúalanyok számát, magukat a megkérdezetteket pedig a választói névjegyzékből véletlenszerűen választottuk ki.²¹ Értelemszerűen nem vettük figyelembe a potenciális válaszadók (feltételezett) nemzetiségét vagy magyarnyelvtudását. A 20 ezer fős elméleti kontaktminta tehát a 14 vizsgált erdélyi megyére reprezentatív névjegyzék alapján összeállított mintával egyezik meg.

Azontúl, hogy a településminta kialakításában nem hagyatkoztunk a census nemzetiségi megoszlásaira, az egyes településeken belül feltétlenül megkérdezendő interjúszámot sem határoztuk meg előre. Ez a másik alapvető különbség az eddigi felvételekhez képest. A kérdezőbiztosok, miután megkapták a célszemélyek nevét és címét, azt az utasítást kapták, hogy minden kontaktszeméllyel folytassák le az interjút, amennyiben azokat sikerül elérni és amennyiben a kérdés magyar nyelven elvégezhető.

A kérdőívszám előzetes meghatározásáról két tényező miatt mondtunk le. Egyrészt nem ismertük az alappopuláció (magyarul beszélők) megoszlásait, másrészt el akartuk kerülni a pótcímezt. Ez utóbbinak ugyanis „nagy hátránya: a tapasztalatok szerint a kérdező az alternatív megoldás tudatában nem tesz meg mindent a számára valamiért gondot jelentő személyek elérése és/vagy meggyőzése érdekében. Emiatt ez a megoldás a minta igen nagy rejtett, vagyis az elsődleges kemény demográfiai változók révén fel nem tárható torzulásával járhat.” (Kapitány 2003, 30)

Az elméleti kontaktminta kialakítása után azonban a célpopuláció népszámlálás alapján feltételezett területi megoszlását mégiscsak figyelembe vettük, a vizsgálat költségeit ugyanis nagymértékben, a sikeres interjúk számát pedig alig növelte volna, ha azokra a mintába került településekre is kérdezőket küldünk, ahol a 2002-es census szerint elenyésző arányban vagy egyáltalán nem élnek magyarok. Tehát az elméleti kontaktminta és a tényleges interjúk közé egy köztes fázist ékeltünk, amit gyakorlati kontaktmintának nevezünk. A gyakorlati kontaktminta a ténylegesen felkeresett kontaktszemélyek körét fedi. Praktikusán tehát azokra a településekre, ahol sikeres magyar nyelvű interjúra minimális volt az esély, nem küldtünk kérdezőbiztost. A határt az jelentette, hogy az adott településen a magyarok aránya a 2002-es népszámláláson elérte-e a 8 százalékot. Ennek hiányában úgy vettük, mintha az adott településen egyetlen sikeres kérdés sem valósult volna meg. A 20 ezer fős mintanagyság így 11 004 valójában felkeresendő személyre csökkent.

²¹ A választói névjegyzék a név és a lakcím mellett a személyi számot tartalmazza, amiből megállapítható az illető személy születési éve. A 20–45 éves minta kialakításában ezt használtuk fel.

2. táblázat. A kontaktszemélyek megoszlása a magyarok aránya szerint

<i>Minta</i>	<i>A magyarok aránya (%)</i>	<i>Kiválasztott mintaszemélyek</i>
Gyakorlati kontaktminta	75–100	2 152
	50–75	890
	30–50	1 445
	20–30	1 454
	10–20	3 561
	8–10	1 502
Összesen		11 004
Fel nem keresett településeken élő	8 alatt	8 964
Elméleti kontaktminta összesen		20 000

A döntésünk következményeként fellépő torzulás becsléséhez fel lehet használni azt az információt, hogy a vizsgált 14 megyében a 2002-es népszámlálás adatai szerint 75 391 magyar élt 8 százalék alatti szórványban. A magyarul beszélők száma ezeken a településeken minden bizonnyal alatta marad a magyar nemzetiségűekének, és a községsoros adatok alapján arra is következtethetünk, hogy az előrehaladott elöregedési folyamat miatt a 20–45 évesek aránya is jóval az erdélyi átlag alatti. Ezzel a szelekcióval tehát minden valószínűség szerint a célpopuláció kevesebb mint 5 százalékáról mondtunk le.

Így a gyakorlati kontaktmintába összesen 119, a népszámlálási adatok alapján legalább 8 százalékban magyar nemzetiségűek által lakott település került.²² A 10 ezer főnél népesebb települések önreprezentálóak voltak, az az alatti településeken jellemzően 50–50 válaszadót jelöltünk ki úgy, hogy az adott településkategórián belüli összes cím aránya megfeleljen az adott településkategória lakosságon belüli arányának.

²² *Arad* megye (5) : Angyalkút; Arad; Pécska; Zimandtelek; Zimandújfalu.

Bihar megye (12): Bályok; Belényes, Belenyésújfalu, Berettyószéplak, Diószeg, Érkörtvélyes, Érmihályfalva, Margitta, Nagyvárad, Szalacs, Nagyszalonta, Székelyhid.

Beszterce-Naszód megye (3): Bethlen, Radnaborberek, Teke.

Brassó megye (7): Alsórákos, Barcaújfalu, Bodola, Brassó, Kőhalom, Négyfalu, Sárkány.

Fehér megye (5): Búzásbocsárd, Magyarbece, Marosnagylak, Marosújvár, Nagyenyed.

Hargita megye (18): Agyagfalva; Alsó és Felsőválya; Balánbánya; Csíkelne; Csíkszentdomokos; Csíkszentmiklós; Csíkszenttamás; Csíkszereda; Gyergyóditró; Gyergyószárhegy; Gyergyószentmiklós; Homoródújfalu; Székelykeresztúr; Székelyszenterzsébet; Székelyudvarhely; Tusnád; Vasláb; Zetelaka.

Hunyad megye (2): Lupény, Petrozsény.

Kolozs megye (9): Aranyosgyéres; Bánffyhunad; Bogátpuszta; Dés; Kolozsvár; Sinfalva; Szamosújvár; Szucság; Torda.

Kovászna megye (9): Erdőfüle, Kézdivásárhely, Kovászna; Mikóújfalu; Ozsdola; Réty; Sepsibodok; Sepsiszentgyörgy; Torja.

Máramaros megye (7): Felsőbánya; Giródtótfalu; Koltó; Magyarláros; Máramarossziget; Nagybánya; Szinéváralja.

Maros megye (20): Ádamos; Albistelep; Bözöd; Dicsőszentmárton; Galambod; Körtvélyfája; Ludas; Magyarkirályfalva; Marosvásárhely; Marosszentgyörgy; Mezőcsávás; Nagysármás; Nyárádszentbenedek; Radnót; Segesvár; Szászrégen; Szolokma; Szováta; Tuson; Vámosgálfalva.

Szatmár megye (9): Mezőpetri; Mikola; Nagykaroly; Pele; Piskolt; Szatmárnémeti; Szatmárpálfalva; Szatmáruddvari; Tasnádszántó.

Szilágy megye (6): Magyargoroszló; Szilágysámson; Szilágysomlyó; Varsolc; Zilah; Zsibó.

Temes megye (7): Aurélháza; Gátalja; Lugos; Nagycsanád; Nagyszentmiklós; Varjas; Zsombolya.

Az gyakorlati kontaktmintától a tényleges kapcsolatfelvételig

A gyakorlati kontaktmintába került 11 004, választói névjegyzékben szereplő személyből azonban csak 7334-gyel sikerült felvennünk a kapcsolatot, csaknem 3700-zal nem. Ez meglepően alacsony arány. Az ok sokrétű, de mintegy fele arányban (1660 személy esetén) arra vezethető vissza, hogy a kérdezett nem tartózkodott az adott településen vagy annak elérhető közelségében. Ez igen magas szám még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy itt az aktív (leginkább mobil) korosztályokról van szó. A tartósan távol lévők mintegy kétharmada (64%-a) tartósan külföldön tartózkodott, a többiek az országon belül laktak más településen.²³

A sikertelen kapcsolatfelvételek másik fele több alcsoportra oszlott: mintegy 800 esetben semmit sem sikerült kideríteni az adott címlistán szereplő potenciális válaszadóról, mintegy 400 esetben legalább annyi bizonyosan megállapítható volt, hogy az illető sohasem lakott a megadott hivatalos címén, 269 esetben a cím sem létezett (vagy nem sikerült megtalálni), 45 válaszadó elhunyt az utolsó választás óta, több mint 400 (jellemzően brassói, illetve aradi) címet pedig a kérdezőbiztosok nem is kerestek fel.

Összességében megállapítható, hogy a helyben (településeken) őrzött és jogszabály szerint nyilvános választási névjegyzékek nem képesek követni az erdélyi népesség intenzív migrációs mozgását. Még ha a tartósan külföldön tartózkodóktól eltekintünk is, 2006-ban (a választások után mintegy két évvel) a választási névjegyzéken szereplők mintegy 16 százaléka nem volt megtalálható. Itt azonban ismét hangsúlyozni kell, hogy különösen mobil korosztályról van szó.

A nyelvi szűrő

A 7334 fellelt válaszadóval akkor készült interjú, ha azok magyar nyelven képesek voltak válaszolni. Ezt a kérdezőbiztosnak kellett felmérnie. Azokkal, akik születési évüket és hónapjukat nem tudták megmondani magyarul, nem is tettek kísérletet .

A 7334 fő 47 százaléka a kérdezők megítélése szerint (szinte) egyáltalán nem beszélt magyarul, 6 százaléuk tudott valamennyire, de annyira nem, hogy ez a kérdőív kitöltéséhez elegendő lett volna. 44 százaléuk (3251 fő) beszélt jól magyarul, 3 százaléuk viszont annyira elutasító volt, hogy erről a tényről nem lehetett meggyőződni.

A kérdezők természetesen nem minden esetben tudták előzetesen felmérni a válaszadók nyelvtudását, a végül sikeresen felvett interjúk közül huszonötötől nyilatkoztak utólag úgy, hogy „ha tudtam volna, hogy ennyire gyengén beszél magyarul, nem kérdezem le a kérdőívet”. Ilyen alacsony arány mellett azonban nem kell komoly torzítással számolni.

²³ A tartósan külföldön tartózkodókról kitöltött címkártyák elemzése a későbbiekben hozzájárulhat az erdélyi migrációs trendek elemzéséhez.

Természetesen feltehető, hogy a válaszadók nyelvi kompetenciájának feltérképezése nem volt független az interjú készítőjének személyétől. Kérdőbiztosaink – mint az erdélyi felvételek során általában – néhány kivétellel kolozsvári diákok, illetve fiatal helyi értelmiségiek voltak, jellemzően kérdőbiztosi tapasztalattal.²⁴ Az egyébként alkalmazottnál jobban kidolgozott, félnapos, kis csoportokban történt kérdőbiztosi oktatással és részletes kérdezői útmutató megszerkesztésével törekedtünk arra, hogy lehetőleg egységesítsük munkájuk színvonalát és csökkentsük az adatszolgáltatókra gyakorolt szubjektív hatásukat.

Sikeres kérdőívek

A 3251, magyarul jól beszélő potenciális válaszadó közül végül 2504-gyel sikerült interjút készíteni, 2492 esetében elfogadható minőségben. A sikertelenség oka túlnyomórészt, csaknem 700 esetben szigorú vagy lágy válaszmegtagadás volt. (Utóbbira példa, ha az interjúalany konkrétan nem utasítja vissza a válaszadást, de az időpont-egyeztetés nem jár sikerrel, mert sosincs rá ideje stb.) A válaszmegtagadókon túl 65 személyt minősítettek a kérdezők válaszképtelennek (súlyos betegek, idült alkoholisták stb.). A válasz-megtagadási arány ugyan nem alacsony, de megfelel a más európai országokban és Magyarországon megfigyelt mértéknek.

Az adatbázis súlyozása

Az adatbázis súlyozásának az a célja, hogy pontos alapsokasági eloszlások segítségével korrigálja azokat a kisebb torzulásokat, amelyek a terepmunka során fellépnek. Az eljárás abban áll, hogy bizonyos változók minta szerinti eloszlását hozzáillesztjük az alapsokaságban mutatkozó eloszláshoz. A kérdés mindig az, hogy honnan származtatjuk a bázist. A súlyozási keret rendszerint a népszámlálási adatállomány. Általában problémát jelent, hogy a népszámlálás óta eltelt időben (jelen esetben 4–5 év alatt) nem változik-e meg olyan mértékben a társadalom, hogy a súlyozás inkább torzítja adatainkat. Az „Életünk fordulópontjai – Erdély” esetén azonban ennél is komolyabb problémát jelentett, hogy a népszámlálásból alapsokasági adatok nem álltak rendelkezésre, hiszen abból a „magyarul beszélők” csoportja nem válogatható le. Ezért úgy döntöttünk, hogy két súlyt készítünk, egyet a teljes mintára (magyar nyelvű közösség), egyet pedig a magyar nemzetiségűek almintájára.

Ez utóbbi almintát a sztenderdeknek megfelelően a 2002-es népszámlálás magyar nemzetiségű csoportjához súlyoztuk nem, iskolai végzettség (max. 8 osztály; középfok; felsőfok), korcsoport és „etnikai kiséregió” szerint. Mivel az erdélyi magyarság körében 2002–2006 között igen jelentős *oktatási expanzió* zajlott le, a népszámlálási adatok ezen a területen ma

²⁴ A terepmunkát a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány végezte, együttműködésben az Etnikumközi Kapcsolatok Kutató Intézetével (CCRIT).

már nem tekinthetőek reálisnak, ezért a 20–30 éves korcsoport esetén az iskolai végzettséget súlyozási szempontként nem vettük figyelembe

Az „etnikai kistrégió” olyan összevont csoportosítás, amely egyszerre próbálja figyelembe venni a településnagyságot, a regionális elhelyezkedést és a település etnikai jellegét. A kialakított 15 kategória a népszámlálási magyar populációt hozzávetőleg hasonló nagyságú, 100 000 fő körüli csoportokra tagolja. A 15 „etnikai kistrégió” a következő: Marosvásárhely; Kolozsvár; Szatmárnémeti és Nagyvárad; szórvány nagyváros; Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy; egyéb székely város; vegyes kisváros; szórvány kis és középváros; határmenti magyar tömb;²⁵ partiumi kontaktzóna;²⁶ háromszéki tömb;²⁷ Hargita megyei tömb;²⁸ Marosszéki tömb;²⁹ erdélyi kontaktzóna;³⁰ szórvány.³¹

A súlycellák elkészítése során a gyakorlatban további kompromisszumot kellett kötni, néhány esetben a megfelelő súlycellák előállítására érdekében szükség volt további összevonásokra. Ebben az esetben nemcsak etnikai kistrégiókon belül a maximum 8 osztályt végzett, illetve középfokú végzettségű csoportokat egyesítettük.

A magyar nemzetiségű al minta súlyozását elvégezve készítettük el a teljes minta súlyváltozóját. Ennek során a nem magyar nemzetiségűek első lépésben ugyanakkora súlyt kaptak, mint a velük (nem, iskolai végzettség, korcsoport és etnikai kistrégió szerint) megegyező csoportba tartozó magyar nemzetiségűek, majd a teljes minta súlyait korrigáltuk a valós elemszámhoz. Összességében a súlyozatlan teljes mintában a 0,33 alatti súlyok aránya 1,2 százalékos, a 3 felettié 0,3 százalék. Ezek az arányok a súlyok nem ideális, de azért elfogadható szóródását jelzik.

²⁵ Észak-Bihar magyar többségű községei és a Nagykároly környéki sváb-magyar falvak.

²⁶ Észak-Bihar maradék része és Szalonta környéke: Szatmár megye maradék része, leszámítva az Avast és a megye keleti községeit; Szilágy megye északkeleti része; Arad Marostól északra lévő, magyar lakossággal rendelkező községei.

²⁷ Kovászna megye községei, leszámítva a Bodza-fordulót és a megye nyugati vegyes, cigány-román-magyar községeit (Hidvég, Előpatak).

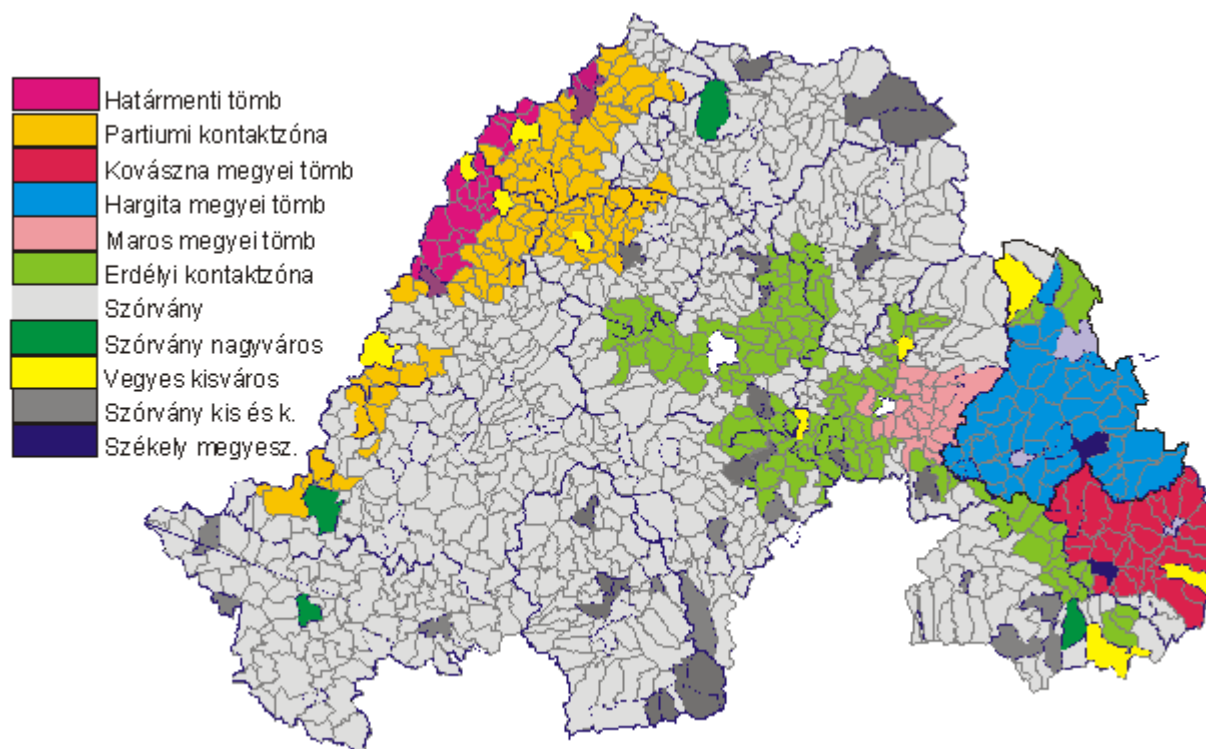
²⁸ Hargita megye községei, leszámítva a megye román többségű északi községeit.

²⁹ Az egykori Marosszék, leszámítva azokat a Marosvásárhely környéki (magyar-román-cigány) községeket, amelyek mára elveszítették abszolút magyar többségüket.

³⁰ Kolozs megye részben magyar lakta részei (Kalotaszeg, Mezőség, Aranyosmente), Beszterce-Naszód Déstől keletre eső néhány jelentős magyar lakosságú községe; Kalotaszeg Szilágy megyébe eső része; Fehér megyében Nagyenyed környéke; Maros megye nem marosszéki részének többsége (Küküllőmente, Mezőség, Vásárhely környéke, Marosmente Szászrégen és Magyaró között), de nem maradéktalanul (nem tartozik ide a Görgény-völgye, a Segesvártól nyugatra eső rész és a Maros megyei mezőség nyugati fele); Brassó megye keleti pereme (Apáca, Ürmös, Alsórákos és az Udvarhelytől elcsatolt falvakat tartalmazó községek, valamint Hétfalu falvai); Hargita északi része; a Kovászna megye nyugati részén levő vegyes községek.

³¹ Temes; Arad Maros alatti és egyéb maradék részei; Máramaros (leszámítva az egykor Szilágyhoz tartozó vegyes lakosságú Szamosardót; Hunyad; Beszterce (leszámítva a megye dél-nyugati peremén lévő néhány községet); Fehér, Nagyenyed környéke nélkül; Dél-Bihar, leszámítva Szalonta környékét (vagyis a Fekete-Körös völgye ide kerül); Szatmárból az Avast; Marosból a Maros és a Görgény-völgye, valamint a Mezőség; Kolozsból a Kisszamos mente, valamint a Mezőség és a havasi részek; Kovásznából a Bodza-forduló; Brassó maradék része; Hargitából Bélbor község.

1. térkép. A súlyozás során használt etnikai kistérségek

A 3. táblázatban néhány alapvető változó szerint mutatjuk be a súlyozás hatását, mind a teljes mintára, mind a magyar nemzetiségűekre szűkített almintára nézve. Az eredményekből látható, hogy az eljárás jelentősen, de nem alapvető mértékben módosított az eredményeken.

3. táblázat. Súlyozott és súlyozatlan eloszlások néhány alapvető arányszám szerint

Megnevezés	1. Teljes minta, súlyozatlan érték	2. Teljes minta, súlyozott érték	3. Nemzetiségi almintá, súlyozatlan érték	4. Nemzetiségi almintá, súlyozott érték
Férfiak aránya	47,6	51,5	47,2	51,4
Gyermektelenek aránya	39,2	43,1	38,8	43,3
Romának minősítettek aránya	7,9	9,5	5,6	6,2
Hargita és Kovászna megyeiek aránya	34,8	32,4	37,0	33,6
Házások aránya	61,8	58,0	62,5	58,6
Felsőfokú végzettségűek aránya	13,1	11,8	13,3	12,0
Esetszám	2492	2492	2216	2216

Újdonságok és lehetőségek

Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. vizsgálat eredményei elméletileg három okból jelentenek újdonságot a hasonló tárgyú surveyek eredményeihez képest.

(1) **Eltérő mintavétel:** felvételünkben név- és címlistas mintavételt alkalmaztunk az Erdélyben általában használatos kvótás-léptékes vegyes mintavétel helyett.

(2) Az adatbázis súlyozása: súlyozott adatbázist készítettünk az általában használt súlyozatlan vagy nagyon egyszerűen súlyozott adatbázisok helyett.

(3) Eltérő alapsokaság: kutatásunk alapsokasága a magyar nyelvű lakosság volt, az általában alkalmazott magyarul beszélő magyar nemzetiségű lakosság helyett.

A következőkben néhány kiválasztott változón bemutatjuk a korábban végrehajtott erdélyi magyar surveyek és az Életünk fordulópontjai – Erdély c. vizsgálat eredményei közötti eltérést, illetve elkülönítjük azt a fent jelzett három komponens szerint. Ehhez egy hasonló alapsokaságra vonatkozó, megfelelő elemszámú összehasonlító adatbázist építettünk fel, két surveyből: a CCRIT által az RMDSZ felkérésére 2004 szeptemberében végzett, illetve a Max Weber Társadalomkutató Központ által 2004 decemberében végzett felmérésből. Ez utóbbi két adatállományból leválogattuk ugyanazokat a születési évjáratokat (1961–1988-as születésűek), amelyek a mi mintavételi sokaságunkat alkották.³²

Az összekapcsolt adatbázisba olyan változókat vontunk be, amelyek esetében előzetesen eltérést vártunk, és amelyek mindhárom kérdőívben (gyakorlatilag) azonosan szerepeltek. Ilyen volt a válaszadó iskolai végzettsége, a tanulmányok nyelve, a vegyes etnikai származás (édesapa, édesanya nemzetisége), a házastárs/partner nemzetisége, a nyelvhasználati szokások (otthon, munkahelyen stb.), a médiafogyasztás etnikai mintái, illetve etnikai nyelvhasználati sztereotípiákat mérő attitűdállítások.

Az etnikai identitáshoz kapcsolódó kérdésekre adott válaszok eltérése szinte minden esetben statisztikailag jelentős mértékű volt, mégpedig az előzetesen feltételezett szerint. Az Életünk fordulópontjai – Erdély adataiból egy etnikailag kevésbé zárt közösség képe rajzolódik ki, igazolva hipotézisünket. Abban bízunk ugyanis, hogy az új, költséges, de a nemzetközi standardokhoz közelebb álló adatbázis valamit csökkent majd az erdélyi magyar kérdőíves vizsgálatok jellegzetességén azon régóta megfigyelt, miszerint *„a nemzetiségileg tagolt mintavétel során kialakuló populáció a vegyes és szórványterületeken – az etnikai alapú nyilván tartások pontatlansága, a terepmunka nem megfelelő ellenőrizhetősége miatt – szinte törvényszerűen »magyarabb« lesz»* (Csata 2004).

A kapott eredményekből mutat be néhányat a 3. tábla (vesd össze az első és negyedik oszlopban található értékeket). Míg például a hagyományos erdélyi surveyek szerint a nem magyar etnikumú partnerek (házas és élettársak) aránya 8,9 százalék, az Életünk fordulópontjai – Erdély 19,5 százalékot mér; a dominánsan magyar nyelvű munkahelyi környezet esetén ez az érték 57 vs. 47 százalék; a magyar nyelvű középiskolát végzettek aránya 27% vs. 46% stb.

Nyilvánvalóan adódik a kérdés, hogy melyik adat a „helyes” a „jó”. Ennek megválaszolásához azonban előzetesen azt kell tisztázni, hogy a jelzett három tényező közül mely(ek) ezeknek a jelentős eltéréseknek az oka(i)? Talán az, hogy máshogy választottuk ki a válaszadóinkat (a mintavételi módszer hatása), alkalmasint az, hogy a mi adatbázisunk súlyozott

³² Két kontrolladatbázis bevonására a megfelelő elemszám biztosítása érdekében volt szükség (a másik két survey teljes, az idősebbeket is tartalmazó elemszáma alig haladta meg az ezer-ezer főt).

(súlyozási hatás), vagy esetleg az eltérő alapsokaság hatásáról lehet szó? A feleletet az egyes oszlopok összevetéséből olvashatjuk le: általában, de egyáltalán nem kizárólag az alapsokaság eltérése játszik közre.

Ha azonban az alapsokaságok eltérésétől eltekintünk (vagyis az 1. oszlopot a 3.-kal vesszük össze), az esetek jelentős részében még mindig jelentős differenciákat találunk. Ezek közül néhány a mintavételi hatásra, néhány a súlyozásra, néhány pedig mindkettőre vezethető vissza.

A 4. táblázat az eredmények közötti eltéréseket a fenti tényezők szerinti felbontásban közli.

4. táblázat. Eltérések kutatások és felvételek szerint, %

Megnevezés	1. vs. 2.: a mintavételi módszer hatása	2. vs 3.: súlyozási hatás	3. vs. 4.: az eltérő alapso- kaság hatása	
	CCRIT – Max Weber összevont adatbázis	2. ÉF – „nép- számlálási ma- gyar” alminta, súlyozatlan	3. ÉF – „nép- számlálási ma- gyar” alminta, súlyozott	4. ÉF – teljes magyar nyelvi minta
Az 5–8. osztályt románul végezte (az érintettek körében)	14,6	14,9	16,5	23,2
A középiskolát románul végezte (az érintettek körében)	26,9	37,6	40,6	46,0
Házaspárja nem magyar nemzetiségű	8,9	9,9	11,8	19,5
Édesanyja nem magyar nemzetiségű	4,5	3,4	3,6	11,6
Édesapja nem magyar nemzetiségű	4,3	2,9	3,2	11,7
Önbesorolása szerint akcentussal vagy rosszul beszél a magyar nyelvet	3,3	5,5	7,0	12,1
Kizárólag magyarul beszél otthon	91,8	91,4	89,8	83,5
Csak magyar nyelvű tévét néz	34,6	18,9	18,0	17,5
Dominánsan magyar munkahelyi környe- zet (a munkahellyel rendelkezők körében)	57,1	53,0	49,2	46,8
„Helyesen cselekszenek azok a magyar szülők, akik gyermekeik érdekét nézve, azokat román tannyelvű iskolába adják.” – egyetért	25,7	25,5	25,7	29,6
A válaszadó iskolai végzettsége	alapfok „tág” középfok felsőfok	7,4 76,1 16,5	11,6 75,2 13,2	18,7 ³³ 69,5 11,8

A 4. táblázat adatainak ismeretében érdemes visszatérni a „melyik adat a pontosabb?” kérdésre. Az eltérés három komponense közül az első kettő (a címlistas mintavétel és a súlyozás) meggyőződésünk szerint pozitív hatású, közelebb visz a „valósághoz”. E meggyőződésünket a népszámlálási, illetve az egyéb regiszteradatokkal való összehasonlítás támaszthatja alá.

Ilyen összevetésre a fenti változók közül a vegyes házasság és az iskolai végzettség, illetve részben az iskolai oktatás választott nyelve esetén van lehetőség. A 2002-es népszám-

³³ Mivel az iskolai végzettség súlyozási szempont, a két oszlop adatai a választott súlyozási módszer miatt megegyeznek (lásd a súlyozás ismertetését).

lálási adatok szerint a párkapcsolatban (élettársi kapcsolatban vagy házasságban) élő 20–45 év közötti magyarok 16,5 százalékának volt más nemzetiségű párja. Népmozgalmi statisztikák azt jelzik, hogy az 1992 és 2001 között³⁴ házasságot kötött 160 887 magyar nemzetiségű közül 28 401 fő (17,6%) választott nem magyar nemzetiségű partnert (Horváth 2004). Persze, mivel a fenti adatok Románia egész területére és nem az általunk vizsgált területre vonatkoznak, az összehasonlítás mindét esetben többszörösen is korlátozott, de a teljes körű adatokhoz egyértelműen az Életünk fordulópontjai – Erdély adatai állnak közelebb.

Az iskolai végzettségről a 2002-es népszámlálás adatai állnak a rendelkezésünkre. Eszerint az adatbázis alapsokaságát jelentő 14 erdélyi megyében a 20–25 éves korcsoportban a magyar nemzetiségű lakosság képzettség szerinti megoszlása a következő: felsőfokú végzettségük: 7,3%, középfokú végzettségük (ideértve a szakmunkásképzést is): 65,9%; maximum alapfokú végzettségük: 26,7%. Ha számolunk is a népszámlálás és az adatgyűjtések közötti időben bekövetkezett oktatási expanzióval, láthatjuk, hogy a súlyozatlan adatbázisok közül is az Életünk fordulópontjai – Erdély adatbázisa van közelebb a népszámlálási adatokhoz. A súlyozott állomány pedig (mivel az iskolai végzettség részleges súlyozási szempont volt) reményeink szerint már meglehetősen jól közelítheti a 2006-os állapotot.

Elméletileg mód lenne arra hogy, az oktatás nyelvére vonatkozóan is pontos teljes körű adatokat állítsunk elő (az oktatási és a népesség-nyilvántartási adatok egymásra vetítésével), azonban ez jelenleg nem oldható meg. Ennek hiányában kiindulópontként elfogadhatjuk Murvai László becslését (Murai 2000), aki szerint a magyar nemzetiségű gyermekek mintegy 20 százaléka járt alapfokú román iskolába. Ilyen feltételezés mellett a mi súlyozott adataink tűnnek ismét a teljes körű adatokhoz közelibbnek lévőknek.

Ugyanakkor 2005/06-os tanévre vonatkozó, nyilvánosságra nem hozott tanügyi adatok szerint a tanév kezdetén a magyar nemzetiségüként regisztrált gyermekek 14,3%-a végezte nem magyar nyelven általános iskolai tanulmányait, ami látszólag a korábbi surveyek eredményeit támasztja alá. Azonban ez az adat nyilván valamiféle alsó korlát: a román iskolába beíratott magyar nemzetiségű diákok jelentős része feltehetően románként regisztráltatta magát, míg ennek a fordítottja bajosan képzelhető el. Ráadásul itt egyetlen év adatáról van szó, míg a vizsgált kohorszok legalább egy, de jellemzően több évtizeddel ezelőtt jártak általános iskolába.

Végül is a teljes körű, illetve más forrásokból származó adatoknak ez az igen korlátozott – csak becslésekre alkalmas – összevetése arra utal, hogy a név- és címlistas mintavétel és az adatbázis súlyozása egyértelműen pontosabbá, megbízhatóbbá tette az adatokat, bár még a súlyozott név- és címlistas adatbázis is minden valószínűség szerint a magyar nemzetiség erősebb etnikai zártságát mutatja a valóságnál.

Az eddig elmondottakkal szemben nem egyértelmű a következménye, ha az alapsokaságot kiterjesztjük a nemzetiségi önbevallás által meghatározott csoporttól a nyelvi közösség

³⁴ A mintaalanyok jellemzően ebben a korban kötöttek házasságot.

irányába. Az utóbbi esetben ugyanis mindig a vizsgált kérdéstől függ, mi számít jobb megoldásnak.

Végül röviden térjünk vissza arra, hogy milyen okok vezetnek a kérdőíves felmérések eredményeinek eltéréseire, és foglaljuk össze, hogy ezekből milyen általánosítható következtetéseket vonhatunk le.

A mi eljárásunk módosító hatása irányában megfelel a várakozásnak, de feltételezett-nél kisebb a hozadéka. Mivel az ilyen típusú mintavételek igen komoly pénzügyi teherrel járnak, kérdéses, hogy az általunk alkalmazott módszer bevett gyakorlattá válhat-e az erdélyi magyar kérdőíves vizsgálatokban.

A súlyozás – mivel elsősorban módszertani felkészültség, nem pedig anyagiak kérdése – könnyen és gyorsan elterjeszhető az erdélyi magyar surveyekben, és igazoltan sok haszonnal járhat, ha megbízhatóbb adatokhoz szeretnénk jutni. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy az ennek révén elérhető hatás összefügg a mintavételi eljárással is. Az esetünkben elért látványos javulás annak tudható be, hogy az adatfelvétel területi torzulását sikerült kiküszöbölnünk. Ez utóbbi abból adódott, hogy a magyarok által kisebb arányban lakott településekről a vártnál kevesebb kérdőívet sikerült összegyűjteni. A súlyozással az innen beérkezett válaszok értékelődtek fel. A hagyományos („presbitériumra reprezentatív”) vizsgálatokon azonban a súlyozás sem segít. Ezekkel ugyanis nem az a baj, hogy a szórványtelepülésekről kevesebb kérdőívhez jutunk, hanem hogy ezek (nagyobb számuktól függetlenül) nem reprezentálják ténylegesen a magyar lakosságot.

Végül az alapsokaság tágabb lehatárolásával kapcsolatban nem hisszük, hogy általában szükséges az erdélyi magyar társadalom kutatásának horizontját kiterjeszteni a magát nem magyar nemzetiségűnek valló, de magyarul jól beszélő csoportokra.³⁵ Úgy véljük azonban, hogy bizonyos esetekben (pl. politikai marketing, piackutatás, nemzetközi eladhatóság miatt stb.) ez a lépés indokolt lehet. Úgy tűnik, hogy a nyelvi közösséget feltérképező adatbázis által mutatott etnikai zártság paradox módon többé-kevésbé megfelel annak a képnek, amelyet a teljes körű adatok alapján a nemzetiségi közösségről feltételezhetünk.

Irodalom

- Arel, D. (2002): Language categories in censuses: backward- or forward-looking? In: Kerzer, D.I. – Arel, D. (coord.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press: 92–120.
- Csata Zsombor (2004): Az iskoláztatás nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár.
- Hedges, B.M. (1979): Sampling minority populations. In: Wilson, M.J. (ed.): *Social and Educational Research in Action*. London, Longman: 244–261.

³⁵ Eredményeinek szerint a legjelentősebb ilyen csoportok: magyar nyelvű romák, partiumi svábok, ve-gyes, asszimilálódott családban élő magyarok, dominánsan magyar nyelvi térben élő románok.

- Horváth István (2004): Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In: Kiss Tamás (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár.
- Hughes, A.O. – Fenton, S. – Hine, C. (1995): Strategies for sampling black and ethnic minority populations. *Journal of Public Health Medicine*, 17(2): 187–192.
- Kalton, G. – Anderson, D. W. (1986): Sampling Rare Populations. *Journal of the Royal Statistical Society Series A* vol 149. No. 1: 65–82.
- Kapitány Balázs (2003): Életünk fordulópontjai. Módszertan és dokumentáció. KSH–NKI. Budapest.
- Koch, A. (1997): ADM-Design und Einwohnermelderegister-Stichprobe. In: *Stichproben in der Umfragepraxis*. Westdeutscher, Opladen.
- Murvai László (2000): A számok hermeneutikája. A romániai magyar oktatás tíz éve 1990–2000. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Rudas Tamás (1998): *Hogyan olvassunk közvélemény-kutatásokat? Új Mandátum*, Budapest 1998.
- Sudman, S. – Kalton, G. (1986): Annual New Developments in the Sampling of Special Populations *Review of Sociology*, August 1986, Vol. 12: 401–429.

II. DEMOGRÁFIAI VISELKEDÉS

**A családalapítás változó gyakorlata. Párkapcsolatok
és gyermekvállalás kohorszspecifikus metszetben**

Spéder Zsolt – Kiss Tamás

Tartalom

Bevezetés.....	59
Párkapcsolatok	60
A párkapcsolatok időzítése, az első párkapcsolat típusa	61
Az első párkapcsolat tartóssága	63
Az első élettársi kapcsolatok és az iskolai végzettség kapcsolata.....	65
Összegzés a párkapcsolatok átalakulásáról.....	66
Termékenység	67
Az első gyermek.....	67
A második gyermek.....	69
Irodalom	72

Bevezetés

A demográfiai viselkedés közép-kelet-európai átalakulásának meghatározó jegye, hogy a családfejlődés kulcseményei – a házasságkötés, az első gyermek megszületése – idősebb életkorban következnek be, illetve fellazul a házasságnak és gyerekvállalásnak a XX. század második felében jellemző szoros kapcsolata. Ez utóbbi fejlemény szorosan összefonódik az élettársi kapcsolatok terjedésével és a házasság intézményének átértékelődésével.

Elemzések sokasága számol be ezekről a folyamatokról,¹ és többféle elméletet állítottak fel arról, hogy mely tényezők milyen szerepet játszottak és játszanak a közép-kelet-európai családformálódás átalakulásában (vö.: Frejka–Sobotka 2008, Sobotka 2008, Sobotka–Toulemon 2008). Mindezek hazai jellegzetességeivel és időbeli lefolyásával már több cikkben foglalkoztunk, amelyekben kitértünk arra is, hogy a demográfiai viselkedés magyarországi átalakulása mennyiben feleltethető meg a közép-kelet-európai folyamatoknak. Ezek a kérdések jelen elemzésünknek is tárgyai, ám a hangsúlyt az összehasonlításra helyezzük: a hazai és az erdélyi magyar népesség ilyen szempontokat követő összehasonlítására koncentrálnunk. Azt vizsgáljuk meg, hogy Magyarországon és Erdélyben az egymást követő kohorszokban hogyan alakult az első párkapcsolat létesítésének és a szülővé válásnak (az első gyerek születésének) az időzítése. Kíváncsiak vagyunk továbbá arra, hogy mennyiben játszik ebben szerepet az élettársi kapcsolatok terjedése; hogy az első élettársi kapcsolatból milyen gyakran lesz házasság; hogy az első gyermeket milyen időközzel követi a második gyermek születése. Munkánk során természetesen hasznosítjuk a kapcsolódó korábbi magyarországi kutatásainkat (Spéder 2005, Spéder 2006), ám itt fő feladatunknak az összehasonlítást tekintjük.

Tartalmi leírásunkat megelőzően röviden szólunk a kohorszokra alapozott elemzési módszer néhány jellegzetességéről. Az új demográfiai magatartásminták kialakulásának és terjedésének feltárását gyakran alapozzák a kohorszok viselkedésének megfigyelésére. Jóllehet a naptári éves adatokból, a teljes termékenységi arányszámból, a korszecifikus házasodási arányszámokból, a házasságkötéskor és/vagy gyermekvállaláskor betöltött átlagos életkor alakulásából sok minden kiderül, ám a folyamatok akkurátus leírásához elengedhetetlen az elkülönített kohorszok szerinti vizsgálat. A születési kohorszok egyben generációként is felfoghatók, hiszen tagjai a történeti időnek ugyanazon életkorban alanyai, a világról való elképzeléseiket ugyanazon történeti események befolyásolják, lehetőségeiket hasonló strukturális körülmények jelölik ki. Szokás szerint 5 éves korcsoportokkal dolgozunk. A történeti változások értelmezése során jó támpontot ad, ha a demográfiában hagyományosan alkalmazott korcsoportokhoz azt az adatot is hozzárendeljük, hogy az érintettek hány évesek voltak az összehasonlítás eszmei időpontjában, 2005-ben, illetve 1990-ben, a rendszerváltozás kezdetén (1. táblázat).

¹ A fenti folyamatokat részletesen bemutató egyik legfrissebb kötet a Frejka és Hoem által szerkesztett Demographic Research on-line (Volume 19) tanulmányai.

1. táblázat. A vizsgált személyek korcsoportja, születési évjárata és életkoruk 1990-ben, a rendszerváltozás kezdetén²

<i>Születési kohorsz</i>	<i>Életkor 1990-ben</i>	<i>Korcsoportok 2006-ban</i>
1960–1964	26–30	42–46
1965–1969	21–25	37–41
1970–1974	16–20	32–36
1975–1979	11–15	27–31
1980–1982	8–10	23–26

Bár a születési kohorsz tagjai számos vonásban mutatnak közösséget, tudnunk kell azt is, hogy lényeges események (összeköltözés az első partnerrel, az első gyermekvállalás, a szülői ház elhagyása stb.) nem feltétlenül kötődnek ugyanahhoz az életkorhoz. Pedig ezek a mozzanatok erőteljesen formálják az érintett további életpályáját, egyes lehetőségeket megnyitnak, másokat pedig bezárnak. Amikor pedig az egyéni élet környezetét képező adottságok, intézmények rövid idő alatt és olyan mélyrehatóan változnak meg, mint amit a rendszerváltozáskor tapasztalunk, és e változásoknak közvetlen hatása lehet a személyes esélyekre és választásokra, perdöntő lehet, hogy valaki az adott fordulatot megelőzően vagy azt követően élte-e át életpályája kulcseményeit. Éppen ezért az adatokat ilyen szempont szerint is csoportosítani fogjuk: kialakítunk ún. párkapcsolati kohorszokat és olyan csoportokat is, amelynek tagjai egyazon időben váltak szülővé. Végül arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy elemzéseink a nők válaszain alapulnak.³

Az első fejezetben a párkapcsolatok létesítésében mutatkozó tendenciákat, majd pedig a gyerekvállalás jellemzőinek átalakulását tekintjük át.

Párkapcsolatok

A párkapcsolatok átalakulásának leglényegesebb jellemzője az élettársi kapcsolatok elterjedése. Ennek sajátos társadalmi szerepéről („funkciójáról”) a legátfogóbb elemzést a Heuveline–Timberlake (2000) szerzőpáros adta. Az ő munkájuk fényében fogjuk megvizsgálni, hogy a hazai és az erdélyi magyar társadalom gyakorlatában ismert élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat megfeleltethető-e egymással.⁴ Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az élettársi kapcsolatok és a házasságkötések dinamikája szorosan kapcsolódik egymás-

² Noha adatrendszerünkben van információ az 1947 előtt születettekről, velük ebben az elemzésben nem foglalkozunk, mint ahogy az adatfelvétel idején a 20. életévüket még be nem töltöttekkel sem. Az előbbiektől azért tekintünk el, mert viselkedésük a jelenbeli mozgások értelmezéséhez nem ad új információt, a 20 év alattiaktól pedig azért, mert esetükben igen ritka a gyermekvállalás.

³ Mivel e tanulmányban olyan eseményeket vizsgálunk – párkapcsolat kialakítása és felbomlása, gyerekszülés –, amelyek nő és férfi kapcsolatának jellemzői, a férfiak kikérdezésével hasonló eredményeket kapnánk. A nemenkénti megközelítés akkor lenne indokolt, ha a születési időn kívül az érintettek további társadalmi jellemzőivel, beállítódásaival is foglalkoznánk. Itt ettől eltekintünk.

⁴ Az élettársi kapcsolatokról mint aktuális párkapcsolatokról jelen kötet II. fejezete ad részletes áttekintést.

hoz. Első lépésben azonban azzal foglalkozunk, hogy a párkapcsolat létesítésének időzítése – függetlenül attól, hogy melyik formájáról van szó – a két közösségben hogyan alakult.

A párkapcsolatok időzítése, az első párkapcsolat típusa

A legidősebb még összehasonlítható kohorsz az 1960–64-ben született nők csoportja, akik Magyarországon egyértelműen a volt szocialista országokban jellemző „korai házasságkötés, korai gyermekvállalás” gyakorlatát követik.⁵ Döntő többségük 25 éves koráig kialakította első tartós párkapcsolatát. Az adatok tanúsága szerint Magyarországon a nők 85,2 százalékának, Erdélyben 92,1 százalékának volt már ekkorra párkapcsolata (2. táblázat). Ha ugyanezt a relációt a 20. életévüket betöltöttekre nézve is megvizsgáljuk, az erdélyi magyarok között valamivel magasabbnak találjuk a párkapcsolatban élők arányát, azaz Erdélyben – ha csak minimálisan is, de – valamivel fiatalabb korra tehető az első párkapcsolat létesítése.⁶

A később születettek kohorszaiban mindkét társadalomban egyértelműen csökken az adott életkorig tartós párkapcsolatot létesítők részaránya. A 25. születésnapjukon párkapcsolattal még nem rendelkezők hányada Magyarországon 14,8-ről 26,8%-ra, míg az erdélyi magyarok körében 7,9-ről 28,8%-ra emelkedik. Erdélyben valamelyest nagyobb a növekedés mértéke, azaz némileg gyorsabb az első párkapcsolat halasztásának terjedése. Ez a különbség azonban a párkapcsolati tendenciák másodlagos jellemzője. Ennél sokkal lényegesebb fejlemény, hogy az első párkapcsolat létesítése mind Magyarországon, mind Erdélyben folyamatosan magasabb életkorra tolódik.

Érdemi különbség az első párkapcsolatok formájában és azok dominanciaviszonyaiban tapasztalható. Az eltérések már a kiinduló helyzetben is figyelemre méltóak: az 1960–64 között születettek első párkapcsolatait tekintve Erdélyben a házasság szinte kizárólagos (89,2%), Magyarországon azonban már ekkor is számottevő (14,6%) az élettársi kapcsolattal indítók részaránya. Ahogy azt korábban részletesen bemutattuk (Spéder 2005) és mások is ugyanerre az eredményre jutottak (Hoem et al. 2008), a demográfiai átmenet e kezdeményei Magyarországon már a rendszerváltozás előtt megjelentek. Hoemék Romániában ezt nem tapasztalták, és adatgyűjtésük alapján azt is megállapíthatjuk, hogy ez a gyakorlat az erdélyi magyarok körében sem volt jellemző.

⁵ Minden korábbi kohorszspecifikus elemzésünk arról tanúskodik, hogy e korcsoport családalapítási gyakorlata megegyezik az 1940-es és '50-es években születettekével, így jól reprezentálja a szocialista időszakban az életpálya első periódusát jellemző demográfiai magatartást. Azt feltételezzük, hogy az 1960–64 között született nők Erdélyben is egyfajta „klasszikus mintát” reprezentálnak, hiszen a rendszerváltozás idején 25–30 évesek voltak, és döntő többségük már elindította párkapcsolati és gyermekvállalási pályáját. Ha pedig elindította, ha az első gyermeke már megszületett, csak nagyon minimális játéktere volt annak módosítására.

⁶ Minthogy a párkapcsolatok időzítése nagyban függ az iskolai pályától, az összetételi hatásokat kizárva semmiképpen sem beszélhetünk lényeges különbségekről.

2. táblázat. Az adott születési kohorszon belül 20, 25, 30 éves korig tartós párkapcsolatot létesítők aránya az első párkapcsolat típusa szerint (%)

a) Magyarországon élő népesség

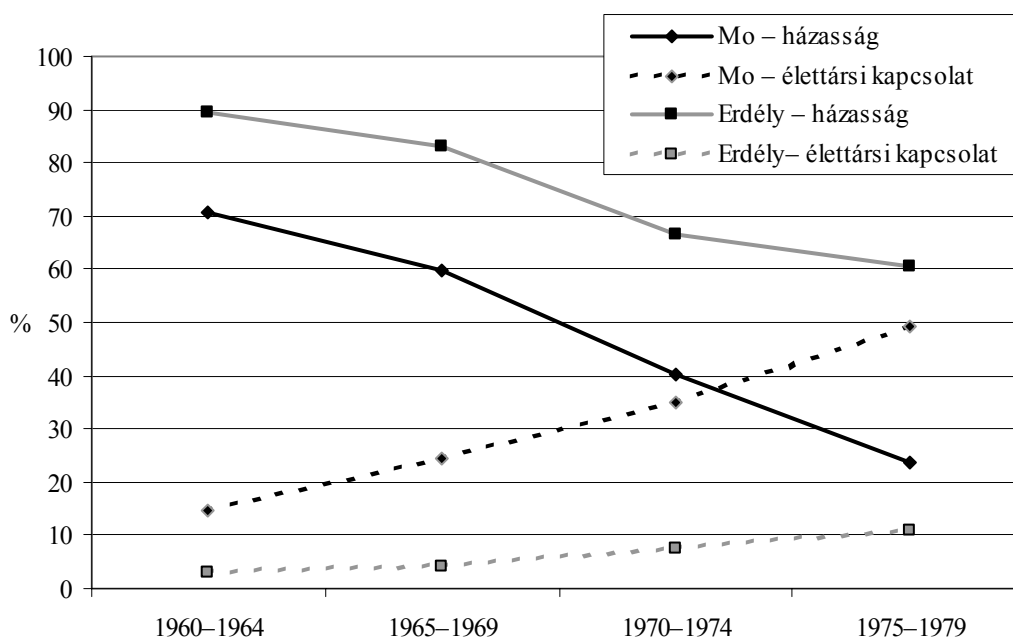
Az első párkapcsolat típusa	A nők születési éve				
	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979	1980– 1983
20 éves koráig					
Házasság	36,2	27,1	17,7	10,2	2,0
Élettársi kapcsolat	8,0	13,6	21,1	18,3	18,8
Nem volt még párkapcsolata	55,9	59,3	61,2	71,5	79,2
25 éves koráig					
Házasság	70,6	59,8	40,1	23,8	–
Élettársi kapcsolat	14,6	24,4	35,0	49,4	–
Nem volt még párkapcsolata	14,8	15,8	24,5	26,8	–
30 éves koráig					
Házasság	76,2	64,6	44,6	–	–
Élettársi kapcsolat	17,5	27,6	42,9	–	–
Nem volt még párkapcsolata	6,2	7,8	12,5	–	–
Összesen (100%)					
Esetszám (N)	588	602	646	703	543

b) Erdélyben élő magyar népesség

Az első párkapcsolat típusa	A nők születési éve				
	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979	1980– 1983
20 éves koráig					
Házasság	46,7	36,1	29,5	24,4	12,6
Élettársi kapcsolat	4,4	2,9	8,1	9,6	12,6
Nem volt még párkapcsolata	48,9	61,0	62,4	66,0	74,9
25 éves koráig					
Házasság	89,3	83,0	66,7	60,4	–
Élettársi kapcsolat	2,9	4,0	7,5	10,8	–
Nem volt még párkapcsolata	7,9	13,0	25,8	28,8	–
30 éves koráig					
Házasság	93,6	91,5	77,5	–	–
Élettársi kapcsolat	2,1	3,6	8,0	–	–
Nem volt még párkapcsolata	4,3	4,9	14,6	–	–
Összesen (100%)					
Esetszám (N)	140	247	213	212	215

Az élettársi kapcsolatok térnyerésében is lényegesek a differenciák: míg Magyarországon az első párkapcsolatok ma már döntően ebben a formában realizálódnak, addig Erdélyben csak a kisebbség sajátja. Az 1975–79 között születettek körében – a 25. életévet határnak tekintve – Magyarországon indulásként kétszer többen választják az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot. Ugyanebben a korcsoportban és életkorban az erdélyi magyarok körében hatszor többen kötnek közvetlenül házasságot. A különbségek jól leolvashatók az 1. ábráról.

1. ábra. Az adott születési kohorszon belül 25 éves korig tartós párkapcsolatot létesítők aránya az első párkapcsolat típusa szerint a magyarországi és az erdélyi a magyar népesség körében

Az első párkapcsolat tartóssága

Az országos népmozgalmi adatok alapján ismeretes, hogy Magyarországon és Romániában jelentősen eltér a házasságok bomlékonysága. Azt feltételezzük, hogy a válások aránya az erdélyi magyarok körében sokkal alacsonyabb, mint Magyarországon. A kérdés vizsgálatára mintánk csak kevésbé alkalmas,⁷ ám a párkapcsolatok felbomlásának egyes típusai – így a korai válások, az első élettársi kapcsolatok megszakítása és házassággá alakulása – így is megfelelően feltárhatók. Úgy járunk el, hogy követjük az első párkapcsolat megalapítását követő öt éven belül történeteket.

A magyarországi adatok elemzése nyomán megállapíthattuk, hogy az első párkapcsolatok bomlékonysága – mind az először házasságot kötők, mind az élettársi kapcsolattal indítók körében – fokozódott. Az összehasonlító vizsgálatból pedig az derül ki (3.a. és 3.b. táblázat), hogy az erdélyi magyarok körében kisebb valószínűséggel bomlanak fel a kapcsolatok, mint Magyarországon. A tendenciák azonban azonosak: az erdélyi magyarok körében is egyértelműen megnőtt (kétszeresére emelkedett) az első párkapcsolatot öt éven belül felbontók aránya. Ezzel ellentétes folyamatot észlelhetünk azonban, ha elkülönítjük az első formaként az élettársi kapcsolatot választók és a közvetlenül házasulók csoportját. Magyarországon a házasság korai felbomlását illetően alig van változás, Erdélyben viszont a javulás tendenciái sejlenek fel. Más oldalról viszont Magyarországon csak kicsit, míg Erdélyben számottevően emelkedett az első élettársi kapcsolatot felbontók aránya. (A következtetésekkel azonban jobb

⁷ Ennek problémáiról lásd Kiss–Kapitány kötetbeli tanulmányát.

óvatosnak lennünk, mert az erdélyi mintában igen alacsonyak az elemszámok!) Magyarországon az élettársi kapcsolatok mint első párkapcsolatok gyors terjedése, Erdélyben viszont az élettársi kapcsolatok fokozódó instabilitása a párkapcsolatok növekvő bomlékonyságának a forrása.

Az alacsony elemszámok dacára kitérünk még arra a kérdésre, hogy az élettársi kapcsolatot választók később milyen arányban házasodnak össze, illetve maradnak tartósan az eredeti formánál. Mind Magyarországon, mind Erdélyben csökkent az élettársi kapcsolatot házasságra váltók aránya, mégpedig úgy, hogy párhuzamosan nő az élettársi kapcsolatot felbontók részaránya. Egyik társadalomban sem beszélhetünk a tartós párkapcsolatok hányadának lényeges emelkedéséről. (Magyarországon talán mutatkozik némi térnyerés.)

3. táblázat. Párkapcsolati státusz 60 hónappal az első párkapcsolat létesítése után

a) Magyarországon élő népesség

Párkapcsolati helyzet	Az első párkapcsolat létesítésének ideje			
	1980–1984	1985–1989	1990–1994	1995–1999
<i>60 hónappal az első párkapcsolat után</i>				
A párkapcsolat fennáll	87,5	87,0	82,8	78,1
A párkapcsolat felbomlott	12,5	13,0	17,2	21,5
<i>60 hónappal a házasság mint első párkapcsolat után</i>				
Házasságban él	90,2	91,4	88,2	91,8
Elvált	9,8	8,6	11,8	8,2
<i>60 hónappal az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat után</i>				
Az élettársi kapcsolatból házasság lett	47,5	53,1	47,5	42,0
Az élettársi kapcsolatból született házasság felbomlott	7,1	3,4	3,0	3,0
Az élettársi kapcsolat felbomlott	15,5	18,3	21,1	27,2

b) Erdélyben élő magyar népesség

Párkapcsolati helyzet	Az első párkapcsolat létesítésének ideje			
	1980–1984	1985–1989	1990–1994	1995–1999
<i>60 hónappal az első párkapcsolat után</i>				
A párkapcsolat fennáll	91,5	90,7	89,7	82,5
A párkapcsolat felbomlott	8,5	9,3	10,3	17,5
<i>60 hónappal a házasság mint első párkapcsolat után</i>				
Házasságban él	96,6	92,5	94,9	97,7
Elvált	3,4	7,5	5,1	2,3
<i>60 hónappal az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat után</i>				
Folyamatos élettársi kapcsolat	11,8	25,9	27,4	21,7
Az élettársi kapcsolatból házasság lett	61,8	56,9	49,6	34,9
Az élettársi kapcsolatból született házasság felbomlott	2,9	3,4	0,9	1,6
Az élettársi kapcsolat felbomlott	23,5	13,8	22,1	41,9

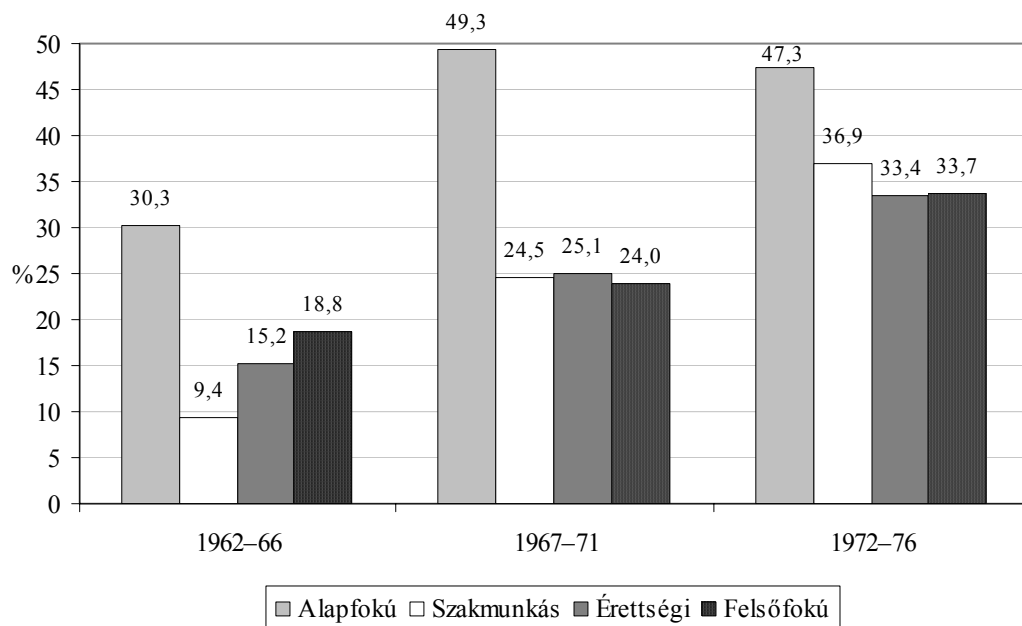
Az első élettársi kapcsolatok és az iskolai végzettség kapcsolata

Korábbi elemzéseinkben már részletesen taglaltuk,⁸ hogy az élettársi kapcsolatok terjedését illetően két alapvető típust különböztethetünk meg.

Az első szerint az élettársi kapcsolat mint életforma és életstílus a társadalmilag kiváltságos helyzetű csoportok, a magas iskolai végzettséggel rendelkezők körében honosodik meg („diplomások mint mintaadók”), majd a jelenség a hierarchiában felülről lefelé húzódik.

A folyamat másik típusa, amikor az élettársi kapcsolat a hátrányos helyzetűek körében gyökeresedik meg, és onnan terjed át a társadalom további csoportjaira. Vizsgálataink szerint – és ezt jól példázza az egyik korábbi tanulmányunkból átvett ábra is – Magyarországon a társadalmi hierarchia alsó szintjéről indult el az élettársi kapcsolatok terjedése, és késleltetéssel bontakozott ki a kiváltságos helyzetűek körében (2. ábra).

2. ábra. A 25. életév betöltéséig első párkapcsolatként az élettársi viszonyt választók aránya a különböző születési kohorszba tartozó összes Magyarországon élő nő körében, iskolai végzettség szerint (%)

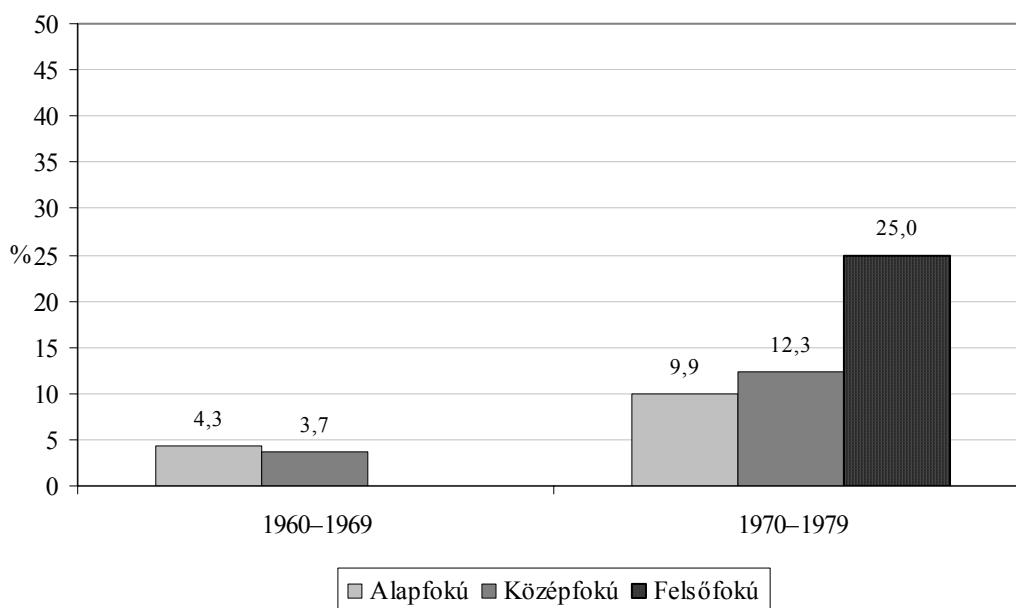

A tézis jelenleg nehezen tesztelhető az erdélyi magyarok körében. Nem csak az elemszám elégtelen, de az élettársi kapcsolatok is kevésbé terjedtek el, noha számuk növekvő. Ennek ellenére elkészítettünk egy vázlatos ábrát. Ehhez egyrészt összevontuk 2-2 kohorszot, létrehozva az 1960-69 és az 1970-79 között születettek kategóriáját, másrészt a megkérdezetteket iskolázottságuk szerint három csoportra (alap-, közép- és felsőfokú végzettségűek) bontottuk. Az így kapott adatok arra vallanak, hogy Erdélyben a 25. életév betöltéséig első formaként az

⁸ Vö.: Spéder 2005.

élettársi kapcsolatot választók aránya egyértelműen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között a legmagasabb és messze átlag feletti (3. ábra). Ez arra utal, hogy az élettársi kapcsolatok terjedésének bázisát az erdélyi magyarok körében az előnyösebb társadalmi helyzetű csoportok alkotják.

3. ábra. A 25. életév betöltéséig első párkapcsolatként az élettársi viszonyt választók aránya a különböző születési kohorszba tartozó összes erdélyi magyar nő körében, iskolai végzettség szerint (%)

Összegzés a párkapcsolatok átalakulásáról

Elemzéseink alapján megállapíthattuk, hogy az első párkapcsolatok létesítése mindkét vizsgált népességben magasabb életkorra tolódott el. A halasztás folyamata a két populációban párhuzamosan, minden késleltetés nélkül következett be. Ebben a vonatkozásban egyértelmű a rokonság.

Lényeges különbségek abban jelentkeztek, hogy mennyire általános az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat. A jelenség Magyarországon nem csak gyakoribb, de gyorsabban is terjed, és indulásként mára uralkodó formává vált. Erdélyben nem ez a gyakorlat, továbbra is a házasság a tipikus első párkapcsolati forma. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az élettársi kapcsolat – különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében – növekvő népszerűsége tett szert.

Mindkét népességben sebezhetőbbé váltak a rövid múltra visszatekintő párkapcsolatok, ami alapvetően az élettársi kapcsolatok instabilitásának a számlájára írható. A jelenséget Magyarországon inkább az élettársi kapcsolatok magas aránya, Erdélyben pedig ezek fokozódó bomlékonysága magyarázza.

Termékenység

Az első gyermek

A különböző kohorszok tagjainak magatartását akkor tudjuk érvényesen összehasonlítani, ha standardizáljuk a szülővé váláshoz, illetve a további gyermek(ek) világra hozatalához rendelkezésre álló időt, vagyis adatainknak azonos hosszúságú „esélyperiódusra”, gyermekvállalási időszakokra kell vonatkozniuk. Ha az első gyermekről van szó, azt figyeljük meg, hogy az egyes generációkon belül milyen arányt képviselnek azok a nők, akik egy meghatározott életkorig (20, 25, 30 éves korig) legalább egy gyermeket szültek. (Ebből az is következik, hogy mekkora hányaduk maradt az adott életkorig gyermektelen.)

Azt sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy az összehasonlítandó két társadalomban milyen átlagértékkel jellemezhető az első gyermek vállaláskor betöltött életkor. Ha ez valamelyik országban/társadalomban alacsonyabb, akkor ott az egy meghatározott életkorig gyermeket vállalók részarányának nyilvánvalóan magasabbnak kellene lennie. Mivel Romániában 1989-ben 0,6 évvel, 2005-ben pedig 1,8 évvel volt alacsonyabb az első gyermek vállaláskor betöltött átlagos életkor, mint Magyarországon, ezért várható, hogy az erdélyi magyarok körében egy adott életkorig többen válnak szülővé, mint nálunk. (A megadott átlagérték azt is jelzi, hogy a halasztás Magyarországon erőteljesebben fog megmutatkozni.)

Kiindulásként bemutatjuk, hogy mi jellemezte azon női generációk gyermekvállalási magatartását, akik a szocializmus időszakában nőttek fel, házasodtak meg és lettek anyává. Az 1960–1964 között születettekről van szó, akik a rendszerváltozás idején, 1990-ben 25–30 évesek voltak, vagyis többségük az első gyermekét már a rendszerváltás előtt megszülte. Ők a kérdés során a 40–44 éves korcsoportot képviselik, akiknek propagatív periódusa már többé-kevésbé lezártnak tekinthető.⁹

Ebben a korcsoportokban a nők döntő többsége (~90%) 30 éves koráig, háromnegyede pedig 25 éves koráig megszülte első gyermekét. (Fordított megközelítésben: a szóban forgó generáció tagjainak körében 30 éves korig 10 százalékos a gyermektelenség.) A magyarországi és az erdélyi magyarok között szinte semmilyen különbséget nem találunk (4. táblázat). Azt is említjük meg, hogy a jelzett születési kohorszokban a nők egynegyede már húszéves kora előtt vállalta az anyaságot. A hasonló arányszámokkal jellemezhető viselkedésmódot szokás a „korai gyermekvállalás” mintájának nevezni.

⁹ A magyarországi felmérés során idősebbeket is kérdeztünk, ezért adataink tartalmazzák a szocializmus időszakában gyermeket vállalók további korcsoportjait. Az erre alapozott elemzés szerint az 1960–64-ben születettek gyermekvállalási gyakorlata jól jellemzi a szocialista időszak további kohorszainak gyerekvállalási magatartását.

4. táblázat. A meghatározott életkorig legalább egy gyermeket vállaló nők részaránya születési kohorszok/korcsoportok szerint

Születési idő	Társadalom	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979	1980– 1983
20 éves korig	Magyarország	28,0	20,8	15,8	12,5	7,3
	Erdély	28,8	21,4	22,8	20,8	10,0
25 éves korig	Magyarország	73,5	66,4	54,3	35,0	–
	Erdély	77,4	63,5	58,0	47,6	–
30 éves korig	Magyarország	90,5	81,5	71,6	–	–
	Erdély	90,3	81,5	71,2	–	–
Esetszám (100%)	Magyarország	589	601	647	704	548
	Erdély	156	271	219	233	241

A gyerekvállalási magatartás változásának első jelei a hatvanas évek végén született nők generációjában érzékelhetők: körükben közel 10 százalékkal alacsonyabb, egyötödnyi a 20 éves korig gyermeket vállalók részaránya. A szomszédos, idősebb korcsoportban 28–29 százalékos ez a hányad. A '70-es években születetteket tekintve Magyarországon és Erdélyben eltérő tendenciákat tapasztalunk: itthon folyamatosan csökken a nagyon fiatalon szülővé válók relatív súlya, az 1980–83-ban születettek esetében már csak 7,5 százalékos, Erdélyben viszont az előbbi korosztályban még megmarad az egyötödös arány, és csak a '80-as években születettek között esik vissza. Erdélyben tehát egy meghatározott körben – amely a nők egyötödét teszi ki – viszonylag sokáig él tovább a fiatalon vállalt anyaság gyakorlata. A '80-as években születettek generációjában azonban már itt is csak az erdélyi nők egytizedére jellemző a korai gyerekvállalás.

25 éves korhatárt választva azt látjuk, hogy az első gyermeküket megszüülők hányada mind Magyarországon, mind Erdélyben folyamatosan csökken, nálunk erőteljesebben. Magyarországon a '80-as évek elején született nők körében alig több mint egyharmados az arányuk, Erdélyben 47,3 százalékos.

A 30. életévig vizsgálódva szinte teljesen megegyező részarányokat kapunk: mind Magyarországon, mind Erdélyben a nők valamivel több mint héttizede vált szülővé, illetve fordított megközelítésben: a '70-es évek közepén született nők közel háromtizede volt gyermektelen. Az összehasonlításból az is kiderül, hogy a '70-es években született erdélyi nők közül hiába vállaltak többen fiatalabb korban gyermeket, a Magyarországon élők 30 éves korukra behozták a lemaradásukat.

Itt kell felvetnünk azt a kérdést, hogy a halasztás nem jár-e majd az akarva-akaratlanul gyermektelenül maradók arányának emelkedésével. A szándékok elemzését követően erre még visszatérünk. Most csak azt jegyezzük meg, hogy Frejka és Sardon a 27. életkorig modellezte a tényleges befejezett termékenységet, és ezt extrapolálva Magyarország esetében a gyermektelenség terjedését feltételezi (Frejka–Sardon 2003).

Adataink segítségével megkísérélhetjük meghatározni a változások kezdetének történeti időpontját. Az új gyermekvállalási gyakorlat megjelenése ahhoz a kohorszhoz köthető, amelynek tagjai 1990-ben korai húszas éveik fordulóján jártak, akik a rendszerváltozáskor még nem indították el termékenységi életpályájukat.

A második gyermek

Vajon ugyanezzel a halasztó magatartással találkozhatunk-e, ha az adott életkorig *két gyermeket megszüülők* részarányának alakulását vizsgáljuk? A kohorszok, illetve életkorok szerint csoportosított adatok alapján az 1965–69-ben születettek körében a jelenség már egyértelműen kimutatható (5. táblázat). Érdekesebb következtetés adódik azonban az összehasonlításból. Magyarországon és Erdélyben ugyan nagyon hasonló az egy meghatározott életkorig már két gyermeket vállalók relatív gyakorisága, egyes esetekben a magyarországi magyar, más esetekben az erdélyi magyar arány a magasabb valamivel. A későbbi nemzedékeket tekintve viszont lényeges különbségek mutatkoznak. Különösen szembetűnő ez, ha az első gyerekeknél tapasztaltakkal vetjük össze eredményeinket. Rájuk nézve – a 30 éveseket kivéve – a magyarországi arányok voltak az alacsonyabbak, a második gyerekek megszületésének részarányát tekintve viszont szinte minden esetben az erdélyiek. Például az 1970–1974-ben születetteket tekintve, Magyarországon a nők 28,5 százalékának, Erdélyben 20,4 százalékának születik meg a második gyereke az anya 25. életkoráig. Ha a 30 éves korhatárt tekintjük az összehasonlítás alapjának, akkor Magyarországon 41,5, Erdélyben pedig 35,3 százalékos ez a hányad, pedig ugyanezen kohorszban az első gyerekek még Erdélyben születtek meg nagyobb eséllyel fiatalabb korban. Analóg tendencia tapasztalható a hetvenes évek második felében születettek körében is.

Mindez arra utal, hogy míg Magyarországon az első gyermek halasztása a gyakoribb jelenség, Erdélyben a második gyermekek születnek meg később. Sőt az sem zárható ki, hogy a második gyermekek esetében nem feltétlenül halasztásról, hanem gyakran végleges lemondásról van szó. A második gyerekek vállalásának valószínűségét egy másik eljárással is megvizsgáljuk.

5. táblázat. *A meghatározott életkorig legalább két gyermeket vállaló nők részaránya születési kohorszok/korcsoportok szerint*

<i>Születési idő</i>	<i>Társadalom</i>	<i>1960–1964</i>	<i>1965–1969</i>	<i>1970–1974</i>	<i>1975–1979</i>
25 éves korig	Magyarország	32,9	32,8	28,5	20,4
	Erdély	40,4	26,9	20,4	13,6
30 éves korig	Magyarország	63,5	57,0	41,1	–
	Erdély	60,9	48,3	35,3	–
35 éves korig	Magyarország	72,7	64,4	–	–
	Erdély	71,8	57,6	–	–
Esetszám (100%)	Magyarország	723	589	601	647
	Erdély	156	271	219	233

Ha árnyaltabb képet kívánunk kapni a második gyermek születésének esélyéről, azt kell feltárni, hogy változott-e az egygyermekes nők gyermekvállalási magatartása. Másképpen: azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző generációkhoz tartozó nők ugyanolyan eséllyel vállalják-e az első után a második gyermeküket. Az ilyenfajta elemzéseknek mindig korlátot szab, hogy a reprodukív életszakasz csak meghatározott életkor után tekinthető lezártnak. Noha igen gyakori, hogy a második gyermek két-három évvel az első után születik meg, ám nem kizárt a 6–8 éves időköz sem. Úgy ítéltük meg, hogy a standardizáláshoz az 5 éves (60 hónapos) időszak megfelelő.¹⁰ A számbavételi határt ehhez igazodva rögzítettük.

Korábbi vizsgálataink során (Spéder 2006) azt figyeltük meg, hogy a '60-as évek fordulóján született nemzedékben érvényesül a legplasztikusabban a szocializmusban jellemző „korai gyermekvállalás” mintája. Ezeknek a korcsoportoknak a tagjai a második gyermeküket is nagyon hasonlóképp időzítették: közel háromötödüknek (~57%) született meg öt éven belül a második gyermeke (6. táblázat). Arra a megállapításra jutottunk, hogy a hatvanas évek végén születettek körében volt a legnagyobb az esélye a második gyermek vállalásának (61,8%). Minthogy az első gyermek megszülése idején betöltött életkoruk alacsony (22,8 év) volt, okkal feltételezhetjük, hogy ez az időzítés a nyolcvanas évek közepén hozott családpolitikai intézkedéseknek (elsősorban a gyed bevezetésének) köszönhető. A '70-es években született generációban azonban erőteljesen csökkent a második gyermek vállalásának hajlandósága: az 1975–79 között született nőknek csak 43,5 százaléka hozta világra az első után öt éven belül a második gyermekét.

Erdélyben a második gyerek vállalásának esélye ennél is gyorsabban zuhan. Míg a hatvanas évek elején hozzávetőlegesen háromötödös (57,5%) lehetett azok részaránya, akiknek az elsőt követően öt éven belül megszületett a második gyermeke, addig a legfiatalabbak között már kétötöd körüli hányadot regisztrálhatunk. Másképpen: míg Erdélyben a hatvanas évek elején születettek kohorszába tartozó anyák első gyerekei közül ötből háromnak öt éven belül született testvére, addig az 1975–79-es születésű anyák nemzedékében csak kettőnek.

Az első gyerek halasztása nem feltétlenül jár a termékenység csökkenésével, hiszen a nők ma hozzávetőlegesen a negyvenes éveik elejéig-közepéig szülőképesek (Billari et al. 2005). A második gyerek öt éven belüli vállalásának erőteljesen csökkenő gyakorisága ugyanakkor annak növekvő esélyét vetíti előre, hogy az érintetteknek kevesebb gyermeke születik majd. Nem zárható persze ki, hogy csupán a születések közötti időszak (öt évet meghaladó) megnyújtásáról van szó. Ám ez a szcenárió sok szempontból valószínűtlen. Egyrészt: az életkor növekedésével csökken a nők szülőképesége. Másrészt: a második gyerek vállalásának egyik lényeges motívuma, hogy testvér, társ kell az elsőnek (Fawcett 1978), aminek relevanciája azonban annál inkább csökken, minél hosszabb az időköz. Harmadrészt: minél inkább távolodunk az első gyerek megszületésének időpontjától, annál inkább csökken annak esélye, hogy a gyerekvállalási szándékok realizálódjanak (Spéder–Kapitány 2007). Negyed-

¹⁰ Különösen releváns lehet a második gyermekek több mint ötéves időközzel történő születése a válást követő partnerkapcsolatokban.

részt: ha valaki az anyasági segélyt követően visszatér a munkapiacra, kicsi annak az esélye, hogy újabb gyerek vállalásával ismét megszakítsa karrierjét. Ez a megszorítás Magyarországra fokozottan érvényes.

Igen sok ellenérv szól tehát az ún. „visszapótlás” (rekuperáció) elképzelése¹¹ ellen, és ezek azt valószínűsítik, hogy különösen az erdélyi magyarság körében egy újfajta, differenciáltabb gyerekvállalási mintázat van kialakulóban. Ennek részeként Erdélyben valószínűleg növekedni fog az egygyermekes családok aránya.

6. táblázat. A második gyermek születésének esélye 5 évvel az első gyermek megszületése után, az édesanyák születési kohorsza/korcsoportja szerint (nők válaszai)

Az első gyermeket már megszült nők születési kohorszai	Az első gyermeküket megszült nőknek hány százaléka szült öt éven belül második gyermeket	
	Magyarország	Erdély
1945–1949	54,1	
1950–1954	56,8	
1955–1959	57,5	
1960–1964	57,6	57,6
1965–1969	61,8	45,6
1970–1974	54,0	44,0
1975–1979	43,5	40,0

Eddigi eredményeinket röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a termékenységi magatartásnak a rendszerváltozást követő átalakulása két, egymáshoz kötődő folyamatban – halasztás és a gyermekszám szerinti differenciálódás - realizálódik.

(1) Az első jelenség közismert. Emelkedik az első gyermek szülésekor betöltött átlagos életkor, illetve csökken az adott életkorig anyaságot vállalók részaránya. Az életút felől nézve: késleltetve indul a termékenységi életpálya. Ez a folyamat Magyarországon kicsit korábban indult el, mint Erdélyben, de mindkét társadalomban egyértelműen a rendszerváltáshoz kötődik, azt követően bontakozott ki. Ugyanakkor a termékenységi pálya Erdélyben még mindig valamelyest fiatalabb életkorban kezdődik el.

(2) Néhány módosulás azonban arra utal, hogy nemcsak szűken vett halasztásról, hanem differenciálódásról is szó lehet. Egyrészt nagy az esélye, hogy csökkenni fog a második gyermeket vállalók hányada, következésképpen a gyerekesek között vélhetően nőni fog az egygyermekesek részaránya. Másrészt nincsen kizárva, hogy a gyerektelenek hányada is emelkedik majd. Kohorszokon alapuló elemzésünk arra utal, hogy ez a differenciálódás Erdélyben erőteljesebb: egyrészt ott a rendszerváltozást követően erőteljesebben nőtt az adott életkorig gyermeket nem vállalók részaránya, másrészt jobban csökkent a második gyerek vállalásának hajlandósága. Természetesen addig, amíg a fiatalabb kohorszok nem zárják le reprodukív életszakaszukat, nem zárhatjuk ki a pótlás lehetőségét. Abban azonban kételke-

¹¹ A rekuperációról lásd Lathaeghe – Moors (2002) munkáját.

dünk, hogy ez maradéktalan lehet. Azt valószínűsítjük, hogy a végső gyermekszámot tekintve a gyermekvállalási magatartás nem tér vissza a korábbi mintájához.

Összegezve: a gyermekvállalási magatartás olyan átalakulását érzékeljük, amely a befejezett termékenység csökkenéséhez vezet, miközben a gyermekszám szerinti szóródás – a kétgyermekesek arányának visszaesése miatt – nő.

Irodalom

- Billari, F.C. (2005): Partnership, childbearing and parenting: Trends of the 1990s. In: M. Macura, A. L. MacDonald, W.Haug, W. (eds): *The new demographic regime. Population challenges and policy responses*. Geneva: UN, pp. 63–94.
- Fawcett, J. F. (1978): The Value and Cost of First Child. In: Miller, W. B. – Newman, L. F.: *The First Child and Family Formation*. Carolina Population Center, The University of North Carolina at Chapel Hill 244–265.
- Frejka, T. – Sardon, J.-P. (2003): Fertility trends and prospects in Central and Eastern Europe: the cohort perspective. In: Kotowska, I. E. – Jozwiak, J. (eds): *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment 91–116.
- Frejka T.–Sobotka, T. (2008): Overwiew Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, delayed and below replacement. *Demographic Research* Vol. 19, pp. 15–46. www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/8
- Heuveline, P.–Timberlake, J. M. (2004): Cohabitation and family formation across Western nations, Paper presented at the Annual Meeting of the Population Association of America, Minneapolis, Minnesota, May 1–3, 2003.
- Hoem, J.A.–Jasilioniene, A.–Kostova, D.–Muresan, C. (2008): Traces of the Second Demographic Transition in Four Selected Countries in Central and Eastern Europe: Union Formation as Demographic Manifestation. *European Journal of Population* DOI 10.1007/s10680-009-9177-y, p.17.
- Lesthaeghe, R.–Moors, G. (2000): Recent trends in fertility and household formation in the industrialized world. *Review of Population and Social Policy*. No. 9, pp. 121–170.
- Sobotka, T. (2008): Overwiew Chapter 6: The diverse faces of the second demographic transition in Europe. *Demographic Research* Vol. 19. pp. 171–224. www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/8.
- Sobotka, T.–Toulemon, L. (2008): Overview chapter 4: Chaning family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research* Vol. 19, pp. 85–138. www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/6.
- Spéder Zsolt (2005): Az élettársi kapcsolatok térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, No. 2–3: 187–217.
- Spéder Zsolt (2006): Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére, és párkapcsolati státusára. *Demográfia*, No. 2–3: 113–140.
- Spéder Zsolt–Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: vágyak és tények*. KSH NKI Műhelytanulmányok No. 6. pp. 209.
- Spéder, Zs.–Kamarás, F. (2008): Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research: Volume 19: 599–664*.

Gyermekvállalási szándékok, családnagyság

Spéder Zsolt–Veress Valér

Tartalom

Bevezetés.....	75
Családnagyság/elért gyermekszám.....	76
Kívánt gyermekszám.....	78
Rövid távra szóló gyermekvállalási szándékok.....	83
Összefoglalás.....	87
Irodalom.....	88

Bevezetés

Az általunk vizsgált fiatal népesség egy jelentős hányada még előtte áll a családalapításnak, egy másik része pedig csak ennek első lépéseit tette meg. Az előző fejezetben bemutattuk, hogy az első tartós párkapcsolat megkötésének, a szülővé válásnak az időzítése Magyarországon és Erdélyben alapvető hasonlóságokat mutat, és csak néhány vonatkozásban jelentkeznek különbségek. Hogy végül két populáció termékenységi gyakorlata mennyiben követ analóg pályát és milyen befejezett termékenységhez közelít, több tényező befolyásolja, még akkor is, ha a demográfiai viselkedésnek is van bizonyos tehetetlensége. Ilyen tényezők lehetnek a strukturális viszonyok (munkapiac), az intézményi körülmények (családpolitika) és nem utolsósorban az érintettek szándékai. Hogy a jövőbeli környezeti tényezők hogyan alakulnak, hogy milyen általános szemléletváltozásnak leszünk majd még részesei, azt nehéz előre jelezni. Érdemes azonban részletesen foglalkozni a jelenbeli gyermekvállalási szándékokkal: hogy az érintettek szeretnének-e gyermeket, és ha igen, mikor és hányat.

A gyermekvállalási szándékok kutatása hosszú múltra tekinthet vissza (Westoff–Ryder 1977; Quesnel-Vallée–Morgan 2003). A szakembereknek a téma iránti érdeklődése az idők folyamán természetesen hullámzott. Kulcsszerepet szántak neki, amikor a népesedési előrejelzések módszertanának fejlesztése került a középpontba, majd amikor kiderült, hogy individuális szinten érdemben különbözhet a tervezett és a végső gyermekszám, mérséklődött a figyelem. Látni kell azonban, hogy az egyén felől nézve hibának minősíthető eltérések részben kiegyenlítik egymást, hiszen nemcsak olyanok vannak, akik a gyermekszámra vonatkozó tervüket nem tudják realizálni, de olyanok is akik reprodukív pályájukat az eredetileg szándékoltnál több gyermekkel fejezik be (Quesnel-Vallée–Morgan 2003).

A gyermekvállalási aspirációkat célzó felmérések többféle szándékváltozót használnak. Tudakolják, hogy az interjúalany

- szeretne-e még gyermeket,
- mikor szeretné a következő gyermeket,
- az érintettek hány gyermeket terveznek összesen („kívánt gyermekszám”),
- mennyire bizonyosak abban, hogy szeretnék a következő gyermeket,
- a párkapcsolatban élők gyermekvállalási szándékai megegyeznek-e?

A vizsgálatok tárgya továbbá az „ideális gyermekszám”. Ezt gyakran használják a jövőbeli gyerekszám „közelítő értékeként” (Goldstein et al. 2003), bár amint S. Molnár Edit jogosan hangsúlyozza, az adott fogalom inkább a közvélemény egyfajta leképezéseként értelmezhető, hiszen szorosan kapcsolódik egy meghatározott periódus teljes termékenységi arányszámához (S. Molnár 2001).

Mi itt két szándékváltozó összehasonlító elemzését végezzük el. Felmérjük, hogy (a) mekkora a kívánt gyermekszám, és (b) hogy a kérdezett meghatározott időszakon belül tervez-e (újabb) gyermeket vállalni. A kívánt gyermekszámot illetően általában az átlagértékekkel szokás dolgozni, de mi azt is tisztázni akarjuk, hogy a két társadalomnak vannak-e olyan

tagjai, akik egy gyermeket sem szeretnének („akaratlagos gyerektelenség”) vagy éppen nagycsaládot terveznek. Abból kiindulva, hogy viszonylag rövid időintervallumra vonatkozó tervek nagyobb eséllyel realizálódnak (Schoe et al. 1999), a kérdezést követő hároméves időszakra terjedően vizsgáljuk meg a gyermekvállalási szándékokat.

Ezt megelőzőn gyermekszám szerint összehasonlítjuk a két népességet. Az előző fejezetben feltártuk, hogy a szülővé válás időzítésében Magyarországon és Erdélyben többnyire azonos a gyakorlat, de különbözőségekre is rátaláltunk. Most azt vizsgáljuk meg, hogy a kimutatott tendenciák milyen „aktuális helyzetet” vagy elért gyermekszámot eredményeztek 2005-re. Ezt követően térünk rá a kívánt gyermekszámra, mégpedig úgy, hogy azt a már meglévő gyermekszámmal is összevetjük. A rövid távra (három évre) vonatkozó szándékok elemzése ezek után következik.

Családnagyság/elért gyermekszám

A Magyarországon, illetve az Erdélyben élő fiatal (20–44 éves) magyar népesség gyermekszám szerinti megoszlása első megközelítésben nagyon hasonló. A nők egyharmadának és a férfiak felének egyik populációban sincs még egy gyermeke sem. Valamelyes eltérés mutatkozik a gyermekszámban: a *kétgyermekesek* hányada igen hasonló, ám Erdélyben valamivel nagyobb az egygyermekesek aránya, Magyarországon viszont a három- és több gyermekes nagycsaládoké (1. táblázat). A két közösség közti különbségekről többet tudunk meg, ha az elért gyermekszám szerinti megoszlásokat a nők társadalmi csoportjai szerint részletezzük. Vizsgáljuk meg először a gyerektelenség arányát, majd pedig a gyermekszám szerinti eltéréseket!

Az előbbiek hányada természetesen annál magasabb, minél fiatalabb kohorszról van szó. Párkapcsolati státus szerint az egyedül élők kétharmada, az élettársi kapcsolatban élők valamivel kevesebb mint fele, a házasságban élőknek pedig egytizede még gyermektelen mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben. A két közösséget összehasonlítva a részarányokban minimális, legfeljebb 2–3%-os eltérést találunk. A még gyermekteleneket tekintve két lényeges különbséget fedezhetünk fel. Egyrészt a hetvenes évek végén született nők közül Magyarországon közel 10 százalékkal kevesebbnek van gyermeke, mint az erdélyieknek (a szóban forgó arányok: 52,5 % és 43,0 %). Ez egybecseng azzal a korábbi megállapításunkkal, hogy a fiatalabb magyarországi nők egy csoportjában valamivel idősebb korban indul a termékenységi pálya. A két idősebb kohorszot tekintve viszont – ők a kérdés idején 35–44 évesek voltak – Erdélyben valamivel magasabb a gyermektelenség, mint Magyarországon. Másrészt úgy tűnik, hogy a két népességben a közép- és felsőfokú végzettségű nők gyermektelensége eltér: az utóbbiaké Magyarországon (11,5%-kal) alacsonyabb, mint az erdélyieké. Erdélyben viszont a középfokú végzettségűek, az érettségivel rendelkező nők körében nagyobb 10 százalékkal a gyermekvállalási kedv, mint Magyarországon. Ezt a kategóriát tekint-

ve tehát Erdélyben alacsonyabb a gyermektelenek részaránya (Magyarországon 44,7%, Erdélyben 34,8%).

1. táblázat. Az 1960 és 1984 között született népesség gyermekszám szerinti megoszlása 2004/2005-ben Magyarországon és Erdélyben a magyarok körében, nemek szerint (%)

Megnevezés	Gyermekszám			
	gyermektelen	1	2	3+
Nők				
Magyarország	34,9	22,7	29,0	13,3
Erdély	31,0	28,5	31,4	9,1
Férfiak				
Magyarország	52,8	17,0	20,6	9,7
Erdély	48,2	22,3	24,3	5,1

A gyermekszám szerinti megoszlást tekintve is végzünk összehasonlítást, noha tudatában vagyunk, hogy semmiképpen nem beszélhetünk lezárt reprodukív életpályáról. Érdekes azért vizsgálni, hogy milyen társadalmi rekrutációs bázissal rendelkezik(nek) az *erdélyi egygyermekesek* és a *magyarországi sokgyermekesek*. Az utóbbiak egy jelentős hányada az idősebbek közül kerül ki, akik termékenységi életpályájukat a rendszerváltás előtt indították (1990-ben 21–30 évesek voltak). Ez megerősíti azt a feltételezést, hogy a gyermekvállalási gyakorlat átalakulása a rendszerváltás követően indult el (Spéder – Kamarás 2007). A kérdés idején 35–40 éves, 1967–1971 között született erdélyi nők körében a magyarországinál magasabb az egygyermekesek aránya. Az ő esetükben természetesen nincsen kizárva a további gyermek születése.

Meglepő, hogy a *párkapcsolati helyzetet* tekintve a házasságban élők gyermekszáma tér el leginkább: körükben Erdélyben 36,1 százalékos, Magyarországon 26,9 százalékos az egygyermekesek hányada. A sokgyermekesek esetében ennél is nagyobb a különbség: Magyarországon a 20–44 éves házas nők egyötödének (20,3%) három vagy több gyermeke van, az Erdélyiek között viszont csak egytizedes (10,8%) ez az arány. Az szintén kiemelendő, hogy Erdélyben az élettársi kapcsolatban élők 16,8 százaléka három- vagy több gyermekes, Magyarországon viszont feleannyi (7,4%).

Képzetség szerint megkülönböztetve, Magyarországon a *legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűek körében érzékelhetően nagyobb a súlya a sokgyermekeseknek*, mint Erdélyben, ahol viszont a két felső végzettségi csoportban magas az *egygyermekesek* aránya (közel 10 százalékkal nagyobb, mint Magyarországon). Erdélyben a diplomások hányada mind a gyermektelenek, mind az egygyermekesek között magasabb, eszerint, az ő termékenységi gyakorlatuk lényegesen különbözik a hasonló helyzetű magyarországi nőknél megismerttől.

2. táblázat. Az 1960 és 1984 között született, Magyarországon élő női népesség elért gyermekszám szerinti megoszlása demográfiai ismérvek szerint 2004/2005-ben (%)

Megnevezés	Gyermekszám			
	gyermektelen	1	2	3+
Kohorszok				
1960–1964	5,3	20,7	49,1	24,8
1965–1969	12,1	21,3	47,7	19,1
1970–1974	24,3	27,9	32,8	15,0
1975–1979	52,5	26,8	14,0	6,7
1980–1984	81,7	15,0	2,0	1,3
Párkapcsolat				
Egyedül él	65,5	15,9	12,5	6,1
Élettárrsal él	47,7	24,0	20,9	7,4
Házasságban él	9,8	26,9	43,0	20,3
Iskolai végzettség				
Alsófokú	15,4	19,4	29,8	35,4
Szakmunkás	20,9	29,0	37,0	13,0
Érettségi	44,7	21,4	26,0	7,9
Felsőfokú	45,5	20,1	25,2	9,2

3. táblázat. Az 1962 és 1986 között született Erdélyben élő magyar női népesség elért gyermekszám szerinti megoszlása demográfiai ismérvek szerint 2006-ban (%)

Megnevezés	Gyermekszám			
	gyermektelen	1	2	3+
Kohorszok				
1962–1966	10,7	19,5	50,2	19,5
1967–1971	16,5	29,6	45,5	8,4
1972–1976	23,9	39,4	27,1	9,6
1977–1981	43,0	34,6	17,3	5,1
1982–1986	80,3	13,7	4,9	1,1
Párkapcsolat				
Egyedül él	66,8	16,6	12,6	4,0
Élettárrsal él	44,6	22,8	15,8	16,8
Házasságban él	10,8	36,1	42,4	10,8
Iskolai végzettség				
Alsófokú	17,6	23,3	34,7	24,4
Szakmunkás	15,3	28,1	42,0	14,6
Érettségi	34,8	30,0	31,3	3,9
Felsőfokú	57,0	29,1	11,2	2,8

Kívánt gyermekszám

A kívánt gyermekszámot két tényező összegeként kapjuk: a már megszületett gyerekek számához hozzá kell adni a még tervezett gyermekek számát. A kívánt gyermekszám tehát nem lehet kevesebb, mint a meglévőké, még akkor sem, ha a megszületettek egy része nem tervezett gyermek volt.¹ Ez az egyik indoka, hogy a kívánt gyermekszám átlagát és az átlagos

¹ Ezt a problémakört a retrospektív gyermekszámmal lehetne pontosabban tisztázni. (vö. pl. S. Molnár 2001).

gyermekszámot együtt mutassuk be, a másik pedig az, hogy a kettő eltérése érdekes feltételezések megfogalmazását teszi lehetővé.

A kívánt gyermekszám a vizsgált két populációban alig különbözik. A magyarországi nők körében ugyan kicsit magasabb (2,08), mint Erdélyben (1,96), de a férfiak esetében gyakorlatilag azonos (1,98 illetve 1,97).

Társadalmi csoportok szerint vizsgálódva néhány érdekes eltérést találunk. Magyarországon kohorszok szerint nincs lényeges szóródás, akár a nőket, akár a férfiakat tekintjük csak a legfiatalabbak (az 1986–1984 között születettek) korosztályában alacsonyabb ez az érték, minimálisan (1,84). Erdélyben két női kohorsz, az 1967–1971 és a legfiatalabbak, az 1980–1984 között születettek kívánt gyermekszámának átlaga alacsonyabb egyértelműen, mint a természetes reprodukcióhoz szükséges 2,05 érték. Az adatot nem tartjuk teljesen váratlanak, és azt feltételezzük, hogy eltérő tényezők magyarázhatják.

Különösen meglepő *a hatvanas évek második felében született nők* alacsony kívánt gyermekszáma, hiszen sokuk még a szocializmus első időszakában lépett anyasorba. Vegyük azonban tekintetbe, hogy lehetőségeiket és egyben vágyaikat igen erőteljesen befolyásolta a kohorsz kiugró mérete. Emlékezzünk: Romániában 1966-ban vezetik be az abortusztilalmat, aminek következtében egyik évről a másikra közel kétszeresére (93 százalékkal) nőtt a születések száma. Azt követően ugyan lassan csökkent a termékenység, ám jóval magasabb volt, mint a '60-as évek elején. E nagy létszámú kohorsz helyzete az Easterlin-i értelemben is hátrányos, hiszen tagjai között erős a verseny az új és/vagy megürülő társadalmi pozíciók, kereseti lehetőségek iránt (Easterlin 1987). Különösen egyértelmű ez a hendikep a családalapítás során, hiszen a partnerként számba jövő férfiak feleannyian voltak. Ha ez az arány korrigálható is, mivel nem minden nő keres nála 2–3 évvel idősebb partnert, azt mindenképpen feltételezhetjük, hogy az 1966 után született 2–3 női évfolyam komoly hátrányokat szenvedett a házassági piacon. Az ebből eredő feszültség pedig csak akkor kezd(het)ett oldódni, amikor a potenciális házastársak között megjelent a férfiak 1967-es nagy létszámú kohorsza, tehát az 1970-es évek elején született nők esetében. Megítélésünk szerint a házassági/párkapcsolati piacnak ez az anomáliája mindenképpen azzal járhatott, hogy az ebbe a kohorszba tartozó nők gyermekvállalási vágyaikat a párkapcsolati lehetőségekhez igazították, és ez az oka a megelőző kohorsznál 0,3-el alacsonyabb, 1,82-es kívánt gyermekszámnak. Figyeljük meg, hogy a kimutatott differencia csak a nők esetében érvényes, hiszen ugyanezen generáció férfitagjai hozzávetőlegesen ugyanannyi gyermeket kívántak, mint a náluk idősebb férfiak (1,95-ös, illetve 1,93-as érték). A jelenség az átlagos gyerekszámokban is megmutatkozik: Magyarországon 1,82, Erdélyben pedig 1,52 (4. táblázat, első panel). Az elmaradásban esetleg annak is szerepe volt, hogy az 1989-es változásokat követően, az abortusztiltás felfüggesztése következtében az érintettek 18–23 éves koruktól kezdve élhettek a fogamzásgátlás e durva eszközével.

A legfiatalabb női kohorsz alacsonyabb kívánt gyermekszámának azonban vélhetően már teljesen más az alapja, a rendszerváltozást követő társadalmi okokra, illetve magatartásbeli változásokra vezethető vissza.

4. táblázat. A kívánt gyermekszám és az átlagos gyermekszám a 20–44 éves magyarországi és az erdélyi magyar népesség körében, nemek szerint

Nem	Magyarország		Erdély	
	kívánt gyermekszám	átlagos gyermekszám (meglévő)	kívánt gyermekszám	átlagos gyermekszám (meglévő)
Nők	2,08	1,26	1,96	1,23
Férfiak	1,98	0,92	1,97	0,84

Igen komoly differenciáló tényező a *párkapcsolati státus*. Nemtől függetlenül egyértelműen átlag alatti az egyedül élők, partnerrel nem rendelkezők tervezett végső gyermekszáma, három csoport esetében alig magasabb 1,5-nél. Az átlagok növekvő sorrendben a következők: erdélyi nők: 1,49; erdélyi férfiak: 1,58; magyarországi férfiak: 1,69; magyarországi nők: 1,81. Természetesen nem zárható ki, hogy párkapcsolat létesítése esetén az intenció változik. A stabil párkapcsolat ugyanis a gyermekvállalási szándékot is meghatározó jelleggel formálja. A párkapcsolatok típusa kapcsán hadd hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a házaspáros erdélyi magyar nők kívánt gyermekszámának átlaga (2,07) lényegesen elmarad a magyarországiakétól (2,26).

Úgyszintén lényeges elmaradás látszik az érettségizett és a diplomás nőket illetően. Míg Magyarországon a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők átlagosan 2,16 gyermeket szeretnének, az erdélyiek esetében ugyanezen átlag értéke 1,90.

A *kívánt és a tényleges gyerekszám átlaga közötti különbség* természetes, hiszen a vizsgált népesség a gyermekvállalási szándékok megvalósításának fázisában tart. Egy-egy érték összehasonlítása, az eltérések azonosítása inkább csak arra szolgál, hogy lássuk, mely társadalmi csoportokban nehezebb a terv keresztülvitele.

A *nők*, ezen belül a Magyarországon élő nők körében valamivel nagyobb az eltérés a kívánt és a tényleges gyermekszám között (5. táblázat). Ez részben abból következik, hogy az utóbbiak kívánt gyermekszáma valamivel magasabb, részben abból, hogy valamivel idősebb korban lépnek szülői életszakaszba. Az iskolai végzettség esetében látunk csak ezzel ellenkező relációkat: Erdélyben a legképzetlenebbek és legképzettebbek jobban elmaradnak a kívánt gyermekszám átlagától, mint az ugyanilyen ismérvekkel rendelkező, Magyarországon élő nők.

A *férfiak* idősebb korban vállalják a szülői szerepet, ezzel összefüggésben a kívánt gyerekszám és az átlagos gyerekszám eltérése esetükben tetemesebb, mint a nőknél. Erdélyben ez a differencia valamivel nagyobb, mint Magyarországon (6. táblázat). Az iskolai végzettség és a párkapcsolati státus szerint kimutatható különbség a két társadalomban más és más. Az előbbit illetően a nők esetében tapasztalt összefüggés látszik: az Erdélyben élő, felsőfokú és alacsony végzettséggel rendelkező férfiak a terveik megvalósításában nagyobb elmaradásban vannak, mint a magyarországiak. Míg a diplomás férfiak átlagos kívánt gyermekszáma mind Magyarországon, mind Erdélyben 1,98, addig a tényleges átlagos gyermekszám Magyarországon 0,92, Erdélyben pedig 0,42. Ez utóbbi nagyon hasonló a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők körében mért 0,61-es értékhez. Az alacsony végzettségű erdélyi ma-

gyar férfiak alacsony elért gyermekszámára nincsen egyértelmű magyarázatunk. Azt feltételezzük, hogy ebben a csoportban átlag feletti lehet a szülői családban veszteglő (párt nem találó, elköltözni nem tudó, esetleg tartósan munkanélküli személyek aránya. Ez a kérdés azonban még további kutatást igényel.

5. táblázat. A kívánt gyermekszám és az átlagos gyermekszám a 20–44 éves magyarországi és az erdélyi magyar női népesség körében, különböző társadalmi ismérvek szerint

Megnevezés	Magyarország		Erdély	
	kívánt gyermekszám	átlagos gyermekszám (meglévő)	kívánt gyermekszám	átlagos gyermekszám (meglévő)
Kohorszok				
1960–1964*	2,11	2,05	2,09	1,96
1965–1969	2,14	1,82	1,82	1,52
1970–1974	2,06	1,42	2,06	1,27
1975–1979	2,12	0,77	2,04	0,88
1980–1984	1,98	0,23	1,82	0,27
Párkapcsolat				
Egyedül él	1,81	0,61	1,49	0,57
Élettárssal él	2,01	0,93	2,12	1,20
Házasságban él	2,26	1,81	2,07	1,60
Iskolai végzettség				
Alsófokú	2,42	2,09	2,45	1,95
Szakmunkás	1,98	1,44	2,05	1,60
Érettségi	1,97	0,99	1,79	0,94
Felsőfokú	2,16	0,99	1,90	0,52
Nők összesen	2,08	1,26	1,96	1,23

*Erdélyben +2 év.

6. táblázat. A kívánt gyermekszám és az átlagos gyermekszám a 20–44 éves magyarországi és az erdélyi magyar férfi népesség körében, különböző társadalmi ismérvek szerint

Megnevezés	Magyarország		Erdély	
	kívánt gyermekszám	átlagos gyermekszám (meglévő)	kívánt gyermekszám	átlagos gyermekszám (meglévő)
Kohorszok				
1960–1964*	2,03	1,72	1,95	1,59
1965–1969	2,10	1,53	1,93	1,24
1970–1974	1,98	1,01	2,10	0,97
1975–1979	1,95	0,41	1,99	0,32
1980–1984	1,84	0,10	1,87	0,02
Párkapcsolat				
Egyedül él	1,69	0,17	1,58	0,06
Élettárssal él	1,91	0,80	2,20	0,80
Házasságban él	2,28	1,74	2,14	1,40
Iskolai végzettség				
Alsófokú	2,24	1,42	2,07	1,06
Szakmunkás	1,86	0,96	2,07	0,98
Érettségi	1,95	0,91	1,87	0,79
Felsőfokú	1,98	0,92	1,98	0,42
Férfiak összesen	1,98	0,92	1,97	0,84

*Erdélyben +2 év.

Számottevő a házasságban élők esetében mutatkozó diszkrepancia. A *házas férfiak* körében a kívánt gyermekszám a két populációban nagyon közel áll egymáshoz, ugyanakkor az erdélyi tényleges gyermekszám lényegesen elmarad a magyarországitól (1,74, illetve 1,40).

Külön vizsgálatot érdemel, hogy kimutatható-e, és ha igen, milyen arányban a *szándékos gyermektelenség*. Tisztázandó, hogy eltér-e Magyarországon és Erdélyben azok aránya, akiknek még nincsen gyermekük, és nemleges választ adtak arra a kérdésre, hogy akarnak-e.² A jelenség a legtöbb európai országban marginális jellegű, kivételt Németország és Svájc képez.

Első megközelítésben úgy tűnik, hogy szinte minden kategóriában az erdélyi arányszámok a magasabbak (7. táblázat). Kivételt csak néhány társadalmi csoport (pl. alacsony végzettségű nők) képez. Vannak azonban a társadalomnak olyan szegmensei, amelyekben különösen nagyok az eltérések. Ilyenek a legfiatalabb kohorszok, a kérdezés idején a húszas éveikben (20–29 év) járók. A szándékolt gyermektelenségnek Erdélyben a legfontosabb forrása a *párkapcsolati helyzet*. (Persze nem zárható ki, hogy az egyedülélők gyermekvállalási szándékai kedvező párkapcsolat nyomán feltámadnak. Ugyanakkor – összehasonlításképpen – Magyarországon az érintettek körében sokkal alacsonyabb a szándékolt gyermektelenség.) A másik rekrutációs csoportot az *iskolázottak*, azon belül az iskolázott nők alkotják: ez arra utal, hogy az ő életcéljaikkal a gyermekvállalás kevésbé konform.

7. táblázat. A gyermektelen és a gyermeket nem akaró népesség részaránya a 20–44 éves magyar és erdélyi magyar népesség körében, nemek és más ismérvek szerint, 2005–2006

Megnevezés	Magyarország		Erdély	
	nők	férfiak	nők	férfiak
Kohorszok				
1960–1964*	3,7	8,2	8,4	11,2
1965–1969	5,5	6,6	7,3	9,4
1970–1974	3,6	7,5	6,9	8,4
1975–1979	3,2	7,2	7,0	13,1
1980–1984	4,7	10,8	14,9	16,5
Párkapcsolat				
Egyedül él	8,7	15,3	24,4	27,3
Élettárssal él	3,8	3,8	11,9	12,0
Házasságban él	1,2	1,2	3,4	2,9
Iskolai végzettség				
Alsófokú	5,9	10,2	2,5	15,7
Szakmunkás	3,5	9,1	9,3	12,9
Érettségi	4,1	6,5	11,3	14,2
Felsőfokú	3,6	5,8	10,2	8,3

*Erdélyben +2 év.

² Tudjuk persze, hogy a szándékok az életpályán nem változatlanok, pozitív események felkelthetik a gyermek utáni vágyat, illetve negatív események a gyermekvállalásról való lemondással járhatnak. Ennek ellenére, különösen összehasonlító céllal, érdemes az arányszámokat megvizsgálni.

Mielőtt elsietett következtetéseket vonnánk le, vizsgáljuk meg a rövid távra szóló gyermekvállalási szándékokat. Ezek – a szakirodalom szerint – a gyermekvállalási magatartás pontosabb előrejelzésével kecsegtetnek. Ha eddigi eredményeink ezek alapján is megerősítést nyernek, akkor nagyobb bizonyossággal nyilatkozhatunk a magyarországi és erdélyi magyarok gyermekvállalási magatartásának különbségeiről.

Rövid távra szóló gyermekvállalási szándékok

A szakirodalom szerint a szándékváltozók jó indikátorai a gyermekvállalási magatartás előrejelzésének. Jelentősége van azonban az eljárás módjának. Tudjuk, hogy minél rövidebb időtávra vonatkozik kérdésünk, annál pontosabban prognosztizálhatjuk a majdani gyermekvállalási gyakorlatot (Schoeni et al. 1999). Adatgyűjtésünk lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk a közeljövőre vonatkozó gyermekvállalási terveket és összehasonlítsuk az erdélyi és magyarországi válaszokat. Korábbi elemzéseink gyakorlatát követve az interjúban feltett kérdést *három évre vonatkoztattuk*. Az eredményt – az eddigieknek megfelelően – néhány ismerv szerint differenciálva is ismertetjük.

Az alapvető megoszlásokat tekintve szinte semmilyen különbség nem tapasztalható a Magyarországon és az Erdélyben élő magyar népesség között (6. táblázat). A reprodukív korú nők valamivel több mint negyede (~27 %) tervezte 2005–2006-ban, hogy három éven belül gyermeket vállal. A férfiak körében némileg magasabbak az arányszámok (~30%), de a két populációt illetően itt sem találunk lényeges különbséget.

A *korcsoportok* szerinti eltérések Magyarországon és Erdélyben azonosan alakulnak. A legtöbben a 25–34 évesek között terveznek három éven belül gyermeket. A párkapcsolatokban élő férfiak és nők átlagos életkorának különbségéből következik, hogy az idősebb korcsoportokban a férfiak körében gyakoribb a gyermekvállalási szándék, mint a nők között.

A *gyermekszámot (paritást)* és az *utolsó gyermek születésétől* eltelt időszakot vizsgálva az alapvető azonosságok mellett eltérések is tapasztalhatók. Magyarországon és Erdélyben egyaránt a gyermektelenek és az egygyermekesek terveznek legnagyobb gyakorisággal rövid távon újabbat, és ennek mértéke a két csoportban csak minimálisan tér el egymástól. Magyarországon azonban a *gyermektelen nők* közül sokkal többen nyilatkoznak pozitívan (51,7%), mint Erdélyben (38,0%). Erdélyben viszont az egygyermekes férfiak között magasabb valamivel a rövid távon további gyermeket tervezők aránya (44,2%, illetve 41,8%). A különbségeket nem szabad túlértékelni, ám megítélésünk szerint a nők esetében ez nem elhanyagolható mértékű. A gyermektelen nők között mutatózó alacsonyabb erdélyi arányok egyértelműen arra utalnak, hogy ott többen halasztják a gyermekvállalást.³ (Hadd emlékeztessünk

³ Ez csak látszólag mond ellent annak, hogy Erdélyben az első gyermekek korábban születnek meg, mint Magyarországon (vö. az előző fejezet eredményeivel). Erdélyben egyaránt érvényes a magyarországinál korábbi gyermekvállalás és a gyermektelenek alacsonyabb gyermekvállalási hajlandósága.

arra, hogy a halasztás gyakran az eredeti szándék gyengülésével, eróziójával járhat együtt.) A két populáció összehasonlításának van egy olyan vonatkozása, amely az erdélyi gyermekvállalási szándékok alacsonyabb arányú jövőbeli realizálódását sejteti. Magyarország esetében egyértelműen igaz, hogy ha az érintettek több gyermeket szeretnének, akkor általában nem iktatnak hosszabb szünetet a szülések közé. Időben minél közelebb van ugyanis az utolsó gyermek születése, annál magasabb a rövid távra újabbat tervezők hányada. Az erdélyi magyarok körében ugyanakkor nem látszik ez az összefüggés: a nők ugyanolyan aránya szándékozik még szülni közvetlenül az utolsó gyermek világra hozatalát követően, mint az azt követő 7–10 évben. Vizsgálataink nyomán azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy túlságosan hosszú szünet után az esélyek csökkennek, (Spéder–Kapitány 2007).

Nyilvánvaló, hogy a *párkapcsolati helyzet* a gyermekvállalási szándékok megfogalmazódásában kulcsszerepet játszik. Magától értetődő, hogy a rövid távra vonatkozó, tehát határozottnak tekinthető gyermekvállalási szándék a párkapcsolatban élők körében gyakoribb, az egyedül élők között ritkább. Utóbbiakat tekintve lényeges, hogy az érintett együtt jár-e valakivel vagy sem. Az erdélyi nők körében éppen e csoport tagjainak a legnagyobb a gyermekvállalási hajlandósága. Ez arra utal, hogy ők az együttjárást inkább tekint(het)ik egy jövőbeli tartós párkapcsolat előkészületének, mint a magyarországiak. A tartós párkapcsolattal rendelkezők közül az élettársi kapcsolatban élők között a legmagasabb a szándékuk szerint három éven belül gyermeket szülni hányada. Ez egyértelműen azzal van kapcsolatban, hogy a házassághoz viszonyítva ők fiatalabbak és kevesebb a gyermekük. Ha ugyanis kontrolláljuk a gyermekszámot és a párkapcsolat időtartamát, akkor a házasság körében mutatkozik magasabbnak a gyermeket tervezők aránya. (A szakirodalomból tudjuk, hogy a gyermekvállalási szándék az élettársi kapcsolat és a házasság közötti váltás egyik lényeges motívuma.)

Az aktuális *párkapcsolat huzamossága* és a meglévő gyermekszám között igen erős az összefüggés, így nyilvánvaló, hogy rövidebb időtartamú párkapcsolat esetében az érintettek nagyobb arányban szándékoznak (további) gyermeket vállalni. Ez a reláció mind Magyarországra, mind Erdélyre érvényesnek tekinthető. Erdélyi sajátosság, hogy a párkapcsolat későbbi fázisában, 10–15 évvel annak létesítését követően is számottevő azok hányada, akiknek van aktuális/rövid távra szóló gyermekvállalási szándékuk. Az ebbe a csoportba tartozó erdélyi nők több mint egynegyede (27,3%), a férfiaknak pedig több mint egyharmada (38,5%) szeretne három éven belül gyermeket. Magyarországon viszont a párkapcsolat kezdetén mutatkozik valamivel tartósabbnak a magas gyermekvállalási hajlandóság. Ez az eredmény összhangban van azzal, ami az utolsó gyermek megszületését követően eltelt idő vizsgálatából adódik.

A társadalmi ismérvek közül az *iskolai végzettség*, a *munkapiaci helyzet* és az aktív körében a személyes keresetek nagyságának szerepét mutatjuk be. Az képzetlenebbek kisebb arányban kívánnak gyermeket vállalni, mint a képzetesebbek. A diplomások erőteljesebb szülé-

si hajlandósága minden bizonnyal összefügg az esetünkben mutatkozó alacsonyabb paritással. Erdélyben valamivel kisebb az iskolai végzettség szerinti szóródás. Többváltozós elemzés lenne szükséges ahhoz, hogy differenciáltabb képet nyerhessünk.

A *munkapiaci helyzetet* nemenként elkülönítve vizsgáltuk. Mind a magyarországi, mind az erdélyi népességet először foglalkoztatottakra és munkapiacon kívül levőkre bontottuk, a nem foglalkoztatott nők között pedig megkülönböztettük az anyasági segélyen élőket és az egyéb nem dolgozókat. (Magyarországon külön megvizsgáltuk a gyeden lévőket.) A szakirodalmi feltevések szerint a nők és a férfiak munkapiaci helyzete eltérő módon hat a gyermekvállalásra, és így vélhetően a szándékok kialakulására is (Ermish 2002). Tudnunk kell, hogy a nem foglalkoztatottak csoportja minden szempontból igen heterogén. Az egyik pólust a tanulók képviselik: körükben minimális a rövid távra szóló gyermekvállalási szándék, hiszen az iskolai státus nem egyeztethető össze a gyermekvállalással. A másik pólust az anyasági ellátáson lévőket alkotják: az egygyermekesek körében különösen magas lehet a gyermeket tervezők aránya. A munkanélküliek köztes pozíciót foglalnak el: az érintett nők körében átlagos, a férfiakéban pedig átlag feletti a gyermekvállalási szándék.

A szándékváltozók a fenti feltételezéseinket csak részben igazolják (8. táblázat). A várakozásainkkal egybevág, hogy azoknak a nem aktív nőknek a körében, akik nincsenek anyasági ellátáson (tanulók, munkanélküliek, első állást keresők, egyéb inaktívok), hipotézisünknek megfelelően az átlagnál messze gyengébb a rövid távra szóló gyermekvállalási szándék. Ugyanez a reláció jellemzi a férfiakat is. Magyarországon ugyanakkor első megközelítésben nincsen különbség a foglalkoztatottak és az anyasági ellátáson lévő nők intencióiban, pedig azt vártuk, hogy ez utóbbiak körében átlag feletti lesz a gyermeket még tervezők aránya. Erdélyben viszont lényeges és az előzetes várakozásoknak megfelelő a különbség. Ha viszont Magyarországon a gyeden lévőket külön vizsgáljuk, akkor az erdélyi arányokkal rokon különbségeket kapunk. Az aktivitás esetleges hatásáról azonban csak akkor nyernénk valós képet, ha a paritás, illetve az utolsó gyermek születése óta eltelt idő szerint differenciálnánk.

A szándékok megfogalmazásában tehát a demográfiai tényezők kulcsszerepet játszanak, hiszen ezek ütemezése nem alakítható önkényesen. Az életpálya ezért akkor is erőteljesen kötött, ha a modern társadalmakban a döntési szabadság nagyobb, mint a hagyományos közösségekben. A társadalmi ismérvek hatását a többváltozós elemzések hozhatják napvilágra, amikor kontrolláljuk az életkorból, gyermekszámból, párkapcsolati helyzetből adódó különbségeket. Magyarország esetében ezeket a vizsgálatokat elvégeztük (Spéder–Kapitány 2007), az erdélyi népességet illetően pedig a jövőben tervezzük megtenni.

8. táblázat. A 3 éven belül gyermeket tervezők aránya a gyermekvállalási korúak között Magyarországon és az erdélyi magyar népességben, meghatározott ismérvek szerint, 2005

Társadalmi jegyek	Nők		Férfiak	
	Magyarország	Erdély	Magyarország	Erdély
Nemek				
Férfi			30,3	30,4
Nő	26,7	26,8		
Korcsoport				
20–24	35,2	36,2	16,0	20,3
25–29	49,1	49,1	46,9	47,5
30–34	34,4	36,8	44,0	41,3
35–39	14,0	13,0	27,0	29,6
40–44	3,5	4,5	14,6	11,8
45–49* (férfiak)			11,6	–
Gyermekszám				
Gyermektelen	51,7	38,0	39,8	35,5
1	33,2	37,9	41,8	44,2
2	7,7	12,0	12,8	12,5
3+	5,5	5,0	9,3	8,2
A legutolsó gyermek születése óta eltelt idő (hónap)				
1–35	33,7	32,1	36,7	33,7
36–71	22,1	35,7	23,0	36,8
72–119	12,7	37,4	16,1	26,0
120–	6,4	9,5	13,1	15,2
Párkapcsolat				
Egyedül élő	25,8	18,6	24,9	25,6
Valakivel jár	37,1	47,3	37,3	31,4
Élettársi kapcsolat	46,1	34,7	48,7	41,0
Házasság	20,3	25,1	26,8	31,2
A párkapcsolat huzamossága (hónap)				
1–35	60,8	60,0	61,3	57,1
36–71	50,5	26,9	59,0	40,0
72–119	33,9	38,9	32,3	33,3
120–179	17,3	27,3	21,0	38,5
180–	4,4	–	12,0	28,6
Iskolai végzettség				
8 osztályig	12,4	20,7	24,6	30,9
Szakmunkás	22,7	17,7	29,4	32,2
Érettségi	27,4	27,9	29,4	26,2
Felsőfokú	39,5	44,1	40,3	42,2
Munkapiaci helyzet				
Foglalkoztatott	24,4	22,1	28,8	32,7
Anyasági ellátáson van	26,3	x	43,5	x
Gyeden van	44,2	x	x	x
Egyéb nem foglalkoztatott	14,1	19,2	21,1	22,4
Összesen % (Esetszám = 100%)	26,7 (2716)	26,8 (1306)	30,3 (2629)	30,4 (1186)

*Erdélyben 45–46 évesek tartoztak ebbe a csoportba.

Összefoglalás

Ebben a fejezetben két népesség, a Magyarországon és az Erdélyben élő magyar populáció gyermekvállalási szándékait vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az aktuális és a jövőbeli gyermekvállalási gyakorlatot milyen individuális törekvések motiválják, hogy az erre irányuló mérhető szándékok a két társadalomban mennyiben térnek el egymástól, és hogy ezek – a 2. fejezetben bemutatott kohorszvizsgálat következtetéseit is érvényesítve – milyen gyermekvállalási gyakorlatot valószínűsítene.

Összességében azt állapíthattuk meg, hogy az összefüggések és a relációk hasonlóak a két közösségben. Nincs nagyságrendi különbség a Magyarországon, illetve Erdélyben élő magyarok gyermekvállalási szándékainak intenzitása között. Nem tér el lényegesen az átlagos elért gyermekszám sem. A férfiak és nők gyermekvállalási törekvései alapvetően megegyeznek, és amennyiben ezek társadalmi és demográfiai ismérvek szerint szóródnak, egyazon irányba mutatnak. Ugyanakkor ha elfogadjuk a felidézett kohorszvizsgálat eredményét, miszerint az erdélyi nők, amennyiben vállalnak gyermeket, azt valamivel fiatalabb korban teszik, akkor a 20–44 éves minta egészét tekintve azt valószínűsíthetjük, hogy az erdélyi magyarok termékenysége némileg alacsonyabb lesz, mint a hazaiaké.

Sikerült megragadni néhány további jellegzetes eltérést is. A represszív népesedéspolitikai intézkedések bevezetését követő női kohorsz (az 1967–71-ben születettek) gyermekvállalási gyakorlata és szándéka élesen különbözik a többi kohorszétól, amennyiben kevesebb gyermeket szeretnének. Viselkedésüket és törekvéseiket a periódushatás és a házassági piac egyensúlyhiányának egybeesésével magyaráztuk.

Úgy tűnik, hogy tendenciájában sajátos az erdélyi diplomás nők demográfiai magatartása is: kevesebb gyermeket szeretnének, többen vannak közöttük a gyermektelenséget tervezők, alacsony a gyermekszámuk, ugyanakkor a rövid távra vonatkozó gyermekvállalási szándékaik némileg intenzívebbek, mint a hasonló végzettségű magyar nőké. Nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy ebben nem elhanyagolható szerepe lehet a magyar családpolitika keresetkompenzáló intézményének, a gyednek.

Végül meglepő volt az, hogy bizonyos demográfiai jellemzők (az utolsó szülés vagy az első párkapcsolat létesítése óta eltelt idő) Erdélyben nem a várt, szokásos módon befolyásolták a rövid távra szóló gyermekvállalási terveket, ezek az említett eseményeket követő időszakban is érvényesek maradtak. Több magyarázat szóba jöhet itt. Lehet ez annak jele, hogy Erdélyben (a) gyermekvállalás az életpálya mentén másképpen – hosszabb kihagyásokkal – szakaszolódik; vagy annak, hogy (b) Erdélyben a rövid távra szóló gyermekvállalási tervek kevésbé érvényesen jelzik előre a következő gyermeket, mint Magyarországon,⁴ vagy pedig annak, hogy (c) Erdélyben a gyermekvállalási tervek megvalósulása több akadályba ütközik, mint Magyarországon.

⁴ Tudjuk ugyanis, hogy a rövid távra szóló szándékok realizálási aránya eltér. E kérdésre a tervezett következő adatfelvételi hullám kiértékelését követően lehet visszatérni.

Irodalom

- Berrington, A. (2004): Perpetual postponers? Women's, men's and couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends* 117, 9-19.
- Easterlin, R. (1987): *Birth and Fortune. The impact of Numbers on personal welfare*. Second Edition. Chicago: The University of Chicago Press
- Ermish, J.F. (2002): Economic models of women's employment and fertility. In. Siegers, J.J. de Jong-Gierveld, J., van Imhoff, E., (Eds.). *Female Labour Market Behaviour and Fertility. A Rational Choice Approach*. Berlin: Springer p.179–190.
- Goldstein, J. – Lutz, W. – Testa, M. R. (2003): The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. *Population Research and Policy Review* 22: 479–496.
- Heaton, T.B. – Jacobson, C.K. – Holland, K. (1999): Persistence and Change in Decisions to Remain Childless. *Journal of Marriage and Family* 61(2): 531–539.
- Muresan, C. – Hărăguș, P.-T. – Hărăguș, M. – Schröder, C. (2008): Romaina: Childbearing metamorphosis within changing context. *Demographic Research*: Vol. 19. Article 23. p. 855–905.
- Quesnel-Vallée, A. – Morgan, S.P. (2003): Missing the Target? Correspondence of Fertility Intentions and Behavior in the U.S., *Population Research and Policy Review* 22(5–6): 497–525.
- S. Molnár Edit (2001): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. *Demográfia*, Vol. XLIV, no. 3-4. p. 259-279.
- Schoeni, R. – Astone, N.M. – Kim, Y.J. – Nathanson, C.A. – Fields, J.M. (1999): Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior? *Journal of Marriage and the Family* 61(3): 790–799.
- Spéder, Zs. – Kapitány, B. (2007): *Gyermekek: vágyak és tények*. KSH-NKI Műhelytanulmányok No. 6. pp. 209.
- Spéder, Zs. – Kamarás, F. (2008): Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research*, Volume 19, Article 18, Pages 599–664.
- Westoff, Ch. – Ryder, N. (1977): The Predictive Validity of Reproductive Intentions. *Demography*. No. 4., p. 431–453.

A párcapcsolatok jellegzetességei Erdélyben és Magyarországon

Pongrácz Tiborné

Tartalom

A párkapcsolatok alapvető jellegzetességei	91
A párkapcsolati formák és motivációk.....	97
A házasság és az élettársi kapcsolat szubjektív megítélése	100
Következtetések	105

A párkapcsolatok alapvető jellegzetességei

A demográfiai mutatók és a demográfiai magatartás terén a legnagyobb változás az elmúlt évtizedekben a párkapcsolatok alakulásában következett be. A párkapcsolatokat ugyan mindig a sokszínűség jellemezte, mert a házasság mellett állandóan jelen voltak a nem törvényesített együttélések és léteztek egyszülős családok is, de a házasság hegemóniája vitathatatlan volt. A változás a párkapcsolatok terén tehát nem elsősorban az új együttélési formák megjelenésében, hanem a meglévők egymáshoz viszonyított arányában mutatkozott meg. A házasság kizárólagosságának megszűnésével nő a házasság nélkül együtt élő párok számaránya, a fiatalok egyre későbbi életkorra halasztják a házasságkötést és hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélés után kötik meg, vagy soha nem kötik meg azt.

A párkapcsolatok pluralizálódása az egyes európai országokban nem azonos időben és ütemben ment végbe. Jelentős különbség van kutatásunk fókuszában lévő Magyarország és Románia között is. Romániában még mindig magas a házasságkötési hajlandóság, a nők teljes első házasságkötési arányszáma 2004-ben 0,74 volt, szemben a magyarországi 0,45-ös értékkel. Úgy tűnik tehát, hogy Románia a második demográfiai átmenet korábbi szakaszában van, mint Magyarország, s ez nemcsak a házasság versus élettársi kapcsolat gyakorlatát, előfordulási gyakoriságát, de az egyes párkapcsolati formák társadalmi beágyazottságát és elfogadottságát is befolyásolhatja. Kérdés persze, hogy az erdélyi magyarok a romániai vagy a magyarországi párkapcsolati mintát követik-e? Megbízható adatok az erdélyi lakosság házassági magatartására nem állnak rendelkezésünkre, de a panelvizsgálat adataiból arra következtethetünk, hogy a házasságkötések aránya Erdélyben is magasabb a magyarországinál.

A kérdezettek családi állapota sokáig jó közelítést adta a tényleges párkapcsolati viszonyoknak. Alapvetően a házasságokat tekintettük tartós partnerkapcsolatban élőknek, a hajadonokat, nőtlenekeket, elváltakat és özvegyeket pedig egyedülállóknak. Ahogy megszűnt a házasság mint együttélési forma kizárólagossága, úgy növekedett a különbség a tartós párkapcsolatban, illetve a házasságban élők között. Az „Életünk fordulópontjai” magyar és erdélyi felvétele a 18–46 éves népesség vonatkozásában az alábbi családi állapot szerinti összetételt mutatta.

1. táblázat. Az eltérő családi állapotú 18–46 éves népesség megoszlása a partnerkapcsolat jellege szerint (%)

Partnerkapcsolat jellege	Magyarország (2001)					Erdély (2006)				
	Családi állapot				Össze- sen	Családi állapot				Össze- sen
	Nőtlen	Házas	Elvált	Özvegy		Nőtlen	Házas	Elvált	Özvegy	
Házastárssal él	–	97,3	–	–	46,6	–	97,9	–	–	57,2
Élettárssal él	19,1	0,6	29,3	20,6	11,1	18,8	0,3	10,0	32,6	8,4
Partner nélkül él	80,9	2,1	70,7	79,4	42,3	81,3	1,7	0,90	67,4	34,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	3841	4309	748	102	9100	912	1446	30	86	2474
Megoszlás	42,7	47,9	8,3	1,1	1000	36,9	58,4	1,2	3,5	100,0

Erdélyben 11%-kal magasabb a házasságban, házastárssal élők aránya, kicsit kevesebben élnek élettársi kapcsolatban, és mintegy 8 százalékponttal alacsonyabb a partnerkapcsolat nélkül élők előfordulási gyakorisága is. Az élettársi kapcsolatot választók Magyarországon nagyobb részt az elváltakból, Erdélyben főként az özvegyekből kerülnek ki. Mindkét területen az együtt élők mintegy egyötöde nőtlen, ill. hajadon családi állapotú. A házasságkötés nélkül együtt élők Magyarországon valamivel fiatalabb korstruktúrát mutatnak, mint Erdélyben, ahol az élettársak mindegyik korcsoportban közel azonos arányt képviselnek.

Az élettársi kapcsolatban élők többsége Magyarországon 30 évesnél fiatalabb, de Erdélyben is 45%-ot képvisel ez a korcsoport a vizsgált párkapcsolati formán belül. Ezek többsége nőtlen, ill. hajadon családi állapotú, s ezért feltételezni lehet, hogy az esetek többségében nem végleges életforma választásról, hanem a kapcsolat kipróbálásáról, azaz próbaházasságról van szó. A középkorú együtt élők Magyarországon főként az elváltakból, Erdélyben pedig a fiatalon megözvegyültekből kerülnek ki. A párkapcsolat nélkül élők kétharmada 30 évesnél fiatalabb, ezen belül többségük a 18–24 éves korcsoportba tartozik.

2. táblázat. Az egyes korcsoportokba tartozók megoszlása a jelenlegi párkapcsolatuk típusa szerint (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

Korcsoport	Jelenlegi partnerkapcsolat			Összesen (N)
	Házasság	Élettársi kapcsolat	Nincs partnere	
18–24	8,8	10,5	80,7	2 339
25–29	41,4	16,9	41,7	1 665
30–34	62,1	12,0	26,0	1 487
35–39	67,0	9,3	23,7	1 353
40–46	68,2	7,7	24,1	2 158
Összesen	46,6	11,1	42,3	9 002

Életünk fordulópontjai – Erdély

Korcsoport	Jelenlegi partnerkapcsolat			Összesen (N)
	Házasság	Élettársi kapcsolat	Nincs partnere	
18–24	19,3	9,3	71,4	440
25–29	44,7	10,4	44,9	454
30–34	67,3	8,7	24,0	483
35–39	73,9	7,3	18,8	536
40–46	77,8	5,6	16,6	427
Összesen	57,3	8,2	34,4	2 340

Amikor a demográfusok, szociológusok az élettársi kapcsolatok gyakoriságának, népszerűségének növekedéséről beszélnek, nem elsősorban a keresztmetszeti adatok emelkedő trendjére gondolnak, hanem arra a jelenségre, hogy a népesség – elsősorban a fiatalabb korosztályok – mind nagyobb arányban próbálják ki ezt az életformát, élnek életük egy hosszabb-rövidebb szakaszában párjukkal élettársként együtt. Az esetek többségében az ilyen típusú együttélés az első tartós párkapcsolatra jellemző. A párkapcsolatok pluralizálódását, a demográfiai magatartás változását jól tükrözi az első együttélést házassággal vagy élettársi kapcsolattal létesítők arányváltozása.

3. táblázat. Az egyes korcsoportokba tartozók megoszlása az első párkapcsolatuk típusa szerint (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

Korcsoport	Első párkapcsolati életforma			Összesen (N)
	Házasság	Élettársi kapcsolat	Nincs párkapcsolata	
18–24	4,6	19,6	75,8	2 339
25–29	26,6	42,7	30,7	1 665
30–34	48,0	39,1	12,9	1 487
35–39	61,3	32,7	6,0	1 353
40–46	75,1	22,0	2,9	2 158
Összesen	41,3	29,6	29,1	9 002

Életünk fordulópontjai – Erdély

Korcsoport	Első párkapcsolati életforma			Összesen (N)
	Házasság	Élettársi kapcsolat	Nincs párkapcsolata	
18–24	12,5	21,3	66,2	447
25–29	30,9	29,8	39,4	457
30–34	49,7	30,6	19,7	483
35–39	57,6	26,6	15,9	542
40–46	65,9	21,5	12,6	428
Összesen	43,7	26,1	30,2	2 357

Az első párkapcsolat létesítése szempontjából a magyar és az erdélyi magyar lakosság magatartása között karakterisztikus eltérés mutatható ki. Erdélyben gyakoribb, hogy a fiatalok házassággal kezdik a közös életet, míg Magyarországon szinte valamennyi korcsoportban nagyobb arányt képvisel ez a jogilag nem legalizált együttélési forma. Nehezen értelmezhető az erdélyi, 30 év feletti lakosság körében tapasztalható, partnerrel soha együtt nem élők viszonylag magas aránya.

A párkapcsolatokkal összefüggő hazai kutatások folyamatosan azt bizonyítják, hogy Magyarországon a nyugat-európai országoktól eltérően a házasság nélküli együttélés elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező népesség körében gyakori.

4. táblázat. A párkapcsolatban élők iskolai végzettsége az együttélés formája szerint (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Házások</i>	<i>Élettársak</i>	<i>Összesen</i>
8 osztálynál kevesebb	1,4	4,5	2,0
8 osztály	16,8	21,7	17,7
Szakmunkásképző	54,7	50,5	53,9
Érettségi	9,2	9,0	9,2
Főiskola/egyetem	17,9	14,3	17,2
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	4309	1001	5310

Életünk fordulópontjai – Erdély

<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Házások</i>	<i>Élettársak</i>	<i>Összesen</i>
8 osztálynál kevesebb	4,7	22,2	7,0
8 osztály	13,8	12,1	13,6
Szakmunkásképző	41,0	29,0	39,4
Érettségi	25,4	23,2	25,1
Főiskola/egyetem	15,2	13,5	15,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1416	207	1623

Erdély viszonylatában az élettársak átlagos iskolai végzettsége a magyarországinál is alacsonyabb, a különbség a házások és együtt élők végzettségi szintje között a magyarországinál is jelentősebb. Figyelemre méltó, hogy a házasságkötés nélkül együtt élő erdélyi magyarok több mint egyötöde a nyolc általánost sem végezte el. Mind az erdélyi, mind a magyarországi párkapcsolatok vonatkozásában megállapítható tehát, hogy a házasság nélküli együttélések nem a magasabb státusú rétegekből indulnak ki és terjednek lefelé, hanem az alacsonyabb képzettségű rétegekben tapasztalható nagyobb gyakoriság hat a többi csoport párkapcsolati magatartására.

A demográfiai szakirodalomból ismert tény, hogy a párkapcsolati forma befolyással bírt a párok gyermekvállalási magatartására is. A gyermekkel nem rendelkező élettársak igen magas aránya arra enged következtetni, hogy az együtt élő párok többségénél csak próbaházasságról van szó, olyan együttélésekről, amelyet idővel – talán éppen a gyermekvállalással összefüggésben – törvényesíteni terveznek.

5. táblázat. A párkapcsolatban élők gyermekszámának megoszlása az együttélés formája szerint (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

<i>Gyermekszám</i>	<i>Házások</i>	<i>Élettársak</i>	<i>Összesen</i>
0	10,6	47,8	17,6
1	25,3	23,9	25,0
2	45,5	18,8	40,5
3	13,9	6,4	12,5
4	3,3	1,8	3,0
5	0,8	0,7	0,8
6 és több	0,6	0,5	0,6
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	4309	999	5308

Életünk fordulópontjai – Erdély

<i>Gyermekszám</i>	<i>Házások</i>	<i>Élettársak</i>	<i>Összesen</i>
0	13,6	52,6	18,6
1	36,3	17,7	33,9
2	40,6	13,9	37,1
3	5,7	8,1	6,0
4	2,2	3,8	2,4
5	0,9	1,9	1,0
6 és több	0,8	1,9	0,9
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1415	209	1624

A gyermektelen párokat is figyelembe véve Magyarországon a házások termékenysége (1,8) kétszerese az élettársi kapcsolatban élőkének (0,9). A gyermekkel rendelkező párok esetében az eltérés kisebb: a házások átlagosan 2,1 gyermeket vállaltak, míg az együtt élők 1,8-at. A különbség elsődlegesen a házasságban élők nagyobb gyermekvállalási hajlandóságára és kevésbé korösszetételi hatásokra vezethető vissza, hiszen mint a 2. táblázatban láttuk: a fiatalabb korcsoportokban is általában magasabb a házások aránya a házasság nélkül együtt élőkénél.

Az erdélyi magyarok termékenységi magatartása a párkapcsolatok függvényében a házaitól igen eltérő képet mutat. Az átlagos gyermekszám (a gyermekteleneket is beleszámítva) Erdélyben is a házások (1,5) magasabb termékenységét mutatja (élettársak 1,1). A gyermekes párok esetében azonban a trend megfordul, s míg a házasságban élő nők átlagosan 1,8, addig a házasság nélkül együtt élők átlagosan 2,2 gyermeket hoztak a világra. Az élettársi kapcsolatok magas termékenysége valószínűsíthetően az igen alacsony iskolai végzettségük viszonylag magas arányára vezethető vissza (lásd. 4. táblázat). A kutatási adatok tanúsága szerint ugyanis az alacsony képzettségű, státusú társadalmi csoportokra a gyermekszámtervek maradéktalan realizálása, sőt túlteljesítése jellemző.

A gyermektelen élettársak igen magas aránya mind Magyarországon, mind Erdélyben arra enged következtetni, hogy az együtt élő párok jelentős részénél, közel felénél nem végleges életforma választásról, csak próbaházasságról van szó, amelyet éppen a gyermekvállalás-

sal összefüggésben terveznek a későbbiekben legalizálni. Erre a kérdésre az értékek, attitűdök tárgyalása során még visszatérünk.

A párkapcsolati formák és motivációk

A házasság helyett az együttélést választók döntését számos objektív és szubjektív körülmény befolyásolhatja. Kutatásaink szerint az esetek egy részében a házasságot objektíve hátráltató körülmény fennállásáig tartó késleltetésről van szó (pl. biztos állás hiánya, lakás hiánya stb.), míg az együttélést választók másik részénél a házasság tudatos elutasításáról, amely magatartás sokszor a „nincs szükségünk a papírra” gyakorlatias okot sejtető, a további kérdések élet tompító véleményben fogalmazódik meg. Azt feltételezzük, hogy e gyakorlatias, formalitásokat elvető ok mögött értékrendbeli sajátosságok is meghúzódhatnak, vagyis az életformaválasztások a változó objektív körülmények közötti értékvezérelt cselekvések eredményei. Úgy gondoljuk, hogy a valláshoz való viszonyból, a vallásosság meglétéből vagy hiányából bizonyos mértékig következtetni lehet az értékrendbeli eltérésekre. Ezért indokolt megvizsgálni, hogy tapasztalható-e a különbség a házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élők vallásossága között.

A vallásosságot a magyar kérdőívben két kérdéssel vizsgáltuk, amelyek a vallásosság fokára, mértékére, továbbá az egyházi-közösségi szertartások fontosságára vonatkoztak. Az erdélyi kérdőív a fentiekén kívül még a felekezeti hovatartozásról is információt gyűjtött.

6. táblázat. Az egyes korcsoportokhoz tartozó, házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élők megoszlása vallásosságuk típusa szerint (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

	<i>Összesen</i>	<i>18–24</i>	<i>25–29</i>	<i>30–34</i>	<i>35–39</i>	<i>40–46</i>
<i>Házások</i>						
Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	13,1	16,1	12,4	14,1	12,9	12,6
Vallásos vagyok a magam módján	56,5	55,5	59,2	54,1	55,6	57,4
Nem tudom megmondani	6,3	10,4	7,3	6,2	6,3	5,3
Nem vagyok vallásos	24,1	18,0	21,0	25,6	25,2	24,7
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	4260	211	694	936	923	1496
<i>Élettársak</i>						
Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	6,0	6,5	7,9	5,1	6,3	3,0
Vallásos vagyok a magam módján	52,5	50,6	46,1	58,9	57,9	55,4
Nem tudom megmondani	7,1	10,6	6,1	5,1	5,6	7,1
Nem vagyok vallásos	34,3	32,2	40,0	30,9	30,2	34,5
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	994	245	280	175	126	168

Életünk fordulópontjai – Erdély

	<i>Összesen</i>	<i>18–24</i>	<i>25–29</i>	<i>30–34</i>	<i>35–39</i>	<i>40–46</i>
<i>Házások</i>						
Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	37,8	49,4	34,8	37,3	35,3	40,2
Vallásos vagyok a magam módján	56,8	49,4	58,8	56,8	57,3	56,7
Nem tudom megmondani	3,3	0,0	3,9	3,1	4,6	2,5
Nem vagyok vallásos	2,1	1,2	2,5	2,8	2,8	0,6
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1328	85	204	322	391	326
<i>Élettársak</i>						
Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	24,2	10,0	24,5	30,8	28,9	29,2
Vallásos vagyok a magam módján	66,3	82,5	59,2	59,0	71,1	58,3
Nem tudom megmondani	2,6	5,0	4,1	0,0	0,0	4,2
Nem vagyok vallásos	6,8	2,5	12,2	10,3	0,0	8,3
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	190	40	49	39	38	24

Első ránézésre is megállapítható, hogy az erdélyi magyarok lényegesen vallásosabbak, mint az anyaországi magyarok. A legnagyobb eltérés a vallásossági skála két pólusán, az egyház tanítása szerint élők, illetve a nem vallásosak esetében mutatkozik. Az egyház tanítása szerint élő házások körében a különbség mintegy háromszoros, az élettársak körében négyszeres. Erdélyben szinte alig van olyan házaspár (2,1%), aki magát vallástalannak vallaná, de az élettársi kapcsolatban élők esetében is csak 6,8% ezek aránya. Magyarországon ezzel szemben a házások egynegyede, az együtt élők több mint egyharmada tartozik a „nem vagyok vallásos”-kategóriába. A többség – vallásszociológiai kutatásokkal egybehangzóan – a „maguk módján”

vallásos csoportba tartozik, amely a házások esetében mind Magyarországon, mind Erdélyben körülbelül azonos arányt képvisel. Sajátságos, hogy igen magas az erdélyi élettársak körében a deista, maga módján vallásosok aránya, jóval meghaladva nemcsak a magyarországi élettársak bevallási arányait, de a házasságban élő erdélyi magyarok gyakorisági mutatóit is. Az élettársak magas aránya a „maga módján” vallásos kategóriában feltételezhetően azzal magyarázható, hogy az egyházi előírással össze nem férő párkapcsolatuk miatt a többség nem merte vállalni a dogmatikusan vallásos kategóriát, meggyőződésük azonban nem engedte, hogy önmagukat vallástalannak minősítsék. Összességében megállapítható, hogy az erdélyi magyarok vallásos kötődése – szinte a párkapcsolati formától függetlenül – jóval erősebb, mint az itthon élő magyar lakosságé.

Ezt a megállapítást erősítik meg az egyházi szertartások jelentőségével kapcsolatos vélemények is

7. táblázat. Az egyházi szertartások fontosságának megítélése a párkapcsolatban élők körében (átlagérték)*

Életünk fordulópontjai 1. hullám

<i>Mennyire tartja fontosnak, hogy.....</i>	<i>Házások</i>	<i>Élettársak</i>	<i>Összesen</i>	<i>N</i>
az újszülöttet megkereszteljék vagy bejegyezzék	68,6	60,3	67,0	5147
aki házasságot köt, egyházi esküvőt is tartson	59,5	53,3	58,4	5105
a temetésen egyházi szertartás legyen	71,7	64,8	70,4	5078

Életünk fordulópontjai – Erdély

<i>Mennyire tartja fontosnak, hogy.....</i>	<i>Házások</i>	<i>Élettársak</i>	<i>Összesen</i>	<i>N</i>
az újszülöttet megkereszteljék vagy bejegyezzék	92,3	90,4	92,1	1614
aki házasságot köt, egyházi esküvőt is tartson	90,2	75,6	88,4	1613
a temetésen egyházi szertartás legyen	94,3	90,1	93,8	1618

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 100 fokú indexre.

Látható, hogy az élet kiemelkedő fontosságú eseményeinek – születés, házasság, halál – egyházi megerősítése a többség számára mind itthon, mind Erdélyben fontos kérdés. Az egyetértők arányát tekintve a különbség azonban számottevő. Az erdélyi magyarok körében 90%-ot is meghaladja az egyházi szertartások elengedhetetlenségét vallók aránya, míg Magyarországon az e nézetet képviselők jóval kevesebben vannak. A házások egyetértési mutatói mindkét régióban magasabbak, mint az élettársaké, de szignifikáns különbség Erdély esetében csak a házasságkötésekkel kapcsolatban tapasztalható. Eltérő az egyházi részvétel szükségességének megítélése szertartástípusonként is.

A pap közreműködését legfontosabbnak a temetéskor tartják: Erdélyben csaknem 100 százalékosan, Magyarországon 72%-ban. Az újszülött megkeresztelését is az erdélyi magyarok csaknem 100%-os arányban tartják elengedhetetlennek, az itthoni magyarok esetében ez az arány csak 69%, ill. 60%-os. A legkisebb az igény az egyházi ceremóniára házasságkötés-

kor. Magyarországon a házások 40%-a, az élettársak 47%-a tekinti lényegtelennek, míg Erdélyben az aktuális párkapcsolati formától függően még jelentősebb különbség mutatkozik. Az egyházi áldást a házaspárok 90%-a, az élettársak csak 75%-a tartja a házasságkötés fontos feltételének. Meg kell jegyezni, hogy a fiatalabb korosztályok elkötelezettebbek a vallás, a vallás gyakorlása mellett, mint a valamivel idősebb korcsoportba tartozók.

A házasság és az élettársi kapcsolat szubjektív megítélése

Eltérő nézetek élnek a köztudatban a házasság, illetve a házasságkötés nélküli együttélés előnyeiről és hátrányairól. Egyes vélemények szerint az élettársi kapcsolatok érzelmgazdagabbak, harmonikusabbak, színesebbek, éppen azért, mert a párokat szabad akaratuk és nem a „papír” kényszere tartja össze. Más vélemények a házasságra lépők nyíltan vállalt elkötelezettségét, egymáshoz tartozásuk deklarálását és a hosszú távú felelősségvállalást hangsúlyozzák és állítják szembe a tartós elkötelezettséget nem vállaló együttélésekkel. A házasság illetve az élettársi kapcsolat mint életforma előnyeiről és hátrányairól az alábbi vélemények fogalmazódtak meg.

A magyarországi és az erdélyi mintát összehasonlítva azonnal szembetűnik az erdélyi házások jóval házasságtudatosabb beállítottsága. A házasságot mint párkapcsolati formát valamennyi felsorolt feltétel vonatkozásában előnyösebbnek ítélik, és nem helyezkednek a „nem a jogi formától függ”-semleges álláspontra sem. Ezzel szemben a magyar panel vizsgálatban megkérdezett házások csak a gyermek jövőjének biztosításában és a környezet megítélésében látják a házasság egyértelmű előnyeit, és bár az élettársi kapcsolatokat a felsorolt feltételek szempontjából negatívan ítélik meg, inkább a semleges „nem a jogi formától függ” véleményt vallják. Az erdélyi magyarok és az anyaországi magyarok némileg eltérő értékrendje nyilvánul meg a házasságkötés nélkül együtt élők véleménykülönbségeiben is. Míg Erdélyben az élettársak többsége is a gyermek és a család rokonszenvének elnyerése szempontjából egyértelműen a házasságot részesíti előnyben, addig a hazai válaszadóknál ilyen tendencia nem mutatható ki.

A magyar mintában szereplő élettársak ugyanakkor nem látják igazán a házasság nélküli együttélés előnyeit sem, inkább úgy vélik, hogy a felsorolt feltételek teljesülése független a tényleges párkapcsolati formától. Erdély esetében az élettársak a magyarországinál tudatosabb életforma választónak mutatkoznak, és az itthoninál nagyobb arányban vélik úgy, hogy a házasság nélküli együttélés elősegítheti az egyéni célok megvalósítását, a konfliktusok rendezését vagy a kapcsolat stabilitását.

8. táblázat. A párkapcsolatban élők véleménye az együttélés formájának előnyeiről/hátrányairól (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

<i>A házasság vagy az élettársi kapcsolat biztosítja-e jobban a(z)...</i>	<i>Inkább a házasság</i>	<i>Inkább az élettársi kapcsolat</i>	<i>Mindegy, nem a jogi formától függ</i>	<i>Összesen N (100%)</i>
<i>Házasok</i>				
anyagi biztonságot	50,7	1,0	48,3	4144
gyermekvállalást, a gyermek jövőjét	72,2	0,8	27,0	4170
kapcsolat tartósságát	45,9	2,0	52,2	4146
konfliktusok rendezését	40,2	4,2	55,6	4121
egyéni célok megvalósítását	31,5	10,0	58,5	4120
szülők, rokonság rokonszenvét	73,0	1,0	26,0	4135
<i>Élettársi kapcsolatban élők</i>				
anyagi biztonságot	17,7	5,5	76,8	988
gyermekvállalást, a gyermek jövőjét	36,8	7,9	59,3	983
kapcsolat tartósságát	13,0	8,4	78,6	992
konfliktusok rendezését	10,8	10,2	79,0	984
egyéni célok megvalósítását	8,4	13,6	78,0	987
szülők, rokonság rokonszenvét	43,0	4,7	52,3	979

Életünk fordulópontjai – Erdély

<i>A házasság vagy az élettársi kapcsolat biztosítja-e jobban a(z)...</i>	<i>Inkább a házasság</i>	<i>Inkább az élettársi kapcsolat</i>	<i>Mindegy, nem a jogi formától függ</i>	<i>Összesen N (100%)</i>
<i>Házasok</i>				
anyagi biztonságot	79,1	3,1	17,8	1379
gyermekvállalást, a gyermek jövőjét	91,0	2,5	6,5	1401
kapcsolat tartósságát	76,7	3,9	19,4	1393
konfliktusok rendezését	68,5	8,1	23,4	1348
egyéni célok megvalósítását	59,5	16,5	24,0	1343
szülők, rokonság rokonszenvét	85,6	2,8	11,6	1366
<i>Élettársi kapcsolatban élők</i>				
anyagi biztonságot	35,6	16,8	47,6	191
gyermekvállalást, a gyermek jövőjét	64,1	9,7	26,2	194
kapcsolat tartósságát	40,5	15,8	43,7	192
konfliktusok rendezését	28,5	20,9	50,6	187
egyéni célok megvalósítását	23,0	31,9	45,2	191
szülők, rokonság rokonszenvét	53,1	12,8	34,1	194

A párkapcsolat minőségével mind a házasok, mind az élettársak igen elégedettek, és 10 fokú skálán osztályozva 8 és 9 között értékelik. A házasok, különösen a házas férfiak valamivel elégedettebbnek mutatkoznak, mint a nem házasok, de az eltérés nem nevezhető szignifikánsnak.

9. táblázat. Elégedettség a párkapcsolattal (osztályzat átlag 10 fokú skálán)
Életünk fordulópontjai

	<i>Magyarország</i>		<i>Erdély</i>	
	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>
Házasok	8,9	8,6	9,2	8,8
Élettársak	8,4	8,4	8,6	8,6

Számos kutatásunk során tapasztaltuk, hogy a férfiak elégedettebbek házasságukkal, mint a nők. A házassági konfliktusok vizsgálata azt is kimutatta, hogy a férfiak érzékenysége a házasságon belüli konfliktus meglétével kapcsolatban alacsonyabb, mint a nőké, kevésbé érzékelik a kapcsolatban felmerülő problémákat. A jelen vizsgálatban tapasztalt különbségek a házas férfiak és házas nők elégedettségi mutatói között is ezen korábbi megállapításainkat támasztják alá. Bár a különbségek alacsonyak mind a házasságban élő férfiak és nők között, mind a házasok és élettársak között, de a boldogságra, párkapcsolati elégedettségre vonatkozó kérdéseknél figyelembe kell venni a pozitív torzítás jelenlétét. Bár a vizsgálati skála 10 fokú, de az intim szférára vonatkozó kérdéseknél a válaszok a nyolcas és tízes értékek közül sűrűsödnek. A kapcsolat minőségére adott 6-os érték már erős válási hajlandóságról, szándékról árulkodik. A férfiak-nők, házasok-élettársak válaszai között mutatkozó néhány tizedes különbségeket tehát az elmondottak fényében kell értékelnünk.

A párkapcsolat minőségét, stabilitását az elégedettségi mutatók mellett jól mutatja a válásra, a kapcsolat megszakításra irányuló szándék, gondolat megléte vagy hiánya.

10. táblázat. *Válással, vagy a kapcsolat megszakításával foglalkozók aránya
Életünk fordulópontjai*

	Magyarország		Erdély	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Házasok	5,6	9,7	5,1	8,3
Élettársak	14,0	16,5	15,3	21,9

A véleményadatok jól tükrözik az egyes párkapcsolati típusok és a párkapcsolatban élő felek tényleges demográfiai magatartását. Az élettársi kapcsolatban élők jóval nagyobb arányban gondoltak már a kapcsolat megszakítására, mint a házasok, és az adatok azt bizonyítják, hogy valóban: a házasságkötés nélküli együttélések nagyobb valószínűséggel és nagyobb gyakorisággal bomlanak fel, mint a házasságok. A válaszokat mintegy egyharmad-kétharmad arányban a nők kezdeményezik, és ez a női túlsúly, ha nem is ilyen mértékben, a vélemények, szándékok szintjén is megjelenik.

A saját választott párkapcsolati formával való elégedettségre következtethetünk a fiataloknak tanácsolt életforma-választások gyakorisági mutatói alapján is.

A vélemények egyértelműen a megkérdezettek házasságcentrikus beállítottságát tükrözik. Mind Erdélyben, mind idehaza a megkérdezettek 86% körüli arányban preferálják a házasságot előzetes együttélés után, vagy anélkül. Véleménykülönbség éppen az előzetes együttélés szükségességének megítélésében mutatkozik, mind regionálisan, mind a válaszadó

aktuális párkapcsolatától függően. A házások 90% feletti arányban tartják ideális, a fiatalok számára ajánlott életformának a házasságot, és ebben nincs különbség az erdélyi és a magyarországi vélemények között. Számottevő eltérés mutatkozik ugyanakkor a próbaházasság megítélésében. A házasságot megelőző együttélés az itthoni magyar házaspárok körében magas, 69%-os elfogadottságot mutat, míg Erdélyben a házások csak 41%-kal támogatják és inkább az előzetes együttélés nélküli házasságkötés pártján vannak (49%).

11. táblázat. *Fiatalok számára ajánlott életforma a közvélemény és a párkapcsolatban élők véleménye szerint (%)*

Életünk fordulópontjai I. hullám

	<i>Ajánlott életforma</i>				<i>Összesen N (100%)</i>
	<i>Egyedül éljenek</i>	<i>Élettársi kapcsolatban éljenek</i>	<i>Először éljenek együtt, majd kössenek házasságot</i>	<i>Kössenek házasságot előzetes együttélés nélkül</i>	
<i>Összesen</i>	3,2	10,1	70,3	16,4	8 901
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	2,6	10,3	75,9	11,2	3 936
<i>Házások</i>	2,3	5,4	68,6	23,8	4 224
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	2,2	4,3	74,3	19,2	908
<i>Élettársak</i>	3,6	23,0	71,3	2,1	983
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	2,1	19,5	77,2	1,2	518
<i>Egyedül élők</i>	4,7	12,7	69,7	13,0	2 755
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	3,3	11,3	74,3	11,1	1 777

Életünk fordulópontjai – Erdély

	<i>Ajánlott életforma</i>				<i>Összesen N (100%)</i>
	<i>Egyedül éljenek</i>	<i>Élettársi kapcsolatban éljenek</i>	<i>Először éljenek együtt, majd kössenek házasságot</i>	<i>Kössenek házasságot előzetes együttélés nélkül</i>	
<i>Összesen</i>	4,0	7,7	47,8	40,4	2 248
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	4,2	7,6	55,2	33,0	877
<i>Házások</i>	3,3	5,9	41,5	49,4	1 280
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	4,3	4,3	43,4	48,0	279
<i>Élettársak</i>	5,6	14,1	62,7	17,5	177
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	2,3	11,6	73,3	12,8	86
<i>Egyedül élők</i>	6,4	8,8	48,7	36,1	454
<i>Ezen belül: 18–29 évesek</i>	6,7	9,4	53,1	30,7	254

Az aktuálisan élettársi kapcsolatban élők túlnyomó többsége (Magyarország 73%, Erdély 80%) többsége is a házasságot részesíti előnyben, de még inkább szükségesnek tartaná, hogy a párok előzetes együttélés során jobban megismerjék egymást. Erdélyben ugyanakkor viszonylag magas arányt (17%) képviselnek azok a házasságkötés nélkül együtt élő személyek, akik inkább a házassággal kezdődő együttélést tartják jobbnak, elfogadhatóbbnak.

Az élettársi kapcsolat mint ajánlott párkapcsolati forma támogatottsága igen alacsony: Magyarországon 10%-os, Erdélyben 7%-os. Sajátságos módon az aktuálisan élettársi kapcsol-

latban élők körében sem igazán népszerű: Magyarországon az élettársak 23%-a, Erdélyben 14%-a javasolná a fiataloknak a házasságkötés nélküli együttélést. Ezen alacsony értékek arra utalhatnak, hogy az élettársi kapcsolatban élők többsége későbbi házasságkötésben gondolkodik, vagy pedig arra, hogy jelenlegi életformájuk választásában külső kényszerítő körülmények is szerepet játszhattak.

Az élettársi kapcsolat és/vagy a házasság intézményesülése szempontjából különösen fontos a fiatalok, a jövőbeni relációkat leginkább befolyásoló csoport véleménye. A 18–29 évesek házasságcentrikussága ugyanolyan erős (87, ill. 88%), mint a teljes populációé, de 6–7%-kal magasabb az együttélés utáni házasodást támogatók aránya. A regionális különbségek e korcsoportnál is számottevőek: az erdélyi fiatalok háromszor nagyobb gyakorisággal (33%) utasítják el az előzetes együttélést, és támogatják a házassággal kezdődő közös életet. A fiatalok körében az élettársi kapcsolat mint végleges életforma választás kevésbé népszerű, mint a teljes mintasokaságban.

A „szingli” státus sem a fiatalok, sem az idősebbek körében nem követendő, nem vágyott és nem ajánlott életforma. A felvétel időpontjában párkapcsolat nélkül élő 18–29 évesek is, hasonlóan a „fiatal” minta egészéhez, házasságorientáltak, ezen belül elsősorban a próbaházasságot követő házasságkötést támogatják.

Szignifikáns eltérés mutatkozik Erdély és Magyarország között a tekintetben, hogy az élettársi kapcsolatban bekövetkezett terhesség esetén mi a követendő út.

12. táblázat. A házasságkötés fontosságáról alkotott nézetek a közvéleményben és a párkapcsolatban élők körében (%)

Életünk fordulópontjai 1. hullám

<i>Terhesség esetén fontos-e házasságot kötni?</i>	<i>Házasok</i>	<i>Élettársak</i>	<i>A 18–46 évesek teljes mintája</i>	<i>Összesen (N)</i>
Fontos, még a gyermek születése előtt	57,8	28,5	49,0	4325
Fontos, a gyermek születése után	8,3	8,9	8,9	783
Nem fontos	33,9	62,6	42,2	3724
Összesen	100,0	100,0	100,0	8832

Életünk fordulópontjai – Erdély

<i>Terhesség esetén fontos-e házasságot kötni?</i>	<i>Házasok</i>	<i>Élettársak</i>	<i>A 18–46 évesek teljes mintája</i>	<i>Összesen (N)</i>
Fontos, még a gyermek születése előtt	78,9	59,4	73,8	1809
Fontos, a gyermek születése után	9,1	5,2	8,9	219
Nem fontos	12,0	35,4	17,3	424
Összesen	100,0	100,0	100,0	2452

Az erdélyi magyarok konzervatív értékrendjével, elkötelezett vallásosságával magyarázhatóan magasabb arányban tartják fontosnak a megszületendő gyermek jogi státusát házasságkötéssel rendezni, mint a határainkon belül élő népesség.

A hazai mintában a házas megkérdezettek egyharmada, az élettársak csaknem kétharmada képviselte azt az álláspontot, hogy a gyermek születése miatt nem fontos a szülőknek összeházasodniuk, addig az erdélyi válaszadók közül a házasoknak csak 12%-a, az élettársaknak 35%-a volt ugyanezen a véleményen. Az erdélyi magyarok túlnyomó többsége úgy látja, az a helyes, ha a gyermek már házasságban születik; ezt vallja a házasok 79%-a és az élettársak 59%-a. Magyarországon ezt a véleményt az azonos családi állapotú csoportok csak 58%-ban, illetve 29%-ban osztják.

A gyermek státusának rendezését tudakoló kérdésre adott válaszok egybecsengenek a gyermek jövője, biztonsága és a szülők családi állapota közötti kapcsolat elemzése során tett megállapításokkal (8. táblázat). Az erdélyi magyarok éppen azért érzik fontosnak az együtt élő párok kapcsolatának legalizálását gyermekvállalás esetén, mert úgy érzik, hogy a gyermek sorsa, jövője nagymértékben függ a párkapcsolat jogi formáitól, és ezt a véleményt a házasok és élettársak egyaránt osztják. A magyar panelvizsgálat válaszadói nagyobb arányban vannak a „nem a jogi formától függ”-állásponton, amely nézet az élettársak esetében a többség véleményét jelenti.

Következtetések

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok során gyakran szembesülünk azzal a ténnyel, hogy a magyar társadalom demográfiai eseményekkel, jelenségekkel kapcsolatos értékrendje igen tradicionális, a gyermek, a család jelentőségének, a nők szerepének megítélésével összefüggésben hagyományos – Európán belül talán a legkonzervatívabb – értékeket, véleményeket vallja. Ez a konzervatív beállítottság részben igaz a párkapcsolatok vonatkozásában is. A házasság intézménye az értékek szintjén változatlanul elfogadott és népszerű, de egyre nő a tolerancia a házasságkötés nélküli együttélésekkel szemben is. A párkapcsolatok terén tehát úgy tűnik: közeledés kezdődött a tényleges demográfia magatartás és az értékrend között: a házasságkötések csökkenő és az élettársi kapcsolatok növekvő száma a társadalom véleményét, értékstruktúráját is befolyásolja, liberalizálja.

Az erdélyi magyarok párkapcsolati magatartása és értékrendje a magyarországinál is tradicionálisabb képet mutat. Minden korosztályban magasabbak a házasságkötési mutatók, és alacsonyabb a házasságkötés nélkül együtt élők aránya. A leglényegesebb különbség az erdélyi és az anyaországi magyarok között nemcsak, vagy nem elsősorban az együttélési formák gyakoriságában, hanem az egyes párkapcsolati formák megítélésében, az életforma választást meghatározó motivációban mutatkozik. Az eltérő motivációk hátterében nagy valószínűséggel az itteni és az ottani magyarok eltérő vallásossága húzódik meg. Az erdélyi magyarok háromszor-négyszer nagyobb arányban vallják magukat igen vallásosnak, az egyház tanítása szerint élőknek, mint a határon belüliek. A vallástalanok aránya a házasságban élő erdélyiek között

elhanyagolható, és az élettársak körében is igen alacsony, míg Magyarországon a házások egynegyede, az együtt élők egyharmada sorolta magát a vallástalan kategóriába.

Az élet kiemelkedő fontosságú eseményeinek – mint a születés, házasság, halál – egyházi megerősítése a többség számára mind itthon, mind Erdélyben fontos kérdés, de az egyetértők arányát tekintve a különbség mégis számottevő. Az erdélyi magyarok körében a 90%-ot is meghaladja az egyházi szertartások elengedhetetlenségét vallók aránya, míg Magyarországon ezt a nézetet képviselők jóval kevesebben vannak.

Az egyes párkapcsolati formák előnyeiről és hátrányairól megfogalmazott vélemények alapján a házasságban élő erdélyi magyarok jóval házasságtudatosabb beállítottsága állapítható meg. Míg az itthoni magyarok a vizsgált feltételek vonatkozásában gyakran a „nem a jogi formától függ” – semleges álláspontra helyezkednek, az erdélyiek egyértelműen kiállnak a házasság életforma előnyei mellett.

A mindkét területen élő magyarság házasságcentrikus beállítottságát tükrözik a fiataloknak tanácsolt életformaválasztás gyakorisági mutatói is. Mindkét régióban 80% fölötti a házasságot preferálók aránya, de míg itthon igen alacsony a próbaházasság nélküli házasságkötést támogatók aránya, addig Erdélyben az előzetes együttélést támogatók, illetve elvetők aránya közel azonos. A házasságkötés nélküli együttélés preferálása mindkét régióban igen alacsony. Szignifikáns eltérés mutatkozik ugyanakkor az élettársi kapcsolatban megfogant gyermek további sorsát, családi státusát illetően. Az erdélyi magyarok többsége mind a házások, mind az élettársak körében azt tartja helyesnek, ha a gyermek már házasságban születik, míg Magyarországon jóval kevesebben tartják fontosnak a szülők együttélésének legalizálását, valamint a jogi státus rendezését.

Első elköltözés a szülői házból

Murinkó Livia

Tartalom

Bevezetés.....	109
Fogalmak és adatok.....	110
Az elköltözés időzítése nemek és kohorszok szerint.....	111
Az elköltözés kapcsolata más életeseményekkel.....	116
Párkapcsolati együttélés a szülői házban	120
A lakáshoz jutás lehetőségei	122
Következtetések	125
Irodalom	127
Melléklet	128

Bevezetés

Az elköltözés a szülői házból az életút azon fontos eseményeinek egyike, amelyek lépésről lépésre elvezetnek a felnőtt státusig. A felnőtté válás összetett folyamatának eleme továbbá a tanulmányok befejezése, az első munkavállalás és az anyagi önállóság megteremtése, az első tartós partnerkapcsolat kialakítása, az első házasságkötés és az első gyermekvállalás (Modell et al. 1976).

A fejlett világban ezek az események az utóbbi évtizedekben jellemzően idősebb korra tolódtak, nagyobb az időbeli szóródásuk és a folyamat egyre kevésbé uniformizált. A család-alapítás, a gyermekvállalás halasztása miatt a felnőtt státus elérésében nagyobb súlyt kap az anyagi függetlenség, a munka és az önálló háztartás megteremtése (Corijn–Klijzing 2001).

A szülői házból való elköltözés gyakorlata Európában jelentős különbségeket mutat. Ennek oka a munkaerő-piaci szerkezet, a jóléti rezsim, a lakáspiac eltérő voltában és a más-más kulturális normákban rejlik. Észak-Európában a fiatalok korábban hagyják el szüleik lakását, mint a kontinens déli országaiban. A volt kommunista országok a rendszerváltás előtt a déli mintához álltak közelebb, és Kelet-Közép-Európában, valamint a balti államokban a fiatalok jelentős hányada élt a szüleivel az ezredfordulón is. Ezen országok sajátos jellemzője, hogy a fiatalok viszonylag gyakran élnek kiterjesztett családi háztartásban: a szülőkkel együtt lakó fiatal nők több mint felének (összességében a 25–34 éves nők 15,6%-ának) már van élet-társa, házastársa, sőt akár gyermeke is. A kelet-közép-európai fiatal férfiak 41,7%-a él a szüleivel, ami a Dél-Európában mért értéket is meghaladja, és közülük minden harmadik már saját családot alapított. Ez a helyzet számos konfliktus forrása lehet, ezért valószínűsíthető, hogy az érintettek külső kényszerítő körülmények hatására választják ezt az életformát (Spéder 2005). Az egyik fő ok a lakáspiac állapota lehet: a szóban forgó országokban a lakások döntő hányada magántulajdonban van (Magyarországon 91%, Romániában 84%), kevés a bérlakás, az önkormányzati lakásszektor visszaszorult, ezért az önálló lakás megszerzése jelentős tőkefelhalmozást igénylő, hosszú folyamat (Domanski et al. 2006).

A fiatalok életkezdésének lehetőségei és körülményei az elmúlt évtizedekben Magyarországon és Romániában is jelentősen átalakultak. A rendszerváltás alapvető változásokat hozott mindkét társadalomban: a gazdasági visszaesés, a munkanélküliség megjelenése és tartóssá válása miatt az iskolai tanulmányaikat befejező fiatalok egy része nehezen, esetleg egyáltalán nem tudott belépni a munkaerőpiacra, a pályakezdésük időben kitolódott. A kialakult helyzetre válaszul megpróbálták az oktatási rendszerben maradni, amit a felsőoktatás expanziója sokak számára lehetővé is tett. Az iskolapadban töltött idő megnyúlt, a tanulás és a munka közötti átmenet bizonytalanabbá és rugalmassá vált (Laki 2006). Magasabb életkorban kezdtek önálló életet, alapítottak családot, a fiatalabb generációkban egyre inkább elterjedtek az élettársi kapcsolatok, a termékenység visszaesett (Spéder 2005). A lakáshoz jutás lehetőse-

gei mindkét országban már a nyolcvanas években romlottak, a szocialista lakásépítési struktúrájának a rendszerváltást követő felbomlásával pedig beszűkültek: a kiutalásos rendszer megszűnt, az önkormányzati bérlakásokat privatizálták és a hitelfelvétel nehezebbé vált (Dóra 1997; Székely 2002; Economic Commission... 2001). Ezek a változások megnehezítették, hogy a fiatalok a szüleiktől független, önálló háztartást alapítsanak.

Egy 2007-es Eurobarometer-felmérés eredményei (Gallup 2007) szintén alátámasztják, hogy a stabil anyagi háttér megteremtésének nehézségei az érintettek véleménye szerint is hátráltatják az önállósodást. A 15–30 éves magyarországi fiatalok 64%-a ebben látja annak legfontosabb okát, hogy a fiatal felnőttek tovább élnek a szüleikkel együtt, mint régebben. Az Európai Unió tagállamaiban a megkérdezettek átlagosan csak 44%-a vélekedik ugyanígy. A romániai fiatalok 43%-a nevezte meg az anyagiak elégtelen voltát a legfontosabb okként. A megfizethető lakhatás hiányát a romániaiak 36%-a, a Magyarországon élők 15%-a tartja a legfontosabb magyarázatnak (az uniós átlag 28%). Csak kevesen gondolják úgy, hogy a fiatalokat az tartja tovább a szülői házban, hogy felelősségvállalás nélkül élvezhetik az otthon kényelmét, hogy anyagilag támogatniuk kell a szüleiket, vagy hogy egyre később kötnek házasságot.

Fogalmak és adatok

A szülői házból való elköltözésnek a szakirodalom két alapvető típusát különbözteti meg (Buck–Scott 1993). Az első változatban új magánháztartás jön létre – a „leaving home” kifejezést gyakran ebben az értelemben használják. Az esemény összefonódhat házassági, életársi kapcsolat létesítésével, de egyedül, vagy barátokkal, lakótársakkal is élhet a szülőktől különköltöző. Megkülönböztethetünk altípusokat aszerint is, hogy az új lakhely saját lakás, a partner lakása, esetleg valamilyen bérlemény. A második fő típust azok az esetek alkotják, amikor az elköltözés valamilyen intézménybe, jellemzően kollégiumba, esetleg munkásszállásra, nővérszállóba vagy katonai alakulathoz történik. Ilyenkor az elköltözés mozgatója általában a továbbtanulás vagy a katonai szolgálat. A kutatók egy része ezt nem tekinti valódi elköltözésnek, csak ideiglenes fizikai-földrajzi eltávolodásnak („living away”), mert a fiatal nem nyer teljes autonómiát, és gyakran sok szempontból szoros marad a kapcsolata a szülői házzal. Ugyan kikerül a mindennapi szülői felügyelet alól, de azt felváltja egy más típusú, intézményi kontroll.

Elemzésünkben a Magyarországra vonatkozó adatok az Életünk fordulópontjai c. adatfelvétel 2001-es, első hullámából, az erdélyiek pedig az Életünk fordulópontjai – Erdély c. vizsgálat 2006-os, első hullámából származnak. A minta elemei 1960 és 1984 között született magyarországi és erdélyi magyar ajkú válaszadók.

Mindkét kérdőívben szerepelt az „Ön mikor költözött el a szülői házból?” kérdés – a továbbiakban ennek segítségével vizsgáljuk az önálló háztartás létesítésének időzítését. A válaszadást nem támogattuk az esemény pontosító szándékú leírásával, az interjúalanyra bízunk ennek értelmezését. Mivel általában nem egy egyik napról a másikra bekövetkező fordú-

latról van szó, hanem fokozatos, visszafordítható és többdimenziós (fizikai, anyagi és érzelmi) folyamatról, nem lehetünk biztosak benne, hogy a válaszadók mit tekintettek elköltözésnek és mit nem. Az elemzés során azonban részletesen megvizsgáljuk, hogy melyek a kapcsolódó életesemények, ami közelebb visz minket annak megismeréséhez, hogy a vizsgált társadalmakban a szülői házból való elköltözés mely típusai dominálnak.

Az időzítésre vonatkozó adat retrospektív, két értelemben is (Scott–Alwin 1998). Egyrészt visszamenőlegesen gyűjtött adatokról van szó: a válaszadóknak egy múltbeli esemény időpontjára kell visszaemlékezniük több év, esetleg évtized távlatából. A visszatekintő jelleg másrészt abból a szempontból is fennáll, hogy a megkérdezetteknek a jelen tapasztalatainak szűrőjén keresztül kell számba venniük és értékelniük a múlt eseményeit. Ez utóbbi szempont azért különösen fontos, mert az életút visszamenőleges értelmezése más jelentőséget kölcsönözhet az ideiglenes elköltözéseknek, a részleges önállósági törekvések – általában csökkentheti súlyukat. Az adatok kettős retrospektív jellege miatt tehát a rövid ideig tartó, visszaköltözéssel záruló vagy később jelentéktelennek ítélt elköltözésekről kisebb eséllyel szerzünk információt (Buck–Scott 1993).

A továbbiakban megvizsgáljuk a szülői házból való első elköltözés időzítését, a nemek és kohorszok szerinti különbségeket, valamint az elköltözés és más fontos életesemények relációját. Külön kitérünk a lakáshoz jutás különböző módozataira és a szülői házban élő fiatalok párkapcsolati helyzetére.

Az egymást követő kohorszokba tartozó válaszadók szocializációja, majd felnőtté válása eltérő történeti, társadalmi és gazdasági kontextusba ágyazódott, ezért ahol lehet, az eredményeket kohorszokkénti bontásban közöljük.¹

Az elköltözés időzítése nemek és kohorszok szerint

Az 1960 és 1984 között született válaszadók Magyarországon átlagosan 21,7, Erdélyben 21,8 éves korukban költöztek el először a szülői házból; az elköltözés medián életkora 21, illetve 22 év volt. A látszólag egybevágó adatok mögött azonban jelentős különbségek húzódnak meg, akár a két vizsgált társadalmat, akár a nőket és a férfiakat, akár a különböző kohorszokat hasonlítjuk össze.

Ami az időbeli változásokat illeti, a szülői ház elhagyása mindkét társadalomban fokozatosan későbbre tolódott az egymást követő kohorszokban (1. ábra). Magyarországon jelentős változás először az 1970–74 között születetteknél tapasztalható: a 20. életévük betöltése után minden életkorban mintegy 10 százalékponttal alacsonyabb a szülőktől külön élők aránya, mint a hatvanas években születettek között. 18 éves korára a legidősebb vizsgált

¹ Az 1980–84 között született kohorsz tagjai a magyarországi adatfelvétel 1. hulláma idején, 2001-ben csupán 17–21 évesek voltak. Ők a felnőtté válás folyamatának az elején járnak, a legtöbb életeseményt, amelyet gyakorta a felnőtté válással azonosítanak, még nem élték át, ezért az elemzés nagy részéből kimaradnak.

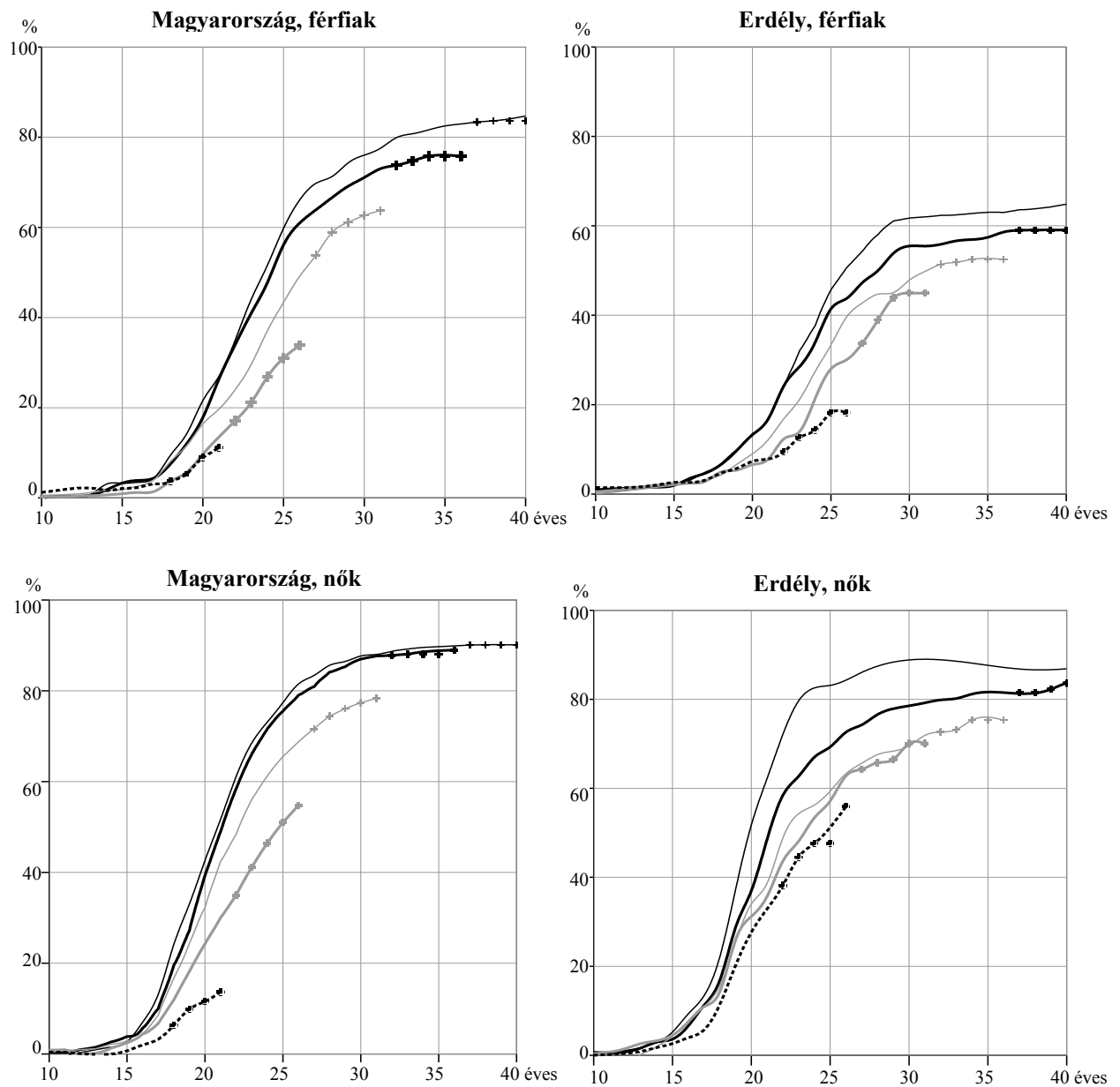
kohorszba tartozó magyarországi férfiak közül minden tizedik, a nők közül minden negyedik élt önállóan, az 1975–79 között születettek esetében viszont ez az arány 4, illetve 12%. Az 1975 után születettek halasztó magatartása nemtől függetlenül még karakteresebb.

Erdélyben némileg eltérő mintázatot figyelhetünk meg. Bár az eseményt az egymást követő kohorszok itt is egyre későbbre időzítik, a férfiaknál az eltérések nem olyan nagyok, de a legfiatalabb és a legidősebb kohorszokat összehasonlítva mégis jelentősek, és főként 20 éves kor fölött jelentkeznek. Elsősorban az 1970 előtt és után született kohorszok magatartása különbözik egymástól. A legidősebb kohorsz tagjaihoz képest a hetvenes évek második felében született férfiak közül 18 éves korra 2 százalékponttal, 20 éves korra 7 százalékponttal, 25 éves korra pedig 17 százalékponttal kevesebben költöztek már el a szüleiktől. A nők esetében még számottevőbbek a különbségek: az 1960–64 között születettek sokkal korábban és sokkal nagyobb arányban hagyták el addigi otthonukat, mint a fiatalabb kohorszok tagjai. A legidősebb erdélyi nők tizede már 16 éves korára függetlenül élt a szüleitől, 18 éves korukra 21%-ukról, 20 éves korukra 51%-ukról, 23 éves koruk fölött pedig már 86–88%-ukról volt ez elmondható. Ezek az arányok kohorszról kohorszra csökkentek, az 1970-es évek első és második felében született erdélyi nők magatartása viszont az adatok alapján nem tér el egymástól. A legidősebb vizsgált kohorszhoz képest az 1970-es években született erdélyi nők 18 éves korukra 6–8 százalékponttal, 20 éves korukra 17–20, 25 éves korukra 23–26 százalékponttal, 30 éves korukra pedig 21–22 százalékponttal alacsonyabb arányban költöztek önálló háztartásba.

Nem csupán arról van szó, hogy a két vizsgált társadalomban az egyének életútjában ez az esemény egyre későbbre toódik, hanem rendre csökken azok aránya, akik 30 éves korukra elhagyták a szülői házat. Bár a fiatalabb kohorszokba tartozók az adatfelvétel idején még nem töltötték be a 30. életévüket, az 1. ábra alapján nem tűnik valószínűnek, hogy az addig hátralevő években pótolni tudják a lemaradásukat.

Mindkét társadalomban nemenként eltérően időzítik a szülőktől független háztartás kialakítását. A halasztás a nők körében jelentősebb, és minden életkorban magasabb arányban élnek a szüleiktől külön és korábban költöznek el otthonról, mint a férfiak. Ennek oka valószínűleg a párok férfi-női tagja közötti korkülönbség, illetve az, hogy Erdélyben az ifjú pár, amennyiben nem tud önálló háztartást kialakítani, hagyományosan a férfi családjánál marad (Fragó 2002. 416). Az is a leánygyermek korábbi elköltözését ösztönözheti, hogy számukra alacsonyabb a szülői házban maradással és magasabb az elköltözéssel elérhető haszon: az otthon maradó nőkre rendszerint több házimunka hárul és szorosabb szülői felügyelet alatt élnek, mint a férfiak (Goldscheider–DaVanzo 1985; White 1994).

1. ábra. A szülői házból adott életkorra elköltöztek aránya kohorszokként

Jelmagyarázat:

— 1960–64 — 1965–69 - - - 1970–74 — 1975–79 1980–84

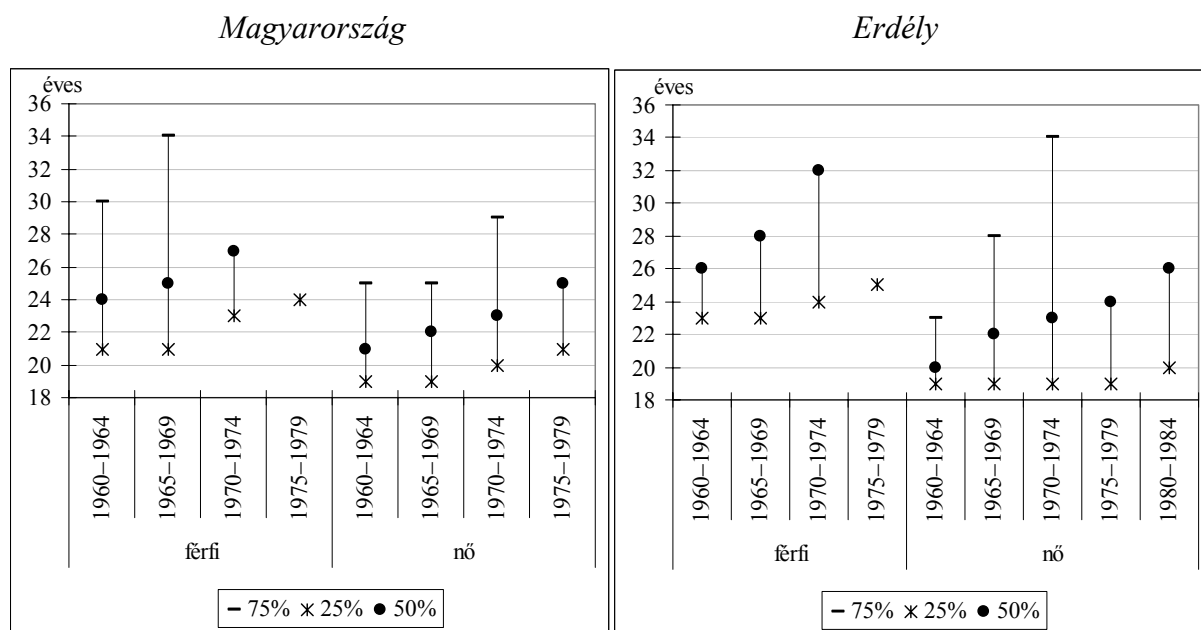
Megjegyzés: Kaplan–Maier-becslések eredményei; „egy mínusz kumulált túlélési függvények” simított görbéi; a görbék + jellel jelölt pontjai cenzorált esetek.

Magyarországon a kohorszok közötti változások iránya és nagyságrendje nemenként nagyon hasonló, Erdélyben azonban érdemben különbözik. Az 1960–64-ben született erdélyi nők körében korai, a 17–23 év közötti életkorra koncentrálódó elköltözési minta volt a domináns, és a fiatalabb kohorszokban épp ezt az életkort illetően tapasztalható a legnagyobb visszaesés.

A két társadalom azonos nemű tagjait összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a magyarországi férfiak valamennyi életkort tekintve nagyobb arányban élnek önálló háztartásban, mint az erdélyiek. Ez a különbség azonban fokozatosan csökken, és a 1975–79-es kohorszok esetében a két trend már igen hasonló. Ezzel szemben a nők Erdélyben hamarabb és nagyobb arányban függetlenedtek a szülői háztól, mint Magyarországon. Az erdélyivel hasonló mértékű kohorszok közötti különbség Magyarországon nem következett be, inkább fokozatosan halasztották egyre későbbre a nők az elköltözést. A legidősebb vizsgált kohorszba tartozó erdélyi nők a magyarországiak jóval korábban önállósultak, azonban 30 éves korukra azonos arányban éltek elkülönült háztartásban. Különbség tehát csak az időzítésben mutatkozott. Ez a reláció megváltozott: az 1965–69 között született erdélyi nők nagyjából 22 éves koruk után (ami 1987–1991 közé esett) egyre alacsonyabb arányban költöztek el, és végül kisebb hányaduk él önálló háztartásban, mint Magyarországon. Érdekes módon az 1970-es évek során született erdélyi nők szinte teljesen azonosan időzítették a szülői házból való elköltözést, ezáltal a korábban észlelt halasztási tendencia megtorpanni látszik. A legfiatalabb kohorsz magatartása sem különbözik jelentősen az idősebbektől, és az elköltözésének időzítése nagyban hasonlít az öt évvel idősebb magyarországi nők magatartásához.

A 2. ábrán azt láthatjuk, hogy az adott kohorszba tartozó nőknek, illetve férfiaknak hány éves korukra költözött el a negyede, a fele és a háromnegyede a szülői házból. Az interkvartilis terjedelem növekedése azt jelzi, hogy nem csupán az elköltözés életkorának kitolódásáról beszélhetünk, hanem az életutak heterogenitása is erősödött.

2. ábra. Életkor a szülői házból való első elköltözéskor nemeként és kohorszokként, kvartilisok

Megjegyzés: Kaplan–Meier-becslések eredményei.

Viszonylag kis mértékben emelkedett az az életkori határ, amely fölött már minden negyedik válaszadó önálló háztartásban él: Magyarországon a férfiak esetében 21-ről 24 éves korra, a nők körében 19-ről 21 éves korra. Erdélyben a férfiakra vonatkozó értékek magasabbak (23 és 25 év), a nőkre vonatkozók az 1974 után születetteknel alacsonyabbak (19 és 20 év). A többség halasztó magatartása nem terjedt ki a társadalom minden szegmensére, vannak, akik fiatalon elköltöztek a szülői házból.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mikorra költözik el a fiatal felnőttek fele a szüleitől, az erdélyi férfiak esetében (26–32 év) magasabb életkorokat találunk, mint a magyarországiaknál (24–27 év), és Erdélyben az elmúlt évtizedekben a medián életkor emelkedése is (6 év) meghaladta a magyarországit (3 év). Az elköltözés medián életkora a magyarországi nők körében 21-ről 25 évre, az erdélyi nők esetében 20-ról 26 évre nőtt.

A fiatalabb kohorszok egy része és az erdélyi férfiak esetében a harmadik kvartilishoz tartozó értékek hiányoznak. A fiatalabb kohorszoknál a 75%-hoz tartozó adat hiánya azt jelenti, hogy (még) nem költözött el otthonról az adott csoport háromnegyede, az erdélyi idősebb férfikohorszokat illetően pedig nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy ez már nem is történik meg.

Az első és a második kvartilis értékeiből arra a következtetésre juthatunk, hogy a két populáció nőtagjai nagyon hasonlóan időzítik a szülői házból való elköltözést. Az 1960 és 1964 között született erdélyi nők esetében igen magas volt a homogenitás, a leválás sokak számára viszonylag szűk időintervallumon belül zajlott le: 19 éves korára a nők negyede, 20 éves korára a fele, 23 éves korára a háromnegyede önálló háztartásban élt. Ehhez képest jelentős változások történtek: az alsó negyed esetében az elköltözési életkor alig változott, azonban akik 20 éves koruk előtt nem szakadnak el otthonról, azok egyre később teszik ezt meg. Magyarországon a heterogenitás a hetvenes években született nők körében emelkedik jelentősen, ezzel szemben Erdélyben már az 1964 után születetteknel komoly a változás, és erőteljesebb, mint Magyarországon. Ezzel együtt fontos megjegyezni, hogy a heterogenitás mértéke mindkét társadalomban magasabb a férfiak, mint a nők között.

A leírt változások összességükben egyértelműen a halasztás és a növekvő heterogenitás irányába mutatnak, ennek mértéke azonban nemenként és társadalmanként számottevően eltér. Az erdélyi férfiak jellemzően később alapítanak önálló háztartást, mint a magyarországiak, sokan 40 éves koruk felett is a szülői házban maradnak, továbbá az egymást követő kohorszokban erőteljesebben nő az elköltözés időzítésének heterogenitása Erdélyben, mint Magyarországon. Mindezek dacára az erdélyi férfiak egymást követő kohorszainak ezirányú magatartása statisztikailag szignifikáns módon nem különbözik.

Az Erdélyben tapasztalt változások értelmezése során figyelembe kell venni a születésszám nagymértékű ingadozását is. Az erőszakos népesedéspolitika, a rendkívül szigorú abortusztilalom miatt 1967-ban majdnem kétszer annyi élveszületés történt, mint egy évvel korábban. Ez Románia egészére és magyar népességére egyaránt igaz (Mureşan et al. 2008, Veres 2004). Ezt követően évről évre csökkenés mutatkozott, míg a rendszerváltás idejére a termékenység a korábbi alacsony szintre süllyedt. Magyarországon hasonló mértékű ingadozás nem volt. Az általunk vizsgált időszakban a legnagyobb mértékű változás 1974-ben történt, amikor 20%-kal több gyermek született, mint egy évvel korábban. 1975-től kezdve azonban Magyarországon is fokozatosan csökkent a termékenység szintje.

Erdélyben a korstruktúrában bekövetkezett torzulás alapvetően befolyásolta a nagy létszámú kohorszok tagjainak életútját: a véges számú lehetőségek és pozíciók világában nagyobb konkurenciával találkoztak, így nehezebb volt számukra a továbbtanulás, a munkába állás, a lakáshoz jutás, sőt, a házasságkötésüket és a családalapításukat is befolyásolta. Például az 1967–70 között született nők számára, ha néhány évvel idősebb férjhez szerettek volna,² fele annyi potenciális jelölt állt rendelkezésre. A házassági piac beszűkülését jelzi, hogy a párok közötti korkülönbség átlaga és szórása 1967 és 1970 között magasabb volt, mint a korábbi években, vagyis a nők idősebb férfiakkal is házasságot kötöttek. 3–4 év elteltével, amint már a férjként szóba jövő férfiak is a nagy létszámú évfázatokból kerültek ki, az átlagos korkülönbség csökkent.

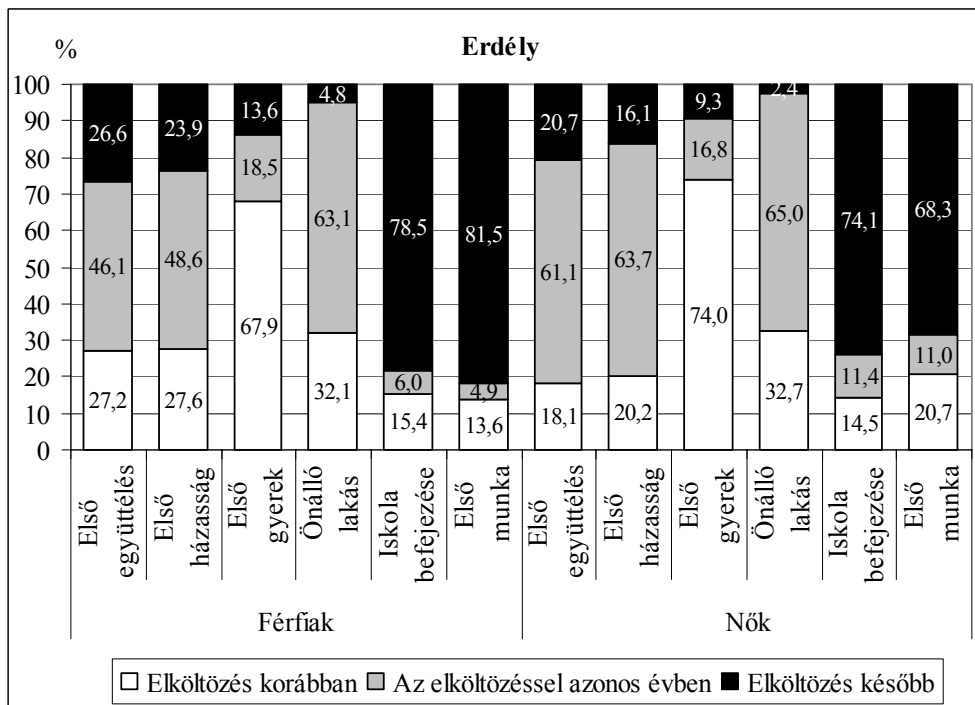
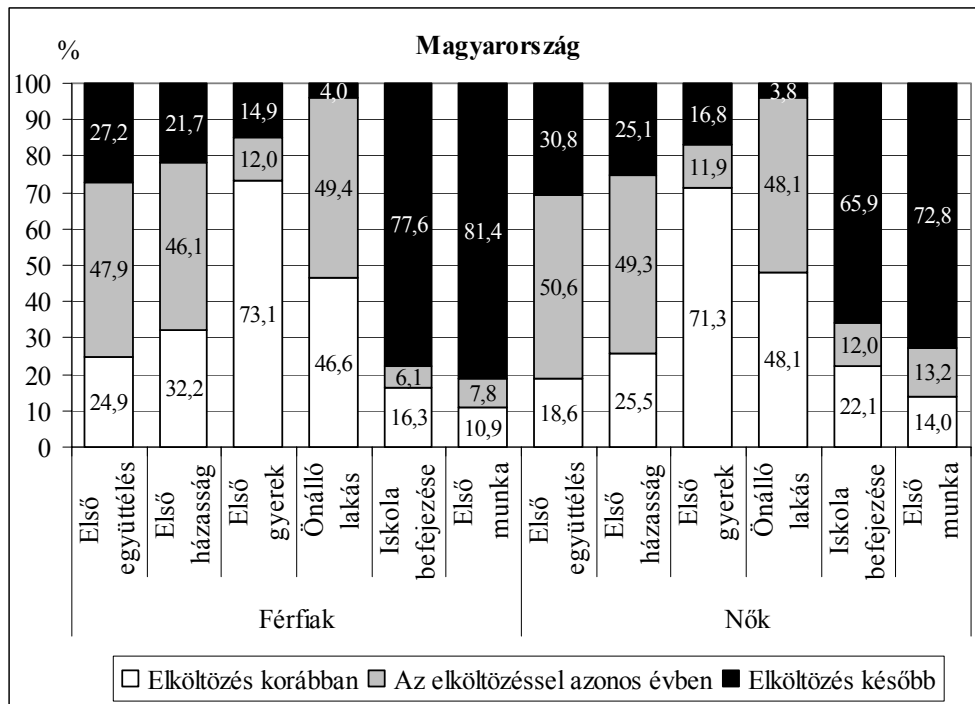
Ebből arra következtethetünk, hogy Erdélyben az 1965–69 között született nők karakteres halasztó magatartása inkább kényszerű reakcióként, visszatorlódásként értelmezhető, amelyet egy kohorszhatás, a születések számának hirtelen jelentős megugrása okozott. Ehhez járult egy periódushatás is: a kohorsz tagjai a nyolcvanas évek második felében, a kilencvenes évek elején kívántak belépni a szűkülő munkaerő- és lakáspiacra.

Az elköltözés kapcsolata más életeseményekkel

Időzítésének vizsgálata után az elköltözés más eseményekkel való egybeesését vizsgáljuk meg: melyekkel történt azonos évben, melyeket előzött meg, melyeket követett. Az egyes életeseményeket párba állítva képet kaphatunk arról is, hogy az elköltözés milyen mértékben kapcsolódik össze más eseményekkel vagy mennyire független azoktól. A 3. ábrán a különböző kohorszokra vonatkozó adatokat összesítve közöljük, az elemzésben azonban kitérünk a lényeges különbségekre (lásd Melléklet, 1–2. táblázat).

² Az adatok alapján az erdélyi házaspárok körében a férj átlagosan 3–4 évvel idősebb, mint a felesége.

3. ábra. A szülői házból való első elköltözés és a többi életesemény kapcsolata

Megjegyzés: A diagram oszlopai csak azokat a válaszadókat tartalmazzák, akik már a páronként összehasonlított két esemény mindegyikét átérték, a cenzorált eseteket nem. Ezért az egyes oszlopokhoz tartozó esetszám eltér.

A szülőktől való elköltözés az esetek döntő többségében (66–79%) az iskolai tanulmányok befejezését követően történik meg. Korábbi kutatási eredmények szerint a nappali tagozatos

diák státusa és a munkaerőpiacra való késleltetett belépés rendszerint nem csak a gyermekvállalással, de a szülőktől független, önálló háztartás kialakításával sem egyeztethető össze, mert az anyagi önállóság bizonyos szintjét is feltételezi (Blossfeld et al. 2005). Azonban nem elhanyagolható azoknak az aránya, főként a magyarországi nők körében (22%), akik már a tanulmányaik befejezése előtt megteszik ezt a lépést.

A fiatalok általában csak akkor költöznek önálló háztartásba, ha már rendszeres pénzkereső munkával rendelkeznek, bár a férfiak és a magyarországi nők 11–14%-ára, valamint az erdélyi nők ötödére ez nem érvényes. A nők esetében a két esemény közé beékelődhet a gyermekvállalás időszaka, amely késlelteti a munkaerőpiacra való belépést. Az egymást követő férfikohorszokban mindkét társadalomban némileg gyakrabban esik egybe az elköltözés és az első munkavállalás.

Az első önálló lakás megszerzése, amely egyaránt jelenthet saját tulajdonú vagy bérelt ingatlant, a privát szféra megteremtését jelenti a fiatalok számára, szemben azzal, ha önálló életük egy bizonyos szakaszában intézményben (kollégiumban, munkásszálláson stb.) élnek. Az elköltözés és az önálló lakáshoz jutás eseményei Magyarországon minden második válaszadó esetében összekapcsolódnak egymással; Erdélyben ez háromból két esetben történik így. A többiek csak azt követően jutnak önálló otthonhoz, amikor már nem a szülőkkel élnek. A szülői házból való első elköltözés és az önálló lakás megszerzése egymást az követő kohorszokban egyre inkább egybeesik, vagyis a fiatalok csökkenő hányada kezdi önálló életét valamilyen intézményi háztartás keretei között.

Az első élettársi kapcsolat vagy házasságkötés nagyjából minden második válaszadó esetében történik az első önálló háztartás kialakításával azonos évben, magasabb arányt (61–64%) csak az erdélyi nőknél találunk. Minden negyedik férfi és minden ötödik nő az első tartós partnerkapcsolat létesítése előtt elköltözik a szüleitől, azok aránya pedig, akik a partnerükkel élnek a szüleik otthonában, a férfiak körében 27%, az erdélyi nőknél 21%, a magyarországi nőknél 31%. Az összeházasodott párok ritkábban laknak az egyik fél szüleinél, mint az élettársi kapcsolatban élők.

Az Észak-Európában és az USA-ban megfigyelhető tendencia szerint a szülői házból való elköltözés időzítése egyre kevésbé függ a partnerkapcsolati életútától és a gyermekvállalástól, ezzel összefüggésben folyamatosan nő azoknak az aránya, akiket a tanulás, a karrierépítés vagy a független, önálló élet kialakítása motivál (Mulder et al. 2002). Ezt általában a tradicionális családi értékek háttérbe szorulására és az individualizációra vezetik vissza. A jelenség következménye, hogy fokozatosan csökken a szülői házból való elköltözéskor betöltött életkor (Buck–Scott 1993).

Az individualizációs tézist eredményeink nem igazolták, de tapasztalható ilyen irányú elmozdulás. Magyarországon minden vizsgált kohorszban nagyjából 50% azoknak az aránya, akik a szülői házból való elköltözéssel azonos évben létesítették az együttéléssel járó első párkapcsolatukat. Minden negyedik férfi csak az elköltözés után költözik össze egy partnerrel, és ugyanennyien már a szülői házban együtt élnek valakivel. Magyarországon az egymást követő női kohorszokban enyhén növekszik azok hányada, akik csak az elköltözés után létesítik első élettársi kapcsolatukat vagy kötnek házasságot.

A szülőktől való elköltözés és a házasságkötés kapcsolatában azonban határozottan kirajzolódik az a tendencia, hogy ez a két életesemény egyre több fiatal esetében válik egymástól. Az erdélyi férfiak kivételt képeznek: fiatalabb kohorszaik tagjai közül mind többen költöznek el otthonról a házasságkötéssel azonos évben vagy azt követően. Az erdélyi nők körében ez a két esemény hagyományosan egybeesett, de a kapcsolat itt is lazul.

Az első gyermek érkezésekor a fiatalok rendszerint már külön élnek a szüleiktől (68–74%). A gyermekvállalás és a szülői házból való elköltözés a nők körében gyakrabban kapcsolódik össze. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy mekkora az időbeli eltérés a két esemény között, azt találjuk, hogy Magyarországon a válaszadók harmadánál, Erdélyben a felénél csak egy vagy két évnyi a differencia. Leggyakrabban (minden negyedik esetben) az elköltözés a gyerek születése előtti naptári évben történik, amikor a pár már tudhat a terhességről vagy tervezi azt. Ami az időbeli változásokat illeti, Magyarországon az 1960–64 között született nők ötöde még a szülők háztartásában élt, amikor világra hozta az első gyermekét – az 1975–79 között születetteknél ez az arány már csak 11%. Az erdélyi férfiak körében ez a hányad növekvő: a legidősebb kohorszban 8%, míg a legfiatalabb kohorszban 21%.

Az 1965–69 között született erdélyi nők speciális helyzete ebben a vonatkozásban is megfigyelhető. Valamennyi kohorsz közül esetükben fordul elő leggyakrabban (28%), hogy még a szülői házban élve létesítenek élettársi kapcsolatot vagy mennek férjhez. Csak 15%-uknál esik egybe az elköltözés és az első gyerek megszületése, ami viszonylag alacsony arány. Ebben a női kohorszban a legmagasabb azok hányada, akiknek az első gyermeke még a szülői házból való elköltözés előtt világra jön (16%), akik már az elköltözés előtt dolgozni kezdtek (75%) és akiknél az elköltözés megelőzte az önálló lakás megszerzését (40%). Úgy tűnik tehát, hogy számukra különösen nagy nehézséget okozott a lakáshoz jutás és a szülői házból való elköltözés. A felnőtté váláshoz kapcsolódó többi életesemény időzítésében bekövetkezett változásokat megvizsgálva (Melléklet, 3. táblázat) azt láthatjuk, hogy nem csupán az elköltözésük tolódott sokkal későbbre. A korábban és a később születettekhez viszonyítva kevesebben jutottak közülük viszonylag fiatal életkorban saját lakáshoz. A tanulmányi idő

hossza alig változott, viszont fiatalabb korban álltak munkába, mint bármely más kohorsz tagjai. Az oktatási rendszer áteresztőképessége nem nőtt, és az iskolapadból kikerülő fiatalok tömegeit felszívta a munkaerőpiac. Ez a férfiak esetében is hasonlóan történt. Figyelmet érdemel továbbá, hogy az 1965–69-ben született nők jellemzően idősebb életkorban kötöttek házasságot vagy létesítettek élettársi kapcsolatot, mint a hatvanas évek első felében születtek. Mint arra korábban utaltunk, a házassági piac megváltozása másként hatott a nőkre, mint a férfiakra: az 1965 és 1969 között született férfiak fiatalabb életkorban és nagyobb arányban házasodtak, mint a náluk idősebbek. A vizsgált kohorsz nőtagjai esetében az első gyermek megszületése is kitolódott, és a hetvenes évek elején született nőkhöz képest is kevesebben szültek közülük 20 éves korukig. Összességében: az 1965–69 között született nagy létszámú kohorszba tartozó nők párkapcsolat-formálódását jellemző halasztást nem csupán a relatív férfihány okozta, hanem a lakáshoz jutás nehézségei is, és ezek következményeként gyermeket is csak később vállalták.

Párkapcsolati együttélés a szülői házban

A kiválasztott kohorszok elemzésével feltárt arányok, folyamatok ismeretében érdemes keresztmetszeti adatokon is megvizsgálni, mennyire gyakori, hogy a fiatal pár közös fedél alatt él az egyik fél szüleivel³ (1–2. táblázat).

Magyarországon összességében a vizsgált nők 36%-a, a férfiak 48%-a lakik együtt a szüleivel, 3–3 %-a pedig a házas- vagy élettárs szüleivel. Erdélyben is a férfiak körében fordul elő gyakrabban, hogy a szüleikkel élnek (37%, nők: 22%), míg az anyósukkal vagy az apósukkal alkotott közös háztartás a nők esetében kétszer gyakoribb (7,2%), mint a férfiakéban (3,6%). Ez az eredmény is arra utal, hogy Erdélyben a párok gyakrabban költöznek a férfi, mint a nő szüleihez.

A partnerrel való összeköltözés és főleg az első gyermek megszületése az esetek többségében nem előzi meg a szülői házból való elköltözést, így nem meglepő, hogy a szülővel élők többsége egyedülálló vagy nincs együtt élő partnere. Azonban mindkét társadalomban számottevő a kiterjesztett családi háztartásban és a háromgenerációs családokban élők hányada. A szülőkkel élő magyarországi férfiak tizedének, a nők hatodának, Erdélyben pedig minden negyedik válaszadónak van házas- vagy élettársa. Magyarországon az élettársi együttélé-

³ Nemcsak azok tartozhatnak ebbe a csoportba, akik még sosem költöztek el a szülői házból, hanem azok is, akik már megtették ezt, de később visszatértek, továbbá előfordul az is, hogy a szülő költözik a már családos gyermekéhez.

sek aránya közelíti a házasságokét, Erdélyben azonban a szülőkkel együtt élő párok (és általában véve a párok) jelentős része házas.

1. táblázat. A szülővel és/vagy apóssal, anyóssal együtt élők megoszlása partnerkapcsolati státus szerint (%)

Nem	Partnerkapcsolat	Szülővel él	Apóssal/ anyóssal él	Szülő és após/ anyós nélkül él	Összesen (%)	Összesen (esetszám)
<i>Magyarország</i>						
Férfi	Házastárssal él	5,5	87,0	66,6	37,8	1178
	Élettárssal él	4,5	13,0	19,5	12,1	375
	Külön élő partnere van	20,2	0,0	3,1	11,2	350
	Egyedülálló	69,9	0,0	10,8	39,0	1215
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	3118
Nő	Házastárssal él	10,2	69,3	68,0	47,5	1457
	Élettárssal él	6,4	27,7	14,2	11,9	364
	Külön élő partnere van	29,0	0,0	3,7	12,6	386
	Egyedülálló	54,4	3,0	14,0	28,0	860
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	3067
<i>Erdély</i>						
Férfi	Házastárssal él	22,1	88,4	75,7	56,3	665
	Élettárssal él	3,6	11,6	9,3	7,3	85
	Külön élő partnere van	27,3	0,0	5,9	13,6	161
	Egyedülálló	46,9	0,0	9,1	22,8	270
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	1181
Nő	Házastárssal él	20,4	87,7	75,3	64,2	722
	Élettárssal él	6,5	11,1	10,2	9,4	106
	Külön élő partnere van	29,0	0,0	3,4	8,7	98
	Egyedülálló	44,1	1,2	11,2	17,6	198
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	1124

Megjegyzés: A szülő lehet vér szerinti vagy nevelőszülő, az após és az anyós a házas- vagy az élettárs szüleit jelenti.

Az egyik fél szüleivel együtt élő párok közül Magyarországon minden második, Erdélyben pedig 71–72%-uk gyermeket is nevel. Ezek az arányok még magasabbak, ha a válaszadó a partnere szüleivel él együtt: például azoknak az erdélyi háztartásoknak, ahol a nők a partnerükkel a férfi szüleinél laknak, 85%-a háromgenerációs együttélés.

2. táblázat. A szülővel és/vagy apóssal, anyóssal együtt élők megoszlása a szerint, hogy nevelnek-e gyermeket azok körében, akik házastárssal vagy élettárssal élnek (%)

Nem	Gyermeknevelés	Szülővel él	Apóssal/ anyóssal él	Szülő és após/ anyós nélkül él	Összesen (%)	Összesen (esetszám)
<i>Magyarország</i>						
Férfi	Nem nevel gyermeket	47,5	32,0	19,2	22,7	350
	Nevel gyermeket	52,5	68,0	80,8	77,3	1195
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	1545
Nő	Nem nevel gyermeket	41,4	33,3	14,1	17,7	321
	Nevel gyermeket	58,6	66,7	85,9	82,3	1489
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	1810
<i>Erdély</i>						
Férfi	Nem nevel gyermeket	27,7	20,9	18,8	20,2	152
	Nevel gyermeket	72,3	79,1	81,2	79,8	599
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	751
Nő	Nem nevel gyermeket	28,8	15,0	13,2	14,6	121
	Nevel gyermeket	71,2	85,0	86,8	85,4	706
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	827

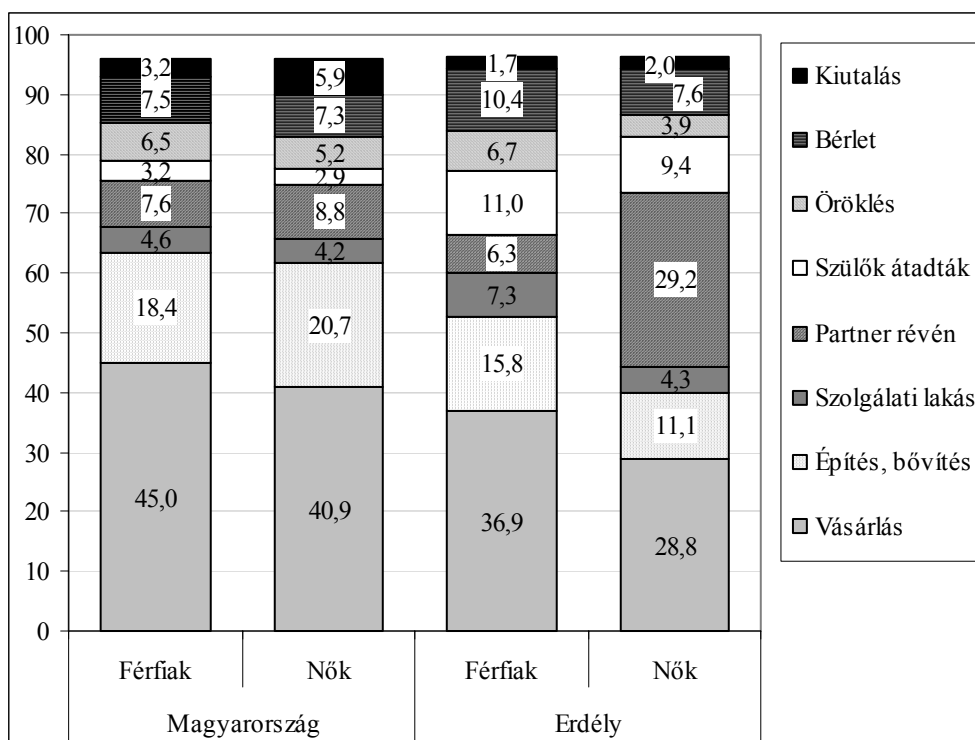
Megjegyzés: A szülő lehet vér szerinti vagy nevelőszülő, az após és az anyós a házastárs vagy az élettárs szüleit jelenti, a gyermek pedig a válaszadó és/vagy a partnere vér szerinti vagy örökbe fogadott gyereke.

A lakáshoz jutás lehetőségei

A szülői házból való elköltözés szorosan összekapcsolódik az első saját lakás megszerzésével, ennek alapfeltételei meghatározzák az önálló háztartás megteremtésének ütemezését. A magántulajdonban levő lakások magas aránya, a nehezen hozzáférhető jelzáloghitelek, a magas ingatlanárak és az olcsó bérlakások hiánya hátráltatja ezt a folyamatot, indirekt módon pedig késlelteti a tartós együttélésen alapuló partnerkapcsolat kialakítását és a gyermekvállalást (Mulder 2006). Ezért részletesebb megvizsgáljuk a fiatalok lakáshoz jutásának lehetőségeit (4. ábra; Melléklet 5–7. táblázat).

A legtöbben mindkét társadalomban vásárlással jutnak hozzá az első lakásukhoz. Ezt Magyarországon és az erdélyi férfiak esetében az építés, a bővítés követi, ellenben az erdélyi nők 29%-a a partner vagy a partner családjának már meglévő lakásába költözik be. Szolgálati lakást kevesen kapnak, az öröklés vagy a kiutalás is viszonylag ritkán fordul elő. A bérlet 7–10% számára jelenti az első önálló otthon megteremtésének a lehetőségét (4. ábra).

4. ábra. A lakáshoz jutás módjainak megoszlása Magyarországon és Erdélyben (%)

A lakhatás megteremtésének lehetőségei a különböző kohorszok tagjai számára érdemben különböztek. Magyarországon az első önálló lakások 40–45%-ához vásárlással jutottak és jutnak hozzá. A lakásépítés és -bővítés nagyságrendje csökkent: a '60-as évek első felében születettek több mint egynegyede szerzett így magának otthonát, a '70-es évek második felében születetteknek azonban mindössze 4–8%-a. A kiutalás, a szolgálati lakás és a szülői lakásátadás részesedése mindig is alacsony volt, viszont a bérlés és az öröklés hányada a fiatalabb kohorszokban magasabb. Az egymástól időben legtávolabb eső két kohorszot összehasonlítva 5-ről 17%-ra nőtt azon nők aránya, akik a partnerük vagy az ő családjá révén jutottak első lakásukhoz.

Lakóhely szerint vizsgálódva azt látjuk, hogy Budapesten felülreprezentált az öröklés, a kiutalás és a partner szerepe (12–13%). A városokban viszonylag gyakori a vásárlás (49–50%), a megyei jogú városokban ezenkívül a bérlés is (13%). A házépítés vagy a meglévő lakás bővítése a községekre jellemző: a falvakban élők 36%-a építéssel, 40%-a vásárlással szerzi meg új otthonát. A legmagasabb iskolai végzettséget és a jelenlegi jövedelmi helyzetet tekintve a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a legalacsonyabb jövedelmi ötödbe tartozók az átlagot meghaladó mértékben jutottak első lakásukhoz építés, bővítés, bérlés és kiutalás révén. Ezzel szemben a legmagasabb jövedelmű ötöd és a diplomások körében a szolgálati lakás, az öröklés, a szülői átadás és a bérlés dominál.

Erdélyben a helyzet némileg eltér a Magyarországon tapasztalttól. A szülők gyakrabban adják át a lakásukat a gyermekeiknek. A saját lakás építése vagy egy meglévő ház bővítése a legfiatalabb kohorszokban is előforduló forma; az építés jelentősége főként a legfiatalabb kohorszba tartozó férfiak körében növekedett, a lakásvásárlás rovására. A legszembetűnőbb nemenkénti különbség, hogy míg a férfiaknak 6–7%-a költözött első ízben a partnere (vagy a partner családjának) lakásába, addig a nőknek 24–33%-a. Az erdélyi nők számára az önálló lakáshoz jutás leggyakoribb módja tehát az, hogy először a partnerük (vagy a partner családja) otthonában élnek, és később onnan költöznek tovább az első közös otthonba, egy saját tulajdonú, vásárolt vagy épített házba, lakásba.

Az erdélyi városokban a lakásvásárlás, a bérlet, a kiutalás és a szolgálati lakás a gyakoribb megoldás, míg a falvakban jellemzőbb az építés, a bővítés és az, hogy a fiatal párok az egyik fél (vagy a családja) lakásában kezdik közös életüket. Az iskolai végzettség és a jövedelmi helyzet szempontjából a legkedvezőtlenebb helyzetűek körében az átlagot meghaladó az új ház építése vagy egy meglévő bővítése, valamint a házastárs vagy élettárs lakásába költözés. A szakmunkásvégzettséggel rendelkezők és a harmadik–ötödik jövedelmi ötödbe tartozók viszonylag gyakran jutnak szolgálati lakáshoz, míg a kiutalás kedvezményezettjei főként a legalább érettségivel rendelkezők. A diplomásokra és a két legfelső jövedelmi ötödbe tartozókra jellemző, hogy első önálló otthonuk bérelt lakás volt.

Az első önálló lakás megszerzésében a szülők mindkét társadalomban jelentős segítséget nyújtottak: Magyarországon a fiatalok 68–73%-ának, Erdélyben 53–74%-ának. A szülői hozzájárulás a nők esetében rendszerint gyakoribb és intenzívebb. Négy változatra kérdeztünk rá, ezek: a pénzbeli segítség, a munkavégzés, a kapcsolatok, valamint a bútorozás, felszerelés. Közülük Magyarországon az idősebb kohorszokban a pénz és a munkavégzés volt a leggyakoribb, a fiatalabbak körében a bútorozás, felszerelés is egyre fontosabbá vált, különösen a nők esetében. A szülők kapcsolataik révén ritkábban, minden ötödik esetben tudták segíteni az első lakás megszerzésében a gyermeküket. Erdélyben a pénzbeli segítség jelentősége a férfiak körében nőtt, a nőknél csökkent, a bútorozás főleg a nők, a munkavégzés a férfiak esetében jelenti a szülői segítség gyakori formáját. A szülői kapcsolatok mozgósítása az egymást követő kohorszokban szintén egyre nagyobb szerepet játszik.

Következtetések

Az elemzés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a szülői házból való elköltözést az egymást követő kohorszok mindkét társadalomban egyre későbbre időzítik. Magyarországon a hetvenes évek elején születettekkel, Erdélyben néhány évvel korábban kezdődik ez a tendencia. Közös elem az is, hogy a halasztás a nők körében karakteresebb, továbbá a nők minden vizsgált kohorszban magasabb arányban élnek a szüleiktől külön és korábban költöznek el otthonról, mint a férfiak. Ennek oka valószínűleg a párok férfi- és női tagja közötti különbség, illetve az, hogy Erdélyben az ifjú pár, amennyiben nem tud önálló háztartást kialakítani, hagyományosan a férfi családjához költözik. Azonban a női-férfi iskolázottsági szint fokozatos kiegyenlítődésével és a női-férfi szerepek hagyományos elkülönülésének oldódásával a szülői házból való elköltözésben megfigyelhető nemek közötti eltérés csökken.

Nem csupán az elköltözés időbeli kitolódásáról beszélhetünk, hanem az életutak is heterogénebbé váltak. Erdélyben a medián életkorok emelkedése intenzívebb, mint Magyarországon, különösen a férfiak esetében. Úgy tűnik tehát, hogy egyik társadalomban sem létezik az önálló háztartás kialakításának egységes, kikristályosodott és a társadalom által elvárt gyakorlata, sőt, a fiatalabb erdélyi kohorszokban még kevésbé standardizált az elköltözéskor betöltött életkor, mint Magyarországon. A változások összességéhez képest viszonylag kismértékben nőtt az az életkori határ, amely fölött már minden negyedik válaszadó önálló háztartásban él. Eszerint a társadalom egy része a többség halasztó magatartásában nem osztozik, és viszonylag fiatalon elhagyja a szülői házat, azok viszont, akik nem önállósodnak fiatalon, azok egyre később teszik ezt meg.

Erdélyben az 1960-as évek második felében született nők életútját alapvetően befolyásolta, hogy egy rendkívül nagy létszámú kohorszba tartoznak. A lakáshoz jutás nehézségei és a házassági piac beszűkülése miatt mind a családalapításuk, mind a szülői házból való elköltözésük az idősebb kohorszok tagjaihoz képest későbbre tolódott. Ezt kényszerű halasztásként, átmeneti visszatorlódásként értelmezhetjük, mert az 1965–69 között születetteknel tapasztalt gyors változás a fiatalabb kohorszok esetében nem folytatódik, ezzel szemben Magyarországon ugyanez a jelenség kohorszról kohorszra fokozódik.

A szülőktől való elköltözés túlnyomórészt az iskolai tanulmányok befejezését és az első munkába állást követően történik meg. Az erdélyi nők körében van súlya annak a jelenségnek, hogy az elköltözés és a munkavállalás közé beékelődik a gyermekvállalás időszaka, kitolva a munkaerő-piaci szerepvállalást. Az elköltözés és az önálló lakáshoz jutás eseménye

Magyarországon minden második válaszadó, Erdélyben háromból kettő esetében kapcsolódik össze. A többiek csak az után jutnak önálló otthonhoz, hogy már nem a szülőkkel élnek.

Nagyjából minden második válaszadó ugyanabban az évben lép az első élettársi kapcsolatra vagy házasságra és alakítja ki az első önálló háztartását. Magasabb arányt csak az erdélyi nők körében találunk, akiknél az elköltözés és a házasságkötés hagyományosan egybeesett. Mindkét társadalomban minden negyedik férfi és minden ötödik nő korábban elköltözik a szüleitől, mint hogy tartós partnerkapcsolatot létesítene, azok aránya pedig, akik a szülei otthonában élnek a partnerükkel, a férfiak között 27%, az erdélyi nőknél 21%, a magyarországiaknál 31%. Az első gyermek érkezésekor a fiatalok rendszerint már a szüleiktől külön élnek, és az elköltözés gyakran a gyerek születése előtti naptári évben történik, amikor a pár már tudhat a terhességről vagy tervezi azt. Az eredményeink nem igazolták az individualizációs tézist, amely szerint az önálló háztartás kialakítása egyre inkább függetlenedik a családalapítástól, és a fiatalok növekvő hányada tanulás, karrierépítés vagy a független, önálló élet kialakításának céljából költözik el otthonról. Néhány ilyen irányú elmozdulás tapasztalható, de a tézisnek ellentmondók is. Gyakrabban kapcsolódik össze az elköltözés és az önálló lakás megszerzése; a férfiak körében az első gyermek megszületése és az első munkavállalás, a magyarországi férfiak esetében az iskola befejezése, az erdélyi férfiak esetében pedig a házasságkötés a jellegzetes párhuzamos életesemény.

A két vizsgált társadalom közül Erdélyben, a két nem közül a nők között gyakoribb, hogy a szülői házban lakó válaszadó házas- vagy élettárral él, esetleg gyermeket nevel. Az előbbieket Magyarországon egyhatodos arányt képviselnek, míg a férfiak között egytizednyi a hányaduk. Erdélyben a szüleivel élő válaszadók közül minden negyediknek van házastársa, élettársa, és különösen magas azoknak az erdélyi nőknek az aránya, akik háromgenerációs háztartásban nevelik a gyermeküket.

A legtöbben mindkét társadalomban vásárlással szerzik meg az első lakásukat. Az erdélyi nők számára az önálló otthonhoz jutás leggyakoribb módja az, hogy először a partnerük (vagy a partner családja) lakásában élnek, és később onnan költöznek az első közös otthonba, saját tulajdonú, vásárolt vagy épített házba, lakásba. Főként a falvakban, az alacsonyan iskolázottak és a kedvezőtlen anyagi helyzetűek között ismert ez a gyakorlat. A lakáshoz jutás növekvő anyagi terhet jelent az érintettek számára. Ezt jelzi, hogy a fiatalabbak életpályája során nagyobb a bérlet és az öröklés jelentősége. A két szélső kohorszot összehasonlítva Magyarországon több mint háromszorosára nőtt azon nők aránya, akik a partnerük révén jutottak első lakásukhoz, de így is jóval elmarad az erdélyi nők körében mért érték mögött.

Irodalom

- Blossfeld, H.-P.–Klijzing, E.–Mills, M.–Kurz, K. (eds.) (2005): *Globalization, uncertainty and youth in society*. London/New York: Routledge.
- Buck, N.–Scott, J. (1993): She's leaving home, but why? An analysis of young people leaving the parental home. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 863–874.
- Corijn, M.–Klijzing, E. (2001): *Transitions to Adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer.
- Domanski, H.–Ostrowska, A.–Przybysz, D.–Romaniuk, A.–Krieger, H. (2006): *First European quality of life survey: social dimensions of housing*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Dóra Ilona (1997): A fiatalok lakásproblémái. In: Falussy Béla (szerk.): *A gyermekek és az ifjúság helyzete: Tanulmányok*. KSH NKI Kutatási Jelentései, Társadalomstatistikai füzetek 20., 204–215.
- Economic Commission for Europe (2001): *Country profiles on the housing sector: Romania*. Genf és New York, ENSZ. Elérhető:
<http://www.unece.org/hlm/prgm/cph/countries/romania/CP%20RomaniaPubl.pdf>
- Faragó Tamás (2000): Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Paládi-Kovács Attila–Sárkány Mihály–Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar néprajz: nyolc kötetben. VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 391–483.
- Gábor Kálmán (2004): Mozaik 2001 – A perifériáról a centrumba: Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. *Erdélyi Társadalom*, 2. sz., 9–23.
- The Gallup Organization (2007): *Young Europeans: A survey among young people aged between 15-30 in the European Union: Analytical report*. Flash Eurobarometer Series no. 202.
- Goldscheider, F.K.–DaVanzo, J. (1985): Living Arrangements and the transition to adulthood. *Demography*, 22(4), 545–563.
- Laki László (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek: Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 177-205.
- Modell, J.–Furstenberg, F.F. Jr. – Herschberg, T. (1976): Social Change and Transitions to Adulthood in Historical Perspective. *Journal of Family History*, 1(1), 7–32.
- Mulder, C.H.– Clark, W.A.V.–Wagner, M. (2002): A comparative analysis of leaving home in the United States, the Netherlands and West Germany. *Demographic Research*, vol. 7, 565–592.
- Mulder, C.H. (2006): Population and housing: a two-sided relationship. *Demographic Research*, vol. 15, 401–412.
- Mureşan, C.–Hărăguş, P.T.–Hărăguş, M.–Schröder, C. (2008): Romania: Childbearing metamorphosis within a changing context. *Demographic Research*, 19, article 23, 855–906. Elérhető: www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/23
- Scott, J.–Alwin, D. (1998): Retrospective versus prospective measurement of life histories in longitudinal research. In: Giele, J.Z.–Elder, G.H. Jr. (eds.): *Methods of life course research: qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage, 98–127.
- Spéder Zsolt (2005): Az európai családformák változatossága: Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 37. sz., 3–47.
- Székely Gáborné (2002): A fiatalok lakásviszonyai. In: Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000: Tanulmányok I*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 116–130.
- Veres Valér (2004): A romániai magyarság természetes népmozgalma európai kontextusban, 1992-2002 között a 2002. évi népszámlálás végleges adatai tükrében. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion, Kolozsvár, 29–60.
- White, L. (1994): Coresidence and leaving home: Young adults and their parents. *Annual Review of Sociology*, 20, 81–102.

Melléklet

1. táblázat. A szülői házból való első elköltözés és a többi életeseemény kapcsolatának megoszlása Magyarországon nemenként és kohorszonként (%)

A szülői házból való első elköltözés és az ...	Férfiak					Nők				
	1960–64	1965–69	1970–74	1975–79	Összesen	1960–64	1965–69	1970–74	1975–79	Összesen
<i>első együttélés</i>										
azonos évben történt elköltözés korábban	51,9	45,7	45,3	49,1	47,9	49,3	50,6	48,7	53,2	50,6
elköltözés később	22,0	25,1	29,1	23,9	24,9	17,5	17,8	19,3	22,3	18,6
összesen	26,1	29,2	25,6	27,0	27,2	33,3	31,6	32,0	24,5	30,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>első házasság</i>										
azonos évben	52,0	44,8	41,4	40,6	46,1	49,3	51,4	48,2	46,2	49,3
elköltözés korábban	24,7	32,1	39,0	41,6	32,2	22,1	21,4	29,7	35,9	25,5
elköltözés később	23,3	23,1	19,5	17,8	21,7	28,6	27,2	22,1	17,9	25,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>önálló lakás</i>										
azonos évben	38,9	50,3	55,9	58,0	49,4	41,6	48,2	48,2	57,7	48,1
elköltözés korábban	57,9	46,2	39,4	35,0	46,6	57,3	48,4	44,9	37,0	48,1
elköltözés később	3,2	3,6	4,8	7,0	4,0	1,2	3,4	6,8	5,3	3,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>első gyerek</i>										
azonos évben	13,8	10,2	9,5	16,1	12,0	10,4	13,8	11,5	10,9	11,9
elköltözés korábban (1 év)	22,6	22,5	16,8	16,1	20,5	23,5	24,1	23,4	26,8	23,3
elköltözés korábban (> 1 év)	45,7	51,2	60,2	55,4	52,5	45,2	44,3	50,2	51,4	47,2
elköltözés később	16,1	16,2	13,5	12,5	14,9	20,9	17,7	14,9	10,9	16,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>iskola befejezése</i>										
azonos évben	5,1	5,7	5,0	9,8	6,1	12,2	10,5	10,4	12,3	12,0
elköltözés korábban	16,0	15,5	17,2	13,4	16,3	21,5	25,4	23,1	18,3	22,1
elköltözés később	78,9	78,8	77,8	76,8	77,6	66,3	64,1	66,5	69,3	65,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>első munka</i>										
azonos évben	7,1	5,7	7,6	14,1	7,8	12,8	12,7	12,1	13,4	13,2
elköltözés korábban	10,1	10,3	10,2	11,1	10,9	12,4	12,0	14,1	19,8	14,0
elköltözés később	82,7	84,1	82,3	74,9	81,4	74,8	75,3	73,8	66,8	72,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2. táblázat. A szülői házból való első elköltözés és a többi életesemény kapcsolatának megoszlása Erdélyben nemenként és kohorszonként (%)

A szülői házból való első elköltözés és az ...	Férfiak					Nők				
	1960– 64	1965– 69	1970– 74	1975– 79	Összesen.	1960– 64	1965– 69	1970– 74	1975– 79	Összesen
<i>első együttélés</i>										
azonos évben	45,5	42,6	48,0	48,0	46,1	71,7	52,4	69,3	55,0	61,1
elköltözés korábban	28,7	29,7	24,8	23,5	27,2	14,2	20,0	18,0	21,2	18,1
elköltözés később	25,7	27,7	27,2	28,4	26,6	14,2	27,6	12,7	23,8	20,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>első házasság</i>										
azonos évben	45,3	42,8	51,7	54,3	48,6	76,0	53,1	66,7	61,3	63,7
elköltözés korábban	32,6	31,2	24,1	19,8	27,6	14,0	21,1	22,7	23,4	20,2
elköltözés később	22,1	26,1	24,1	25,9	23,9	9,9	25,8	10,6	15,3	16,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>önálló lakás</i>										
azonos évben	63,4	57,3	51,7	80,4	63,1	62,5	58,5	63,7	70,5	65,0
elköltözés korábban	34,7	38,7	39,8	14,4	32,1	37,5	40,1	32,9	24,8	32,7
elköltözés később	2,0	4,0	8,5	5,2	4,8	0,0	1,4	3,4	4,7	2,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>első gyerek</i>										
azonos évben	25,0	13,1	18,9	21,2	18,5	19,7	14,6	22,1	11,2	16,8
elköltözés korábban (1 év)	26,1	24,1	14,2	25,4	21,8	32,5	27,3	28,5	35,1	30,6
elköltözés korábban (> 1 év)	40,9	49,6	51,9	32,8	46,0	42,1	42,4	44,5	44,0	43,3
elköltözés később	8,0	13,1	15,1	21,2	13,6	5,5	15,7	5,1	9,7	9,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>iskola befejezése</i>										
azonos évben	8,2	10,1	2,5	3,0	6,0	10,3	8,8	11,3	11,5	11,4
elköltözés korábban	9,2	15,5	16,5	14,9	15,4	14,3	15,0	15,8	14,2	14,5
elköltözés később	82,7	74,3	81,0	82,2	78,5	75,4	76,2	72,9	74,3	74,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>első munka</i>										
azonos évben	5,0	3,4	2,4	9,6	4,9	11,5	10,4	10,0	10,1	11,0
elköltözés korábban	13,0	11,5	10,5	10,6	13,6	25,4	14,6	24,6	20,9	20,7
elköltözés később	82,0	85,1	87,1	79,8	81,5	63,1	75,0	65,4	69,1	68,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3. táblázat. Életesemények időzítésének megoszlása az erdélyi nők és férfiak körében
kohorszonként
(az adott életkorra az eseményt átélők kumulatív %-a)

	Nők				Férfiak			
	1960-64	1965-69	1970-74	1975-79	1960-64	1965-69	1970-74	1975-79
<i>Első önálló lakás</i>								
18 éves korra	15,3	10,1	13,2	10,9	3,5	3,1	1,8	3,3
20 éves korra	43,1	26,8	24,5	25,8	7,0	7,4	8,0	5,3
25 éves korra	74,5	62,3	47,2	57,9	37,2	36,6	25,5	25,7
30 éves korra	80,3	73,4	62,8	69,3	54,5	50,6	44,7	40,2
<i>Tanulmányok befejezése</i>								
16 éves korra	35,5	30,0	25,4	30,2	26,0	18,7	16,5	24,6
18 éves korra	68,2	60,0	60,8	53,7	59,0	56,2	59,8	53,6
20 éves korra	90,5	80,6	77,6	70,1	82,3	83,1	81,6	70,4
25 éves korra	95,2	89,2	87,0	90,7	94,2	94,7	82,6	91,6
30 éves korra	97,9	93,0	92,5	97,0	98,6	97,8	97,0	97,9
<i>Első pénzkereső munka</i>								
16 éves korra	8,6	13,9	13,3	9,4	14,5	21,1	11,9	16,9
18 éves korra	45,7	54,7	41,5	35,5	55,2	70,9	55,0	54,4
20 éves korra	78,2	77,5	68,2	65,5	82,0	91,1	79,0	70,0
25 éves korra	83,6	88,6	82,7	86,7	97,0	97,6	98,1	95,1
<i>Első tartós együttélés</i>								
18 éves korra	24,8	19,5	18,8	20,6	2,5	3,7	3,7	3,2
20 éves korra	60,6	46,9	40,7	32,7	8,4	10,0	11,4	8,9
25 éves korra	90,6	89,1	72,7	69,2	57,4	59,0	53,8	44,9
30 éves korra	93,9	95,7	85,3		75,5	80,7	78,9	
<i>Első házasságkötés</i>								
18 éves korra	20,7	17,3	14,9	14,7	0,3	2,6	2,1	1,1
20 éves korra	59,5	43,4	34,7	32,0	4,6	8,5	7,0	3,5
25 éves korra	88,6	83,5	63,8	56,8	52,6	53,8	44,0	30,9
30 éves korra	92,0	89,4	74,8		71,8	73,8	68,4	
<i>Első gyermek megszületése</i>								
18 éves korra	16,5	8,8	10,7	10,1	0,5	0,4	2,2	3,3
20 éves korra	33,9	25,9	29,3	23,6	4,5	3,3	6,5	4,8
25 éves korra	80,5	68,4	58,7	49,8	29,1	38,6	30,8	23,1
30 éves korra	90,0	82,4	71,7		63,0	63,9	58,4	

4. táblázat. Az első önálló lakáshoz jutás módjának megoszlása (%)

Társadalom	Férfiak					Nők				
	1960–64	1965–69	1970–74	1975–79	Összesen	1960–64	1965–69	1970–74	1975–79	Összesen
<i>Magyarország</i>										
Vásárlás	45,1	45,7	44,5	46,2	45,0	35,9	44,3	44,0	43,4	40,9
Építés, bővítés	27,3	19,8	11,8	4,2	18,4	28,7	23,3	16,3	7,9	20,7
Szolgálati lakás	5,6	5,3	3,4	2,8	4,6	5,5	4,4	4,0	1,8	4,2
Partneré	6,1	7,9	8,7	9,8	7,6	5,1	6,8	10,2	16,7	8,8
Szülők átadták	1,7	2,0	4,7	5,6	3,2	2,3	1,8	3,7	4,8	2,9
Öröklés	4,4	5,3	7,8	11,9	6,5	3,5	4,2	6,3	7,0	5,2
Bérlet	3,2	6,1	11,5	14,0	7,5	5,9	5,4	8,1	10,5	7,3
Kiutalás	4,3	4,5	1,7	0,7	3,2	10,1	4,9	3,4	2,8	5,9
<i>Erdély</i>										
Vásárlás	40,0	39,3	42,3	31,0	36,9	30,8	36,3	26,0	27,3	28,8
Építés, bővítés	15,5	14,7	12,3	24,0	15,8	16,2	7,5	15,1	10,7	11,1
Szolgálati lakás	11,8	11,0	3,8		7,3	9,2	7,1	2,1	0,7	4,3
Partneré	3,6	6,7	7,7	6,0	6,3	26,9	23,6	32,9	29,3	29,2
Szülők átadták	6,4	9,8	13,8	13,0	11,0	5,4	11,3	8,2	11,3	9,4
Öröklés	4,5	9,8	4,6	6,0	6,7	2,3	4,7	2,7	6,7	3,9
Bérlet	8,2	4,3	11,5	17,0	10,4	1,5	4,2	8,2	9,3	7,6
Kiutalás	5,7	1,3	0,8		1,7	2,4	3,8		0,7	2,0

5. táblázat. Az első önálló lakás megszerzésében nyújtott szülői segítség mértéke

Nem, kohorsz	Magyarország				Erdély			
	bármilyen módon segítették		hányféle módon segítették (0–4)		bármilyen módon segítették		hányféle módon segítették (0–4)	
	%	esetszám	átlag	szórás	%	esetszám	átlag	szórás
<i>Férfiak</i>								
1960–64	67,8	280	1,55	1,34	64,6	72	1,62	1,48
1965–69	69,2	275	1,58	1,36	52,7	88	1,27	1,39
1970–74	69,2	226	1,52	1,30	65,4	89	1,77	1,55
1975–79	66,2	99	1,58	1,41	68,6	83	1,72	1,52
Összesen	68,4	892	1,56	1,35	60,6	353	1,53	1,49
<i>Nők</i>								
1960–64	71,2	364	1,68	1,38	66,7	93	1,70	1,44
1965–69	70,6	351	1,64	1,35	68,7	158	1,72	1,47
1970–74	73,3	315	1,77	1,40	73,6	118	1,75	1,41
1975–79	70,1	164	1,73	1,42	65,3	113	1,59	1,46
Összesen	71,0	1210	1,69	1,38	65,9	538	1,61	1,45

6. táblázat. Az első önálló lakás megszerzésében nyújtott szülői segítség típusainak megoszlása (%)

Társadalom	Férfiak					Nők				
	1960–64	1965–69	1970–74	1975–79	Összesen	1960–64	1965–69	1970–74	1975–79	Összesen
<i>Magyarország</i>										
pénzzel	51,6	51,0	48,6	50,0	50,7	49,2	50,7	49,8	47,2	49,3
bútorozással, felszereléssel	40,0	43,3	43,6	46,5	42,9	49,8	46,0	53,7	57,2	50,7
munkavégzéssel kapcsolataikkal	45,5	47,0	44,4	48,6	46,1	46,5	46,7	50,7	50,2	48,0
<i>Erdély</i>										
pénzzel	47,3	42,7	56,6	57,2	50,1	48,1	49,4	48,6	44,7	47,3
bútorozással, felszereléssel	40,3	34,3	48,5	47,4	42,1	54,6	57,8	58,8	54,3	56,0
munkavégzéssel kapcsolataikkal	50,0	42,7	59,0	64,4	53,2	52,1	51,8	53,1	53,6	51,3
	33,2	25,1	34,9	41,4	32,5	29,0	30,5	31,6	33,3	30,4

Az első házasság felbomlása.
Válás Magyarországon és az erdélyi magyarok körében

Földházi Erzsébet

Tartalom

Bevezetés	135
Párkapcsolatok a magyarországi és az erdélyi magyar népesség körében	136
Az első házasság felbontása	136
A házasság felbontását befolyásoló tényezők.....	137
Válás az első házasságból – eseménytörténeti elemzés	139
Az elvált családi állapotúak helyzete.....	144
Összegzés.....	147
Irodalom.....	148

Bevezetés

A párkapcsolatok kialakulása és megszűnése az utóbbi évtizedekben alapvető változásokon ment keresztül Magyarországon: a hetvenes években megjelenő élettársi kapcsolatok egyre jobban elterjednek, ma már az első együttélésen alapuló párkapcsolat túlnyomó része élettársi kapcsolat; a házasságkötési kedv csökken, miközben a válási arány növekszik, illetve stagnál; az élettársi kapcsolatok pedig a házasságoknál is kevésbé stabilak. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a magyarországi és az erdélyi magyarság mennyiben hasonlít egymáshoz – vagy ha úgy tetszik, mennyiben különbözik – a párkapcsolatok felbomlása és az azt befolyásoló tényezők tekintetében.

A párkapcsolatok stabilitásánál elsősorban a házasságokkal foglalkozunk,¹ ezek közül is az első házasságokkal.² Ennek két fő oka van: egyrészt, a vizsgált népesség nagyobb része volt már házas legalább egyszer életében és nagyon alacsony a második házasságot is kötöttek aránya; másrészt az élettársi kapcsolatok stabilitása nehezebben is vizsgálható, mivel sok esetben az érintetteken múlik, hogy mit tekintenek élettársi kapcsolatnak, illetve, hogy bevallják-e azt egy adatfelvétel során. Ebből a szempontból az erdélyi társadalom konzervatívabbnak tekinthető, mint a magyar társadalom.

A tanulmányban először áttekintjük a magyarországi és az erdélyi magyar népesség néhány jellemzőjét a párkapcsolatok szempontjából, majd megvizsgálunk néhány, az első házasság felbontásában szerepet játszó tényezőt, ezt követően kitérünk a felbontott házasságok néhány fontos jellemzőjére, végül az elvált családi állapotúak életkörülményei elemzésének is szentelünk egy alfejezetet.

A magyar adatfelvételtől³ a II. hullám adatait használjuk, ezen belül is az 1960–1984 között születetteket, vagyis a felvétel idején 20–44 éveseket (6193 fő). Az erdélyi adatfelvételtől ugyancsak fenti születési kohorszokat elemezzük, összesen 2329 kérdezett adatait.

¹ Az élettársi kapcsolatokról lásd *Spéder–Kiss* és *Pongrácz* tanulmányát a kötetben.

² Az első házasság a kérdezett első házassága, házastársának azonban már lehetett korábbi házassága. A második házasságok gyakoriságát tekintve, a mintában elenyésző számban fordulnak elő ilyen esetek.

³ A adatfelvételtől lásd részletesebben: www.dpa.demografia.hu, illetve Spéder 2002; Kapitány 2003.

Párkapcsolatok a magyarországi és az erdélyi magyar népesség körében

A népesség családi állapot szerinti összetételében két szembetűnő különbséget fedezhetünk fel a magyarországi és az erdélyi magyar népesség között. Magyarországon a nőtlenek/hajadonok aránya meghaladja a 40%-ot, Erdélyben ez az arány jóval kisebb, egyharmados. A másik különbség az elvált családi állapotúak aránya a népességben: ez Magyarországon több mint kétszerese az Erdélyben tapasztalt 3,7%-os arálynak (1. táblázat).

1. táblázat. Családi állapot a kérdezéskor, Magyarország és Erdély 2005–2006

Családi állapot	Magyarország		Erdély	
	szám	%	szám	%
Nőtlen, hajadon	2706	43,7	784	33,6
Házass, együtt él	2821	45,6	1401	60,1
Házass, külön él	102	1,7	28	1,2
Özvegy	50	0,8	30	1,3
Elvált	512	8,3	86	3,7
Összesen	6192	100,0	2329	100,0

Akik valaha házasságot kötöttek, azoknak túlnyomó része (94%-a mindkét népességben) egy házasságot kötött, 5–6% a második házasságot is megkötők aránya, és elenyésző azok száma, akik kettőnél is többször álltak az anyakönyvvezető elé.

Átlagos életkor az első házasságkötéskor Erdélyben 22,9 év, Magyarországon szinte pontosan ugyanennyi: 22,8 év. Nincs különbség az átlagos házasságkötési életkorban, sem egészében, sem az azonos születési kohorszokat összehasonlítva; nincs lényeges különbség a házasok körében a házasságok számában sem.

A családi állapot szerinti összetételben tapasztalható eltérés abban nyilvánul meg, hogy Magyarországon kevesebben kötnek házasságot és többen válnak el, mint az erdélyi magyarok körében. Ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy Magyarországon kevesebben élnek párkapcsolatban: az erdélyi nagyobb házas arányt ellensúlyozzák a Magyarországon jobban elterjedt élettársi kapcsolatok. Erdélyben a megkérdezettek 66%-a kötött legalább egy házasságot élete során, szemben a magyarországi megkérdezettek 56%-os arányával; ugyanakkor az erdélyieknek csak 28%-a élt valaha élettársi kapcsolatban, míg a Magyarországon élők 39%-a.

Az első házasság felbontása

A továbbiakban a teljes mintából csak azokat vonjuk be elemzéseinkbe, akik legalább egyszer már voltak házasok, és azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők befolyásolták az első házasság felbontását.

Magyarországon 3506 fő szerepel a mintában,⁴ aki megkötötte első házasságát, közülük 614 fő fel is bontotta⁵ azt az interjú időpontjáig. Az erdélyi magyarok köréből választott mintánkban 1645 fő kötött legalább egyszer házasságot, közülük 135 fő vált el. A magyarországi mintában a kérdezettek 17,5%-a bontotta fel első házasságát, míg az erdélyi magyarok körében ez az arány 8%-os volt, tehát Magyarországon a vizsgált időszakban több mint kétszer gyakoribb volt a válás a megkérdezettek körében, mint Erdélyben.

A házasság felbontását befolyásoló tényezők

A házasság felbontását számos társadalmi, gazdasági és demográfiai tényező befolyásolja. Tanulmányunkban ezek közül a kérdezett szüleinek válását, a házasság előtti élettársi kapcsolatot, a házasságkötéskori életkort, a házasságtartamot, a közös gyermekek számát, a válás naptári időszakát, az iskolai végzettséget és a vallásosságot vizsgáljuk, illetve az erdélyi megkérdezettek esetében a házastársak nemzetiségi hovatartozását is.

A házasság felbomlásának egyik általánosan vizsgált tényezője a családi háttér, ezen belül is az, hogy a kérdezett gyermekkorában ép családban nevelkedett-e. Azok a személyek, akiknek a szülei a kérdezett gyermekkorában elváltak, maguk is hajlamosabbak később a házasságuk felbontására. Emögött az a feltételezés áll, hogy a szülők válásának hatása a gyermekek későbbi házasságára a szocializáción keresztül működik: a gyermekkorai szocializáció hiányosságai következtében az érintettek kevésbé képesek megküzdni a felmerülő problémákkal, nem megfelelően sajátítják el a nemi szerepeket, gyakran hiányzik a szükséges szülői kontroll, továbbá anyagi problémák is nehezítik az életüket (Amato 1996; de Graaf–Kalmijn 2006; Raschke 1988).

A házasságot megelőző élettársi kapcsolatok fontos szerepet játszhatnak a házasság későbbi kimenetelében. Egyaránt lehet pozitív és negatív szerepük is: a házasság előtti együttélés csökkentheti a válási kockázatot, hiszen lehetőség van a partner jobb megismerésére, az együttélés során felmerülő problémák kezelésének megtanulására, és azt is feltételezhetjük, hogy azzal házasodnak össze az emberek, akit mindezek alapján alkalmasnak tartanak arra, hogy hosszabb távon is együtt éljenek vele. Ugyanakkor ez a tény növelheti is a válási kockázatot – ekkor úgy érvelhetünk, hogy a házasságot megelőzően élettársi kapcsolatban élők liberálisabb nézeteket vallanak a házasságról és a párkapcsolatokról általában, ezért könnyebben bontják fel a házasságukat, amikor valamilyen problémával találják szembe magukat. A korábbi kutatások túlnyomórészt a második érvelés helyességét igazolták (például White 1987; Booth–Johnson 1988; Thornton 1991).

⁴ Az adatok Magyarország és Erdély esetében is súlyozatlan adatok – a házasság felbontását vizsgáló eseménytörténeti elemzés során ezeket használjuk. A tanulmány többi részében súlyozott adatokkal dolgozunk.

⁵ A házasság felbontása a válás jogi értelemben vett kimondását jelenti. Ismeretes, hogy a váló felek általában a válási eljárás hivatalos befejezése előtt szétköltöznek, és így valójában ekkor szűnik meg az életközösség, tehát a szétköltözés időpontját is tekinthetjük volna a házasság végének – erre vonatkozóan azonban az első házasságok esetében nem volt információnk.

A házasságkötés kori életkor a későbbi válás egy fontos előrejelzője. A korai életkorban kötött házasságoknál a házastárs kiválasztására még nem tudnak elegendő időt fordítani az emberek, illetve nem elég érettek a megfelelő társ kiválasztására. Ebben az életkorban még hiányoznak azok az érzelmi, gazdasági és iskolázottsági erőforrások, amelyek a sikeres házassághoz szükségesek. A házasság tartama során sokat alakul, változik a személyiség – éppen a fiatal életkor következtében –, ez a konfliktusok gyakoriságának növekedéséhez vezet. Mind ezen tényezők azt eredményezik, hogy a nagyon fiatalon kötött házasságok nagyobb eséllyel bomlanak fel válással, mint azok, amelyeket későbbi életkorban kötöttek (Andersson 1997; Kiernan 1986; Kravdal 1988; Martin–Bumpass 1989).

A gyermekeknek a házasság stabilitására vonatkozó hatását vizsgáló kutatások szerint a gyermekek megléte a házasságban hozzájárul a házaspár közötti szorosabb kapcsolathoz és csökkenti a házasság felbomlásának esélyét. A gazdasági elméletek szerint a gyermekek egyfajta „tőkét” alkotnak, és ezért növelik a házasság értékét, ugyanakkor növelik a házasság felbomlásának költségeit is (Becker–Landes–Michael 1977; Waite–Lillard 1991; Brüderl–Kalter 2001). Ha csak a gyermekszámot vesszük figyelembe, azt gondolhatjuk, hogy minél több gyermek születik a házasságban, annál kisebb a válás kockázata. A korábbi kutatási eredmények szerint azonban a gyermekek számának a válásra gyakorolt hatása U alakú görbével szemléltethető: legalacsonyabb a kétgyermekesek körében, legmagasabb a gyermektelenek körében, és többgyermekeseknél is emelkedik a kockázat (Hoem–Hoem 1992; Andersson 1997; Liu 2002). Magyarázatként azt említik, hogy a harmadik és többedik gyermek megszületését más tényezők is motiválhatják, mint a korábbi gyermekekét (pl. születhetnek nem tervezetten vagy a megromló házasság javulását remélhetik tőle a házaspár).

A házasságtartam és a válási kockázat összefüggését számos tényező befolyásolhatja. A házasságban együtt töltött idő alatt a házastársak egymáshoz csiszolódhatnak, kialakulhatnak a megfelelő konfliktuskezelő stratégiák, így a házasság felbomlásának esélye csökkenhet. A házasság kezdetén tapasztalt alkalmazkodási nehézségek, stresszes életesemények (munkába állás, a gyermek érkezése stb.) növelhetik a válási hajlandóságot. Mindezek mellett szerepet játszhat a házasság stabilitásában az életkor és egyéb tényezők is. Ennek megfelelően a kutatási eredmények is változatosak, a figyelembe vett tényezőktől, az adatok típusától és az elemzés módszerétől függően: egyesek U alakú görbét feltételeznek (Booth et al. 1986), mások szerint az első években a legnagyobb a kockázat (VanLaningham et al. 2001), megint mások szerint folyamatos a kockázat növekedése (Glenn 1998).

A demográfiai tényezők hatása a válásra a korábbi kutatások szerint meglehetősen erős és egyértelmű, míg a társadalmi-gazdasági tényezők hatása eltérő képet mutat a különböző országokban.

A válás gyakoriságát – számos egyéb tényező mellett – a vizsgált időszakban jellemző társadalmi-gazdasági környezet befolyásolja, valamint a válás társadalmi-kulturális elfogadottsága, továbbá a jogi szabályozás is. A gazdasági változások élénkíthetik vagy visszafoghatják a házassági és a válási kedvet: a gazdasági fellendülés növelheti a válási kedvet azál-

tal, hogy megkönnyíti az egy szülő-gyermek típusú háztartások önálló megélhetését, a recesszió pedig ellenkező hatással lehet rá. A válással kapcsolatos attitűdök változását csak akkor tudjuk kimutatni, ha hosszabb időszakot veszünk figyelembe, mivel az értékek és attitűdök változása lassú folyamat. A jogi szabályozás általában inkább követi a már kialakult tendenciákat, így ritkán ad magyarázatot hosszabb távú folyamatokra, rövidebb távon azonban eredményezhet mással nem magyarázható változásokat.

Az iskolai végzettség és a válás közötti kapcsolat is többféleképpen közelíthető meg. A magasabban képzettek általában jobb anyagi lehetőségekkel is rendelkeznek, így inkább megengedhetik maguknak, hogy külön háztartásban éljenek a válást követően. Ugyanakkor a magasabb iskolázottságot meghatározó tényezők a házasság stabilitása irányában is hatnak (Raschke 1988), továbbá a gazdasági elméletek is ez utóbbit támasztják alá: a házasság során felhalmozott tőkék nagysága megnehezíti a házasságból való kilépést a képzettebbek körében (Becker 1981).

A vallásos hit csökkenti a házasság felbontásának valószínűségét, mert a vallásos emberek számára a házasság egy életre szóló, felbonthatatlan kötelék – ezért a vallásosság és válás közötti kapcsolatot is vizsgáltuk.

Az erdélyi magyarság körében kötött házasságok stabilitásában a házastárs etnikai hovatartozása is szerepet játszhat, vagyis az, hogy az adott házasság etnikailag homogám vagy heterogám. A házastárs eltérő etnikai-kulturális háttere megnövelheti a házastársak közötti konfliktusok gyakoriságát és hozzájárulhat a házasság megromlásához, illetve annak későbbi felbontásához.

Válás az első házasságból – eseménytörténeti elemzés

A válást befolyásoló tényezőket eseménytörténeti elemzéssel vizsgáltuk. Tanulmányunkban a függő változó a jogi értelemben vett válás.⁶ A kockázati időtartam az első házasságkötéstől a válás bekövetkeztéig tart, hónapokban mérve. A megfigyeléseket két esetben cenzoráltuk: az interjú időpontjában, ha nem következett be a vizsgált esemény (a válás), illetve a házastárs halálának időpontjában, amennyiben ez volt a házasság megszűnésének oka. Az elemzéshez – azoknak az eseteknek a kiszűrése után, ahol valamelyik felhasznált változó értéke hiányzott – 3424 esetet használtunk fel Magyarországon (közülük 597-en váltak el, 17%), 1197 esetet Erdélyben (akik közül 84-en bontották fel az első házasságukat, 7%).

Szakaszonként konstans eseménytörténeti modellt használtunk, vagyis feltételeztük, hogy a kockázati ráta konstans, azaz állandó az a kockázati idő mint kategoriális változó minden egyes kategóriájában, de a különböző kategóriákban különböző lehet. Az eredményeket relatív kockázatok formájában mutatjuk be.

⁶ A házasság végének tekinthetnénk a házaspár elköltözésének időpontját is – ami a legtöbb esetben nem egyezik meg a válás törvényes kimondásának időpontjával, és a legtöbb esetben nem is esik azzal egybe –, erről azonban nem rendelkezünk információval.

Az elemzés során egyaránt használtunk hagyományos (time-constant) és dinamikus (time-varying) változókat. Dinamikus változók a házasságtartam, a közös gyermekek száma és a válás naptári időszaka. Az egyes változók eloszlását a 2. és 3. táblázatban mutatjuk be.

2. táblázat. Az eseménytörténeti elemzéshez felhasznált változók eloszlása Magyarországon és Erdélyben az első házasságot kötöttek körében
Time-constant változók

	Magyarország		Erdély	
	szám	%	szám	%
<i>Gyermekkorában ép családban nevelkedett-e?</i>				
Nem	412	12,0	42	3,5
Igen	3012	88,0	1155	96,5
<i>Együtt éltek-e a házasságkötés előtt?</i>				
Nem	2353	68,7	1002	83,7
Igen	1071	31,3	195	16,3
<i>Életkor a házasságkötéskor</i>				
14–18 éves	487	14,2	154	12,9
19–22 éves	1502	43,9	499	41,7
23–26 éves	996	29,1	392	32,7
27– éves	439	12,8	151	12,6
<i>Iskolai végzettség</i>				
Legfeljebb 8 általános	492	14,4	129	10,8
Szaktunókásképző	1145	33,4	356	29,7
Érettségi	1149	33,6	589	49,2
Felsőfokú	638	18,6	123	10,3
<i>Vallásosság</i>				
Vallásos, az egyház tanítását követi	457	13,3	467	39,0
Vallásos a maga módján	1912	55,8	668	55,8
Nem tudja	212	6,2	34	2,8
Nem vallásos	843	24,6	28	2,3
<i>A házastársak nemzetisége</i>				
Magyar-magyar			1037	86,6
Magyar-román			123	10,3
Egyéb			37	3,1
Összesen	3424	100,0	1197	100,0

Magyarországon az első házasságot kötők 12%-a nevelkedett egyszülős családban, Erdélyben jóval kisebb, 4% ez az arány. Az adatok azt mutatják, hogy Erdélyben a válás régebben is, a kérdezettek szüleinek házassága idején is kevésbé volt elterjedt, mint Magyarországon.

Az élettársi kapcsolat sokkal kevésbé elterjedt az erdélyi magyarok körében, mint Magyarországon, és ez igaz a házasság előtti együttélésekre is. Az első házasságot megelőzően Magyarországon minden harmadik megkérdezett élt együtt későbbi házastársával, az erdélyi magyarok körében ennél jóval kevesebben, minden hatodik megkérdezett esetében fordult ez elő.

Az első házasságkötéskori életkor korcsoportja szerinti megoszlás lényegében azonos Magyarországon és Erdélyben. A megkérdezettek 13–14%-a kötötte meg első házasságát 19 éves kora előtt, valamivel több mint 40%-uk 19 és 22 éves kora között, közel egyharmaduk 23–26 évesen, minden nyolcadik pedig 27 évesen vagy idősebben.

Az első házasságot kötöttek iskolai végzettség szerinti összetétele meglehetősen különböző képet mutat a két általunk vizsgált alapsokaságban. Magyarországon minden hetedik, míg Erdélyben minden tizedik megkérdezett legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik. A szakmunkásképzőt végzettek aránya Magyarországon egyharmad, Erdélyben ennél néhány százalékponttal alacsonyabb. A két további iskolai végzettség szerinti csoportban ennél nagyobb különbségek tapasztalhatók: Magyarországon egyharmad az érettségizettek aránya, Erdélyben a minta fele rendelkezik ezzel a végzettséggel; a felsőfokú végzettségűek aránya pedig a magyarországi mintában csaknem kétszerese az erdélyi mintában tapasztaltnak.

3. táblázat. Az eseménytörténeti elemzéshez felhasznált változók eloszlása*
Magyarországon és Erdélyben az első házasságot kötöttek körében
Time-varying változók

	Magyarország		Erdély	
	A kockázati idő %-a	Válások száma	A kockázati idő %-a	Válások száma
<i>Házasságtartam</i>				
1 év	8,9	30	8,0	6
2 év	8,5	60	7,8	10
3 év	8,0	62	7,4	8
4 év	7,5	55	7,1	5
5 év	7,1	50	6,8	4
6 év	6,6	50	6,5	8
7 év	6,2	51	6,2	5
8–9 év	11,0	66	11,3	15
10+ év	36,3	173	39,0	23
<i>Közös gyermekek száma</i>				
0	17,2	166	19,6	36
1	33,1	220	41,0	29
2	38,0	165	33,7	15
3+	11,8	46	5,7	4
<i>Naptári időszak</i>				
1978–1983	4,3	25		
1984–1989	12,1	75	13,0	17
1990–1994	21,0	125	19,4	23
1995–1999	28,5	173	27,3	27
2000–2006	34,2	199	40,3	17
Összesen	452562**	597	176935	84

*A teljes kockázati időtartam százalékában.

** A teljes kockázati idő hónapokban.

A táblázatra pillantva rögtön szembeötlök a magyarországi és erdélyi magyarok közötti legfontosabb különbség: a megkérdezettek több mint 40%-a tekinthető szigorú értelemben véve vallásosnak Erdélyben, míg Magyarországon ennél jóval kisebb, mindössze 13% azoknak az aránya, akik az egyház tanításait követik. Ugyanakkor a magyarországiak egynegyede nem vallásos, Erdélyben alig több mint 2% ez az arány. A maguk módján vallásosak mindkét sokaságban 56%-ot tesznek ki. Azt mondhatjuk, hogy az erdélyi magyarság sokkal vallásosabb, mint a magyarországi lakosok.

Az erdélyi magyarok 87%-a saját magát magyarnak vallotta és a házastársa is magyar. Minden tizedik házasságban az egyik fél magyar, a másik román nemzetiségű, és a házasságoknak csupán 3%-a különbözik az előzőektől az etnikai összetételt tekintve.⁷

A magyar adatokon egy, az erdélyi adatokon két modellt teszteltünk: Erdélyben a második modell a házastárs etnikai hovatartozásával egészült ki, amelynek a bevonása jelentősen javította a modell magyarázó erejét. A kapott eredményeket a 4. táblázatban mutatjuk be.

A magyarországi és az erdélyi eredmények összehasonlításához a két azonos modellt használjuk, és külön kitérünk majd a házastársak etnikai hovatartozásának hatására.

A házasságtartam növekedésével Magyarországon szignifikánsan nőnek a válási esélyek a hetedik évig: ebben az évben ötször nagyobb a válás valószínűsége, mint az első évben. Ezt követően azonban már csökkenés figyelhető meg. Az erdélyi adatokban nem látunk egyértelmű tendenciát, inkább ingadozásról beszélhetünk: a második és harmadik évben növekszik ugyan a válás kockázata, de a negyedik és ötödik évben már csökken, és ez utóbbi két évben a hatás nem szignifikáns. A hatodik évben számottevően, az első évnek csaknem négy és félszeresére emelkedik a kockázat, a hetedik évben – a magyarországgal ellentétben – visszaesik. Legmagasabb a 8–9. évben, amikor is hatszorosa az első évben bekövetkezett válásoknak, majd a tizedik évtől számottevően csökken.

Magyarországon a gyermekkori családbomlás csaknem másfélszeresére növeli a válás esélyét, míg Erdélyben nincs hatással a házasság felbontására. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Erdélyben a szülők körében még annyira kevésbé terjedt el a válás, hogy nem befolyásolhatta jelentősen a gyermekek (a mostani megkérdezettek) válási hajlandóságát.

A házasság előtti együttélés Magyarországon szignifikánsan, csaknem 40%-kal megnöveli az első házasság felbomlásának kockázatát, Erdélyben nem tapasztaltunk ilyen hatást.

A házasságkötés kori életkor csak Magyarországon volt szignifikáns hatással a válás előfordulására: legmagasabb a válás esélye a nagyon fiatalon, 14–18 éves korban kötött házasságoknál, több mint kétszerese a 27 éves korban vagy később kötött házasságoknál tapasztalt valószínűségnek; ezután az életkor növekedésével folyamatosan csökken a házasság felbomlásának gyakorisága.

A házasságból született gyermekek száma mindkét sokaságban hasonlóan befolyásolta a válási kockázatot: legmagasabb a gyermektelenek esetében volt, számottevő csökkenést mutatott az egygyermekeseknél, és további csökkenés következett be egynél több gyermek esetén is. A magyarországi és erdélyi arányokban azonban már lényeges eltéréseket is látunk. Magyarországon az egygyermekesek válási valószínűsége közel fele a gyermektelenekének, Erdélyben csupán egyharmada. Magyarországon a gyermekszám emelkedésével folyamatosan csökken a házasság felbontásának esélye, Erdélyben azonban a kétgyermekeseknél a legalacsonyabb – a gyermektelen pároknál megfigyelt esélynek csupán 17%-a –, és a három és többgyermekeseknél ismét emelkedik kissé az esély. Összegezve azt mondhatjuk, hogy Er-

⁷ A tipológiát két kérdés alapján készítettük: egyrészt megkérdeztük, hogy a kérdezett milyen nemzetiségűnek tartja magát, és ugyanezt a kérdést feltettük a házastársára vonatkozóan is.

délyben a gyermek(ek) megszületését követően stabilabbak a házasságok, mint Magyarországon – a gyermektelen házasságokhoz viszonyítva.

4. táblázat. Az első házasság felbontásának relatív kockázatai és a szignifikanciaszintek – Magyarország és Erdély

	Magyarország		Erdély		Erdély	
<i>Házasságtartam</i>						
1 év (ref.)	1,00		1,00		1,00	
2 év	2,61	***	2,46	^^	2,42	^^
3 év	3,32	***	2,67	^	2,58	^^
4 év	3,50	****	2,06		1,98	
5 év	3,72	****	1,95		1,88	
6 év	4,32	****	4,59	**	4,41	**
7 év	5,05	****	3,35	^	3,25	^
8–9 év	3,93	****	6,22	***	6,04	**
10+ év	3,44	****	3,96	**	3,89	**
<i>Gyermekkorában ép családban nevelkedett-e?</i>						
Igen (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Nem	1,47	**	0,77		0,85	
<i>Együtt éltek-e a házasságkötés előtt?</i>						
Igen	1,38	**	1,26		1,09	
Nem (ref.)	1,00		1,00		1,00	
<i>Életkor a házasságkötéskor</i>						
14–18 éves	2,17	**	1,20		1,28	
19–22 éves	1,76	**	1,00		1,00	
23–26 éves	1,37	^	0,89		0,90	
27– éves (ref.)	1,00		1,00		1,00	
<i>Közös gyermekek száma</i>						
0 (ref.)	1,00		1,00		1,00	
1	0,47	***	0,31	***	0,33	***
2	0,28	***	0,17	***	0,19	***
3+	0,24	****	0,28	*	0,27	*
<i>Naptári időszak</i>						
1978–1983 (ref. Magyarország)	1,00					
1984–1989 (ref. Erdély)	1,06		1,00		1,00	
1990–1994	1,11		0,89		0,89	
1995–1999	1,22		0,71		0,69	
2000–2006	1,23		0,31	**	0,30	**
<i>Iskolai végzettség</i>						
Legfeljebb 8 általános	0,82	^	1,46		1,31	
Szakmunkásképző (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Érettségi	0,95		1,38		1,42	
Felsőfokú	0,84		1,28		1,26	
<i>Vallásosság</i>						
Vallásos, az egyház tanítását követi (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Vallásos a maga módján	1,34	*	1,29		1,27	
Nem tudja	1,54	*	1,07		1,14	
Nem vallásos	1,63	**	2,50	^^	2,41	^^
<i>Házastársak nemzetisége</i>						
Magyar-magyar (ref.)					1,00	
Magyar-román					2,44	**
Egyéb					1,63	

Szignifikanciaszintek: ^ < 0,15 ^^ < 0,1 * < 0,05 ** < 0,01 *** < 0,001

A válás naptári idejét tekintve Magyarországon az idő előrehaladtával a kockázat növekedését figyelhetjük meg, de a hatás egyik periódusban sem szignifikáns. Erdélyben éppen ellenkezőleg, csökken a válás kockázata, azonban a legutóbbi időszak kivételével itt sem szignifikáns a hatás. A 2000–2006 közötti években viszont a csökkenés szignifikáns, és az 1984–1989 közötti valószínűségnek alig egyharmada. A teljes válási arányszám Romániában 1980-ban 0,2, 1990-ben 0,19 volt, 2000 és 2003 között 0,19-ről 0,21-re emelkedett – tehát ezek az adatok nem támasztják alá a kapott eredményeket. Ugyanakkor adataink csak Erdély magyarul beszélő népességére vonatkoznak, továbbá az átlagosnál fiatalabbakra, a 20–44 éves korcsoportokra – ez okozhatja a romániai tendenciáktól való jelentős eltérést, de hogy milyen mechanizmusokon keresztül, az további kutatásra vár.

Az iskolai végzettség csak Magyarországon mutatott gyengén szignifikáns kapcsolatot a válással, mégpedig oly módon, hogy a szakmunkásképzőt végzettekhez viszonyítva a legfeljebb általános iskolát végzettek válási esélye 80%-os.

A vallásosság tekintetében a két társadalom meglehetősen eltérő képet mutat, ahogyan azt a korábbiakban láttuk: Erdélyben sokkal vallásosabbak az emberek. Magyarországon a vallásosság csökkenésével fokozatosan növekszik a válási kockázat: a nem vallásosaknál már több mint másfélszerese az egyház tanításait követően vallásos házásokra jellemző értéknek. Erdélyben is tapasztalható a vallásosság hatása, de csak a nem vallásosak esetében szignifikáns, akik viszont csaknem két és félszer nagyobb válási kockázatnak vannak kitéve, mint azok, akik az egyházi tanításokat követik.

Az erdélyi megkérdezettek esetében egy további modellt is teszteltünk, amelyben a kérdezett házastársának etnikuma is szerepelt: a házastársak eltérő etnikai hovatartozása közel két és félszeresére növelte a válás kockázatát, de csak abban az esetben, ha az egyik házastárs román nemzetiségű volt, a másik pedig magyar.

Az elvált családi állapotúak helyzete

Ahogy már korábban láttuk, az elváltak népességben belüli aránya a 20–44 éves népességben belül Magyarországon 8,3%, ami 512 főt jelent (182 férfi és 331 nő), az erdélyi magyarok körében ennek kevesebb mint fele (3,7%, 86 fő, ebből 33 férfi és 53 nő). A magyarországi elváltak csoportját nemek szerint is elemezzük, mert úgy gondoljuk, hogy a következőkben sorra vett tényezőkben a kérdezett neme is fontos szerepet játszik; az erdélyi magyaroknál a mindössze 86 esetet ehhez kevésnek találtuk.

A hivatalos családi állapot nem határozza meg egyértelműen a párkapcsolati státuszt, s így az elvált családi állapotúak is lehetnek egyedülállóak, de élhetnek élettársi kapcsolatban is (5. táblázat).

5. táblázat. Az elvált családi állapotúak kérdezőskori partnerkapcsolati státus szerint Magyarország és Erdély, 2005–2006

Partnerkapcsolati státus	Magyarország			Erdély
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi és nő együtt
Élettársa van	44,8	32,0	36,5	31,2
Nincs együtt élő partnere	55,2	68,0	63,5	68,8
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	181	331	512	81

Az élettársi kapcsolat népszerűsége az elváltak között csak kevéssé marad el Erdélyben (83,2%) a Magyarországon tapasztalt gyakoriságtól (36,5%). Az elvált családi állapotú férfiak és nők között Magyarországon szignifikáns különbség van az új partnerrel való együttélés tekintetében: minden harmadik elvált nő él élettársi kapcsolatban, míg a férfiak 45%-áról mondható el ugyanez.

Fontos különbséget látunk a párkapcsolati magatartásban Magyarország és Erdély között, ha megnézzük, hogy az első házasságukból elváltak milyen arányt képviselnek a kérdés idején elvált családi állapotúak között. Magyarországon több mint háromnegyedük elvált státusú, és csak egynegyedük házasodott újra, míg Erdélyben csupán az első házasságukat felbontók fele maradt elvált, másik fele azonban újránházasodott (az özvegyek száma mindkét esetben elenyésző). Magyarországon azonban többen élnek élettársi kapcsolatban az elváltak közül, mint Erdélyben. Összességében azt mondhatjuk, hogy Erdélyben az újránházasodás, Magyarországon az élettársi kapcsolat az inkább jellemző párkapcsolati forma a válást követően.

Az elváltak életkörülményei lényegesen eltérhetnek a nem elváltakétól – például a lakásviszonyok, a gazdasági aktivitás, a jövedelem vagy a településtípus esetében. A lakásviszonyok tekintetében – a lakás tulajdonjoga mellett, amit itt most nem vizsgálunk – az egyik legfontosabb tényező az, hogy önállóan él-e az elvált személy vagy esetleg a válást követően kénytelen volt a szüleihez⁸ visszaköltözni.

6. táblázat. Az elvált családi állapotúak a szülőikkel való együtt lakás szerint Magyarország és Erdély, 2005–2006

Együtt lakik-e a szülővel	Magyarország			Erdély
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi és nő együtt
Igen	20,3	13,3	15,8	39,2
Nem	79,7	86,7	84,2	60,8
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	182	331	513	86

⁸ Itt csak a saját szülőkhöz való visszaköltözést vizsgáltuk, láttuk azonban a korábbiakban, hogy az elvált családi állapotúak jelentős része élettárral él, tehát elvileg az élettárs szüleinél is élhetnek. Ezt a lehetőséget is megnéztük, Erdélyben 2 esetben, Magyarországon pedig 4 esetben fordult ez elő. Ez azt jelentheti, hogy amikor valaki élettársi kapcsolatot létesít, egyúttal arra is törekszik, hogy önállóan, a szülőktől függetlenül éljen. Fordítva is érvelhetünk azonban: lehetséges, hogy azok lépnek nagyobb eséllyel új élettársi kapcsolatra a válás után, akik önálló életvitelt tudtak kialakítani, mert ez megkönnyíti a társkeresést.

Erdélyben az elváltak közel 40%-a él együtt a szüleivel, lényegesen nagyobb arányban, mint Magyarországon, ahol csupán 16%-uk (6. táblázat). Ez utóbbi társadalomban azonban szignifikáns különbséget látunk a férfiak és a nők között: minden ötödik elvált férfi él a szüleivel, miközben a nők közül csak minden hetedik-nyolcadik van hasonló helyzetben. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy azok a férfiak, akik váláskor gyermekkel is rendelkeztek, sokszor csak így tudják megoldani lakhatásukat, mivel a gyermekek többnyire az anyjukkal maradnak, aki gyakorta marad a korábbi közös lakásban. Ha a férfinél marad(nak) a gyerek(ek), akkor is nagyobb eséllyel költözik vissza a szülőhöz, segítséget remélve a családdal összefüggő feladatainak ellátásában.

A gazdasági aktivitás szintén összefüggésben állhat a családi állapottal: az elváltak jobban rá vannak szorulva arra, hogy saját keresetük legyen, mint a párkapcsolatban élők, hiszen ha a saját jövedelmük kiesik, nem számíthatnak a társ jövedelmére. Ha élettársi kapcsolatban élnek, többnyire akkor is igaz a nagyobb rászorultság, főként a gyermekeik után tartásdíjat fizető férfiak, illetve az előző házasságból az új kapcsolatba gyermekeket hozó nők esetében. A gazdasági aktivitás tekintetében csak azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezett a kérdés időpontjában végzett-e valamilyen kereső tevékenységet (7. táblázat).

7. táblázat. Az elvált családi állapotúak megoszlása gazdasági aktivitás szerint Magyarországon és Erdélyben, 2005–2006

Végez-e kereső tevékenységet	Magyarország			Erdély		
	elvált	nem elvált	együtt	elvált	nem elvált	együtt
Igen	71,7	68,2	68,5	74,4	68,1	68,4
Nem	28,3	31,8	31,5	25,6	31,9	31,6
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	512	5681	6193	86	2238	2324

Az elváltak az erdélyi magyarok körében és Magyarországon is valamivel nagyobb arányban végeznek kereső tevékenységet, mint a nem elváltak, de a különbség nem számottevő. Ha a nőket és a férfiakat külön vizsgáljuk Magyarországon, azt látjuk, hogy a férfiaknál a teljes minta 77%-os arányához viszonyítva még alacsonyabb is, 75%-os a dolgozók aránya, a nőknél azonban a 60%-os átlaghoz viszonyítva szignifikánsan magasabb, csaknem 70%-os a munkaerő-piaci részvétel. Ez a tény összhangban van a nők válás utáni nagyobb anyagi rászorultságát alátámasztó ismereteinkkel.

Tudjuk, hogy városban nagyobb gyakorisággal fordul elő a válás, összefüggésben a városi lakosság a községekben lakókhöz viszonyítva kevésbé tradicionális értékrendjével. Ugyanakkor a válás következtében megnehezedett életkörülmények az elváltakat arra is készíthetik, hogy falura költözzenek a könnyebb megélhetés reményében.

8. táblázat. Az elvált családi állapotúak megoszlása a kérdezéskori lakóhely szerint Magyarország és Erdély, 2005–2006

Település típusa	Magyarország			Erdély		
	elvált	nem elvált	együtt	elvált	nem elvált	együtt
Város	71,9	67,0	67,4	68,6	52,4	53,0
Község	28,1	33,0	32,6	31,4	47,6	47,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	513	5680	6193	86	2243	2329

Adataink azt mutatják, hogy Magyarországon az elváltak 72%-a lakik városban, s ez az arány magasabb ugyan, mint a városlakók aránya a mintában, de nem jelentősen (8. táblázat). A férfiak estében nincs lényeges különbség a településtípus szerint az elváltak és a nem elváltak között. A nőknél a mintabeli kétharmados városlakó-arányhoz viszonyítva szignifikánsan magasabb, háromnegyedes arányt találunk. Erdélyben a magyarok alig több mint fele, 53%-a lakik városban⁹, az elváltak körében azonban már csaknem 67%-os ez az arány. Tehát az elváltak elsősorban a városokban élnek. Sajnos, azt adataink alapján nem tudjuk megmondani, hogy a válás előtt milyen településtípuson éltek a kérdezettek, ezért csak feltételezhetjük a falusinál megengedőbb városi légkörnek a válási esélyt növelő hatását, illetve a szélesebb körű munkalehetőségek vonzóerejét (ugyanakkor a magasabb megélhetési költségek taszító hatást fejthetnek ki).

Összegzés

Tanulmányunk célja az volt, hogy összehasonlítsuk az erdélyi magyar népesség és a magyarországi lakosság párkapcsolatainak stabilitását, ezen belül is elsősorban az első házasság felbomlásával foglalkoztunk. A párkapcsolatok néhány jellemzőjének áttekintése után kitértünk az első házasság megszűnésének bizonyos tényezőire, egyebek mellett például a családi háttérre, a gyermekek számára és a vallásosságra. A tanulmány befejező részében az elvált családi állapotú népesség jellemzőit vizsgáltuk meg.

Magyarországon jóval nagyobb a hajadonok, nőtlenek aránya, mint Erdélyben, és hasonló a helyzet az elváltak arányát tekintve is. Az első házasságkötés átlagos életkora közel 23 év mindkét népesség körében. Az élettársi kapcsolat Magyarországon sokkal elterjedtebb, mint az erdélyi magyarok között.

Az első házasságok felbomlásának vizsgálatakor azt az igen szembeötlő különbséget találtuk, hogy Magyarországon ezeknek közel 18%-a felbomlott a vizsgált időszakban, Erdélyben viszont csak 7% a házasságok felbomlásának aránya.

⁹ Ezt az aránytalanságot a városi és a községi lakosok között a két vizsgált sokaságban feltehetően az okozza, hogy a magyarországi mintában Budapest is szerepel, és így jelentősen megnő a városlakók aránya, míg az erdélyi mintában nincs ilyen nagyváros.

Az első házasság felbontásának esélyét eseménytörténeti elemzéssel vizsgáltuk. Magyarországon és Erdélyben is nagymértékben befolyásolja a válási kockázatot a közös gyermekek száma és a vallásosság: a gyermektelenek és a nem vallásosak házassága sokkal bomlékonyabb, mint az egy- vagy többgyermekeseké és a vallásosaké. A házasságtartam hatása szintén mindkét társadalomban megjelent. Csak Magyarországon érvényesült a gyermekkori családbomlás, a fiatal korban kötött házasság és a házasság előtti együttélés válási kockázatot növelő hatása, és csak Erdélyben volt szignifikáns a naptári periódus hatása. Ez utóbbi esetben 2000–2006 között a válási valószínűségek csökkenését láttuk, aminek magyarázatát további kutatások deríthetik ki. Erdélyben a magyar-román házasságok bizonyultak a legkevésbé stabilnak a más etnikai összetételű házasságokhoz viszonyítva.

Az első házasságukból elváltaknak csak egy része volt elvált családi állapotú a megkérdezéskor: Magyarországon háromnegyedük, Erdélyben azonban csak minden második. Az elvált családi állapotúak jó része élettársi kapcsolatban él, a magyarországiak 20%-a, az erdélyiek 40%-a él szüleivel egy fedél alatt. Az elváltak körében magasabb a gazdasági aktivitás, mint a nem elváltaknál, és többen élnek közöttük városban.

A magyarországi és az erdélyi, magyarul beszélő, 20–44 év közötti népességet összehasonlítva azt mondhatjuk tehát, hogy az erdélyiek a párkapcsolatok megítélését¹⁰ és így a házasságok felbontását illetően is konzervatívabbak a magyarországiaknál: első házasságukat jóval kisebb arányban bontják fel, a már megszületett gyermek(ek) nagyobb összetartó erőt jelentenek. Mindez összefüggésben áll azzal, hogy az erdélyiek túlnyomó része vallásos, míg ez a magyarországi népességnek csak egy kisebb hányadára jellemző.

Irodalom

- Amato, P.R. (1996): Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 58, 628–640.
- Andersson, G. (1997): The Impact of Children on Divorce Risks of Swedish Women. *European Journal of Population* 13: 109–145.
- Becker, G.S. (1981): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge.
- Becker, G.–Landes, E.M.–Michael, R. T. (1977): An Economic Analysis of Marital Instability. *The Journal of Political Economy*, Vol. 85., No. 6 (Dec 1977): 1141–1188.
- Booth, A.–Johnson, D. (1988): Premarital cohabitation and marital success. *Journal of Family Issues*, 9: 255–272.
- Booth, A.–Johnson, D.–White, L.K.–Edwards, J.N. (1986): Divorce and marital instability over the life course. *Journal of Family Issues*, 7: 421–442.
- Brüderl, J.–Kalter, F. (2001): The Dissolution of Marriages: The Role of Information and Marital-Specific Capital. *Journal of Mathematical Society*, 25: 403–421.
- De Graaf, P. M.–Kalmijn, M. (2006): Change and Stability in the Social Determinants of Divorce: A Comparison of Marriage Cohorts in the Netherlands. *European Sociological Review*, Vol. 22, No. 5, December 2006: 561–572.

¹⁰ Lásd Pongrácz Tiborné párkapcsolatokról szóló tanulmányát a kötetben.

- Glenn, N.D. (1998): The Course of Marital Success and Failure in Five American 10-year Marriage Cohorts. *Journal of Marriage and the Family* 60: 569–576.
- Hoem, B.–Hoem J. (1992): The Disruption of Marital and Non-Marital Unions in Contemporary Sweden. In: J. Trussell–R. Hankinson–J. Tilton (Eds.): *Demographic Applications of Event History Analysis*. Oxford, Clarendon Press: 61–93.
- Kapitány Balázs (szerk.) (2003): *Módszertan és dokumentáció*. Műhelytanulmányok 2. KSH Népeség tudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kiernan, K. (1986): Teenage Marriage and Marital Breakdown: A Longitudinal Study. *Population Studies*, 40, 1: 35–54.
- Kraval, O. (1988): The Impact of First-Birth Timing on Divorce: New Evidence from a Longitudinal Analysis Based on the Central Population Register of Norway. *European Journal of Population*, Vol. 3. No. 3., (July 1988): 247–269.
- Liu, G. (2002): How Premarital Children and Childbearing in Current Marriage Influence Divorce of Swedish Women in Their First Marriages. *Demographic Research*, Vol. 7., Article 10, 389–406.
- Martin, T.C.–Bumpass L.L. (1989): Recent Trends and Differentials in Marital Disruption. *Demography*, 26. 1: 37–51.
- Spéder Zsolt (szerk.) (2002): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Gyorsjelentés. Műhelytanulmányok 1. KSH Népeség tudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Raschke, H.J. (1988): *Divorce*. In: Handbook of Marriage and the Family, ed. by M. B. Sussman and S. K. Steinmetz, Plenum Press, New York – London, 597–624.
- Thornton, A. (1991): Influence of the Marital History of Parents on the Marital and Cohabitational Experiences of Children. *The American Journal of Sociology*, Vol. 96., No. 4. (Jan 1991): 868–894.
- VanLaningham, J.–Johnson D.R.–Amato, P. (2001): Marital Happiness, Marital Duration, and the U-shaped Curve: Evidence from a Five-Wave Panel Study. *Social Forces*, June 2001, 78(4): 1313–1341
- Waite, L. J–Lillard L.A. (1991): Children and Marital Disruption. *The American Journal of Sociology*, Vol. 96., No. 4. (Jan. 1991): 930–953.
- White, J. (1987): Premarital cohabitation and marital stability in Canada. *Journal of Marriage and the Family*, 49: 641–647.

III. HATÁRON KÍVÜL, KISEBSÉGBEN

**Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció
az erdélyi magyar népesség vonatkozásában**

Horváth István

Tartalom

Elméleti közelítések: etnokulturális reprodukció, nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és nyelvi attitűdök	155
Nemzeti(ségi) azonosulás és nyelvismeret	157
Etnokulturális reprodukció vizsgálata és a minta kialakítása	157
A nem magyar etnikai kategóriával azonosulók és a magyar nyelvismeret	159
Nyelvi szocializáció és etnokulturális reprodukció az etnikailag vegyes családból származók esetében	164
A magyarul beszélő népesség kétnyelvűsége.....	166
Kétnyelvűség és etnolingvisztikai reprodukció.....	166
Kétnyelvű készségek és nyelvi erőviszonyok.....	167
Kétnyelvűség mintázat és a nyelvi dominancia	168
Nyelvhasználat és nyelvi dominancia	173
Következtetések	177
Irodalom	179

Az etnokulturális reprodukció esélye a legtöbb etnokulturális kisebbség, így az erdélyi magyarság esetében is meghatározó probléma, amelynek számos közhangulati, közpolitikai és tudományos vetülete van. Így a demográfiai elemzések egyik kulcskérdése marad, hogy a csökkenő természetes szaporulat, a számottevő vándorlási veszteségek mellett, az asszimilációs egyenleg milyen mértékben és irányban alakíthatja az erdélyi magyar kisebbségi populáció jövőbeni helyzetét (Horváth 2004; 2005a; Kiss 2006; Kiss–Csata 2007; Szilágyi 2002; 2004; Varga E. 1998).

Ezek az elemzések többnyire a vegyes házasságok (népszámláláskor regisztrált állományi és éves dinamikájára), illetve a népszámláláskor regisztrált anyanyelvi és etnikai identifikációra vonatkozó adatsorokra alapoznak. Ez idáig kevésbé inspirálóan bizonyultak a népesség-előreszámítás során azok az elemzések, amelyek a nyelvváltás paradigmájában íródtak. Igaz, ezek az elemzések vagy nem szisztematikus kvantitatív megközelítésben készültek (Péntek–Benő 2003; Vetési 2001), vagy (többé-kevésbé) reprezentatív, de mindenképpen viszonylag kis elemszámú mintákra alapozva nyújthattak némi fogódzót a jelenség mennyiségi megragadására (Csepeli et al. 1999; Horváth 2003; 2005b; 2008b; Sorbán 2000; Sorbán–Dobos 1997). Ezekhez a próbálkozásokhoz viszonyítva az *Életünk fordulópontjai – Erdély* kutatás számos vonzatában előrelépést jelentett. Egyrészt a minta kialakítása olyan szempontrendszer szerint történt, amely lehetővé tette az asszimilációs jelenségek árnyaltabb megragadását (vö. Kiss–Kapitány tanulmányát e kötetben). Másrészt a kutatás felépítése során (előfeltevések megfogalmazása és a lekérdezés operacionális leképzése során) számos olyan elméletileg is megalapozott szempontrendszert vettünk figyelembe, amely lehetőséget ad arra, hogy a magyar kisebbség etnokulturális reprodukciójának esélyei modellezhetővé váljanak.

Elméleti közelítések: etnokulturális reprodukció, nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és nyelvi attitűdök

Az etnikai azonosságtudat kapcsán körvonalazódott szakirodalom az etnicitást többnyire kettős természetű megnyilvánulásként: egyszerre szubjektív tudatállapotként (reprezentációk, klasszifikációs rendszerek), illetve jól megragadható kulturális gyakorlatok és viselkedési minták rendszerként értelmezi (Brubaker et al 2006; Jenkins 2008; Karner 2007; Mennel 1994).

Amennyibe az etnicitás egyfajta kollektív tudatállapotként értelmezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyén szintjén leginkább abban nyilvánulhat meg, hogy ezek a modern nemzetállam kategorizációs és klasszifikációs logikáival és gyakorlataival összhangban fellállnak egy adott etnikai/nemzetiségi kategóriát és azonosulnak is azzal. Persze ez a logika nem minden népesség esetében és nem minden szituációban működik problémamentesen (vö. Horváth 2006). Például a romániai domináns kategorizációs és klasszifikációs logika alapján

romaként azonosítható populáció egy bizonyos szegmense esetében a cigány/roma kifejezés inkább életformára, életvitelre vagy társadalmi státusra utal. Mivel a többségtől eltérően a cigányt nem valamiféle etnokulturális identitásként értelmezik (esetleg nem olyanként, ami kizárná a más etnikai kategóriával történő azonosulást), a kettős, illetve a szituacionálisan változó etnikai identifikáció viszonylag gyakran előforduló jelenség (Beissinger 2001; Péter 2005). Adódhatnak olyan szituációk is, amelyekben az egyének számára problematikus a klasszifikációs logikáknak megfelelően értelmezni etnikai kötődésüket. Ilyenek a vegyes családból származó személyek, akik esetében eléggé változatos érvek mentén dőlhet el, milyen kategóriával azonosulnak: kulturális készségeket vesznek-e figyelembe (melyik nyelvet beszél jobban), esetleg érzelmi vagy pusztán konvencionális megegyezéseknek engedelmessé sorolja be önmagát egy adott etnikai kategóriába. Ez utóbbi kapcsán megemlíthető, hogy a vegyes házasságok egy része esetében érvényesülhetnek az etnikai szocializáció problematikus döntéseit formálisan leegyszerűsítő konvenciók, mint például a fiúkat az apa, a lányokat az anya vallására keresztelik, illetve regisztrálják a népszámláláskor. Így megtörténhet, hogy valaki, habár magyarnak vallja magát, egyetlen olyan kulturális viselkedési minta, értékorientáció vagy érzelmi megnyilvánulás sem jellemzi, ami alapján bármilyen külső szemlélő magyarnak sorolná be.

Ám az etnicitás a felvállalt, kinyilvánított és visszaigazolt kulturális azonosság tapasztalata is (Jenkins 2008 [1996]: 104). Tehát olyan kulturális performatív elemek (viselkedési minták, izlésorientációk és érzelmek) rendszere, amelyek egy adott csoporthoz tartozó személyek esetében a különböző interakciók, megnyilvánulások szervezése esetében dominánsak (Karner 2007; Mennel 1994: 177). Ezen felvállalt azonosságok alapján az egyének szokványos módon megjelenítik és megélik az egy adott etnikai csoporthoz való tartozás érzését, és ezek tudomásul vétele következtében a csoport többi tagja számára tényé válik a csoporthoz való tartozás (Jenkins 2008: 128–146). Másképpen kifejezve: bizonyos sajátos kulturális gyakorlatok határképző fontosságra tesznek szert. Az erdélyi magyarok jelentős többsége számára (a származáson kívül) a magyar nyelv ismerete, adott („magyar”) vallásfelekezethez való tartozás kinyilvánítása, vagy az oktatás nyelvének a megválasztása jelennek meg olyan kulcsfontosságú megnyilvánulásokként, amelyek meghatározóak a magyar közösségbe történő besorolás folyamatában (Veres 2005; 2008).

Kiemelendő, hogy a klasszifikációs gyakorlatok és az etnicitás mint felvállalt kulturális azonosság egymáshoz viszonyítottan relatív autonómiával bírnak. Valaki besorolhatja magát egy adott etnikai kategóriába anélkül, hogy rendelkezne azokkal a kulturális készségekkel, amelyek a közösségi normatív identitásnarratívák szempontjából az etnikai hovatartozás meghatározó elemei. Ugyanígy a kulturális készségek meglétét, kinyilvánítását nem kötelezően, nem minden esetben követi egy adott etnikai besorolás. Az etnicitás kettős természetét figyelembe véve, illetve a két dimenzió relatív autonómiáját tekintve az etnokulturális reprodukció problémájának három lehetséges dimenzióját kell tekintenünk.

1. táblázat. Az etnokulturális reprodukció három lehetséges dimenziója

	<i>Kategoriális reprodukció</i>	<i>Kulturális performatív elemek reprodukciója</i>
Pusztán kategoriális etnikai identifikáció	VAN	NINCS
Etnokulturális identifikáció	VAN	VAN
Kulturális kötődés	NINCS	VAN

Az Életünk fordulópontjai – Erdély kutatás tervezése során rákérdeztünk mint a kategoriális etnikai identifikációra (minek vallotta magát a legutolsó népszámláláskor) mint a nyelvismertre és a nyelvhasználat sajátosságaira. Ez utóbbiakat kulcsfontosságú kulturális elemek rendszereként értelmeztük, olyanokként, amelyek alapján meghatározható, hogy az egyének milyen mértékben részesei olyan eseményeknek és megnyilvánulásoknak, amelyek alapján felvethető a magyar jellegű kulturális kötődés ténye.

Nemzeti(ségi) azonosulás és nyelvismeret

Etnokulturális reprodukció vizsgálata és a minta kialakítása

Amennyiben az adott nagymintás vizsgálat alanya egy etnikai kisebbség, a szokványos mintavételi problémák mellett felmerül a kérdés: ki és milyen ismérvek alapján dönti el, ki sorolható be az adott etnikai kategóriába, ki kerül bele a mintába? A magyar nyelvű szakirodalomban ez idáig ezt a problémát a roma kutatások, a romák beazonosítása kapcsán vitatták meg (Havas et al 2000; Kertesi 2000; Ladányi–Szelényi 2000). A romániai magyarok körében végzett nagymintás vizsgálatok során a magyar alanyok kiválasztása kapcsán (kit tekinthetünk magyarnak, ki kerül bele, és hogyan választjuk ki egy magyar mintába belekerülő alanyokat?) eddig nem alakult ki magvasabb, módszertani reflexió. Az viszont tény, hogy ez idáig két elkülönülő logika mentén történt a mintakialakítás: egyrészt a kategoriális etnikai identifikációt követve, másrészt a magyar identitás szempontjából meghatározó kulturális készségeket alapul véve.

Az erdélyi magyar népesség körében végzett megelőző kutatások egy része (a mintavételi leírásokat lásd részletesen jelen kötet módszertani fejezetében!) az alanyok kiválasztását formális kategoriális önbesorolás alapján történt. A kérdezőbiztosok úgy döntöttek el, hogy a mintavételi eljárás során beazonosított alany belekerül vagy sem a mintába, hogy megkérdezték, minek vallotta magát (minek jegyezték be a szülei) a legutóbbi népszámláláskor. Azt, hogy a népszámlálás során tényleg magyarnak jegyezték be vagy sem, arra semmilyen körülmény okán (pl. nem tudott magyarul, nem volt semmilyen magyar felmenője, stb.) nem kérdeztek rá, azt nem bírálták felül. *Az Életünk fordulópontjai – Erdély* kutatás során a mintába belekerülő alanyokat a magyar nyelvi készségeik mértékének a függvényében, vagyis az etnikai hovatartozással szorosan összefüggő kulturális készségeik alapján szelektálták a

kérdőbiztosok. Tehát, ha csak azok kerültek bele abba a mintába, akik esetében megtörtént a kérdőív lekérdezése, akik olyan mértékben bírták a magyar nyelvet, hogy megértették a magyarul feltett kérdéseket, és ezen a nyelven válaszolni is tudtak a kérdőbiztosoknak.

Vizsgáljuk meg, milyen következményei voltak ennek a módszertani döntésnek, illetve a két megközelítés alapján kialakult minták milyen jellegű általánosításokat engednek meg (milyen populációra érvényesek a következtetések)! Ehhez át kell nézni, hogy a különböző, a mintakialakítás során használt szelekciós mechanizmusok alapján milyen lehetséges populációk képezhetik az elemzés tárgyát.

Amennyiben a kulturális/nyelvi készségeket (a magyar nyelv ismeretét) használjuk szelekciós ismérvként, és adatgyűjtésünk során így döntöttünk, akkor csak azok kerülnek bele, akik a magyar nyelvi kötődést vállalják, és a magyar nyelvet társalgási szinten beszélnek. Belekerülnek azok is, akik népszámláláskor a magyar etnikai kötődést nem vállalták (lehet magyar leszármazott vagy sem), de legalább társalgási szinten bírják a magyar nyelvet. Viszont kimaradnak azok a magyar nemzetiségi kötődést vállaló személyek, akik nem, vagy csak kis mértékben tanultak meg magyarul, vagy a nyelvváltás folyamatának viszonylag előrehaladott állapotában vannak. És természetesen kimaradnak azok is, akik habár magyar származásúak, nem vállalnak magyar etnikai kötődést, és nem tudnak társalgási szinten magyarul. A két eltérő szelekciós logika alapján kialakuló minták sajátosságait (kissé leegyszerűsítve) az alábbi táblázat tükrözi:

2. táblázat. *A formális kategoriális önbesorolásra és a kulturális/nyelvi készségre épülő mintákba belekerülő/kimaradó magyar jellegű népesség*

<i>Népesség típusa</i>	<i>Szelekciós ismérv</i>	
	<i>Kategoriális önbesorolás</i>	<i>Nyelvi készség</i>
1a – van magyar felmenő, nincs vállalt kötődés, nincs vagy csekély nyelvismeret	KIMARAD	KIMARAD
1b – van magyar felmenő, nincs vállalt kötődés, van valamennyi magyar nyelvismeret	KIMARAD	BEKERÜL
2 – van nemzetiségi kötődés, nincs vagy csekély nyelvismeret	BEKERÜL	KIMARAD
3 – van nemzetiségi kötődés, nem magyar származású	BEKERÜL	NYELVI KÉSZSÉG FÜGGŐ
4 – nincs magyar nemzetiségi kötődés, van magyar nyelvismeret	BEKERÜL	BEKERÜL

Tehát amennyiben az etnokulturális reprodukció partikularitásait az *Életünk fordulópontjai – Erdély* kutatás során kialakított minta alapján vizsgáljuk, nem tudjuk elemezni a magyar kötődést formálisan vállaló 18–45 éves népességnek azon szegmenseit, amelyek már a nyelvváltás előrehaladott állapotában vannak, vagy már egyáltalán nem tudnak magyarul. A kategoriális önbesorolásra alapozó mintavétel során (mivel a kérdés megtörténhetett úgy is, hogy a kérdőbiztos részlegesen vagy teljes egészében a román nyelvet alkalmazta) ez a kategória belekerült. Az ezen adatok alapján körvonalazódott képnek megfelelően: a magyar nemzeti-

ségi kötődést vállaló népességnek hozzávetőleg 2%-a esetében adódtak magyar nyelvi nehézségek, csak nehézségekkel, vagy egyáltalán nem beszéltek a magyart (Horváth 2008b: 20). A valóságban feltehetőleg nagyobb arányrésszel kell számolnunk, hisz a kérdezőbiztosok visszajelzése alapján jelentős számban fordultak elő a csekély magyar nyelvismeretnek betudható visszautasítások.¹ Vagyis az *Életünk fordulópontjai – Erdély* vizsgálatból kimaradt minimum 2%-a azoknak, akik a magyar nemzetiségi kötődést vállalták, de nem tudtak megfelelően magyarul (ezek jelentős része vegyes házasságból származott). Ám belekerültek olyan kétnyelvűek, akik a magyar etnikai kötődést vállalják, de esetükben inkább a román, mint a magyar nyelv a domináns. Vagyis a nyelvváltás bizonyos stádiumában vannak (vagy olyan környezetben élnek, ahol bekövetkezhet a dominanciaváltás), és bizonyos mértékben megkérdőjeleződik, hogy milyen ráhatással tudnak lenni a saját leszármazottaikra az etnokulturális szocializációs folyamatok során. Ugyanakkor az *Életünk fordulópontjai – Erdély* vizsgálat feldolgozott adatai alapján körvonalazódik egy kép arra vonatkozóan is, hogy miként oszlik meg nemzetiségi kötődés szerint az a populáció, amely (legalább társalgási szinten) ismeri a magyar nyelvet. A minta 13,4%-a a magyartól eltérő etnikai kötődést vállalt (7,8% a románnak, 3,1% romának vallotta magát), de bírták a magyar nyelvet (legalább olyan mértékben, hogy magyarul válaszolni tudtak a kérdezőbiztos felolvasott kérdéseire). Ez egy összetett népesség, egyesek, főleg a romák egy része kizárólagosan magyar anyanyelvű, mások (zömében etnikailag vegyes házasságokból származók) családi környezetben sajátították el a magyart is. Egy bizonyos részük pedig környezeti kétnyelvű, vagyis nem származás vagy átfogóbb kulturális folyamatok (a cigányság egy részének a történelmileg már régen kialakuló magyar nyelvűsége), hanem az interkulturális kommunikáció során sajátították el a magyar nyelvet.

Vagyis képet kaphatunk a vegyes házasságok keretén belüli nyelvi és a etnikai (kategorialis) reprodukciós folyamatokról, a nyelvi interkulturális hatásokról, illetve a kulturálisan magyar (a magyar nyelvet mindennapi szinten használó, nem magyar származású vagy magyar identitású) kategória egyes jellemzőiről.

A nem magyar etnikai kategóriával azonosulók és a magyar nyelvismeret

Amint már említettük, az adatfelvétel során a szelekciós ismérv a magyar nyelvismeret és nem a formális nemzetiségi kötődés volt. Így a minták 13,3%-át olyan személyek tették ki, akik habár legalább társalgási szinten bírták a magyart, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést választották (vagy nem azonosultak semmilyen nemzetiségi kötődéssel). Ha ezt kivetítjük az erdélyi, 20–45 éves magyartól eltérő kötődést vállaló népességre, elmondható, hogy ennek a populációnak 3,2%-a vallott legalább középszintű magyar nyelvi készségekről.² Értelemeszerű, hogy a magyar nyelvet legalább alapfokon ismerő népesség ettől nagyobb volume-

¹ Ezen kutatások során nem regisztrálták a kérdőív kitöltése visszautasításának az okát.

² A nyelvvizsgák szintillesztésére kidolgozott Közös Európai Referenciakeretben ez (hozzávetőleg) az önálló nyelvhasználó fokozatnak felel meg.

nű, de a szelekciós ismérvünk sajátossága okán, csak ezzel a viszonylag előrehaladottnak tekinthető nyelvi kompetenciával bíró, a magyartól eltérő nemzeti kötődést vállaló népesség jellemzőit elemezhetjük. Mivel ez egy jelentős volumenű, 300 esetszámot meghaladó népesség, ennek elemzése nyomán statisztikailag érvényes következtetések lehet megfogalmazni ezen populáció jellegzetességeiről. Habár egy ilyen elemzés nem előzmények nélküli, az eddigi hasonló kezdeményezések viszonylag felületesen kezelték ezt a problémát (v.ö. Horváth 2000; 2008a). Először is vizsgáljuk meg, milyen mértékben ismerik a magyar nyelvet!

3. táblázat. Milyen kijelentés érvényes az Ön esetében a magyar nyelv ismeretét illetően?

Nyelvismeret szintje	Magyarul (is) beszélők	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	%		
Anyanyelvi szinten beszélek	78,6	85,5	33,8
Tökéletesen beszélek	9,3	7,5	20,5
Nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	6,4	4,1	21,2
Nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom érteni magam	4,8	2,5	19,9
Nagyjából értem a nyelvet, és nehézségekkel meg tudom érteni magam	0,9	0,4	4,6
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Összesen (N)	2492	2153	333

Amint a fentebbi (3.) táblázatból is látható, a nem magyar nemzetiségi kötődést felvállaló populáció magyar nyelvi készségei jelentős mértékben eltérnek a magát magyar nemzetiségűnek valló népességétől. Ha ez utóbbi népesség 93%-a vallotta magáról, hogy anyanyelvi szinten beszéli a nyelvet, ahhoz közeli nyelvhasználó (folyékonyan és természetes módon tudja magát kifejezni, különösebb erőfeszítés nélkül), a magyartól eltérő nemzetiségű kötődést vállaló népességnek valamivel több, mint fele (54%-a) számol be problémamentes magyar nyelvhasználatról. Ezt az önértékelést megerősítik a kérdezőbiztosoknak az alanyok magyar nyelvi készségei kapcsán megfogalmazott véleményei is. Amíg a magyar nemzetiségi kötődést felvállaló népesség 90%-a esetében értékelték úgy, hogy az alanyok tökéletesen értették és használták a magyart, a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű populáció esetében ezt csak a népesség feléről állították. Kiemelendő, hogy mind az önértékelést, mind a kérdezőbiztosok értékelését tekintve a magát románnak valló népesség magyar nyelvi teljesítménye átlagban tekintve sokkal gyengébb volt, mint a más (cigány, német, stb.) nemzetiségi kötődést felvállaló népességé.

Alapvető kérdés: milyen kontextusban tanulták meg a magyar nyelvet azok a személyek, akik a magyartól eltérő nemzeti kötődést vállaltak fel? Mivel a kutatás során nem kérdeztünk rá nyelvsajátítás történetre (melyik nyelvet kb. mikorra sajátította el?) nem tudjuk rekonstruálni, hogy a nem magyar nemzeti kötődésű népesség esetében a magyar első nyelv

vagy másodnyelv³, esetleg szimultán kétnyelvűségről lehet-e szó. Éppen ezért konvencionálisan úgy tekintettük, hogy magyar a másodnyelv és a román az első. A kétnyelvűség forrását (azt, hogy milyen nyelvi szocializációs kontextusban zajlik le a másodnyelv elsajátítása⁴) tekintve mindenekelőtt a környezeti (vagy spontán), illetve intézményes másodnyelvűség között tehetünk különbséget.⁵ A környezeti kétnyelvűség kialakulhat a családi, vagy a tágabb közösségi (szomszédság, helyi társadalmi, regionális) kontextusban, az intézményes elsajátítás történhet a formális oktatás vagy célirányos képzés során (nyelvkurzusok). Természetesen nem kizárható a különböző szinterek egymásra erősítő kölcsönhatása.

Visszatérve a nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló kategóriák magyar nyelvismertetére, elmondható, hogy az jelentős mértékben a származási vagy a saját családon belüli nyelvi kontaktusoknak tudható be.

4. táblázat. Származási család jellege a nemzetiségi kötődések szerint

	<i>Életünk forduló- pontjai – Erdély teljes minta</i>	<i>Magyar nemzetiségi kötődést vállalók</i>	<i>Román nemzetiségi kötődést vállalók</i>	<i>Cigány nemzetiségi kötődést vállalók</i>
	%			
Magyar homogám	84,5	94,2	14,4	14,9
Magyar jellegű vegyes	8,0	4,6	36,6	9,0
Román homogám	3,9	0,4	43,8	3,0
Más jellegű	3,6	0,7	5,2	73,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen (N)	2476	2155	194	67

A nem magyar kötődést vállaló személyek 44%-a származott magyar jellegű vegyes vagy homogám családból, azaz legalább az egyik szülő magyar volt. Amennyiben számításba vesszük a nagyszülők generációját is, akkor még nagyobb arányban vehető számításba a magyar nyelvnek a családon belüli elsajátítása. Amennyiben a nagyszülők generációját is figyelembe vesszük, a mintába belekerült nem magyar kötődést vállaló, de magyarul (legalább) társalgási szinten teljesítő személyek majdnem 52%-nak volt legalább egy magyar nemzetiségi kötődésű felmenője (tehát egy szülő vagy legalább egy nagyszülő, amint az az 5. táblázatban látható).

³ Az anyanyelv fogalmat nem szívesen használjuk, hisz nem kizárólag arra vonatkozik, hogy milyen szintű az adott nyelv ismerete. Valaki anyanyelvként jelölhet meg egy nyelvet, anélkül, hogy azt jól (vagy egyáltalán) ismerné. Ilyenkor lehet ismérv az elsajátítás sorrendje (elsőnek tanulta meg), vagy az adott nyelv iránti emocionális viszonyulás (az egyik szülő ezzel a nyelvvel azonosult).

⁴ A megfogalmazás csak konvencionális, ugyanis nem kérdeztünk rá a nyelvsajátítás történetére, így nem tudjuk, hogy a magyar első vagy másodnyelv volt. Konvencionálisan úgy tekintettük, hogy aki a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállalt, az vagy szimultán kétnyelvű, vagy a magyartól eltérő első nyelvet sajátított el.

⁵ A szociolingvisztikai szakirodalomban gyakran használt, már szakmai közhelynek értékelhető fogalmakat, tipológiákat nem hivatkozunk le külön-külön. A felhasznált általános jellegű források: Bartha (1999); Bayley–Schechter (2003); Beatens Beardsmore (1986); Edwards (1994); Li (2000).

5. táblázat. *Etnikai származás jellege a magyar illetve magyartól eltérő nemzetiséggel azonosuló személyek körében*

<i>Etnikai származás jellege</i>	<i>Magyar nemzetiségi kötődés</i>	<i>Nem magyar nemzetiségi kötődés</i>
Magyar homogám (minden szülő, nagyszülő magyar)	89,1	13,2
Magyar jellegű vegyes (legalább egy nagyszülő magyar)	10,1	38,5
Román homogám (minden nagyszülő román)	0,1	22,1
Más jellegű	0,5	24,7
Hiányos információ	0,1	1,4

A családi kétnyelvűség kérdésköre még tovább árnyalható, amennyiben a családon belüli nyelvhasználatot tekintjük.

6. táblázat. *Jelentős mértékben vagy kizárólag a magyar nyelvet használta a következő felmenőkkel folytatott kommunikáció során (magyar és attól eltérő nemzetiségi kötődésre lebontva)*

<i>Nagyrészt magyarul beszélt*</i>	<i>Magyar nemzetiségi kötődés</i>	<i>Magyartól eltérő nemzetiségi kötődés</i>
Az édesanyjával	98,8	69,6
Az édesapjával	99,0	50,5
Az anyai nagyszülőkkel	99,1	56,6
Az apai nagyszülőkkel	98,5	60,8
Legalább egy felmenővel	98,9	75,2

* Összevont adat. Az eredeti skála: csak magyar, nagyrészt magyar, fele-fele, nagyrészt román, csak román. A feldolgozás során összevontuk az első három skálaértéket.

A magyar nyelvet beszélő, de nem magyar jellegű nemzetiségi kötődéssel azonosuló személyek mintegy háromnegyedének volt olyan felmenője (szülő vagy nagyszülő), akivel a kommunikáció zömében magyar nyelven zajlott (lásd 6. táblázat). Természetesen ezen a kategórián belül is vannak fokozatok. Van olyan személy, aki minden felmenőjével, és van olyan, aki egyik szülőjével sem, illetve a négy nagyszülőből csak az egyikkel kommunikált magyarul.

Annak ellenére, hogy a magyartól eltérő nemzeti kötődést vállaló, de magyarul viszonylag jól beszélő népességben belül nagyon eltérő a családon belüli magyar nyelvi kitettség mértéke, kivételesnek számít az, hogy a magyar nyelvi készségek kialakulását kizárólagosan csak az egyik nagyszülővel történő kommunikáció hatásának lehetne betudni. Általában a családon belüli kitettség azt jelenti, hogy (a magyarul beszélő, nem magyar kötődést vállalók) az egyik szülővel, vagy legalább két nagyszülővel többnyire magyarul beszéltek (esetleg a két helyzet egyszerre érvényes).

Úgy tűnik, hogy a primer, vagyis a családon belüli nyelvi szocializáció az a tényező, amely leginkább magyarázza a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést felvállaló kategória magyar nyelvismeretét. A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű személyek fele magyar jellegű (homogám vagy vegyes-) házasságból származik, ám valamivel több mint kétharmada olyan családból, ahol egynél több családtaggal magyarul kommunikált. Természetesen ezekre a hatásokra ráerősíthettek még más környezeti tényezők is, de

feltehető, hogy ebben az esetben a magyar nyelv elsajátítása során a származási közeg a meghatározó tényező.

A családi kitettségén túl a környezeti hatások kiemelendők. A nem magyar kötődésű, de magyarul tudó népesség negyede esetében lehetett kiemelt szerepük (ennek a populációnak negyede nem számolt be semmilyen családon belüli magyar nyelvhasználatról). A környezeti hatások esetében kiemelendő az az etnikai differenciáltság. Amíg a romák esetében inkább olyan településeken érvényesül a környezeti hatás, ahol a magyarok jelentős többségben (60% fölött) vannak, a magukat románnak vallók esetében a környezeti hatások nagyobb mértékben érvényesültek azokon a településeken, ahol jelenleg a magyarok aránya 20–50% között van, és kiemelkedően magas Partiumban, az északnyugati határzónában.

A magyar nyelvet ismerő, de magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű népesség egy része magyar nyelvű oktatásban is részesült. Amint az az alábbi táblázatban (lásd 7. táblázat) is látható, a nem magyar nemzetiségi kötődésű személyek 41,4%-a valamilyen mértékű magyar nyelvű iskolai szocializációban részesült, kevéssel több, mint negyede a minden iskoláját magyar nyelven végezte.

7. táblázat. *Iskolai oktatás nyelve a magyar illetve magyartól eltérő nemzetiséggel azonosuló személyek körében*

<i>Iskolai oktatás nyelve*</i>	<i>Magyar nemzetiségi kötődés</i>	<i>Nem magyar nemzetiségi kötődés</i>
Kizárólag magyar	49,8	25,3
Vegyes (magyar nyelven is)	43,2	16,1
Kizárólag román	7,0	58,6

* Összevont változó. Figyelembe vettünk minden oktatási formát és szintet (beleértve az óvodát is), amelyet az illető látogatott. A kizárólag magyar, kizárólag román azt jelenti, hogy az alany minden általa elvégzett oktatási formát/szintet kizárólag azon a nyelven végzett el. A vegyes azt jelenti, hogy az alany által oktatási szinteknek legalább az egyikét úgy végezte el, hogy részben románul, részben magyarul (esetleg más nyelven), leggyakrabban azt, hogy legalább egy egész oktatási szintet (leggyakrabban az egyetemet vagy szakiskolát) kizárólag románul, másokat pedig magyarul végezte el.

Az iskolai nyelvi szocializációt illetően is nemzeti kötődés szerinti differenciált modellekről beszélhetünk, a magyar nyelven tanulás többnyire a magyar nyelvű cigány népességre jellemző. A román nemzetiségi kötődést felvállaló népességre csak kivételes esetben jellemző a magyar nyelvű oktatásba történő bekapcsolódás (és az is inkább az óvodai vagy elemi iskolai szintre). Tehát a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló, a magyar nyelvet ismerő népesség szintjén a magyar nyelvi szocializációnak három modellje különíthető el.

Az első (az elemzett népesség megközelítőleg felére jellemző) a *családi nyelvi szocializáció*, többnyire a vegyes házasságból származó, vagy jelenleg vegyes házasságban élő, a román nemzetiségi kategóriával azonosuló magyar származású egyénekre jellemző. Ezt a családi nyelvi szocializációt megerősítheti egy általánosabb közösségi, illetve nagyon kivételesen iskolai magyar nyelvi kitettség. Ezen a kategórián belül a magyar nyelvismeret eléggé széles skálán mozog.

A másik modell (a nem magyar kötődésű, de a magyar nyelvet ismerő népesség valamivel több mint negyede) többnyire a magát cigánynak/romának meghatározó népesség esetében érvényesül. Itt egyszerre *családi és közösségi nyelvi szocializáció* a jellemző, amelyet gyakran megerősít *magyar nyelvű (alapfokú) iskolázottság* is. Az esetek többségében ez a népesség kizárólag a magyar nyelvet ismeri, és azon (általában véve) problémamentesen tud kommunikálni.

A harmadik kategória (a nem magyar nemzetiségű, de magyarul beszélő népesség kb. ötöde) többnyire *környezeti kétnyelvűek*, zömében azokból a régiókból (inkább nagyvárosokból) kerülnek ki, amelyekben a magyarok és a románok aránya jelentős (legalább egyharmada egyik nyelvi közösség), közelít a paritáshoz. Ezen kategória magyar nyelvi készségei általában tekintve csekélyebbek, mint a más, a magyartól ugyancsak eltérő nemzeti kötődést felváltó kategóriákhoz tartozóké.

Nyelvi szocializáció és etnokulturális reprodukció az etnikailag vegyes családból származók esetében

Abból kiindulva, hogy az etnokulturális reprodukció, és ezen belül is a nyelvi szocializáció kiemelt színtere a család, vizsgáljuk meg, hogy az etnikailag vegyes családokon belül milyen mértékű volt a kulturális reprodukció.⁶ Egy ilyen elemzés azért is fontos, mivel egy fontos viszonyítási alapot adottnak tekinthetünk. Az utóbbi két (1992-es és 2002-es) népszámlálás közölt adatai alapján kiszámítható, milyen mértékű a vegyes családokon belüli kategoriális reprodukció. Vagyis, hogy a magyar jellegű vegyes családokban (ahol az egyik fél magyar) milyen mértékben jegyzik a gyerekeket a magyar, illetve a másik fél nemzetiségi hovatartozására.

A két legutóbbi népszámlálás eredményei egybehangzóak: a magyar jellegű vegyes házasságokban a gyerekek hozzávetőleg 30%-ban a magyar fél, 70%-ban pedig a másik fél (zömében román) nemzeti kötődésére jegyzik be⁷ (INS 2005; Varga E. 1998). Tekintettel arra, hogy ez a megoszlás az utóbbi két népszámlálás viszonylatában stabilnak mutatkozott, feltételezzük, hogy a vizsgált 18–45 éves korosztályokra is ez, a 3 a 7-hez arány a jellemző. Vagyis feltehető, hogy a magyar jellegű vegyes házasságból származók (hozzávetőleg) 30%-a azonosul formálisan a magyar, és 70%-a más (többnyire román) nemzetiségi kategóriával.

Ideális esetben a vegyes házasságból származók kétnyelvűek, a családon belül a gyerekek elsajátíthatják mind a két nyelvet, vagyis függetlenül a kategoriális azonosulástól, a magyar jellegű vegyes házasságból származók mind belekerülhettek a mintánkba. Ez azt jelentené, hogy a mintába belekerült etnikailag vegyes párkapcsolatból származó válaszadók 3 a 7 arányban fogják magukat magyarnak, illetve magyartól eltérő nemzetiségűnek tekinteni magukat.

⁶ Ezt ideálisan akkor tudnánk megtenni, ha teljes körű népességen és nem a magyar nyelv ismerete alapján megrostált populáción kérdeznénk le a kérdőívet.

⁷ Romániában a szülők deklarálják a velük együtt élő kiskorú gyerekeik nemzetiségi hovatartozását, és mindenki csak egy nemzetiségi kötődéssel azonosulhat.

Am az is feltételezhető, hogy a nem magyar nemzeti kategóriával azonosuló exogám páros leszarmazott kisebb eséllyel tanul meg magyarul, mint a magyar kategóriával azonosuló. Vagyis amennyiben a magyar jellegű etnokulturális reprodukció megtörténik a formális kategoriális identifikáció szintjén, akkor inkább valószínűsíthető, hogy megtörténik az kulturális gyakorlatok (nyelvi készségek) szintjén is. Amennyiben a nemzetiségileg vegyes párkapcsolatból származó személy a magyartól eltérő etnikai kötődéssel azonosul, kisebb a valószínűsége a magyar nyelvi készségek kialakulásának. Vagyis tekintettel arra, hogy a magyar nyelv ismerete volt a mintába belekerülés előfeltétele, feltehető, hogy a mintánkba nagyobb arányban került be magyar kötődést vállaló vegyes származású személy. Az ideális eset (3:7 arány) és a mintába belekerült vegyes házasságból származó személyek etnikai kötődésének a megoszlása közti különbség tulajdonképpen azt jelzi, hogy milyen mértékben nem termelődnek ki magyar nyelvi (kulturális) készségek a magyar jellegű vegyes házasságból származó, nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség szintjén.

A mintába belekerülő személyek 8%-a (198 személy) származott magyar jellegű vegyes házasságból. A magyar jellegű exogám frigyből származók 50,5%-a vállalt magyar kötődést, 49,5% magyartól eltérő etnikai kötődéssel azonosul (7,6% nem tudta besorolni magát)⁸. Amennyiben a magyar jellegű vegyes házasságból származó személyek (vállalt etnikai kötődésüktől függetlenül) mind ismerték volna a magyar nyelvet, a magyar kötődést vállalók arányának jóval alacsonyabbnak, mindösszesen 30% körül kellett volna lennie.

Az adatok alapján feltételezhető, hogy a magyar jellegű vegyes házasságból származó személyek körében legkevesebb 20% körüli lehet azok aránya, akik sem formális etnikai, sem kulturális (nyelvi) szinten nem kapcsolódnak a magyarsághoz (pontosabban nyelvi készségeik nem érik el az önálló használói/középfokú szintet. Ezt a számítást csak egy tényező zavarja, mégpedig a magyar jellegű vegyes házasságból származó, formálisan a magyar etnikai kötődést vállaló, de magyarul nem tudó (csak a pusztán formális kategoriális azonosulást vállaló) személyek részaránya vegyes házasságokon belül. Ez a korábbi mérések és adatfelvételek alapján becsülve⁹ a magyar jellegű vegyes házasságokból származó, a magyar kötődést formálisan vállalók hozzávetőleg 3,5–5% között lehet.

Vagyis a magyar jellegű vegyes házasságból származók esetében maximum 25% azok aránya, akik (függetlenül attól, hogy nemzeti kötődést vállalnak), nem tudnak megfelelő szinten teljesíteni magyar nyelven). Azok esetében, akik magyar jellegű vegyes házasságból származnak, de nem magyar nemzetiségi kötődést vállalnak, az arány értelemszerűen nagyobb: 20% körüli lehet.

⁸ Mivel többnyire fiatalokról volt szó, feltehető, hogy a „nem tudom” válasz arra vonatkozott, hogy az utolsó népszámláláskor szüleik eltartásában levő kiskorúak voltak, és a nemzetiségi hovatartozásukat a szüleik adták meg, és egyszerűen nem tudják, hogy a két lehetséges etnikai kötődésből melyiket választották.

⁹ Az 1100 fős formális etnikai kötődés vállalása alapján felépített magyar minták esetében viszonylag kis esetszámmal kerültek be vegyes házasságból származók. Így a kvantitatív elemzések helyett csak nagyon óvatos becslésekre alapozhatunk.

A magyarul beszélő népesség kétnyelvűsége

Kétnyelvűség és etnolingvisztikai reprodukció

A társadalmi többnyelvűség sajátos nyelvi alkalmazkodási folyamatokat feltételez. Az ilyen társadalmakon belül az adott csoportok többnyelvűsége a társadalom integráltságának egyik dimenziójaként jelenik meg. Vagyis ahhoz, hogy többnyelvű társadalmak működni tudjanak, bizonyos csoportok valamilyen mértékben mindkét nyelvben jártasságot kell, hogy kifejlesszenek. Kérdés, hogy mely csoportok esetében, milyen mértékben és milyen jellegű tanulási folyamat eredményeként történik ez meg. A tipikus nemzetállami és általában többségi retorika az integráció kulturális, szűkebben vett nyelvi terheit szokványosan a kisebbségekre hárítja, vagyis a többnyelvű társadalmak integráltságában általában a kisebbségektől várják el, hogy megfelelően gazdagítsák a nyelvi eszköztárukat, és kétnyelvűekké váljanak (Horváth 2008a; Kontra–Szilágyi 2002; Skutnabb–Kangas 2000).

A kisebbségek nyelvi készségeinek, nyelvi viselkedésének leíró elemzése két általánosabb jellegű (explicit vagy implicit) kutatási érdek, paradigma mentén történhet (vö. Clyne 1998). Az első, a *kontaktus paradigma*, amely a többnyelvű közegben kialakuló kontaktusok során megnyilvánuló interakcionális szabályszerűségeket (nyelvválasztás, nyelvváltás, nyelvkeverés stb.), illetve a huzamos nyelvi kontaktusoknak a nyelvi attitűdökre és a nyelv állapotára gyakorolt hatásait elemzi. A kontaktus paradigma alapvető kutatási érdeklődését, Joshua Fishman egy (ma már klasszikus) tanulmányának a címével is illusztrálhatjuk: *Ki beszél, milyen nyelven, kinek és a mikor/milyen szituációban?* ([1965]2000). A szerző abból indul ki, hogy a többnyelvű társadalmakon belül a kódhasználat (kódválasztás, kódváltás, kódkeverés) nem véletlenszerűen és nem kizárólag az egyének nyelvi erőforrásainak a függvényében történik. Alapvető kutatási érdek beazonosítani azt, hogy milyen helyzetek, témák, személyek viszonylatában módosul a nyelvhasználat, milyen jelentést tulajdonítanak a kódhasználat sajátosságainak maguk az alanyok, és, hogy milyen állandósult diszpozíciók, habitusok, nyelvhasználói attitűdök kapcsolódnak a kódhasználat, általában a többnyelvűség különböző vonzataihoz.

A második a *nyelvváltás paradigma*, amelyen belül a kutatók a többnyelvű társadalmakon belül a nyelvek együttélése folyamán kialakult tartós kódhasználati mintákat (azaz a nyelvek funkcionális megoszlását a különböző nyelvhasználati helyzetek között), és ezen folyamatok okán bekövetkező nyelvi erőviszonyok dinamikáját, a dominanciaváltási (az elsőnek megtanult nyelv visszaszorulása a másodnyelv javára) esetleg nyelvváltási¹⁰ folyamatokat elemzik. Tehát az elemzés a többnyelvű társadalmakon belül a nyelvek funkcionális allokációjára összpontosít. Kutatási célunk annak meghatározása, hogy milyen mértékben állandósult az a gyakorlat, hogy egy adott funkcióhoz (kommunikációs helyzethez) rendszerint egy adott

¹⁰ Az eredetileg „A” anyanyelven (esetleg „AB” kétnyelvűen) szocializált egyén „B”.

nyelv rendelődik. Illetve azt, hogy ezen állandósuló funkcionális allokációk kontextusában milyen mértékben kerül előtérbe vagy szorul háttérbe a kisebbségek által használt nyelv. Gyakori, hogy a kisebbségi nyelv használata visszaszorul a magánéleti szférára, és a mindennapi kommunikáció meghatározó nyelve már nem az elsőnek megtanult (anya-)nyelv lesz, hanem a másodikként elsajátított nyelv (Gal 1991). A következő lépés az elsőként elsajátított nyelv használatának a fokozott visszaszorulását jelentheti, mindaddig amíg a második nyelv teljes mértékben ki nem szorítja, vagyis be nem következik a teljes nyelvváltás.

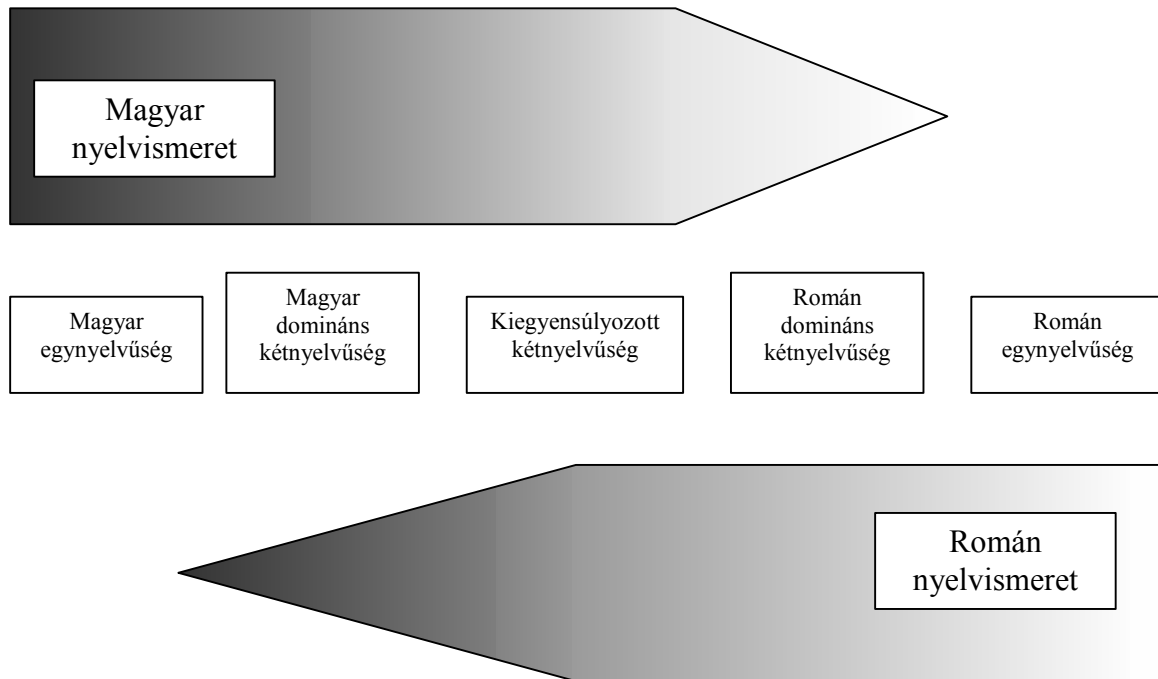
A dominanciaváltás kérdésköre elemezhető a nyelvi készségek (kétnyelvűségi helyzetben, melyik nyelvet ismeri jobban), illetve a nyelvi gyakorlatok szempontjából (melyik nyelvet használja dominánsan). Amennyiben a magyar-román kétnyelvűség esetében a magyar nyelv akár a nyelvi készségek, akár a nyelvi gyakorlatok (esetleg mindkettő) terén háttérbe szorult, akkor az egyéni illetve az inter-generációs etnokulturális (egyszer a nyelvi, aztán a kategoriális) reprodukció bizonyos mértékű kockázatoknak van kitéve.

Kétnyelvű készségek és nyelvi erőviszonyok

A többnyelvű társadalom valóságnak kontextusában a romániai nyelvpolitikák, pontosabban elsajátítás-politikák egyik célkitűzése a kisebbségi kétnyelvűség kialakítása. Ez azt jelenti, hogy az anyanyelvű oktatásban részesülő kisebbségek számára az alapoktatás folyamán (egészen az érettségi szintjéig) kötelező a román nyelv tanulása. Mi több, a viszonylag jelentős óraszámban tanult román nyelv és irodalom tantárgy mellett a tanulmányozott korosztályok (18–45 évesek) a formális oktatás során más intézményes román nyelvi hatásnak is ki voltak téve (történelem és földrajz tantárgyak román nyelvű oktatása). Vagyis elvben a magyar nyelvű alapkutatásban bizonyos szintű román nyelvismeretet, alapszintű kétnyelvűséget kellene biztosítani. Ám tény, hogy bármennyire is támogatott és megerősített egy ilyen jellegű elsajátítás, politikai célkitűzés, ez nem föltétlenül hatékony, a magyar népesség egy része nem, vagy csak nagyon elemi szinten sajátítja el a román nyelvet (Horváth 2008c).

Mindenekelőtt tehát azt vizsgáljuk meg, milyen mértékben egy vagy kétnyelvű a magyar népesség, majd azt, hogy a két nyelvet ismerő, használó népesség esetében milyen a két nyelv ismeretének egymáshoz viszonyított egyensúlya, milyen mértékű aszimmetriák jellemzik ezt a viszonyt. A kétnyelvűségi mintázatok értelmezésében segíthet az alábbi heurisztikus modell.

1. ábra. Kétnyelvűségi mintázatok – heurisztikus modell

A romániai magyarok esetében tipikusan az történik, hogy az egyének megtanulják alapnyelvként a magyart, és hozzátanulhatják (vagy sem) a román. Ha a másodnyelv ismeretét alapvetően egy kontinuum mentén értelmezzük, akkor az történik, hogy a magyar alapnyelvűsége különböző mértékben dupláz rá a román másodnyelvűség egészen addig, amíg mindkét nyelvet alapnyelvi szinten ismeri, beszél az egyén (amibilingvizmus, kiegyensúlyozott kétnyelvűség). De a többnyelvű egyén esetében a nyelvi erőforrások többféleképpen szerveződhetnek meg (Lambert 1974): a másodnyelv elsajátítása, használata növelheti az egyének kommunikációs opcióit (hozzáadó kétnyelvűség) vagy visszaszoríthatja, elsorvaszthatja az első/anyanyelvi készségeket (felcserélő kétnyelvűség). Tehát a másodnyelv tanulása/használata fokozatosan visszaszoríthatja az első nyelvi készségeket (dominanciaváltás), és az alapnyelvvé a román válik. Természetesen a különböző kétnyelvűségi mintázatok kialakulhatnak másképpen is, például a román az első nyelv, és ehhez adódik a magyar, illetve szimultán elsajátítás nyomán, majd az azt követő párhuzamos vagy aszimmetrikus nyelvi fejlődés eredményezhet bármely, fentebb modellezett, kétnyelvűségi mintázatot.

Kétnyelvűség mintázat és a nyelvi dominancia

A felmérés során a verbális kommunikációs, receptív (milyen mértékben *érti*, amikor hozzá beszélnek), és produktív (milyen hatékonyan tud *szóban kommunikálni*) nyelvi készségekre kérdeztünk rá. Kommunikatív teljesítményeik felmérésében az alanyok önértékelésére tá-

maszkodtunk. A magyar nyelvismeretre vonatkozó adatokat már korábban bemutattuk (vö.: 3. táblázat).

8. táblázat. Milyen kijelentés érvényes az Ön esetében a román nyelv ismeretét illetően?

Nyelvismeret szintje	Magyarul (is) beszélők**	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	%		
Anyanyelvi szinten beszélek*	12,1	7,6	41,0
Tökéletesen beszélek	20,3	20,2	20,6
Nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	33,4	36,8	11,2
Nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom érteni magam	21,3	22,7	12,3
Nagyjából értek és nehézségekkel meg tudom érteni magam	8,1	8,4	6,0
Alig pár szót tudok	4,0	3,5	6,8
Egy szót sem ismerek	1,0	0,8	2,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Összesen (N)	2483	2150	333

* Az „anyanyelvi szinten” és a „tökéletesen beszélek” skála fokozatok között a különbség nem annyira a nyelvi készségek, hanem sokkal inkább a nyelvvel történő érzelmi azonosulás és problémamentes kommunikációs készségek vonatkozásában értelmezendő.

** A teljes minta.

Amint a fenti 8. táblázatban is látható, a 20–45 éves magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség majdnem kétharmada (64,6%) úgy véli, hogy nagyon jól beszél, valamivel több, mint egynegyede (27,8%) pedig úgy ítéli meg, hogy elboldogul a román nyelv használatával. A népesség 8%-ának csak receptív képségei vannak (kifejezési nehézségekkel küzd), és 4–5% talán az alapfokú használó szintjét sem éri el. A nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló népességen belül értelemszerűen nagyobb azok aránya, akik nagyon jól tudnak románul kommunikálni (72,8%). De valamivel nagyobb azok aránya is, akik nem, vagy csak jelentős nehézségekkel tudnak románul kommunikálni (15% a 13%-hoz viszonyítva). A kommunikációs nehézségekről beszámolók zöme a cigány kötődést vállalta. Általában véve a cigány kötődést vállaló, vagy a kérdezőbiztosok által romaként beazonosított népesség mintegy 40%-ra jellemző, hogy nem, vagy csak nagyon kis mértékben képes a román nyelv használatára.

Mivel a minta kialakítása során használt szelekciós ismérv a magyar nyelv megfelelő ismerete volt, azok a kategóriák, amelyek, habár magyar nemzetiségi kötődést vállalják, de nehézséggel beszélnek magyarul, egyszerűen kimaradtak a mintából. Így természetesen a két-nyelvűség tipológiánk sem lesz teljesen szimmetrikus, hisz a román nyelv esetében regisztráltuk az alapfokú (vagy az egyáltalán nem létező) nyelvi készségeket, a magyar esetében pedig nem. Ezen aszimmetriát felvállalva nézzük meg az elemzés során (klaszter analízis segítségével kialakított) két-nyelvűség-tipológiát!

A két-nyelvűség alakzatok azt tükrözik, hogy az alanyok milyen mértékben képesek teljesíteni a két vizsgált nyelven, egymáshoz viszonyítottan hogyan rendeződnek el a nyelvi erőforrások (melyik a dominánsnak tekintett, melyiken tudnak kevésbé teljesíteni). Az első

kategória az egynyelvűeké (nem rendelkeznek román nyelvi készségekkel), a másodikba azok kerültek, akik magyarul megfelelően, románul közepesen teljesítenek. A harmadik kategóriába a mind a magyar, mind a román nyelven egyformán jól teljesítők kerültek (kiegyensúlyozott kétnyelvűek vagy ambilingvisek). A negyedik kategóriába a román nyelven jól, magyarul kisebb vagy nagyobb nehézségekkel beszélő személyek kerültek (azok, akik úgy értékelik, hogy jól, de idegenszerűen beszélnek a magyart, és azok is, akik nehézséggel). És végezetül az ötödik, az interlingvizmus (szemilingvizmus) kategóriába azok kerültek, akik mind a magyar, mind a román nyelvi teljesítményük szintjén valamilyen hiányosságot éreztek, tehát mindkét nyelven problematikusnak, bizonyos vonatkozásokban hiányosnak ítélik a nyelvi teljesítményüket (Edwards 2004; Johnson 1991:10).

9. táblázat. *Kétnyelvűség alakzatok a romániai magyarul (is) beszélő 20–45 éves populáció szintjén*

<i>Kétnyelvűség formája</i>	<i>Magyarul (is) beszélők</i>	<i>Magyar nemzetiségűek</i>	<i>Nem magyar nemzetiségűek</i>
	%		
Magyar egynyelvűség ¹¹	12,2	11,9	14,0
Domináns magyar – középfokon román	51,5	57,3	14,6
Ambilingvizmus	24,2	23,8	23,1
Domináns román – középfokon magyar	7,5	3,8	33,4
Interlingvizmus (szemilingvizmus)	4,7	3,2	14,9

Amint az a fentebbi táblázatból kitűnik, a 18–45 év közötti magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség 93%-ban úgy gondolja, hogy nincsenek nehézségei, teljes természetességgel és problémamentesen használja a magyar nyelvet. A magyar nemzeti kötődést vállaló személyek hozzávetőleg 7%-a számolt be arról, hogy magyarul (és esetleg a románul sem) nem tud kielégítően kommunikálni, vagyis nyelvismereti szempontból a magyart nem tekinti domináns nyelvnek, legalábbis idegenszerűen beszél ezt a nyelvet. Ha a magyar nyelv alapnyelvi használatát valamiféle etnokulturális normaként tekintjük, akkor az anyanyelvi szint és a tökéletesnek tartott nyelvhasználat jelentheti az anyanyelv dominanciáját. Az idegenszerű beszédmód tudatosítása már problematikus helyzetet jelenthet, más jellegű, nyelvileg hátrányos helyzet indikátora is lehet.¹² Ez azt is jelentheti, hogy a nyelvi teljesítménye alapján esetleg kételyek merülnek fel a magyar kategóriához való tartozás kapcsán. Ebből kiindulva a magyar nemzetiségűek kb. 7%-a vallott olyan nyelvi helyzetről, amelyben a magyar nyelv nem domináns. A magyar nemzetiségi kategórián belül ez az arány ennél nagyobb lehet, hisz a mintánkba eleve csak azok kerültek be, akik elfogadható szinten tudtak magyarul, így kimaradhattak azok, akik habár a magyar nemzeti kötődést vállalják, nyelvi teljesítményük alapján nem tekinthetők magyar nyelvűeknek. A 18–45 év közötti, romániai magyar nemzeti kötődést

¹¹ Csak a magyar és a román nyelv vonatkozásában kérdeztünk rá a nyelvismeretre, de kivételesnek mondható egy esetleges harmadik nyelvnek az ismerete.

¹² Megelőző tanulmányaimban azt, hogy valaki jól teljesít, de idegenszerűnek érzi az akcentusát, még mesterfokú magyar tudáshoz, értelemszerűen a magyar dominanciájához soroltam be (Horváth 2005, 2008a)

vállaló népszerűség megközelítőleg negyedére (23,8%) jellemző, hogy nyelvi erőforrásait tekintve önmagukat ambilingvisnek értékelik, vagyis úgy vélték, hogy mind a román, mind magyart egyformán jól, teljes természetességgel képesek használni.

Ezen utóbbi kategória nyelvi helyzetének az értékelése kapcsán merül fel egy módszertani aggály. A nyelvi készségek és nyelvi viselkedés értékelése során, habár gyakran használják az önértékelés módszerét (magát a beszélőt kéri meg, hogy a nyelvi készségeiről vagy viselkedésének a sajátosságairól referáljon), általában módszertani fenntartásokkal teszik azt. Egyrészt megalapozott kételyek merülnek fel az alanyok metalingvisztikai tudatossága kapcsán: milyen mértékben vannak tényleg tudatában a nyelvi viselkedésük sajátosságainak? Másrészt nem zárható ki, hogy az alanyok az önértékelés során a tényleges nyelvi viselkedés helyett különböző nyelvi ideológiák által kívánatosnak tartott nyelvi viselkedési formáról vallanak (de Vries 1985; Edwards 1994; Milroy–Gordon 2003). Vagyis nem feltételezhető-e a román nyelvi dominancia az ambilingvis kategória egy szegmense esetében, hisz valószínűsíthető a magyar nyelvi készségek eltúlzása, mivel az általánosan elfogadott etnolingvisztikai normatíva szerint a magyar etnikai kötődésű személyek magyar nyelvi teljesítményének kifogástalannak kell lennie.

Másrészt a *kérdezőbiztosok is* értékelték az megkérdezettek nyelvi teljesítményét. Az ambilingvis kategóriába sorolt személyek esetében (összehasonlítva a domináns magyar közép fokú román mintával) nagyobb azok aránya, akiknek a magyar nyelvi (megértési és kifejezési) készségeit valamilyen mértékben problematikusnak találták a kérdezőbiztosok. Tehát feltehető, hogy a 7%-nál valamivel nagyobb azon magyar kötődést vállalók aránya, akiknél a magyar nyelv nem domináns. A valóságos arány valahol 7–10% között lehet. Habár ez utóbbi (a kérdezőbiztosok becslésén alapuló nyelvi teljesítmény) érték is megkérdőjelezhető, hisz kérdéses, hogy milyen mértékben tudható be a kérdezőbiztosok negatív értékelése egyértelmű nyelvi, és milyen mértékben más jellegű (kommunikációs szituációhoz vagy a lekérdezés sajátos nyelvi regiszterével kapcsolatos) korlátoknak.

A magyartól eltérő nemzetiségi kötődést felvállaló kategórián belül a megkérdezettek 51%-ára jellemző a magyar nyelv valamilyen szintű dominanciája (14%-uk egynyelvű). A magyartól eltérő nemzetiségű kötődést vállaló népszerűség jelentős arányban van jelen két partikuláris kategórián belül is: a magyar egynyelvű és az interlingvizmus kategória. Mindkét helyzet (és kiemelten a magyar egynyelvűség) inkább a cigány kötődést vállalókra jellemző. Igaz, a klasszikusan értelmezett interlingvizmus vagy félnyelvűség (folyamatosan „két nyelv között létezés” kontextusában valamilyen okból egyiken sem teljesebben ki a nyelvi fejlődés) nem állítható egyértelműen, ugyanis a vizsgálat során (mindenekelőtt terjedelmi okokból) nem kérdeztünk rá az egyének teljes nyelvi erőforrásaira. Tehát nem tudjuk kizárni, hogy az interlingvizmus kategóriába sorolt roma azonosságtudatú egyének egy része háromnyelvű, és nem románul vagy magyarul, hanem valamilyen cigány nyelvjárásban tudnak leginkább kommunikálni.

Ha a származási család jellege¹³ szerint vizsgáljuk a kétnyelvűséget, akkor ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a származás ismervét tekintve a minta nem léphet fel egy átfogó reprezentativitás igényével, hisz csak azok a magyar jellegű, homogám vagy vegyes családból származó személyek kerültek bele, akik társalgási szinten bírták a magyart. Mindezek mellett néhány érdekes következtetés így is adódik.

10. táblázat. Származási család jellege (csak szülők) és a jellemző kétnyelvűségi alakzat

	Magyar homogám	Magyar jellegű vegyes	Román homogám	Más jellegű	Össze- sen
	%				
Magyar egynyelvűség	12,7	6,1		36,0	12,2
Magyar domináns-román középfok	57,9	32,1	3,0	23,3	51,5
Ambilingvizmus	23,2	32,1	20,9	15,1	24,2
Román domináns (magyar középfok)	2,9	22,3	65,7	5,8	7,5
Interlingvizmus	3,3	7,3	10,4	19,8	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy a homogám magyar családi környezetben belül is regisztrálható dominanciaváltás, vagyis a nyelvi környezetnek vagy más tényezőknek betudhatóan az alanyok a magyar nyelvhasználat különböző mértékű nehézségeiről számolnak be (6,2%). A magyar jellegű vegyes házasságból származók esetében ez az arány megközelíti a 30%-ot (29,6%). Összesítve, a magyar jellegű (mindkét, vagy csak egyik szülő magyar) családból származó 18–45 éves, magyarul beszélő felnőttek 9,2%-a számolt be olyan nyelvi helyzetről, amelyben a magyart nem érzi a domináns nyelvnek (használata nem problémamentes), a magyar nemzetiségű népesség esetében ez az arány 7% körül van (lásd 9. táblázat)¹⁴. A román nyelvi dominancia valamivel gyakrabban fordul elő a nőknél, mint a férfiaknál, és természetesen függ a nyelvi környezettől, például azokon a településeken, ahol a magyar anyanyelvűek aránya 20% alatt van, a magyar nemzeti kötődéssel azonosuló személyek 16,4%-a állítja, hogy nehézségei vannak a magyar nyelv használatában.

És – amint az az alábbi táblázatban is látható – látványos (és szignifikáns) az összefüggés a kétnyelvűségi alakzat (a román vagy magyar nyelvi dominanciája) és a beiskolázás nyelve között.

¹³ Amikor a származási családmutatót alakítottuk ki, csak a szülők nemzetiségét tekintettük. Alternatív módon figyelembe vettük a nagyszülők származását is, és a jelenleg alakított család jellegét, de a családi környezetmutató nem gazdagodott sok esetszámmal, ugyanis a nagyszülők szintjén tapasztalható heterogámia nagymértékben valószínűsítette a származási család szintjén megnyilvánuló homogámiát, és ez utóbbi nagymértékben valószínűsítette az alanyok párválasztásának jellegét. A vegyes családból származás nagy mértékben valószínűsítette az etnikai exogámiát.

¹⁴ Csak a szignifikáns különbségek esetében említjük meg a változókat!

11. táblázat. Nemzeti önbesorolás, kétnyelvűség alakzatok, az elvégzett iskolák oktatási nyelvének a függvényében

A nemzetiségi hovatartozás és a kétnyelvűség típusai (egyszerűsített változat)		Milyen nyelven végezte az iskoláit			Összesen
		csak magyar	vegyes	csak román	
Önbesorolás	Kétnyelvűség alakzat				
Magyar nemzeti kötődés	Magyar dominancia (vagy ambilingvizmus)	96,2	93,4	70,9	93,2
	Román dominancia (vagy interlingvizmus)	3,8	6,6	29,1	6,8
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0
Nem magyar nemzeti kötődés	Magyar dominancia (vagy ambilingvizmus)	72,6	69,6	35,5	50,3
	Román dominancia (vagy interlingvizmus)	27,4	30,4	64,5	49,7
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0

A dominanciaváltás nagyobb valószínűséggel fordul elő azokban az esetekben, amelyekben az oktatás nyelve csak román volt (tehát függetlenül az iskolázottság szintjétől valaki kizárólag ezen a nyelven tanult). A magát magyarnak valló népesség 7%-a járt kizárólag román tantervű iskolába, és ezeknek majdnem egyharmadára (29,1%) jellemző az, hogy jobban ismeri a románt a magyar nyelvénél. Ami kiemelendő az talán az, hogy a vegyes román-magyar tanítási nyelveken szocializált populáció esetében a nagymértékű román (kivételes magyar) illetve korai román nyelvű (gimnázium vagy akár az elemi szintjén) oktatásra történő váltás valószínűsíti a román nyelv dominanciáját. Minél későbbi stádiumban következik be a kizárólag román nyelvű oktatás (liceum és főleg egyetem), annál kisebb annak a valószínűsége, hogy olyan kétnyelvűségről vallanak az alanyok, amely esetében a magyar nyelv háttérbe szorul.

Nyelvhasználat és nyelvi dominancia

A nyelvcsere, vagy a dominanciaváltás egyik meghatározó kísérőjelensége, hogy az első nyelv, alapnyelv fokozatosan visszaszorul a privátszférába, a családi viszonyok színterére, olyan jelenség, ami az idősebbtől a fiatalabb generációk fele haladva egyre fokozottabban jelentkezik (vö. Gal 1991!). Vizsgáljuk meg, hogy ez mekkora populációt érint, mégpedig úgy, hogy egyszer megvizsgáljuk az otthoni nyelvhasználatot, majd az intergenerációs kommunikációra jellemző kódválasztási mintázatokat.

12. táblázat. Milyen nyelvet használ otthon?

Nyelvhasználat típusa	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	%	
Csak magyar	89,7	41,2
Nagyrészt magyar	2,5	6,0
Fele-fele	4,9	26,8
Nagyrészt román	1,5	8,3
Csak román	1,4	17,7
Összesen (N)	2153	315
Nyelvhasználati skálaátlag	1,22	2,55

A szűk privátszféra esetében a magyar egyértelműen domináns a magyar nemzetiségű népesség 92%-ban, és a fennmaradó majdnem 8% esetében meghatározó mértékben (esetleg kizárólagosan) jelen van a román nyelv. Vagyis kb. ekkora az a populáció, amely esetében a privátszférán belül bekövetkezett (vagy közeli állapotok jellemzőek) a dominanciaváltás. Erős összefüggés van az alanyok által tapasztalt román nyelvi dominancia és az otthoni nyelvhasználat között: a román nyelvi dominanciáról beszámoló magyar nemzeti kötődésűek majdnem fele (45,3%) számolt be arról, hogy a román nyelvet otthon legalább olyan gyakran (és egyes esetekben teljesen domináns módon) használja, mint a magyart. Vagyis a magyar kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 3,5–4%-a esetében nemcsak a román nyelvi dominancia tudatosult, hanem a privátszférán belül is már dominál a román nyelvhasználat. A mintába belekerülő magyarul beszélő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló populáció esetében, a népesség 38,8%-a esetében konstatálható ennek az ellenkezője, vagyis a magyar nyelv számukra a domináns nyelv, és a szűk magánszférában belül csak nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem használják a román nyelvet.

Továbbhaladva az elemzéssel, vizsgáljuk meg a *generációk közötti* nyelvhasználati mintázatok alakulását! Ez kiemelt fontosságú, hisz a családon belüli korai nyelvi szocializációnak, a családtagok közötti kommunikáció nyelvének mind a nyelvi fejlődés, mind az adott nyelvhez való viszonyulás szempontjából is meghatározó szerepe van. A korai, családi kétnyelvűség ideális esetben eredményez felnőttkori kiegyensúlyozott bilingvizmust, ami nem minden esetben, hanem csak meghatározott személyes és társadalmi kontextusban következik be (Navrasics 2000). A serdülő- és fiatalkori nyelvi fejlődés során a korai kétnyelvű személyek eltérő mértékű motivációt és tágabb környezeti megerősítést tapasztalnak a két ismert nyelv használatának (státusának és társadalmi funkcióinak) viszonylatában. Így nem megy egyáltalán kivételszámba az, hogy az egyik nyelv dominánssá válik, míg a másik fokozatosan háttérbe szorul (Grosjean 2008:20). Vagyis a korai családi, családon belül kétnyelvűség esetében az egyének nyelvi fejlődési perspektívái az egynyelvűeknél kiterjedtebbek. A korai, családi kétnyelvű egyén továbbfejlesztheti a bilingvis készségeit, vagy „visszafejlesztheti” magát egynyelvű egyénné. Vagyis megvan az esélye mind a felnőttkori bilingvizmusnak, mind egyfajta ad hoc „nyelvváltásnak” az A vagy a B nyelvre. Az eredetileg csak egy nyelven szocializált egyén számára sokkal körülményesebb ez a folyamat, hisz a korai (családon belül-

li) nyelvi jelenlét hiányában nehezebb egy másodnyelvet elsajátítani, és anyanyelvi (alapnyelvi) szinten teljesíteni azon a nyelven, vagyis a nyelvi fejlődés sajátosságai azok, amelyek a nyelvváltás valószínűségét csökkentik.

A családi egy vagy többnyelvűség és a nyelvváltás közötti összefüggések nemcsak a nyelvi fejlődés kapcsán nyilvánulnak meg, hanem fontos szerepet játszanak abban, ahogyan a személyek kulturálisan és pszichológiailag felvállalhatják a nyelvváltás és a kategoriális etnikai azonosulás folyamatát. Kulturálisan és az etno-lingvisztikai identitásra felvállalása kapcsán érvényesülő társadalmi normákat figyelembe véve sokkal könnyebb egy adott nyelvi (tágabban etno-lingvisztikai) identitást felvállalni, amennyiben létezik családon belüli kontaktus egy adott nyelvvel, fennáll valamiféle leszármazási kötődés az adott nyelvet beszélő személyekkel. Tehát mind a nyelvi fejlődés, mind az adott nyelvi identitás (kulturális és érzelmi azonosulás) felvállalása szempontjából más helyzetben vannak azok, akik családon belüli „szignifikáns másokkal” románul is kommunikálnak, mind azok, akik családon belül csak a magyart használják.

Még mielőtt az adatok bemutatására térnénk át, fontos egy módszertani problémát tisztázni. Az eredmények alapján nem arra következtethetünk, hogy az utóbbi két-két és fél évtizedben, a családon belüli nyelvhasználatban milyen eltérések következtek be. Ugyanis a felnőttek generációjára jellemző nyelvhasználati mintát a jelenben rekonstruáltuk, és nem ezelőtt huszonnégy-huszonhárom évvel. Hasonló mintán, hasonló módszertannal regisztrált adatokat hasonlítottunk össze. Vagyis nem tudjuk, hogy a jelenlegi felnőtt generációnak a szülei miként nyilatkoztak volna az akkor még fiatalabb generációk kódhasználati szokásairól. Márpedig csak egy ilyen összehasonlítás lehetne egyértelműen kijelenteni, hogy a generációs váltás a kódhasználati minták adott mértékű változását is jelentette volna. És a fenntartások nemcsak módszertani vaskalaposságról szólnak, hanem egy nagyon is életszerű és valószínűsíthető feltevésre alapozottak. Tovább folytatva a hipotetikus felmérés gondolatát: valószínű, hogy azon gyerekek egy része, akiről az akkori szülők azt állítják, hogy a családon belüli kommunikáció során inkább a román a nyelvet, mint a magyart használják, felnőttként már nem bírja olyan mértékben a magyar nyelvet, aminek köszönhetően belekerült volna a mintánkba. Vagyis a mintavétel jellegzetessége okán (az alanyok a magyar nyelvi készségek alapján kerültek be a vizsgálatba) a felnőtt generációk kódhasználati mintájának rekonstrukciója, a magyar nyelv családon belüli használatának a ténylegesnél valamivel nagyobb dominanciáját tükrözi, mint amilyen az akkor valójában lehetett. Ám ha ilyen intergenerációs összehasonlítást nem is eszközölhetünk, ezen adatok alapján egy-két következtetés mégis megfogalmazható. Az mondható el, hogy azon felnőtt korú személyek esetében, akiknél vagy egy bizonyos mértékű magyar nyelvi készség, vagy ez és a magyar identitással való azonosulás kitermelődött, milyen irányba alakult ez a generációkon keresztül, sikerült-e megőrizni a mai felnőttekre jellemző, családon belüli kommunikációs mintázatokat. Ha nem, akkor ezek a tendenciák milyen irányban alakultak? És, amint azt fentebb bemutattuk, a családon belüli román nyelv-

használat elősegítheti a kiegyensúlyozott kétnyelvűséget, de kockázatot jelenthet egy adott etnolingvisztikai identitás reprodukciójára is.

Összesen négy generáció közötti, családon belüli kommunikáció sajátosságaira kérdeztünk rá, az egyszerűség kedvéért csak az elemzési logikának megfelelő adatokat foglaljuk össze két táblázatban:

- I – felnőttek nagyszülőkkel
- II – felnőttek a saját szülőkkel
- III. – gyerekek nagyszülőkkel
- IV. – gyerekek a szüleikkel

13. táblázat. A családon belüli kommunikáció során a román nyelvet jelentősebb* mértékben használók aránya (%) a magyar kötődést vállaló népesség esetében

	<i>Apai ágon</i>	<i>Anyai ágon</i>
Szülők generációja nagyszülőkkel	1,8	2,3
Szülők generációja a Megfelelő szülővel (apa vagy anya)	2,1	2,2
Gyerekek nagyszülőkkel	7,8	7,5
Gyerekek a megfelelő szülővel (apa vagy anya)	9,2	8,6

*"Fele arányban", „Nagyrészt”, „Kizárólag” román nyelven kommunikált

A jelenlegi felnőtt (18–45 közötti) magyarul még mindig elfogadható szinten beszélő, magyar kötődésű populáció családon belüli kódhasználati mintázatai jelentős mértékben eltérnek a gyerekek generációját jellemző kódhasználati mintázattól. Összevetve a szülők és a gyerekeknek a szülőkkel és nagyszülőkkel történő kommunikáció során jellemző kódhasználati mintázatait, elmondható, hogy jelentős mértékben megnőtt, hozzávetőleg megnégyszereződött a gyerekek generációja szintjén a román nyelvnek a családon belüli használata. Még egyszer hangsúlyozzuk, amennyiben ezelőtt húsz, esetleg negyven évvel is végeztünk volna egy kutatást, rákérdezve az akkori felnőttektől az akkori gyerekek (mostani mintánk felnőttjeinek) a nyelvi viselkedésére, lehet, nincs kizárva, hogy hasonló eredményt kaptunk volna. Csak az akkori családon belüli meghatározó román nyelvhasználattal jellemezhető egyének egy része már nem kerülhetett volna bele a mostani mintánkba, mert elszegényedett a magyar tudása.

Ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk a gyerekek generációjának a családon belüli nyelvhasználatáról, tovább kell kombinálni a szülőkkel való kommunikáció során történő lehetséges kódválasztási helyzeteket. Ez azért szükséges, mivel arra vagyunk kíváncsiak, hogy a két szülő esetében megnyilvánuló kódválasztási szokások mennyire konvergensek vagy divergensek. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a vegyes nyelvhasználat mögött a legtöbb esetben a két szülő nyelvi erőforrása közötti eltérés húzódik meg.¹⁵ Az egyik szülő román

¹⁵ Nem kérdeztünk rá, de azt feltételeztük, hogy statisztikailag elhanyagolhatóak az olyan helyzetek, amikor mindkét szülő kétnyelvű, de tudatosan arról döntenek, hogy a gyerekekkel történő kommunikáció során a románt használják.

egynyelvű, vagy rosszul beszéli a magyart, a másik szülő legalább társalgási szinten bírta a magyart, hisz bekerült a mintánkba. Tehát a magyar nemzetiségű populáció esetében elvben elkülönülhetnek, vagy bizonyos mértékben egymásra tevődhetnek a nyelvi szerepek. Vagyis vagy az egy nyelv, egy szülő-elv érvényesül, vagy a magyar nyelvű szülő (esetleg mindkettő) időnként használja mindkét nyelvet.

14. táblázat. *Nyelv-választási minták a családon belüli kommunikáció során*

Családon belüli kódhasználat	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	%	
Kizárólag magyar	88,5	48,4
Egyik vegyes, másik kizárólag magyar	1,5	3,5
Egy nyelv egy szülő	1,6	2,3
Vegyes mindkét szülő	3,7	17,4
Egyik vegyes, másik kizárólag román	1,1	1,3
Kizárólag román	3,5	27,1
Összesen (%)	100,0	100,0
Összesen (N)	1209	187

A fentebbi táblázatban foglalt adatok alapján elmondható, hogy a 18–45 éves korosztályokhoz tartozó magyar nemzetiségű szülők által nevelt gyerekek 11,5%-ának van valamilyen családon belüli román nyelvi érintettsége. Azokban a családokban, amelyekben mindkét fél magyar¹⁶, 4,6% nyilatkozott arról, hogy (viszonylag gyakran) használja a román nyelvet a gyerekekkel való kommunikáció során.¹⁷ Vagyis az etnikai homogámia nem garancia arra, hogy a gyermek családi nyelvi környezete kizárólag magyar legyen, a homogám kapcsolatokon belül is létezik egy (váltakozó mértékű) érintkezés a román nyelvvel. Azon családokon belül, amelyekben csak az egyik fél magyar, az esetek hozzávetőleg egyharmadában (34,8%) volt jellemző a kizárólagos magyar nyelvhasználat, 21%-a esetében a kizárólagos román nyelvhasználat.

Következtetések

A tanulmányban különböző logikai következtetések mentén próbáltuk meghatározni az etnokulturális reprodukció kockázatainak mértékét, vagyis azt, hogy a jelenleg magyar etnikai kategóriával azonosuló populáció milyen eséllyel termelik újra a magyar nyelvi készségeket a következő generációk szintjén. Abból indultunk ki, hogy a szegényes nyelvtudás, a domináns, magánszférába is behatoló román nyelvhasználat olyan kockázati tényezőket jelent, amelyek alapján kijelenthetjük, hogy csökken az esélye annak, hogy a következő generációk szintjén a magyar nyelvi készségek újratermelődjenek. A magyar nemzetiségi kötődést vállalók mintegy

¹⁶ Beleértve az élettársi kapcsolatokat is.

¹⁷ Ezek egy része lehet, hogy az első házasságból származó, nem az interjúalannal együtt élő gyerekek.

7%-a számolt be valamilyen szintű problematikus magyar nyelvhasználatról (amit az esete többségében megerősített a kérdezőbiztosok értékelése is). De tekintettel arra, hogy a mintába eleve csak azok kerültek be, akik társalgási szinten tudtak magyarul, más kutatások eredményeit felhasználva, úgy becsüljük, a magyar nyelvi nehézségekkel szembesülők részaránya elérheti a 9–10%-ot. A magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 8%-a számol be arról, hogy a privát szférán belül (otthon) a román nyelv használata a magyar nyelvvel azonos mértékű, vagy annál is gyakoribb. És általában ezen személyek zöme esetében az otthoni román nyelvi dominancia olyan esetekben jelentkezik, amelyekben a társadalmi kommunikáció más színterein is zömében román nyelven kommunikál. A mintába belekerülő magyar nemzetiségű népesség mintegy 11,6% számol be valamilyen (esetleg mindkét) problematikus helyzetről, tehát vagy a magyar nyelvet beszéli gyengén vagy otthon domináns a román. A kettős kockázati tényező (nehézségek a magyar nyelvvel, és otthon dominál a román) a magyar nemzetiségű népesség 3,6%-nál fordul elő, és ezekben az esetekben, amennyiben van gyermek, a gyermekkel lezajló kommunikáció is dominánsan román. A magyar nyelvhasználati nehézségekről beszámoló, de otthon dominánsan magyarul beszélő 3,8% zöme a gyerekével is magyarul beszél, viszont azok, akik a magyart problémamentesen használják, de otthon jelentős mértékű a román nyelvhasználat (a magyar nemzetiségű populáció 4,7%-a), azok is nagyon kevés kivétellel dominánsan románul beszélnek a gyerekeikkel. Vagyis a családi nyelvi újratermelés kockázata a mintába belekerülő, a magyar nemzeti kötődést felvállaló populáció 7,8%-a esetében merül fel. A kockázat tényét jól tükrözi a két kategóriába tartozók eltérő nyelvi viselkedése is. Például a funkcionális kódváltás (vagyis az a helyzet, amikor valaki magyar beszélgetés során átvált románra, mivel azon a nyelven jobban tudja kifejezni magát) a nyelvi újratermelés kockázati csoportjához tartozók 70%-a esetében fordult elő (a megkérdezés előtti egy hónapban). Abban a kategóriában, amelyen belül nem merül fel a nyelvi újratermelés kockázata, az ilyen jellegű kódváltás csak népesség 27%-a esetében fordult elő. Az a kategória, amely esetében felmerül a nyelvi újratermelés kockázata, a népesség zöme olyan nagy- vagy kisvárosban él (Kolozs, Maros, Beszterce-Naszód, Máramaros megyék), de legnagyobb valószínűséggel Dél-Erdélyben, illetve a Bánságban fordulnak elő (5 esetből 1 esetben felmerül a nyelvi újratermelés kockázata). Arányosan tekintve több gyereke van az ehhez a csoporthoz tartozóknak, mint azon helyzetekben, amelyekben nem merül fel a nyelvi újratermelés kockázata (1,11 a 0,97 ellenében), és általában véve módosabbak is. A gyerekek iskoláztatási nyelve is nagyon eltér két csoport esetében

15. táblázat. Gyerekek iskoláztatási nyelve a magyar nemzetiségű nyelvi újratermelési kockázatnak kitett és ennek ki nem tett kategóriák esetében (román nyelven tanult a gyermek)

Románul tanul(-t) a legidősebb gyermek az ...	Nyelvi újratermelési kockázat	Nem áll fenn a nyelvi újratermelés kockázata
	%	
.... óvodában	61,6	8,2
.... 1–4 osztályban	75,3	7,0
.... 5–8 osztályban	79,4	10,3
.... középiskolában	76,1	24,6

A kockázati kategóriába sorolható szülők gyerekei esetében kivételes a magyar nyelvű iskoláztatás, és legkevesebb háromnegyedükre jellemző a román nyelven történő beiskolázás. Tehát a magyar nyelvi újratermelésnek mind családi, mind intézményes háttere hiányzik.

Amennyiben a nem magyar kötődésű népesség esetében elemezzük a magyar nyelvi újratermelődés feltételeit, a következő képet kapjuk. A népesség 46%-a mind a magyar nyelv ismeretét, mind az otthoni nyelvhasználatot illetően dominánsan magyar nyelvű, míg 54% esetében a nyelvtudás problematikus, illetve az otthoni nyelvhasználat szintjén dominál a román nyelv. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő nyelvi helyzetben lévő román nemzetiségi kötődésű személyek tipikusan a paritásos (ott ahol a magyar nemzetiségűek aránya 40%–60% között van) nagyvárosokban, míg a romák a dominánsan magyar nyelvű falvakban élnek, ennek a népességnek valamivel több, mint fele a Partiumban. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő, nem magyar nemzetiségű alanyok gyerekeik esetében domináns a magyar nyelven történő iskoláztatás, ám egy részük (hozzávetőleg a népesség negyede) konzekvensen más nyelven iskoláztatja a gyerekeit, viszont a családi és környezeti tényezők okán valószínűsíthető a magyar nyelvismeret intergenerációs újratermelése.

Összegezve az erdélyi magyar nemzeti kötődésű populációnak minimum 7%-a (maximum 9%-a) esetében vethető fel a magyar nyelvi újratermelődés kockázata, a nem magyar kötődésű, de a magyart társalgási szinten bíró népesség esetében a népesség 46%-ra jellemző olyan egyéni és családi nyelvi helyzet, amely valószínűsíti a magyar nyelvismeret újratermelődését. Vagyis, ha a nyelvi készségek szintjén tekintjük, akkor a veszteség mérséklődik 5–6%-os szintre. Függetlenül attól, hogy ez a népesség milyen nemzeti kötődést vállal, fontos szerepe lehet a magyar nyelvű (oktatási, kulturális) intézmények fenntartásának.

Irodalom

- Bartha Cs. (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bayley, R.–Schechter, S.R. (eds.) (2003): *Language Socialization in Bilingual and Multilingual Societies*, Vol. 39. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters Ltd.
- Beatens Beardsmore, H. (1986): *Bilingualism: Basic Principles*. Clevedon: Multilingual Matters LTD.
- Beissinger, M.H. (2001): Occupation and ethnicity: Constructing Identity among Professional (Gypsy) Musicians in Romania. *Slavic Review* 60: 24–49.

- Brubaker, R.–Feischmidt, M.–Fox, J.–Grancea, L. (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Clyne, M. (1998): Multilingualism. In: F. Coulmas (szerk.): *The handbook of sociolinguistics*, pp. 301–14: Blackwell Publishing.
- Csepeli Gy.–Székelyi M.–Örkény A. (1999): A nemzeti-etnikai identitás változatlansága és átalakulása. *Kisebbségkutatás* 8: 499–514.
- de Vries, J. (1985): Some methodological aspects of self-report questions on language and ethnicity. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6: 347–69.
- Edwards, J. (1994): *Multilingualism*. London, New York: Routledge.
- Edwards, J. (2004) Foundations of Bilingualism. In: T. K. Bhatia (szerk.): *The Handbook of Bilingualism*, WC Ritchie, pp. 7–31: Blackwell Publishing Ltd.
- Fishman, J.A. (2000): Who speaks what language to whom and when? In: L Wei (szerk.): *The Bilingualism Reader*, pp. 82–98. London and New York: Routledge.
- Gal S. (1991) Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Régió* 1: 66–76.
- Grosjean, F. (2008): *Studying Bilinguals*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Havas G.–Kemény I.–Kertesi G. (2000): A relativ cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Á Horváth–E Landau–J Szalai (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*, pp. 193–201. Budapest: Új Mandátum.
- Horváth I. (2000): Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în 'Etnobarometru'. In: L Nastasă–L Salat (eds.): *Relații interetnice în România postcomunistă*, pp. 253–9. Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală.
- Horváth I. (2003): Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom* 2003/1: 7–24.
- Horváth I. 2004. Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In: T Kiss (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.
- Horváth I. (2005a): Cășătorii mixte româno-maghiare în Transilvania, în perioada 1992–2002. In: C. Pădurean–I. Bolovan (szerk.): *Cășătorii mixte în Transilvania (sec. XIX-lea începutul secolului XX)*, Arad: Editura Universității „Aurel Vlaicu”.
- Horváth I. (2005b): A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom* 2005/3: 171–200.
- Horváth I. (2006): Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet. *Erdélyi Társadalom* 2006/2: 101–18.
- Horváth I. (2008a): Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről. *Rep.* 8, Institutul de Studiere a Problemeleor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.
- Horváth I. (2008b): Nyelvi ideológiák, nyelvpolitikák és (kisebbségi) nyelvhasználati gyakorlatok: az erdélyi magyarok helyzete / Language Ideologies, Language Policies and Minority Linguistic Practices: Focus on Transylvanian Hungarians. In *Európai Unió, nemzetek és nemzeti kisebbségek/Nations and National Minorities in the European Union*. Cluj-Napoca.
- Horváth I. (2008c): O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului minoritar din România. Către o nouă problematizare. In: I. Horváth–E. Tódor (eds.): *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului. Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12–13 iunie 2008*, pp. 37–59. Cluj-Napoca: Editura Limes – Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
- INS. (2005): *Recensământul populației și al locuințelor 18–27 martie 2002. Structura etnică și confesională*. București: Institutul Național de Statistică.
- Jenkins, R. (2008): *Rethinking Ethnicity*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications. 207 pp.
- Jenkins, R. 2008 [1996]. *Social Identity*. New York: Routledge.
- Johnson, M.K. (1991): Slippery lingualism: Are all bilinguals really bilingual: Some preliminary thoughts. In: G.E. Kindell (szerk.): *Proceedings of the Summer Institute of Linguistics*

- International Language Assessment Conference, Horsleys Green, 23–31 May 1989*, pp. 225–34. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- Karner, C. (2007): *Ethnicity and everyday life*. New York: Routledge.
- Kertesi G. (2000): Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: Á. Horváth–E. Landau–J. Szalai (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*, pp. 203–9. Budapest: Új Mandátum.
- Kiss T. (2006): Interethnic marriages and assimilation in demographic models. In: B. Balogh–I. Zoltán (szerk.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*, pp. 107–39. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss T.–Csata I. (2007): A magyar népesség előreszámításának a lehetőségei Erdélyben. *Demográfia* 50: 360–91.
- Kontra M.–Szilágyi N.S. (2002): A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs. In: Kontra M.–Hattyár H. (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*, pp. 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Ladányi J.–Szelényi I. (2000): Ki a cigány? In: Horváth Á.–Landau, E.–Szalai J. (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*, pp. 179–91. Budapest: Új Mandátum.
- Lambert, W.A. (1974): Culture and language as factors in learning and education. In: A. Wolfgang (szerk.): *Education of Immigrant Students*, Toronto: Ontario Institute for Studies in Education.
- Li, W. (2000): Dimensions of bilingualism. In: W Li (ed.): *The bilingualism reader*, pp. 3–25. London: Routledge.
- Mennel S. (1994): The Formation of We-Images: A Process Theory. In: C. Calhoun (ed.): *Social Theory and the Politics of Identity*, pp. 175–95. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Milroy, L.–Gordon M. (2003): *Sociolinguistics. Method and Interpretation*: Blackwell Publishing.
- Navrasics J. (2000): *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Péntek J.–Benő A. (2003): *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó.
- Péter L. (2005): „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról. *Erdélyi Társadalom*: 25–49.
- Skutnabb-Kangas T. (2000): Nyelv, oktatás, kisebbségek. In: Cs. O. Katalin–F. Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*, Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Sorbán A. (2000): Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség*.
- Sorbán A.–Dobos F. (1997): Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség*: 293–323.
- Szilágyi N.S. (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* 4/2002: 64–96.
- Szilágyi N.S. (2004): Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.
- Varga E.Á. (1998): *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest: Püski.
- Veres V. (2005): *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Veres V. (2008): Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din România, Serbia, Slovacia şi Ucraina. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése., Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca.
- Vetési L. (2001): *Juhaimnak maradéka*. Kolozsvár: Komp-Press, Korunk Baráti Társaság.

**Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök
az erdélyi magyarok körében**

Gödri Irén – Kiss Tamás

Tartalom

Bevezetés.....	185
A népesség vándormozgalmi aktivitása a címkártyaadatok alapján	186
Migrációs potenciál	189
Migrációs hajlandóság	190
Migrációs hajlandóság és migrációs tervek	195
Migrációs tervek országos és időbeli összehasonlításban	197
A migrációs tervek célországai.....	199
A migrációs tervek társadalmi-demográfiai háttere, illetve magyarázó tényezői.....	200
A kivándorlással kapcsolatos attitűdök	207
A kivándorlás előnyeinek és hátrányainak a megítélése.....	207
A kivándorlással kapcsolatos külső elvárások.....	211
A kivándorlásra vonatkozó tanács fiatalok számára	211
Összefoglalás	212
Irodalom	214

Bevezetés

Az erdélyi magyarok migrációs szándékairól, terveiről az 1990-es évek végétől több átfogó felmérés és feldolgozás készült (a legutóbbiak közül lásd: Örkény szerk. 2003; Horváth 2003; Kiss–Csata 2004). Az azóta eltelt években azonban az erdélyi magyarok vándormozgalma több szempontból átalakult (lásd: Anghel–Horváth szerk. 2009), ami feltehetően a migrációs szándékok, tervek, illetve az azokat formáló tényezők változásában is tetten érhető. E változások megértéséhez a migrációs potenciál mértékének, célországainak és társadalmi bázisának vizsgálata mellett a migrációt ösztönző és korlátozó tényezők feltárásával is közelebb juthatunk. Tanulmányunkban egyrészt bemutatjuk a 2006-os *Életünk fordulópontjai – Erdély c.* vizsgálat migrációs potenciálra vonatkozó eredményeit (a korábbi eredményekhez is viszonyítva), másrészt a migrációval kapcsolatos attitűdöket – a migráció előnyeinek és hátrányainak megítélését, a migrációra ösztönző külső elvárásokat –, valamint e tényezőknek a kivándorlási szándékkal való összefüggését vizsgáljuk. A felsoroltak mellett az említett felmérés arra is lehetőséget nyújt, hogy a vizsgált népesség vándormozgalmi aktivitását – az adatfelvétel idején ideiglenesen vagy véglegesen külföldön tartózkodók arányát, összetételét, tartózkodási ország szerinti megoszlását – is megvizsgáljuk.

A migrációs potenciál fogalma az *önkéntes (proaktív) migráns*¹ képéhez, illetve a migráció intencionális modelljéhez kapcsolódik, amely arra a feltevésre épül, hogy a tényleges migrációt időben megelőzi annak szándéka, majd a feltételek megteremtése. Ez a modell módot adhat a migrációs folyamatok előrejelzésére, mégpedig a szociológia standard eszköztárát, a kibocsátó népességre reprezentatív surveyt alkalmazva. A valóságban azonban a migráció egyrészt nem mindig pusztán proaktív, hanem gyakran a szándék és a kényszerítő körülmények összjátéka. Másrészt a szándék és a tényleges migráció közötti kapcsolat sokszor esetleges: a migrációt tervezők közül nem mindenki jut el a megvalósításig.² Az esélyeket a migráció során konvertálható speciális tőkék befolyásolják, és ezek általában társadalmilag egyenlőtlenül oszlanak el. A migrációs potenciálra vonatkozó vizsgálatok mellett szól ugyanakkor, hogy ezek a szándékok, tervek mégiscsak figyelemre érdemes *társadalmi tények*, amelyek igen fontos információt szolgáltatnak egyfelől a megkérdezettek cselekvési stratégiáiról, másfelől a vizsgált társadalom közérzetéről, „egészségi állapotáról” és a különböző csoportok relatív helyzetéről (Berencsi 1995).

¹ A proaktív migráns – Richmond tipológiájában – a migrációs szituáció kialakításában aktívan részt vevő személy, szemben a reaktív migránssal (menekülttel), aki önkéntelen választ ad egy tőle függetlenül kialakult helyzetre (Berencsi 1995).

² A „potenciálisan esélyes” migránsok számát különböző megközelítésekkel becslve Hablicsek és Tóth (2001) szintén megállapítják, hogy „sokkal kevesebb embernek tulajdoníthatunk reális migrálási esélyt, mint amennyien úgy vélték: szívesen dolgoznának, élnének külföldön”.

A népesség vándormozgalmi aktivitása a címkártyaadatok alapján

A migrációs potenciálra vonatkozó kutatásoknak a kétezres évek elején lezajlott hullámában Horváth István (2003) hívta fel a figyelmet a vizsgált népesség bizonytalan határaiból adódó problémára. A demográfiai és makroszociológiai modellek a vándorlást hagyományosan olyan egyszeri aktusnak tekintették, amelynek során a migráns a kibocsátó társadalomban/népességben elveszíti tagságát és egyben tagságot nyer a befogadó népességben/társadalomban. Amennyiben ez a kép megfelelné a valóságnak, a *survey*-vizsgálatok által megcélzott népességek határai egyértelműek lennének. Mivel azonban a vándorlás napjainkban inkább időben elhúzódó folyamatnak tekinthető, amelynek végeredménye sok esetben nem előrelátható, számolnunk kell az *elmozdulásban lévő*, de (bizonyos értelemben) a kibocsátó népességhez tartozó csoportokkal is. E csoportok, mivel a *survey*-vizsgálatok csupán az életvitelszerűen az adott háztartásban tartózkodókra terjednek ki, nagy eséllyel kimaradnak a mintából (Horváth 2003).

Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. vizsgálat során a választói névjegyzékből véletlenszerűen kiválasztott 11 004 kontaktszemélyhez küldtünk kérdezőbiztosokat.³ Közülük 8994 személyről kaptunk érvényes címkártyaadatokat, akiknek a 17,8%-a (1600 személy) tartózkodott huzamosan más településen: 5,9% máshol Romániában, 11,9% pedig külföldön.⁴ A külföldön tartózkodók aránya a magyarul beszélő kontaktszemélyek esetében magasabb (13,3%), míg a magyarul nem vagy gyengén beszélők esetében alacsonyabb (10,6%) volt.

1. táblázat. A kontaktszemélyek megoszlása a huzamos tartózkodási helyük szerint, %

Magyar nyelvismertet ⁵	Huzamos tartózkodási helye			Összesen	Esetszám
	az adott település	más település Románián belül	külföld		
Beszél magyarul	80,2	6,5	13,3	100,0	3820
Nem beszél magyarul	84,2	5,2	10,6	100,0	4852
Összesen	82,2	5,9	11,9	100,0	8994

Bár tisztában voltunk vele, hogy a végleges elvándorlás és az időszakos külföldön tartózkodás közötti határ bizonytalan – főleg, hogy a hozzátartozókat, illetve a szomszédokat kérdeztük a külföldön tartózkodó célszemélyről –, kitértünk erre a dimenzióra is. Az eredmények szerint a választói névjegyzékben szereplő (vagyis elvben romániai állandó lakhellyel rendelkező), de valójában külföldön tartózkodó személyek közül a magyarul tudók nagyobb arányban (48,8%) vándoroltak ki *végleg*, mint a magyarul nem tudó migránsok (41,7%).

³ Lásd erről részletesebben a kötet módszertani bevezetőjét.

⁴ A más településen élő célszemélyek esetében az információkat a megadott címen élő hozzátartozóktól, adott esetben szomszédoktól szereztük be.

⁵ 322 személy esetében nem volt erre vonatkozó információnk.

2. táblázat. A külföldön tartózkodók megoszlása a tartózkodás jellege szerint, %

<i>Magyarnyelvismeret</i>	<i>Végleg kivándorolt</i>	<i>Külföldön dolgozik, tanul</i>	<i>Összesen</i>	<i>Esetszám</i>
Beszél magyarul	48,8	51,2	100,0	508
Nem beszél magyarul	41,7	58,3	100,0	512

Mindez azzal függhet össze, hogy a magyarok migrációja már a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején intenzív volt, míg a többségi románság esetében a folyamat a kilencvenes években indult és az ezredfordulót követően vált igazán tömegessé (Sandu 2000, 2005; Horváth 2004, 2005; Kiss 2007). A választói névjegyzékben szereplő magyar migránsok közül így viszonylag nagy arányt képviselnek azok, akik már akár tizenöt-húsz éve távoztak. Az ő hozzátartozóik, szomszédjaik nagyobb eséllyel nyilatkoztak úgy, hogy a mintaalanyok végleg kivándoroltak, mint a nem magyar migránsok esetében, akiknél a külföldön eltöltött idő átlagban (minden bizonnyal) rövidebb. A migrációs folyamat kimenetele természetesen az előbbieket illetően is kétesélyes, nem feltétlenül az eredeti szándékok szerint alakul, kérdés tehát, hogy a külföldi munkavállalás mekkora hányadban bizonyul a végleges kitelepedés „előszobájának”.⁶

Az *elmozdulásban lévő* népességet a vizsgálat során a „külföldön dolgozók, tanulók” kategóriájával azonosítottuk, míg a „végleges elvándorlást” a vizsgált népességből való kilépésként értelmeztük. E szerint az elmozdulásban lévők arányát a teljes erdélyi magyar nyelvi közösség 20–45 éves korosztályán belül 6,8%-ban adhatjuk meg, ugyanez az arány a magyarul nem beszélő kontrollmintában 6,1%.⁷

A külföldön dolgozók/tanulók a férfiak körében egyértelműen felülreprezentáltak (7,8% a nők 5,7%-ával szemben) és arányuk az életkorral csökken (3. táblázat). Ugyanez a végleg kivándoroltakról nem mondható el, ők a nőnemű kontaktszemélyek között képviseltek kissé magasabb arányt (6,8% a 6,2%-kal szemben), az életkorral pedig nem mutatkozott lineáris összefüggés.

A településkategóriák szerint az ezer és 10 ezer közötti lélekszámú településeken találtuk a legtöbb időszakosan kint tartózkodót (7,7%), a különbségek ugyanakkor nem annyira látványosak, mint a végleg elvándoroltak esetében. Ez utóbbiak aránya a településmérettel egyenesen arányos, 2,8%-tól 11,6%-ig terjedően. Ez az adat is azt a hipotézist erősíti, hogy a végleg kivándoroltak körében jelentős arányban vannak a kilencvenes években távoztak, közöttük ugyanis a nagyvárosiak erősen felülreprezentáltak voltak (Tóth 1997; Gödri–Tóth 2005). Regionális bontásban a legtöbben az észak-erdélyiek közül dolgoznak külföldön

⁶ A Bevándorlók 2002 c. vizsgálat eredményei szerint a 2001-ben Magyarországon bevándorló státust szerzők 14%-a érkezett munkavállalási (74%-uk letelepedési, 8%-uk tanulási, 4%-uk pedig egyéb) céllal (Gödri 2005).

⁷ Ez utóbbiról tudnunk kell, hogy – miután azokra a településekre, ahol a magyarok aránya 8% alatt marad, nem küldtünk kérdezőt – nem reprezentálja a teljes magyarul nem beszélő populációt.

(9,5%), legkevesebben pedig a bányások (4,8%), illetve a partiumiak (5%) közül. A végleg kivándoroltak aránya az észak-erdélyiek (8,3%) és a bányások (7,1%) között a legmagasabb.

3. táblázat. A végleg kivándoroltak, illetve külföldön dolgozók/tanulók aránya a kontaktszemélyek között nem, korcsoport, településméret és régió szerint, %

Demográfiai csoportok		Végleg kivándorolt	Külföldön dolgozik, tanul	Esetszám
Nem	Férfi	6,2	7,8	1935
	Nő	6,8	5,7	1875
Korcsoport	25 év alatt	6,7	10,6	596
	25–29	7,2	8,4	787
	30–34	6,0	7,7	793
	35–39	6,8	4,8	885
	40 év felett	5,2	3,6	693
A település lélekszáma	1000 alatt	2,8	5,6	573
	1000–10 000	5,0	7,7	1555
	10 000–100 000	6,6	6,3	835
	100 000 felett	11,6	6,3	857
Régió	Székelyföld	6,2	7,3	1899
	Partium	6,6	5,0	1112
	Észak-Erdély	8,3	9,5	411
	Dél-Erdély	5,2	7,0	271
	Bánáság	7,1	4,8	126
	Összesen	6,4	6,8	3818

A magyarul tudók körében 2006-ban mind a kivándoroltak, mind az időszakosan külföldön tartózkodók esetében Magyarország dominált célországként (71,5, illetve 69,4%). Ha a végleges elvándorlást tekintjük, Észak-Amerika (7,3%) és Németország (6,1%), a külföldi vendégmunkát illetően pedig Olaszország (7,2%), illetve Spanyolország (6,8%) volt a második, illetve harmadik helyen. A magyarul nem tudók kontrollmintájában a kivándoroltak és a munkavállalók egyaránt Spanyolországot (44,5%, illetve 30,6%) és Olaszországot (36,3%, illetve 22,2%) preferálták. A véglegesen, illetve időszakosan távozottakat összevetve feltűnik, hogy míg az előbbieket között a Németországban (16,7%), illetve Észak-Amerikában (16,1%) élők jelentős arányt képviselnek, az utóbbiak között ez elenyésző (2,7–2,7%).

4. táblázat. A külföldön tartózkodók megoszlása a tartózkodási hely (ország) szerint, %

Tartózkodási hely	Beszél magyarul		Nem beszél magyarul	
	végleg kivándorolt (N = 246)	külföldön dolgozik, tanul (N = 235)	végleg kivándorolt (N = 180)	külföldön dolgozik, tanul (N = 256)
Magyarország	71,5	69,4	0,0	0,8
USA, Kanada	7,3	5,1	16,1	2,7
Németország	6,1	5,1	16,7	2,7
Spanyolország	4,1	6,8	30,6	44,5
Olaszország	3,3	7,2	22,2	36,3
Ausztria	2,8	0,9	2,8	1,6
Más EU-tagország	2,4	1,7	0,0	1,6
Franciaország	1,2	0,4	3,9	3,9
Kelet Európa	0,8	0,9	2,8	1,2
Ázsia	0,4	1,3	0,6	0,4
Nagy-Britannia	0,0	0,9	2,2	1,6
Portugália	0,0	0,4	2,2	2,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Migrációs potenciál

A migrációs potenciált illetően kétféle kérdést tettünk fel: az első a hajlandóságra, a második a tervekre vonatkozott.

(1) A migrációs hajlandóság mérésére alkalmazott kérdéssorozat nem csupán a külföldi, hanem a belföldi költözési hajlandóságot is vizsgálta, és – figyelembe véve a távolságot, valamint a célterületet – a településen belüli költözéstől az országhatárt átlépő, sőt másik földrészre irányuló vándorlásig terjedt.⁸ Ugyanakkor ahhoz a sajátos feltételhez kötötte az elmozdulást, hogy a megkérdezett „a költözés által javíthatná élet- és munkakörülményeit”. A kérdés ilyen formában történő megfogalmazásából is adódik, hogy a migrációs hajlandóság általában nagyobbak mutatkozik, mint a tényleges migrációs szándék.

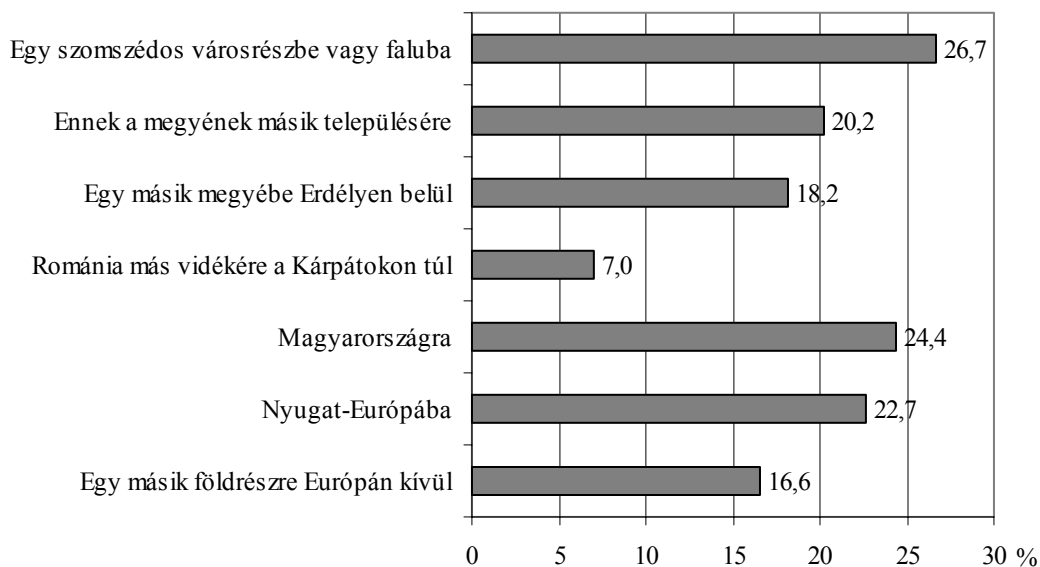
(2) A migrációs tervekre a migráció célját és időtartamát figyelembe véve kérdeztünk rá, külön vizsgálva azt, hogy a megkérdezett tervez-e rövid távra (néhány hétre, hónapra), illetve hosszú távra (néhány évre) külföldön munkát vállalni vagy véglegesen kivándorolni. Ez a migrációs potenciálra irányuló mérésekben alkalmazott standard kérdéssor, amelynek eredményét gyakran előrejelzésként értelmezik, noha a szándékok, illetve tervek – mint említettük – nem minden esetben realizálódnak, és arra sincs biztosíték, hogy a magasabb migrációs potenciállal jellemezhető csoport tagjai ténylegesen nagyobb arányban mozdulnak el. A migrációs hajlandóság fogalma azonban még ennél is „puhább” mérőeszköz, és valójában a migrációs tervek egyik előfeltételét, a jelenlegi lakóhelyről történő elköltözésre való hajlandóságot jelzi.

⁸ A migrációs hajlandóság mérésére egy négyfokú skála szolgált, az (1) nagyon szívesen, (2) szívesen, (3) inkább nem szívesen, (4) egyáltalán nem szívesen költözne válaszlehetőségekkel.

Migrációs hajlandóság

A kérdésben a lakóhelyváltás különböző kockázattal járó lehetőségei voltak felsorolva, ezért feltételezhető volt, hogy minél nagyobb távolságról és minél idegenebb célterületről van szó, annál kisebb lesz a migrációs hajlandóság. Az eredmények ezt azonban csak részben támasztják alá: külön tekintve a belföldi és a külföldi célterületeket, a költözési hajlandóság valóban csökken a távolsággal és a növekvő kockázattal, azonban a Magyarországra és Nyugat-Európába irányuló migrációs hajlandóság (25%, illetve 23%) nagyobb, mint az Erdélyen (18%) vagy akár a megyén belüli (20%) költözési hajlandóság (1. ábra). Legkevésbé Románia Kárpáton túli részeibe lennének hajlandóak költözni a megkérdezettek (7%) – még akkor is, ha ezáltal javulnának az élet- és munkakörülményeik. Meglepő ugyanakkor, hogy még közelre (szomszédos városrészbe vagy faluba) is csupán alig több mint egynegyedük költözne szívesen.

1. ábra. A migrációs hajlandóság mértéke Erdélyben
(a szívesen vagy nagyon szívesen elköltözők aránya)

Összehasonlítva az eredményeket az International Social Science Panel 2003-as magyarországi kutatásának eredményeivel látható, hogy Erdélyben a belföldi (megyén belüli, illetve másik megyébe irányuló) költözési hajlandóság elmarad a magyarországitól, viszont a külföldre irányuló migrációs hajlandóság jóval meghaladja azt: az Európán belüli duplája, a másik földrészre irányuló pedig közel háromszorosa a magyarországinak (5. táblázat).

5. táblázat. A migrációs hajlandóság mértéke Erdélyben és Magyarországon, %

Nagyon szívesen / szívesen költözne...	Erdély (2006)	Magyarország (2003)*
Más településre a megyén belül	20,2	29
Egy másik megyébe	18,2	21
Más európai országba / Nyugat-Európába	22,7	11
Egy másik földrészre	16,6	6

*Forrás: ISSP, 2003.

Összességében a megkérdezettek fele egyáltalán nem mutat migrációs hajlandóságot, további egyharmaduk élet- és munkakörülményeinek javítása céljából hajlandó lenne országon belül, 36,5%-uk pedig az ország határain túlra költözni. A belföldi és a külföldi migrációra hajlandóságot mutató csoportok között átfedés tapasztalható: a költözni hajlandók 40%-a (az összes megkérdezett egyötöde) mind belföldi, mind külföldi célterületre áttelepülne.

Az Erdélyen belüli különböző irányultságú költözési hajlandóságok között meglehetősen erős a korreláció (0,611–0,732**), és viszonylag erős a külföldre irányulók között is (0,405–0,657**). A belföldi költözési hajlandóság a külföldi irányultságúak közül leginkább a Magyarországra irányulóval korrelál (0,401–0,475**). Legkevésbé a településen vagy megyén belüli és a más földrészre irányuló migrációs hajlandóság között van együttjárás, de még erre nézve is 0,294** a korreláció.

Mindkét esetben, de különösen a külföldre település szempontjából fontos kérdés, hogy mely csoportokra jellemző inkább a migrációs hajlandóság. A társadalmi-demográfiai tényezőket vizsgálva az tapasztalható, hogy az *összesített kivándorlási hajlandóság*⁹ átlag (36,5%) feletti a 25 év alattiak, valamint a 25–29 évesek korcsoportjában (57%, illetve 43%); a felsőfokú végzettségűek (47%) és a tanulók (49%); a nőtlen/hajadon egyedülállók (49%) és az életárrsal élők (50%); a gyermektelenek (48%); továbbá a roma származásúak (49%) körében.¹⁰ Ugyancsak átlag feletti kivándorlási hajlandóságot mutatnak a Dél-Erdélyben és Bánságban (45%), továbbá az Észak-Erdélyben (43%), valamint a nagyobb (100 ezer feletti lakosú) városokban élők is (45%). (Ez utóbbi összefüggés érdekes módon a külföldi munkavállalást ténylegesen tervezők esetében nem mutatkozik meg, ami feltehetően a nagyvárosiak jobb munkalehetőségeivel magyarázható.) Többváltozós elemzéssel vizsgálva a fenti tényezők hatását megállapítható, hogy *leginkább a fiatal életkor, a szórványrégió és a roma származás növeli a kivándorlási hajlandóságot*, de a párkapcsolati forma és a városi lakóhely hatása is szignifikáns.

Meglepő módon nemek szerint alig mutatkozik különbség (és az is a nők javára), holt általában a férfiak hajlanak inkább kockázatvállalásra, és ennél fogva migrációs potenciáljuk többnyire nagyobb. Ezt az összefüggést, mint látni fogjuk, a külföldi munkavállalást ter-

⁹ Az összesített kivándorlási hajlandóság azt mutatja, hogy a megkérdezett szívesen, illetve nagyon szívesen költözne az ország határain túlra, függetlenül attól, hogy Magyarország, Nyugat-Európa vagy egy másik földrész jelentené a célterület.

¹⁰ Roma származásának a vizsgálatban azokat tekintettük, akiket a kérdezőbiztos annak minősített. Lásd erről részletesebben a kötet romákról szóló tanulmányát.

vezők nemenként eltérő aránya visszaigazolja. Nem növeli az összesített kivándorlási hajlandóságot sem a munkanélküli státus, sem a jövedelmi vagy vagyoni szegénység, feltehetően azért, mert e csoportok számára túl magasak a kivándorlással járó költségek.

6. táblázat. A külföldre irányuló migrációs hajlandóság mértéke a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül, %

Társadalmi-demográfiai csoportok	Nagyon szívesen / szívesen költözne...			Esetszám
	Magyarországra	Nyugat-Európába	egy másik földrészre	
Nem				
Férfi	22,2	22,5	16,4	1250
Nő	26,8	23,0	16,8	1185
Korcsoport, éves				
–25	36,5	40,4	31,5	425
25–29	24,8	30,1	21,9	460
30–34	24,0	17,9	12,5	499
35–39	20,4	17,1	12,5	563
40–	18,4	11,9	7,6	490
Iskolai végzettség				
kevesebb mint 8 osztály	42,1	21,4	17,0	152
8 osztály	26,2	13,1	8,9	309
Szakiskola	23,9	20,0	13,1	527
Érettségi	22,3	23,8	17,0	1167
Felsőfokú	22,1	35,1	29,2	280
Gazdasági aktivitás				
Alkalmazott	22,8	23,2	16,1	1326
Önálló	12,7	16,7	13,9	173
Munkanélküli	28,0	24,6	14,7	189
Tanuló	29,5	29,1	27,0	149
egyéb inaktív	28,9	20,7	16,1	577
Korábbi munkanélküliség				
volt	26,3	22,0	17,0	1093
nem volt	21,4	22,6	16,0	1136
Foglalkozás				
vezető, értelmiségi	19,6	30,4	25,1	204
Irodai	21,1	26,3	17,9	209
szakmunkás	18,1	20,6	10,2	321
betanított és segédmunkás	28,6	18,9	13,2	472
Régió				
Székelyföld	17,1	15,7	11,7	767
Partium	26,9	20,8	16,4	688
Észak-Erdély	27,4	27,5	20,5	763
Dél-Erdély és Bánság	31,3	36,0	20,0	217
Településméret, lélekszám				
1000 alatt	23,2	14,4	10,6	367
1000–10 000	23,6	19,3	12,6	940
10 000–100 000	24,5	27,3	20,6	572
100 000 felett	26,3	29,3	23,1	555
Családi állapot (párkapcsolat)				
nőtlen/hajadon (egyedül él)	29,7	34,3	26,2	733
házas (házastárssal él)	19,2	15,4	10,5	1393
élettárssal él	36,3	31,5	24,4	201
elvált, özvegy (egyedül él)	33,3	23,4	15,5	108
Gyermekszám				
nincs gyermek	29,7	33,2	24,1	1026
egy gyermek	20,5	19,4	13,3	591
két vagy több gyermek	20,3	11,7	8,8	802
Roma származás	41,9	26,9	18,4	234
Román nemzetiség	20,0	26,6	22,9	190
Teljes minta	24,4	22,7	16,6	2436

A kivándorlási célterület – Magyarország, Nyugat-Európa vagy másik földrész – figyelembevétele tovább árnyalja a kivándorlási hajlandóság társadalmi-demográfiai hátterének sajátosságairól alkotott képet (6. táblázat). A nők kissé magasabb kivándorlási hajlandósága csak Magyarország irányába mutatkozik meg, míg a 25–29 éves korcsoport tagjai csak a távolabbi célterületeket preferálják átlag feletti mértékben. Összességében a 30 év alattiak szívesebben költöznének Nyugat-Európába, mint Magyarországra. Hasonló tendencia figyelhető meg a felsőfokú végzettségűek, illetve a vezető, értelmiségi foglalkozásúak esetében is: Magyarország kevésbé vonzó számukra mint Nyugat-Európa vagy akár egy másik földrész.

Magyarországot átlag felett, valamint a távolabbi (és egyben idegen nyelvű) célterületekhez képest is előnyben részesítik az alacsony iskolai végzettségűek, a munkanélküliek és egyéb inaktívak (kisebb mértékben a korábban munkanélküli státusba kerültek is), a betanított és segédmunkások, valamint – feltehetően közelsége miatt – a Partiumban élők. A tanulók, továbbá a szórványban (Dél-Erdélyben és Bánságban) vagy kisebbségben (Észak-Erdélyben) és a nagyvárosokban lakók kivándorlási hajlandósága mindhárom célterületet illetően átlag feletti. Megfigyelhető, hogy Dél-Erdély és Bánság esetében különösen magas a Nyugat-Európát előnyben részesítők aránya. Feltehetően az itt élők számára inkább elérhetőek azok a migráns networkok, amelyek a különböző nyugat-európai országokban a nem magyar nemzetiségűek kivándorlása révén kialakultak.

Szintén mindhárom célterületre átlag feletti migrációs hajlandóságot mutatnak a nőtlen/hajadon egyedülállók, az élettársi kapcsolatban élők, illetve a gyermektelenek. A roma származásúak körében különösen magas (42%) azok hányada, akik Magyarországra települénének át, míg a román nemzetiségűek nagyobb arányban költöznének Nyugat-Európába, illetve másik földrészre.

Az átlagosnál jóval kevésbé hajlamosak elhagyni az országot a 40 év felettek, a házasok, a székelyföldiek, valamint az önállók (önfoglalkoztatók, vállalkozók). A távolabbi célterületekre átlag alatti migrációs hajlandóságot mutatnak a kisebb falvak lakói, valamint a gyermeket (főként a két vagy több gyermeket) nevelők is. E csoportok tagjai nyilván erősebben kötődnek a kibocsátó közeghez (családhoz, lakóhelyhez, szülőföldhöz).

A kivándorlási hajlandóságot az emberi erőforrások (fiatal életkor, magas iskolai végzettség, nyelvtudás) mellett egyfelől a mozgósítható egyéb – anyagi, kapcsolati – tőkék, másfelől a nehéz megélhetés, a saját helyzettel (életszínvonallal, lakáshelyzettel) való elégedetlenség, a depriváció – mint taszító tényezők – is növelhetik. Mivel a kivándorlás költségekkel és kockázattal is jár – és ezek annál jelentősebbek, minél távolabbi és idegenebb a célország –, a fenti tényezők szerint többnyire élesen elkülönül a Magyarországra és a távolabbi célterületekre irányuló migrációs hajlandóság (lásd 7. táblázat).

7. táblázat. A külföldre irányuló migrációs hajlandóság mértéke a különböző (kapcsolati, emberi, vagyoni) tőkék, illetve taszító tényezők szerint, %

Tőkék és taszító tényezők	Nagyon szívesen/szívesen költözne...			Esetszám
	Magyarországra	Nyugat-Európába	egy másik földrészre Európán kívül	
Van külföldön élő családtag	26,7	30,6	20,9	146
Van internet	23,1	28,3	24,0	569
Román nyelvtudás				
tökéletesen beszél	23,8	31,2	22,3	780
problémái vannak	26,7	12,7	10,9	322
Hátrányos lakáshelyzet	34,3	20,5	16,2	374
Jövedelem				
jövedelmi szegény	29,1	16,5	12,1	581
felső jövedelmi kvintilis	22,8	30,1	23,8	443
Relatív depriváció	33,0	18,9	13,2	472
Abszolút (vagyoni) depriváció	30,2	18,3	11,6	590
Megélhetés				
nélkülöznek, gondjaik vannak	33,4	21,7	14,9	538
gondok nélkül élnek	24,3	38,7	24,0	107
Elégedetlen (lakással, életszínvonallal)	31,9	25,9	19,7	650
Teljes minta	24,4	22,7	16,6	2436

Mozgósítható kapcsolati tőke – külföldön élő családtag – mellett mindhárom célterületre, de különösen a Nyugat-Európába irányuló kivándorlási hajlandóság erősebb, mint annak hiányában.¹¹ A nagyon jó románnyelvtudás – ami feltehetően a más nyelvi készségekkel is együtt jár – csak az idegen nyelvű (nyugat-európai vagy Európán kívüli) célterület esetén jelent nagyobb migrációs hajlandóságot, akárcsak a nagyobb tájékozottságra utaló internethasználat. Ezzel szemben a román nyelv hiányos ismerete – mint a román társadalmon belüli nyelvi-kulturális integráció hiányának mutatója – a távolabbi célterületekre irányulóan átlag alatti kivándorlási hajlandóságot jelent, kissé átlag felettit viszont Magyarországra.

Szintén nagyobb arányban vállalkoznának nem magyarországi kivándorlásra a megfelelő anyagi tőkével rendelkezők (a magas jövedelműek, a gondok nélkül élők), akik esetében a migrációs hajlandóságot nem a megélhetési kényszer motiválja, ugyanakkor vállalni tudják a távolabbi úti céllal járó kiadásokat.

Ezzel szemben a rossz társadalmi pozíció – a hátrányos lakáshelyzet, a jövedelmi szegénység, a relatív, illetve az abszolút (vagyoni) depriváció, a megélhetési nehézségek¹² – esetén a Magyarországra irányuló migrációs hajlandóság az átlagosnál nagyobb, a távolabbi célterületekre irányuló viszont kisebb. A szubjektív helyzet szintén befolyásoló tényező: főként Magyarországra, de valamelyest Nyugat-Európába és másik földrészre is nagyobb arányban

¹¹ A kérdőív csak a szűkebb családból (háztartásból) több mint egy éve külföldön élő személy(ek)re kérdezett rá, holott ugyanígy kapcsolati tőkét jelenthetnek a tágabb családból, rokonságból vagy akár a baráti körből külföldön élő személyek is.

¹² Azokat tekintettük jövedelmi szegénynek, akik esetében a háztartás egy főre eső ekvivalens jövedelme nem érte el az átlag felét. A hátrányos lakáshelyzet, valamint a relatív és az abszolút (vagyoni) depriváció jelentésére vonatkozóan lásd: Kapitány–Spéder 2004: 12–28.

költöznenek azok, akik a saját helyzetüket kedvezőtlennek ítélik meg, azaz lakásukkal, élet-színvonalukkal elégedetlenek.

Összességében elmondható tehát, hogy míg a tőkeerősebb csoportok – kapcsolati tőkével rendelkezők, románul jól tudók, magas jövedelműek, anyagi gondok nélkül élők, internettel rendelkezők – migrációs hajlandósága inkább Nyugat-Európába irányul, a hátrányos helyzetben levő és megélhetési nehézségekkel küszködő csoportok tagjai főként Magyarországra költöznenek élet- és munkakörülményeik javítása céljából.

Migrációs hajlandóság és migrációs tervek

A kivándorlási hajlandóság viszonylag ritkán jelent konkrét kivándorlási szándékot, illetve tervet. Bár a megkérdezettek több mint egyharmada (36,5%) költözne szívesen, illetve nagyon szívesen külföldre, amennyiben ez javítaná élet- és munkakörülményeit, az ilyen hajlandóságot mutatók közül csak 38% tervez ténylegesen rövid távú munkavállalást, 29% hosszú távú munkavállalást, és mindössze 17% kivándorlást. Összességében a szívesen költözőknek csupán fele fontolgat valamilyen migrációs tervet (8. táblázat). Azok körében, akik nem szívesen vállalkoznának erre, a különböző időtávra szóló migrációs tervek rendre alacsonyabb arányban fordulnak elő, de nem hiányoznak teljesen. Sőt, a hajlandóság hiánya ellenére a megkérdezettek 0,9%-a kivándorlást „tervez” – feltehetően nem saját döntése nyomán.

8. táblázat. A különböző migrációs tervek előfordulása a migrációs hajlandóság szerint, %

Tervez...	Szívesen	Nem szívesen	Teljes minta
	költözne külföldre		
Rövid távú külföldi munkavállalást	38,0	16,5	24,7
Hosszú távú külföldi munkavállalást	28,9	6,5	15,2
Kivándorlást	17,1	0,9	7,0
Együtt (kombinált migrációs potenciál) ¹³	50,3	18,3	30,3

Abban, hogy a migrációs hajlandóságnak csupán töredéke nyilvánul meg tényleges tervekben, feltehetően szerepe van azoknak az akadályoknak, amelyek az országhatárt átlépő migráció esetén óhatatlanul felmerülnek. Ilyen akadályt jelenthet például a nyelvtudás hiánya, a munka- és lakhelyszerzésnek, a végzettségek elismertetésének, a családtól való (akár ideiglenes) elszakadásnak a nehézsége, vagy a családtagokkal együtt történő migráció esetén a gyermek(ek) idegen országbeli iskoláztatásának a megoldása, a házastárs (élettárs) beilleszkedésének biztosítása. Mindezek az akadályok kevésbé jelentősek abban az esetben, ha nem idegen nyelvű célországról van szó, illetve könnyebben áthidalhatóvá válnak, amennyiben csa-

¹³ Kombinált migrációs potenciálról beszélünk, amikor a migrációs potenciál három elemének – rövid távú munkavállalás, hosszú távú munkavállalás, kivándorlás – bármelyike a többivel bármely kombinációban előfordulhat (Sik 2003).

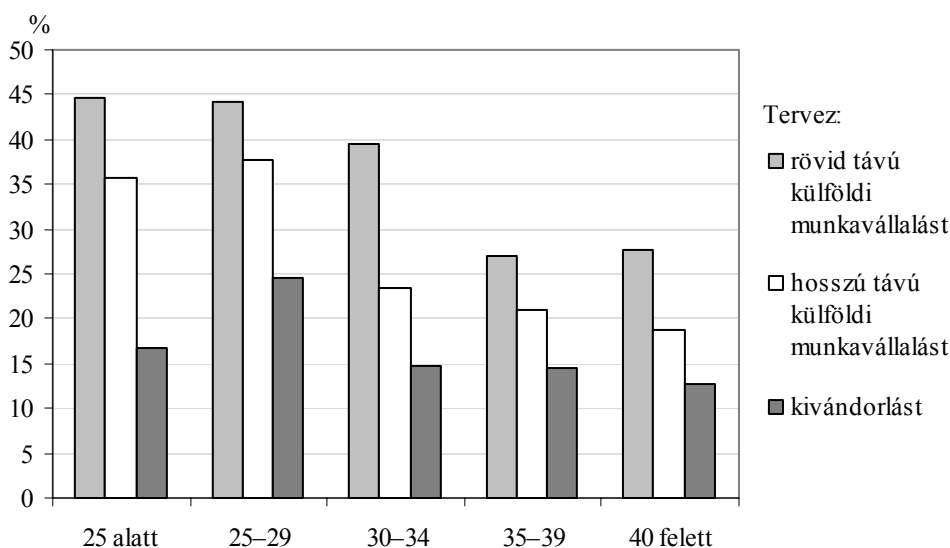
láttagok, rokonok, barátok élnek az adott országban. Éppen ezért a migrációs hajlandóság inkább vált át tervekbe azok körében, akiknek van külföldön élő családtagjuk (9 táblázat). Főleg a hosszabb távú migráció (pár évre szóló munkavállalás, kivándorlás) esetében figyelhető meg ez az összefüggés.

9. táblázat. A különböző migrációs tervek előfordulása a kivándorlási hajlandóságot mutatók körében (N = 880) aszerint, hogy él-e külföldön családtag, %

Tervez...	Külföldön élő családtag	
	van	nincs
Rövid távú külföldi munkavállalást	42,4	37,7
Hosszú távú külföldi munkavállalást	37,3	28,1
Kivándorlást	31,3	16,0
Együtt (kombinált migrációs potenciál)	65,7	49,1

A migrációs hajlandóság korcsoportonként is eltérő mértékben jelent tényleges migrációs szándékot: míg a 30 év alattiak közül azok, akik szívesen költöznének külföldre, 60% tervez valamilyen típusú migrációt, a 30–34 évesek körében ez az arány már csak 46%, a 35 feletti-eknél pedig csupán 38%. A 30 évesnél fiatalabbak migrációs hajlandósága leginkább rövid, illetve hosszú távú munkavállalási tervekben ölt testet, végleges kivándorlási szándék főként a 25–29 éveseknél figyelhető meg, de esetükben is kisebb mértékben, mint a külföldi munkavállalási szándék (2. ábra). A kivándorlási hajlandóságot mutató 35 év feletti-ek kevesebb mint 15%-a tervez ténylegesen kivándorlást, mintegy egyötödük hosszabb (többéves) és alig több mint negyedük pár hetes vagy hónapos külföldi munkavállalást.

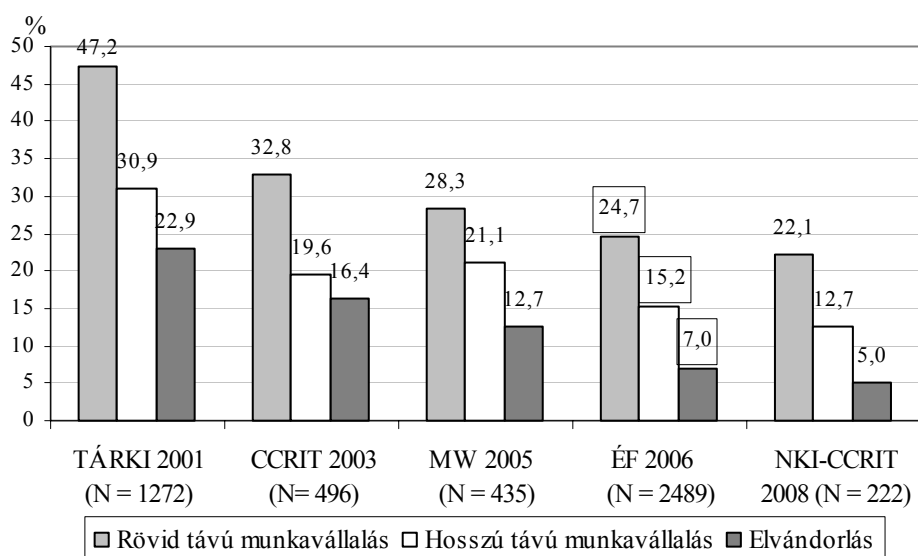
2. ábra. A különböző migrációs tervek előfordulása azok körében, akik szívesen költöznének külföldre (N = 880), korcsoportok szerint

Migrációs tervek országos és időbeli összehasonlításban

Mivel a migrációs tervekről az utóbbi évtizedben lefolytatott vizsgálatok több esetben az Életünk fordulópontjai (ÉF) c. adatfelvétel során is feltett kérdést alkalmazták, lehetőségünk nyílik az időbeli összehasonlításra. A 3. ábrán az ÉF mellett négy vizsgálat 20–45 évesekre vonatkozó adatait tüntettük fel. A legkorábbi a TÁRKI 2001-es adatfelvétele (lásd: Örkény szerk. 2003), ezt az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) 2003-as és a Max Weber Társadalomkutató Központ 2005-ös vizsgálata követte, majd 2008 decemberében – az ÉF adatfelvétel után két évvel – a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatása. Az adatokból a migrációt tervezők arányának egyértelmű csökkenése rajzolódik ki. 2001-ben a 20–45 év közötti magyarok 47,2%-a tervezett rövid távú, 30,9%-a hosszú távú külföldi munkavállalást, illetve 22,9%-a tervezte, hogy végleg elvándorol. 2006-ra arányuk 24,7%, 15,2%, illetve 7%-ra csökkent. A 2008-as mérés ennél is kisebb értékeket mutatott ki.

3. ábra. A migrációt tervezők arányának alakulása a 20–45 éves erdélyi magyarok között, 2001–2008¹⁴

Az 1989 előtti periódusban a migráció és az etnikai hovatartozás között nagyon szoros kapcsolat volt,¹⁵ a kivándorlók között a különböző nemzeti kisebbségek súlya jóval meghaladta az össznépességben belüli arányukat. A rendszerváltást megelőző néhány évben, illetve a kilenc-

¹⁴ A referenciaként használt adatbázisok a magukat magyarnak vallókra reprezentatívak, míg az Életünk fordulópontjai c. felvétel a magyar nyelvű közösséget célozta meg. Erről részletesebben lásd a kötet mintavételéről szóló tanulmányát.

¹⁵ Ezt a kapcsolatot a különböző szerzők többféle modell alkalmazásával értelmezték. Münz (2003) a kibocsátó ország felől közelítve nevezte etnikai (kényszer)migrációnak a romániai németek exodusát, illetve a magyarok 1989 előtti és utáni elvándorlási és menekülthullámát. Brubaker (1998) a zsidók, németek és magyarok migrációját elemezve a befogadó országok szelektív bevándorlási politikájára fókuszál, és innen kiindulva világít rá arra, hogy az etnicitás a vándorlás, illetve a jogi integráció során felhasználható tőkeként működhet.

venes évek elején a magyarok a migráns népesség jelentős hányadát tették ki, és felülreprezentáltságuk egészen az ezredfordulóig megmaradt.

Az ezredfordulót követően azonban több jel szerint is kiegyenlítődött a migráns népesség etnikai összetétele. Ez a folyamat tükröződik egyrészt a hivatalos kivándorlási statisztikákban (INS 2006). A másik forrás Dumitru Sandu (2000, 2005) „közösségi népszámlálása” volt.¹⁶ Ő azt állapította meg, hogy a kilencvenes évek külföldi munkavállalói között összességében egyértelműen felülreprezentáltak voltak az etnikai és vallási kisebbségek, ha azonban az időben későbbi hullámokat tekintjük, az arányok már jóval kiegyenlítettebbek. Ennek logikus magyarázata, hogy a kisebbségek (meglévő kapcsolatokra, a nyolcvanas évek migránsaira, nyelvtudásra stb. épülő) munkaerő-migrációs hálózatai már a kilencvenes évek legelején kialakultak, míg az ortodox vallású román népesség esetében több időre volt szükség ezek létrejöttéhez. Működtethető hálózatok hiányában a migráció költségei a kilencvenes évek elején a románok számára összehasonlíthatatlanul magasabbak voltak, a hálózatok kialakulásával azonban a munkavállalási célú migráció számukra is könnyen gyakorolható és tömegesen követett stratégiává vált.

A migrációs potenciálról a kilencvenes évek elején nem készült erdélyi magyar mintán végzett felmérés, kiindulópontként azonban elfogadhatjuk az Erasmus Alapítvány adatfelvételét, amely kitért a vallási hovatartozásra, és ez alapján kiderül, hogy a nem ortodox lakosság szignifikánsan magasabb kivándorlási potenciállal jellemezhető. Mivel a nem ortodox lakosság túlnyomórészt nem román nemzetiségűekből áll, „arra következtethetünk, hogy Romániában a társadalmi kisebbségi státus nagy emigrációs potenciállal jár együtt” (Sik 1993, 21). Az ezredforduló körül készített mérések (Etnobarométer 2000, 2001, 2002) szerint a magyarok migrációs potenciáljának mutatói ugyan nem kiugróan magasabbak, de meghaladják az országos átlagot.

Az Életünk fordulópontjai c. 2006-os vizsgálattal egyidejű, Románia teljes népességére reprezentatív adatbázissal, amelyben a migrációs tervekre vonatkozó kérdés is van, nem rendelkezünk. A kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2008. októberi adatfelvétele alapján összehasonlítva az erdélyi magyar és a teljes romániai népesség migrációs potenciálját¹⁷ megállapítható, hogy a 20–45 év közötti magyaroknak 2008-ban az országos átlagnál kisebb arányban voltak (mindhárom formában) migrációs terveik. Míg a teljes népesség 27,2%-a tervezett rövid távú, 18,5%-a hosszú távú külföldi munkavállalást és 8,7%-a kivándorlást, a magyar minta esetében ezek az arányok rendre kisebbek: 22,1%, 12,7%, illetve 5%. Okkal feltételezhetjük, hogy ez a reláció már 2006-ban is fennállt.

Ha azonban az erdélyi magyar népesség migrációs terveit a magyarországi népességéhez viszonyítjuk, látható, hogy a csökkenő tendencia ellenére még mindig számottevően intenzívebbek: Erdélyben 2006-ban a megkérdezettek négyszer nagyobb arányban terveztek

¹⁶ Sandu a 20 ezer fő alatti települések önkormányzatainak kiküldött kérdőíveken keresztül vizsgálta a külföldi munkavállalást.

¹⁷ Az adatfelvételnek ugyanis az országos minta mellett volt egy önállóan elemezhető magyar almintája.

rövid távú és több mint kétszer nagyobb arányban hosszú távú munkavállalást, mint Magyarországon (10. táblázat). A kivándorlási szándékot illetően nem mutatkozik ilyen éles különbség, de az is magasabb volt az erdélyi magyarok körében.

10. táblázat. A migrációt tervezők aránya Erdélyben és Magyarországon, %

Tervez...	Erdély (2006)	Magyarország (2006)*
Rövid távú munkavállalást	24,7	6,2
Hosszú távú munkavállalást	15,2	6,1
Kivándorlást	7,0	4,1

*Forrás: Sik (2006).

A migrációs tervek célországai

A migrációt tervezők aránya mellett jelentős mértékben megváltoztak a célországok is (11. táblázat). A TÁRKI 2001-es (már említett) mérése szerint a rövid távra munkát vállalóknak 75,3%-a, a hosszú távra munkát vállalóknak 69,7%-a, a végleges elvándorlást tervezőknek pedig 73,7%-a készült Magyarországra. Ezek az arányok megegyeznek azzal, amit a 2006-os címkártya-adatokból a külföldre telepedett, illetve külföldön dolgozó kontaktszemélyek tartózkodási helyéről tudunk. 2006-ra azonban a tervezett célországok között Magyarország igencsak háttérbe szorult: a rövid távra munkát vállalók 48,9%-a, a hosszú távra munkát vállalók 38,3%-a, a kivándorlók 43,7%-a választotta. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2008-as erdélyi magyar ifjúsági mintán végzett felmérése szerint a tendencia folytatódott: ekkor a migrálni szándékozó 18–35 évesek 31,1%-a választotta Magyarországot munkavállalási,¹⁸ illetve 30%-a kivándorlási céllal.

A fejlemények mögött egyrészt a romániai és a magyarországi jövedelmek közötti különbségek csökkenése áll. Másrészt a nyugat-európai orientáció erősödésében az is közrejátszik, hogy (főként a vegyes lakosságú településeken) a magyarok számára is elérhetővé váltak a románok által kialakított és működtetett migrációs hálózatok, ami a nyugat-európai munkavállalást a magyarországinak a reális alternatívájává tette. Azt ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a más célországok választásának sorrendje a románokétól nagymértékben eltér: nagyobb arányt képviselnek a Németországba, Ausztriába, illetve Észak-Amerikába migrációt tervezők, viszont kisebbet az Olasz- és Spanyolországba készülők. Ez viszont arra utal, hogy a román és a magyar migrációs hálózatok összeolvadása annak dacára sem feltétlenül ment végbe, hogy a magyarok migrációja Nyugat-Európa felé tolódott el.

¹⁸ A munkavállalási szándékot a vizsgálat nem bontotta rövid és hosszú távúra.

11. táblázat. A tervezett migráció célországainak változása 2001 és 2008 között, %

A vizsgálat megnevezése és a célcsoport	Választott ország					Összesen	Esetszám
	Magyarország	Németország, Ausztria	USA, Kanada, Anglia	Olaszország, Spanyolország, Franciaország	Más, ismeretlen		
TÁRKI 2001 (20–45 évesek)							
Rövid távú munkavállalás	75,3	10,6	5,4	4,7	4,0	100,0	575
Hosszú távú munkavállalás	69,7	10,1	10,1	5,3	4,8	100,0	376
Elvándorlás	73,7	6,2	11,2	3,1	5,8	100,0	259
Életünk fordulópontjai 2006 (20–45 évesek)							
Rövid távú munkavállalás	48,9	17,6	11,2	16,8	5,5	100,0	596
Hosszú távú munkavállalás	38,3	15,9	14,9	21,2	9,7	100,0	355
Elvándorlás	43,7	7,2	21,9	15,2	12,0	100,0	161
Ifjúság 2008 (18–35 évesek)							
Munkavállalás	31,1	22,3	18,8	18,9	8,9	100,0	360
Elvándorlás	30,0	14,8	28,3	12,8	14,1	100,0	140

A migrációs tervek társadalmi-demográfiai háttere, illetve magyarázó tényezői

A következőkben a migrációs terveket befolyásoló háttérváltozókat vizsgáljuk, mégpedig két lépésben: először kétváltozós elemzés (keresztábra) alapján mutatjuk be a migrációs szándék előfordulását az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül, majd a többváltozós logisztikus regresszió módszerét alkalmazzuk, amely lehetővé teszi az egyes változók hatásának elkülönítését.¹⁹

A különböző típusú migrációs tervek eltérő intenzitással fordulnak elő az egyes társadalmi-demográfiai csoportokban, de a célországot illetően is érdemiek a különbségek (12. táblázat). A kétváltozós elemzések során ez utóbbiakra fogunk összpontosítani, a migrációs tervek intenzitásában megmutatkozó különbségeket – hogy a redundanciát elkerüljük – a logisztikus regressziós modellekből származó eredményekkel együtt elemezzük részletesen.

A migráció célországa szerinti társadalmi-demográfiai profilokat a rövid és a hosszú távú munkavállalás esetében áll módunkban megrajzolni, a végleges elvándorlás esetében az alacsony esetszám miatt erre nem vállalkozunk. Látható (12. táblázat), hogy Magyarország (miközben a 2001-es adatokhoz viszonyítva háttérbe szorult) elsősorban a rövid távú munkát vállalni szándékozók számára vonzó (49%), a tartós munkavállalást tervezők mindössze 38%-ának jelentett elsődleges célországot.

¹⁹ A magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó esélyhányadosok alapján értelmezzük, ezért a logisztikus regressziós modelleket bemutató 13. táblázatban az esélyhányadosok és a szignifikanciaszintek szerepelnek.

12. táblázat. A migrációs tervek előfordulása és célországa a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban

Társadalmi-demográfiai csoportok	Tervez									
	rövid távú munkavállalást				hosszú távú munkavállalást				kivándorlást	
	összesen		ebből		összesen		ebből		összesen	
	%	fő	Magyar-országra	más országba	%	fő	Magyar-országra	más országba	%	fő
<i>Nem</i>										
férfi	28,6	367	46,7	53,3	18,2	233	38,5	61,5	7,0	89
nő	20,5	248	52,0	48,0	11,9	144	37,8	62,2	7,1	85
<i>Korcsoport, éves</i>										
–25	37,2	164	43,1	56,9	26,9	119	31,0	69,0	11,1	49
25–29	27,3	130	42,2	57,8	20,2	96	28,7	71,3	11,2	53
30–34	26,5	133	59,1	40,9	11,6	58	52,0	48,0	5,2	26
35–39	18,0	103	53,5	46,5	10,8	62	41,1	58,9	4,9	28
40–	17,2	86	50,0	50,0	8,7	43	60,0	40,0	3,6	18
<i>Iskolai végzettség</i>										
kevesebb mint 8 oszt.	46,1	71	83,3	16,7	25,8	40	72,2	27,8	13,6	21
8 osztály	25,6	80	73,7	26,3	15,8	49	70,2	29,8	2,9	9
szakiskola	20,2	108	49,1	50,9	14,4	77	38,2	61,8	4,1	22
érettségi	23,3	279	37,0	63,0	12,9	154	25,5	74,5	7,6	91
felsőfokú	26,5	77	35,1	64,9	19,9	58	19,6	80,4	10,3	30
<i>Gazdasági aktivitás</i>										
alkalmazott	20,3	271	38,1	61,9	13,6	182	29,7	70,3	6,9	92
önálló	17,0	31	42,9	57,1	7,2	13	9,1	90,9	2,8	5
munkanélküli	44,3	85	62,2	37,8	25,7	49	40,4	59,6	4,2	8
tanuló	32,7	49	50,0	50,0	17,9	27	50,0	50,0	10,6	16
egyéb inaktív	27,5	160	59,9	40,1	15,6	91	56,6	43,4	7,5	583
<i>Korábbi munkanélküliség</i>										
volt	29,0	323	49,4	50,6	17,2	191	37,4	62,6	8,5	94
nem volt	19,4	224	45,2	54,8	12,2	141	40,0	60,0	5,0	57
<i>Régió</i>										
Székelyföld	21,4	272	52,9	47,1	11,8	172	44,0	56,0	5,1	66
Partium	25,6	181	54,7	45,3	12,5	88	45,2	54,8	6,0	42
Észak-Erdély	24,3	83	32,1	67,9	16,9	50	15,2	84,8	8,1	35
Dél-Erdély és Bánság	33,9	79	42,2	57,8	28,9	67	31,3	68,7	12,9	30
<i>Településméret, lélekszám</i>										
1000 alatt	27,7	102	67,6	32,4	14,7	54	71,2	28,8	4,1	15
1000–10 000	27,3	261	54,5	45,5	15,2	145	47,0	53,0	6,7	67
10 000–100 000	24,3	146	39,6	60,4	16,7	100	20,4	79,6	8,0	48
100 000 felett	18,8	106	30,6	69,4	13,7	77	21,9	78,1	8,4	47
<i>Magyarok aránya, százalék</i>										
–20	27,6	128	32,6	67,4	19,9	92	16,5	83,5	11,3	52
20–50	20,9	138	37,1	62,9	14,6	96	31,3	68,7	7,2	47
50–80	26,9	125	57,3	42,7	13,8	64	42,6	57,4	6,7	31
80–	24,8	224	62,3	37,7	14,0	126	56,9	43,1	4,9	44
<i>Családi állapot (párkapcsolat)</i>										
nőtlen/hajadon (egyedül él)	31,7	240	42,0	58,0	24,1	182	32,4	67,6	9,6	72
házas (házastárssal él)	20,2	287	49,3	50,7	10,4	147	40,0	60,0	5,2	73
élettárssal él	33,0	67	59,7	40,3	21,6	44	52,5	47,5	10,8	22
elvált, özvegy (egyedül él)	18,9	21	86,4	13,6	3,6	4	100,0	0,0	6,3	7
<i>Gyermekszám</i>										
nincs gyermek	29,3	309	43,8	56,2	20,7	218	33,3	66,7	8,4	88
egy gyermek	20,4	123	50,0	50,0	10,9	66	37,5	62,5	6,1	37
két vagy több gyermek	21,9	178	56,8	43,2	10,9	89	51,2	48,8	5,3	43
<i>Roma származás</i>										
nem roma	22,6	497	43,6	56,4	13,8	304	33,2	66,8	6,5	22
roma	43,6	103	76,0	24,0	27,1	64	59,7	40,3	9,3	143
<i>Nemzetiség</i>										
magyar	22,2	478	50,7	49,3	14,1	304	40,2	59,8	6,5	139
nem magyar	41,4	137	42,2	57,8	22,1	73	30,0	70,0	10,3	34
Teljes minta	24,7	615	48,9	51,1	15,2	377	38,3	61,7	7,0	174

Mind a rövid, mind a hosszú távú munkavállalást tervezők esetében megfigyelhető, hogy *Magyarországot nagyobb arányban választják* a 30 évesnél idősebbek (a hosszú távú munka esetén még inkább a 40 év felettiek), az alacsony iskolai végzettségűek (különösen a 8 osztályt vagy kevesebbet végzettek), az inaktívak (rövid távú munkavállalás esetén főleg a munkanélküliek). Ugyancsak gyakrabban döntenek munkavállalási célországként Magyarország mellett a kisebb települések (főként az ezernél alacsonyabb lélekszámú falvak) lakói, a Partiumban, illetve a Székelyföldön, valamint az előbbivel összefüggésben a többségében magyarul beszélő településeken élők. Az elvált vagy özvegy családi állapotúak, valamint az élettársi kapcsolatban élők körében szintén a magyarországi munkavállalási terv az elterjedtebb, ugyanakkor a házasok és a két vagy több gyermekesek is inkább választják Magyarországot, mint a nőtelen/hajadonok, illetve a gyermektelenek. A roma származásúak számára ugyancsak elsősorban a magyarországi munkavállalás szerepel a tervekben.

A fentiekkel ellentétben viszont terveikben *nagyobb arányban választják Nyugat-Európát* a fiatalabbak (a 30 év alattiak), a magasabb iskolai végzettségűek, a gazdaságilag aktívak, továbbá az észak-erdélyiek, a dél-erdélyiek és a bánágiak, a városiak, és ezekkel összefüggésben az adott településen szórványban vagy legalábbis kisebbségben élők. A nőtelen/hajadon családi állapotúak, valamint a gyermektelenek is elsősorban nyugati országokban vállalnának munkát. A nem magyar nemzetiségűek és a nem roma származásúak körében szintén nagyobb a nyugati munkavállalást tervezők aránya.

Mindez egyértelműen arra utal – megerősítve a migrációs hajlandóságról tett megállapításainkat –, hogy Magyarország főként a hátrányos helyzetű, magyar nyelvi közegben élő és kisebb kockázatot vállaló csoportok számára jelent munkavállalási célországot, míg Nyugat-Európa inkább a tökeerős, többnyelvű közegben élő és nagyobb kockázatot vállaló csoportok számára vonzó.

A különböző típusú migrációs tervek előfordulása az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül – a célországtól eltekintve is – eltérő gyakoriságú (12. táblázat). A bemutatott változók közül azonban egyesek egymással is összefüggnek, ezért szükséges parciális (kontrollált) hatásukat is megvizsgálni. A migrációs terveket meghatározó háttérváltozók tisztított hatását logisztikus regresszió segítségével elemezve (13. táblázat), az összefüggéseket a következő változócsoporthoz tartozóknak tekintjük: (1) kontextuális változók, (2) demográfiai változók, (3) etnikai háttér, (4) társadalmi-gazdasági helyzet, (5) románnyelvtudás, (6) kapcsolati tőke.²⁰

(1) *Kontextuális változóink* – a régió, a településméret és a magyarok településen belüli aránya – a kérdezett lakhelyeül szolgáló településre vonatkoztak. Ezek közül a régió szerinti összefüggések mindhárom migrációs forma esetében megmutatkoztak és a kontrollált hatások is kimutathatóak voltak. E szerint a magyarul beszélők a bánági és dél-erdélyi régióban a legmobilabbak: 34%-uk vállalna rövid, 29%-uk hosszú távon külföldön munkát és 13%-uk ván-

²⁰ A továbbiakban a 12. és 13. táblázatok eredményeit együtt mutatjuk be, a kétváltozós összefüggések érvényességét a többváltozós elemzéssel is megvizsgálva.

dorolna el (szemben az erdélyi átlaggal, ami 24,7%, 15,2%, illetve 7%). A logisztikus regressziós modellben ezek a hatások szintén megmutatkoznak: a dél-erdélyiek és bánágiak körében a migrációs tervek két-háromszor nagyobb eséllyel fordulnak elő, mint a székelyföldiek körében, ugyanakkor a hosszú távú külföldi munkavállalást az Észak-Erdélyben élők is kétszer nagyobb eséllyel tervezik. Tekintettel az „időszakos kilépés” székelyföldi jelentőségét tárgyaló korábbi írásokra (Bodó szerk. 1996), felmerül a kérdés, hogy a migrációs tervek megvalósulását tekintve is megmaradnak-e ezek a differenciák.

A településméret szerinti összefüggések közül a TÁRKI 2001-es eredményeihez (és a migrációs hajlandósághoz) képest újdonság, hogy a 100 ezernél népesebb nagyvárosokban élők az átlagnál kisebb arányban terveznek rövid távú külföldi munkavállalást (18,8% szemben a 24,7%-os átlaggal). 2001-ben fordított volt az összefüggés, amit az elemzők akkor a nagyvárosiak jobb kommunikációs ellátottságával és a globális munkaerő-piaci folyamatokba való erősebb integráltságával magyaráztak (Sik – Örkény 2003). A rövid távra tervezett külföldi munkavállalás nagyvárosi térvesztése egyfelől annak tudható be, hogy ez – mint látni fogjuk – inkább azokra a képzetlen és rosszabb munkaerő-piaci pozíciójú rétegekre jellemző, amelyek a nagyvárosokban alulreprezentáltak. Másfelől az ezredfordulót követően a lokális gazdaság számos erdélyi nagyvárosban fellendült. A hosszú távra tervezett munkavállalás is elsősorban a kisebb (százezer lakos alatti) városokban élők esetében volt gyakoribb 2006-ban. Ezeket a megállapításokat a logisztikus regressziós számítások is alátámasztják. A végleges elvándorlási szándék intenzitása ugyanakkor – a korábbi eredményekkel összhangban – egyenes arányban nő a településmérettel. Ez utóbbi összefüggés azonban a többi változó hatását kontrollálva már nem szignifikáns.

A kétváltozós összefüggések azt is jelzik, hogy minél alacsonyabb egy településen a magyarok aránya, annál többen akarnak hosszú távra külföldön munkát vállalni, illetve végleg kivándorolni. Ezt már a kilencvenes évek közepén készült vizsgálatok is kimutatták (Sorbán 1999), ugyanakkor felmerült a gyanú, hogy az alkalmazott mintavétel félrevezető lehet. Arról van szó, hogy szórványterületeken a kvótás mintával dolgozó kutatások a felvétel során a magyar intézményekhez kapcsolódó hálózatokat követték.²¹ Ennek tagjairól pedig elképzelhető, hogy kevésbé integrálódtak a helyi (dominánsan román nyelvű) közegbe (lásd: Csata – Kiss 2003). Eredményeink a kétváltozós összefüggések szintjén megerősítik a korábbi mérési eredményeket, a logisztikus regressziós elemzésünk viszont nem mutat szignifikáns hatást. Ennek magyarázata, hogy két változó, a magyarok településbeli aránya és a régió, szorosan összefügg, ezért a többváltozós elemzésben az utóbbi hatása miatt nem érvényesül az előbbié.

(2) A *demográfiai háttérváltozók* – nem, korcsoport, családi állapot, gyermekszám – szerint a szokásos összefüggések mutatkoznak. A fiatalabbak mindhárom migrációs formát nagyobb arányban tervezik, és a kétfajta munkavállalási formát tervezők között erősen felülreprezentáltak a férfiak. Ezzel szemben a végleges elvándorlási szándékot illetően a nemi arányok ki-

²¹ Lásd erről bővebben a mintavétellel foglalkozó fejezetet.

egyenlítették. Családi állapot (illetve párkapcsolati forma) és gyermekszám szerint differenciálva, a házasok és a gyermekesek mindhárom migrációtypust jóval alacsonyabb arányban tervezik, mint az egyedül vagy élettársal élők, illetve a gyermektelenek. A fiatalok nagyobb migrációs szándéka – irányuljon akár a külföldi munkavállalásra, akár a kivándorlásra – a regressziós modellben is megmutatkozik. Hasonlóképpen azt is megerősíti a többváltozós elemzés, hogy a nők kisebb eséllyel terveznek külföldön munkát vállalni (mind rövid, mind hosszú távra), mint a férfiak. A nőtleneknek/hajadonoknak, illetve az élettársal élőknek a házasokéhoz képest intenzívebb migrációs tervei azonban csak a hosszú távú külföldi munka esetén maradtak szignifikánsak, a gyermekszám hatása pedig a logisztikus regresszióban egyáltalán nem érvényesült (nyilvánvalóan azért, mert ez utóbbi változók nagymértékben az életkor függvényei).

(3) Az *etnikai háttér*et illetően elsőként azt emelhetjük ki, hogy a kérdezők által romának minősített személyek az átlagnál jóval nagyobb arányban terveznek mind rövid (44%), mind hosszú távra (27%) munkát vállalni, valamint kissé nagyobb arányban (9,3%) elvándorolni. Az összefüggéseket – az elvándorlás kivételével – a logisztikus regresszió is kimutatta. A nem magyar nemzetiségűeknek (akiknek jelentős része roma) szintén nagyobb hányada tervezi a migráció mindhárom típusát, a logisztikus regressziós számítások szerint azonban csak a rövid távú munkavállalásra vonatkozóan áll fenn az összefüggés. A romák átlagnál magasabb migrációs potenciálját a romániai roma mintán végzett vizsgálatok is megerősítik (Fleck–Rughinis 2008; Fleck 2008), azonban ezek azt is kiemelik, hogy az ő migrációs tapasztalatuk csekélyebb, mint más etnikai csoportoké, ami a migrációs szándék megvalósításához szükséges tőkék elégtelenségével magyarázható.

(4) A *társadalmi-gazdasági helyzet* több vonatkozásban is meghatározza a migrációs terveket. Képzetség szerint az első sajátos kategóriánk a 8 osztálynál kevesebbet végzettek csoportja: körükben a migrációt tervezők aránya mindhárom forma esetében duplája az erdélyi átlagnak. A hosszú távú munkavállalásra és végleges elvándorlásra vonatkozó terveiket a regressziós modell is intenzívebbnek mutatja. A felsőfokú végzettségűeknek a hosszú távú külföldi munkavállalásra és kivándorlásra vonatkozó tervei szintén átlag feletti gyakoriságúak, a többváltozós elemzésben azonban ez nem mutatható ki. Kisebb eséllyel terveznek viszont végleges elvándorlást – a regressziós modell szerint is – a szakiskolát végzettek (a referenciakategóriaként alkalmazott érettségizettekhez képest).

Az aktivitási-munkaerőpiaci státusra kialakított változó szerint a munkanélküliség a kétféle munkavállalási célú migráció egyértelmű okának mutatkozik, míg a kivándorlás tervezésének esélyét csökkenti. Az egyéb inaktívak körében szintén nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a rövid távra szóló munkavállalási tervek, és a tanulói státusban lévők is nagyobb arányban terveznek migrációt, de ez utóbbi hatás a többváltozós elemzésben – az életkor erős befolyása miatt – nem mutatható ki. Alapvetően tehát az aktívak és az inaktívak migrációs

potenciálja különbözik. Ugyanakkor a korábbi munkaerő-piaci életút során előfordult munkanélküliség is szignifikánsan növeli a migrációs potenciált – mindhárom típust illetően.

A deprivációs tercilisek²² szerinti megoszlás egyértelműen mutatja, hogy a migrációs potenciál a gyengébb anyagi helyzetben lévő rétegek esetében magasabb. A regressziós modellben azonban ezek a hatások csak a külföldi munkavállalást illetően mutatkoznak meg.

(5) *Románnyelvtudás*. A migrációs potenciálra vonatkozó ezredforduló körüli vizsgálatokban markáns tézisként szerepelt, hogy a magyarok elvándorlási szándéka a román nemzetállami térbe való integrálatlansághoz kötődik. A Csepeli–Örkény–Székelyi (2000) féle *Kárpát-kutatás* állítása szerint a magyarok „nyelvi-kulturális integrálatlansága” (kevésbé ideologikusan a románnyelvtudás hiánya, a románoktól való társadalmi távolság) következménye az elvándorlás. Saját korábbi elemzésünk szerint (Kiss–Csata 2004) a helyzet összetettebb, és a Csepeliék által feltételezett hatás csak szórványterületeken működik. Itt azok a fiatalok, akik a magyar nyelvű oktatási hálózatból kerülnek ki (sokszor megfelelő romántudás nélkül), valóban arra predesztináltak, hogy elvándoroljanak vagy az Erdélyen belüli más vidékek felé mutató magyar hálózatok mentén mozduljanak el. Ebben az értelemben valóban volt összefüggés az akkor elsősorban Magyarországra irányuló migrációs tervek és a románnyelvtudás hiánya között. Jelenlegi eredményeink szerint azonban a migrációs hálózatok átalakulásával (Magyarország háttérbe szorulásával) ez a tendencia a visszájára fordult: 2006-ban már a románul jobban beszélők tervezték nagyobb arányban, hogy tartósan külföldön vállaljanak munkát, illetve hogy véglegesen elhagyják az országot, ugyanakkor ők a nyugati országokat preferálták. A logisztikus regressziós modellben főként a tartós munkavállalás vonatkozásában mutatkozik szignifikáns összefüggés, de rövid távra is kisebb eséllyel terveznek külföldön munkát vállalni azok, akiknek románnyelvtudása hiányos (ami feltehetően összefügg az egyéb idegen nyelv ismeretével is).

(6) A *kapcsolati tőke* hatását illetően azt vizsgálhatjuk, hogy a *külföldön élő családtag* miként befolyásolja a migrációs terveket. A vizsgálat sajnos csak a szűkebb családból (háztartásból) több mint egy éve külföldön élő személy(ek)re terjedt ki, így arról a kapcsolati tőkéről, amit a külföldön élő egyéb rokonok vagy barátok jelenthetnek, nincsenek ismereteink.

A kétváltozós megközelítés szerint a migráció tervezésének gyakoriságát mindhárom migrációs forma esetében növeli, ha családtag él külföldön (a munkavállalási tervek másfélszer, a kivándorlási tervek kétszer gyakoribbak az utóbbi csoport esetében). A logisztikus regressziós elemzés szerint azonban csak a külföldi munkavállalás tervezése fordul elő nagyobb eséllyel azoknál, akik rendelkeznek a kapcsolati tőke e típusával (az elvándorlási tervek esetén a kontrollált hatás már nem szignifikáns).

²² Ez a tartós fogyasztási cikkek, illetve fogyasztási praxisok hiányát összesítő index. Az elemzésben használt tercilisek a jóléti-anyagi helyzet alapján három egyenlő részre osztják a vizsgált népességet.

13. táblázat. A migrációs szándékot magyarázó háttérváltozók
(a logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

Háttérváltozók és kategóriák	Esetszám	Rövid távú munkavállalás		Hosszú távú munkavállalás		Végleges elvándorlás	
		exp(B)	sig.	exp(B)	sig.	exp(B)	sig.
<i>Régió (ref.: Székelyföld)</i>	1196		0,014		0,000		0,014
Partium	707	1,180	0,362	1,043	0,857	0,779	0,482
Észak-Erdély	353	1,255	0,242	1,928	0,006	1,544	0,220
Dél-Erdély és Bánság	233	2,090	0,002	2,796	0,000	2,335	0,039
<i>Településméret, lélekszám (ref.: 1000 alatt)</i>	368		0,021		0,033		0,341
1000–10 000	957	0,919	0,623	1,471	0,095	1,867	0,095
10 000–100 000	600	0,797	0,283	1,814	0,030	2,021	0,103
100 000 felett	563	0,521	0,006	1,067	0,831	1,663	0,269
<i>Magyarok aránya, százalék (ref.: 20% alatt)</i>	460		0,555		0,244		0,779
20–50	656	0,797	0,210	1,005	0,979	1,095	0,740
50–80	465	0,767	0,212	0,721	0,201	0,790	0,511
80–	902	0,832	0,441	1,098	0,744	0,802	0,604
<i>Korcsoport, éves (ref.: 40 felett)</i>	499		0,000		0,000		0,000
–25	441	2,832	0,000	3,389	0,000	3,668	0,001
25–29	476	1,892	0,001	2,268	0,001	2,874	0,003
30–34	502	1,680	0,004	1,228	0,412	1,201	0,626
35–39	573	1,170	0,395	1,491	0,100	1,204	0,618
<i>Nem (ref.: férfi)</i>	1281						
Nő	1208	0,619	0,000	0,663	0,005	1,003	0,988
<i>Párkapcsolat (ref.: házas)</i>	1419		0,361		0,000		0,370
Nőtlen/hajadon (egyedül él)	758	1,210	0,192	2,287	0,000	1,386	0,191
Élettárssal él	203	1,345	0,133	1,919	0,004	1,640	0,109
Elvált, özvegy (egyedül él)	111	1,179	0,561	0,470	0,159	1,102	0,857
<i>Roma származás (ref.: nem roma)</i>	2198						
Roma	236	1,728	0,015	2,228	0,002	1,211	0,641
<i>Nemzetiség (ref.: magyar)</i>	2151						
Nem magyar	330	1,618	0,005	0,917	0,681	1,084	0,785
<i>Iskolai végzettség (ref.: érettségizett)</i>	1196		0,104		0,186		0,000
Kevesebb mint 8 osztály	154	1,399	0,251	1,954	0,051	3,805	0,004
8 osztály	312	1,127	0,533	1,590	0,053	0,480	0,092
Szakiskola (10 osztály)	535	0,824	0,200	1,207	0,305	0,572	0,058
Felsőfokú	291	1,338	0,105	1,309	0,207	1,230	0,440
<i>Gazdasági aktivitás (ref.: alkalmazott)</i>	1230		0,001		0,296		0,044
Önálló	182	0,893	0,638	0,837	0,584	0,685	0,434
Munkanélküli	192	2,282	0,000	1,622	0,049	0,231	0,010
Tanuló	150	1,296	0,307	1,282	0,410	1,591	0,211
Egyéb	582	1,444	0,010	1,192	0,320	1,099	0,699
<i>Korábbi munkanélküliség (ref.: nem volt)</i>	1152						
Volt	1115	1,580	0,000	1,599	0,001	2,480	0,000
<i>Vagyoni helyzet (deprivációs tercilisek) (ref.: felső)</i>	812		0,026		0,003		0,703
Középső	834	1,324	0,043	1,259	0,185	1,206	0,414
Alsó	813	1,490	0,010	1,891	0,001	1,160	0,593
<i>Románnyelvtudás (ref.: tökéletesen beszél)</i>	800		0,063		0,002		0,356
Jól beszél, de akcentussal	829	1,102	0,500	0,638	0,009	0,987	0,954
Megérteti magát	529	1,023	0,893	0,635	0,027	1,120	0,692
Problémái vannak a román nyelvvél	323	0,631	0,041	0,371	0,000	0,520	0,146
<i>Külföldön élő családtag (ref.: nincs)</i>	2311						
Van	148	1,775	0,006	1,739	0,022	1,681	0,095
<i>R² (Nagelkerke)</i>		0,163		0,207		0,159	

A kivándorlással kapcsolatos attitűdök

A kivándorlás előnyeinek és hátrányainak a megítélése

Az egyes társadalmi-demográfiai csoportokban mutatkozó migrációs hajlandóság és tervek intenzitásának különbsége az előzőekben áttekintett háttérváltozók – valamint az elmozdulást megnehezítő különböző akadályok és kötődések – mellett annak is betudható, hogy a döntés várható hatásait eltérően értékelik a megkérdezettek egyes csoportjai.

A tervezett viselkedés elméletét (*theory of planned behavior*) (Ajzen 1991) a migrációs döntésekre alkalmazva arra a – triviálisnak tűnő – megállapításra jutunk, hogy *a migrációs cselekvések elsődleges meghatározója a migrációs szándék* (De Jong 2000). A koncepció szerint a kivándorlási szándék a várható előnyök, illetve hátrányok – többé-kevésbé tudatos – mérlegelése révén alakul ki. Ezért ha megvizsgáljuk, hogy milyen szubjektív várakozások kapcsolódnak a migráció feltételezett hatásaihoz és ezek hogyan függenek össze a migrációs szándékkal, illetve annak hiányával, közelebb kerülhetünk a migrációs döntések motivációinak megértéséhez.

A migrációs döntések vizsgálata mindeddig főként utólagosan (a migrációt követően) készült interjúk, adatfelvételek alapján történt.²³ Ezek azonban nem nyújtottak információt a migrációt megelőző attitűdökről, várakozásokról, mint ahogyan arról sem, hogy a helyben maradást választókat milyen tényezők befolyásolják. Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. 2006-os vizsgálatban szerepelt először a kivándorlás feltételezett hatásaira vonatkozó kérdés, amely alapján feltárulnak a kivándorlást ösztönző, illetve korlátozó tényezők.²⁴ A kérdés így hangzott: „*Tegyük fel, hogy az elkövetkező 3 évben Ön kivándorol Romániából. Kérem a ... válaszlap segítségével mondja meg, hogy ez hogyan hatna...*” – és itt következett a 4. ábrán látható tényezők felsorolása. A megkérdezettek az (1) „sokkal rosszabb lenne”, (2) „rosszabb lenne”, (3) „sem jobb, sem rosszabb nem lenne”, (4) „jobb lenne”, (5) „sokkal jobb lenne” válaszlehetőségek közül választhattak.²⁵

A válaszok megoszlása szerint (4. ábra) a megkérdezettek elsősorban az anyagi helyzetüket, valamint munkahelyi kilátásaikat illetően várnak javulást kivándorlás esetén (77%, illetve 57%), ugyanakkor viszonylag sokan vélik úgy, hogy ezzel az időskori biztonság, valamint a boldog és elégedett élet esélye is növekedne (47%, illetve 40%). Legkevésbé az emberi kapcsolatok alakulását tekintve optimisták, a legtöbben úgy vélik, hogy ezek nem változnának (49–54%), illetve inkább romlanának (33–41%) egy esetleges kivándorlás következté-

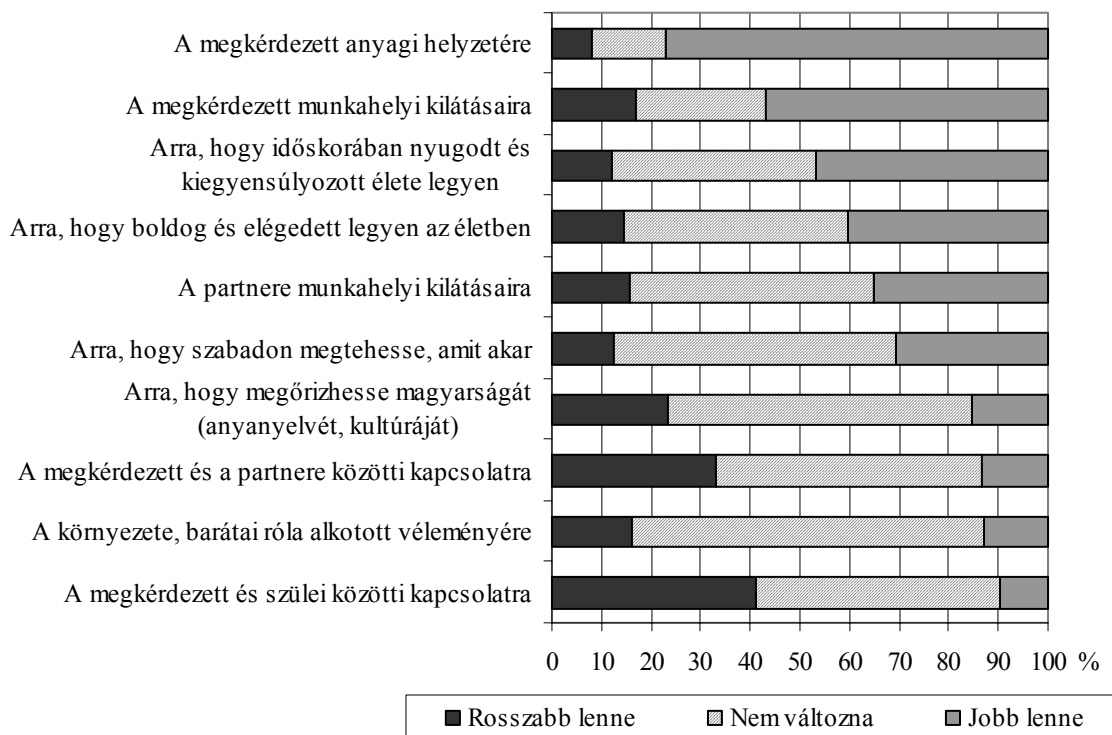
²³ Lásd erre vonatkozóan: Szakáts 1996; Tóth 1997; Gödri 1998; Gödri 2005.

²⁴ Fontos megjegyezni, hogy az adatfelvétel második hullámát követően lesz lehetőség annak tesztelésére, hogy a kivándorlás feltételezett következményeivel kapcsolatos – az első hullámban feltárt – attitűdök milyen összefüggést mutatnak a migráció későbbi tényleges megvalósulásával.

²⁵ Az elemzésben az 1–2., illetve a 4–5. válaszkategóriákat összevontuk.

ben. A környezet véleményéről, valamint a magyarság (anyanyelv, kultúra) megőrzésének lehetőségéről a legtöbben (71%, illetve 61%) azt feltételezik, hogy nem változna.

4. ábra. A kivándorlás feltételezett hatásainak szubjektív megítélése

A nemek szerinti megoszlásokat tekintve nagyfokú hasonlóság figyelhető meg a véleményekben (14. táblázat): az anyagi helyzet javulása egyaránt a legelterjedtebb kivándorlással kapcsolatos váráhozás, majd az előnyösebb munkahelyi kilátások következnek. A férfiaknak azonban nagyobb hányada feltételezi a saját munkahelyi kilátásainak javulását, míg a nők viszont a partnerük munkahelyi perspektíváit látják nagyobb arányban kedvezőbbnek, mint a férfiak. A kivándorlás negatív következményeit azonos módon ítéli meg mindkét nem: leginkább a személyközi kapcsolatokban feltételeznek romlást.

A migrációs hajlandóság életkor szerint erősen differenciált, ezért feltételeztük, hogy a kivándorlás következményeinek megítélésében is különböző véleményekkel találkozhatunk. Mivel az előbbit illetően a 30 évesnél fiatalabbak és idősebbek között húzódozott éles határ, ezúttal is e két csoport véleményeit hasonlítjuk össze (15. táblázat). Megfigyelhető, hogy a fiatalabbak a legtöbb felsorolt területen nagyobb arányban feltételeznek pozitív változást a migrációnak köszönhetően, de különösen igaz ez az anyagi helyzetüket, a saját munkahelyi kilátásaikat, boldogságukat és elégedettségüket, az időskori nyugodt életüket, valamint szabadságukat tekintve. A személyközi kapcsolataikban és a magyarság megőrzésében viszont kissé nagyobb arányban várnak romlást, mint a 30 év feletiek. Ez utóbbi csoporton belül a

legtöbb vonatkozásban magasabb azok hányada, akik a migráció nyomán nem számolnak változással.

14. táblázat. A kivándorlás feltételezett hatásainak szubjektív megítélése nemek szerint, %

A kivándorlás hogyan hatna...	Nem	A kivándorlás következtében feltételezett változások			Összesen
		rosszabb lenne	nem változna	jobb lenne	
A megkérdezett munkahelyi kilátásaira	Férfi	16,2	23,6	60,2	100,0
	Nő	17,6	29,1	53,3	100,0
A megkérdezett és a partnere közötti kapcsolatra	Férfi	34,7	54,2	11,1	100,0
	Nő	31,6	53,3	15,0	100,0
A partnere munkahelyi kilátásaira	Férfi	15,7	54,1	30,3	100,0
	Nő	15,8	44,2	39,9	100,0
A megkérdezett anyagi helyzetére	Férfi	8,2	14,7	77,1	100,0
	Nő	7,7	15,3	77,0	100,0
A környezete, barátai róla alkotott véleményére	Férfi	16,7	67,7	15,5	100,0
	Nő	15,3	74,3	10,4	100,0
Arra, hogy boldog és elégedett legyen az életben	Férfi	14,8	43,1	42,1	100,0
	Nő	14,0	47,8	38,1	100,0
Arra, hogy időskorában nyugodt és kiegyensúlyozott élete legyen	Férfi	13,2	39,9	47,0	100,0
	Nő	11,2	42,4	46,4	100,0
A megkérdezett és szülei közötti kapcsolatra	Férfi	40,9	48,8	10,3	100,0
	Nő	41,6	49,7	8,7	100,0
Arra, hogy megőrizhesse magyarságát (anyanyelvét, kultúráját)	Férfi	23,4	62,2	14,4	100,0
	Nő	23,3	60,7	16,0	100,0
Arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	Férfi	12,3	57,5	30,2	100,0
	Nő	12,7	56,5	30,8	100,0

15. táblázat. A kivándorlás feltételezett hatásainak szubjektív megítélése a 30 év alattiak és a 30 év felettiak körében, %

A kivándorlás hogyan hatna...	Életkor	A kivándorlás következtében feltételezett változások		
		rosszabb lenne	nem változna	jobb lenne
A megkérdezett munkahelyi kilátásaira	-30	11,5	19,7	68,8
	31-	20,1	30,2	49,6
A megkérdezett és a partnere közötti kapcsolatra	-30	38,1	47,6	14,3
	31-	30,6	56,9	12,5
A partnere munkahelyi kilátásaira	-30	14,4	48,1	37,5
	31-	16,5	49,5	34,0
A megkérdezett anyagi helyzetére	-30	4,6	11,1	84,3
	31-	10,0	17,2	72,8
A környezete, barátai róla alkotott véleményére	-30	14,8	68,6	16,6
	31-	16,8	72,4	10,9
Arra, hogy boldog és elégedett legyen az életben	-30	13,8	40,6	45,6
	31-	14,8	48,2	37,0
Arra, hogy időskorában nyugodt és kiegyensúlyozott élete legyen	-30	10,9	36,4	52,7
	31-	13,0	43,9	43,2
A megkérdezett és szülei közötti kapcsolatra	-30	43,1	47,3	9,6
	31-	40,1	50,4	9,5
Arra, hogy megőrizhesse magyarságát (anyanyelvét, kultúráját)	-30	25,8	61,5	12,7
	31-	21,8	61,4	16,8
Arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	-30	13,3	52,4	34,3
	31-	12,0	59,8	28,2

Eredményeink alátámasztják Ajzen idézett elméletét, miszerint a kivándorlás előnyeivel, illetve hátrányaival kapcsolatos várakozások hatással vannak a kivándorlási szándékra: a kivándorlást tervezők és a nem tervezők várakozásait összehasonlítva látható, hogy az előbbiek valamennyi felsorolt területen nagyobb mértékben várnak javulást a migrációtól, míg az utóbbiak inkább negatív változásokkal számolnak (16. táblázat). A migrációt ösztönző és korlátozó tényezők megértése szempontjából fontos információ az is, hogy mely területekre vonatkozó pozitív várakozások vannak leginkább kapcsolatban a kivándorlási szándékkal és melyek ennek hiányával. Látható, hogy a kivándorlást tervezők leginkább az anyagi helyzetük és a munkahelyi kilátásaik javulására számítanak, de a migrációt nem tervezők többsége is úgy véli (bár kisebb arányban), hogy ebben a tekintetben előnyökkel járna a kivándorlás (16. táblázat). A partner munkahelyi kilátásai, az étellel való elégedettség és az egyéni szabadság vonatkozásában azonban – miközben a kivándorlást tervezők ezekre nézve is derűlátóak – a kivándorlást nem tervezők többsége azon a köztes állásponton van, hogy „nem változna”. Különösen magas a partnerrel, illetve a szülőkkel való kapcsolatot illetően negatív változást feltételezők aránya azok körében, akik nem szándékoznak kivándorolni. Ez tűnik a legerősebb visszatartó erőnek. Ezzel szemben a kivándorolni szándékozók jelentős hányada (42%) a partnerkapcsolatában is javulás vár a migrációtól, ugyanakkor közülük is sokan (29%) feltételezik, hogy a szülőkkel való kapcsolatuk romolhat. Megfigyelhető továbbá, hogy miközben a kivándorolni készülnők viszonylag jelentős hányada (28%) a környezetük róluk alkotott véleményét, valamint a magyarság megőrzésének lehetőségét tekintve is előnyt remél a migrációtól, az otthon maradási tervezők ezeken a területeken nem feltételeznek változást.

16. táblázat. A kivándorlás feltételezett hatásainak szubjektív megítélése a kivándorlást tervezők, illetve nem tervezők körében, %

A kivándorlás hogyan hatna...	Tervez-e kivándorlást?	A kivándorlás következtében feltételezett változások		
		rosszabb lenne	nem változna	jobb lenne
A megkérdezett munkahelyi kilátásaira	igen	2,5	14,1	83,4
	nem	18,4	27,5	54,1
A megkérdezett és a partnere közötti kapcsolatra	igen	15,2	43,1	41,7
	nem	34,6	54,2	11,2
A partnere munkahelyi kilátásaira	igen	7,1	33,1	59,8
	nem	16,6	50,4	33,0
A megkérdezett anyagi helyzetére	igen	0,6	6,4	93,0
	nem	8,9	16,0	75,1
A környezete, barátai róla alkotott véleményére	igen	10,5	61,1	28,4
	nem	16,8	71,9	11,3
Arra, hogy boldog és elégedett legyen az életben	igen	2,3	17,6	80,1
	nem	15,9	48,4	35,7
Arra, hogy időskorában nyugodt és kiegyensúlyozott élete legyen	igen	5,7	14,0	80,3
	nem	13,0	44,0	43,0
A megkérdezett és szülei közötti kapcsolatra	igen	29,0	51,0	20,0
	nem	42,9	48,9	8,2
Arra, hogy megőrizhesse magyarságát (anyanyelvét, kultúráját)	igen	15,5	56,5	28,0
	nem	23,8	61,9	14,3
Arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	igen	3,5	37,3	59,2
	nem	13,4	59,0	27,6

A kivándorlással kapcsolatos külső elvárások

A kivándorlási terveket az előnyök és hátrányok mérlegelése mellett az érzékelt külső – a környezet részéről tapasztalt – elvárások is alakíthatják. Erre vonatkozóan a megkérdezettek egy ötfokú skálán jelölték meg, hogy „mennyire igaz, hogy a legtöbb barátjuk/a szüleik/a legtöbb rokonuk szerint ki kellene vándorolniuk” (1 – egyáltalán nem igaz, 5 – teljesen igaz).²⁶

Összességében a megkérdezettek nagyon kis hányadánál figyelhető meg a kivándorlásra ösztönző erős külső elvárás. Leginkább a barátok részéről volt ez tapasztalható, de ez esetben is alig egytizedüknél, és még ennél is kisebb arányban jelent meg a szülők, illetve a rokonok részéről (17. táblázat). Látható ugyanakkor, hogy a kivándorlást tervezők csoportjában az érzékelt külső elvárások sokkal erőteljesebbek: egyötödük a szülők, közel egynegyedük a rokonok és 27%-uk a barátok részéről tapasztalt ilyen jellegű erős elvárást, és közel hasonló arányban számoltak be enyhe elvárásról is. Mindez arra utal, hogy a migrációs terveket a környezet migrációval kapcsolatos attitűdjei is alakítják, leginkább a barátoké. A kivándorolni szándékozók több mint fele tapasztalt enyhébb vagy erősebb formában elvárást a barátai részéről, míg a szülők oldaláról kevesebb mint 40%-uk. A fiatalabbak általánosan erősebb elvárásokat érzékelték, ám leginkább a barátok részéről tapasztalt elvárásban mutatkozik eltérés: míg a 30 év alattiak 13%-a számolt be tőlük származó erős és további 13%-a enyhe készletéről, a 30 év felettieknél ez az arány 7%, illetve 8%.

17. táblázat. A kivándorlással kapcsolatban érzékelt külső elvárások erőssége (a válaszok megoszlása, %)

<i>Mennyire igaz az Ön helyzetére, hogy...</i>	<i>Tervez-e kivándorlást?</i>	<i>A kivándorlással kapcsolatos elvárás</i>		
		<i>nincs</i>	<i>enyhe</i>	<i>erős</i>
A legtöbb barátja szerint Önnek ki kellene vándorolnia?	Igen	48,6	24,3	27,1
	Nem	84,4	7,4	8,2
	Együtt	81,2	9,1	9,7
A szülei szerint Önnek ki kellene vándorolnia?	Igen	62,5	18,2	19,2
	Nem	92,1	3,7	4,3
	Együtt	89,3	5,3	5,4
A legtöbb rokona szerint Önnek ki kellene vándorolnia?	Igen	54,2	22,5	23,2
	Nem	89,8	5,2	4,9
	Együtt	86,7	6,9	6,4

A kivándorlásra vonatkozó tanács fiatalok számára

A saját migrációs tervek, illetve a kivándorlás várható hatásainak megítélése mellett a kivándorlással kapcsolatos attitűdöt jelzi az is, hogy mit tanácsolna a megkérdezett erre vonatkozó-

²⁶ Értelmezésünk szerint az 1-es és 2-es osztályzat esetén nincs elvárás, 3-as esetén enyhe, a 4-es és 5-ös esetén pedig erős elvárás van.

an egy 18 éves erdélyi magyar fiatalnak. Eredményeink szerint kétharmaduk a szülőföldön maradást tanácsolná, ugyanakkor a kivándorlást javaslók közt kétszer nagyobb arányban vannak azok, akik nyugati célországot ajánlanak, mint azok, akik Magyarországot (18. táblázat). Ez a tény is megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy Magyarország mint migrációs célország az erdélyi magyarok számára veszített korábbi jelentőségéből. Különösen magas az idegen nyelvű célországot proponálók aránya (47,4%) azok körében, akik maguk is tervezik a kivándorlást, ugyanakkor ezek egyharmada – a saját migrációs szándéka ellenére – az Erdélyben maradást javasolná a fiataloknak. Másfelől viszont a migrációt nem tervezők egy része a fiatalokat migrációra ösztönözné: egytizedük Magyarország, egyötödük pedig más célország választását javasolná. Ez egyfelől azt jelzi, hogy a saját migrációjukat fontolgatók sem feltétlenül tartják jónak a szülőföld elhagyását (esetükben feltételezhető a külső körülmények kényszerítő hatása), míg másfelől a kivándorlást nem csak azok tartják elfogadhatónak, akik maguk is tervezik azt, hanem az otthon maradók körében is megfigyelhető ez az attitűd.

18. táblázat. A kivándorlással kapcsolatos tanács a kivándorlási tervek szerint, %

Ön mit tanácsolna egy 18 éves erdélyi magyar fiatalnak?	Teljes minta	Tervez-e kivándorlást?	
		igen	nem
Maradjon Erdélyben	66,7	34,0	70,1
Költözzön át Magyarországra	10,8	18,6	10,0
Költözzön más országba	22,5	47,4	19,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

A fiatalok Magyarországra irányuló migrációját átlag feletti arányban támogatják a roma származásúak (25,6%), az alapfokú iskolai végzettségűek (18,3%), a munkanélküliek és az egyéb inaktívok (16,2%, 16,5%), míg más célországba történő kivándorlásra ösztönöznék őket a nem magyar nemzetiségűek (33,6%), a szakmunkások (28,8%), a Dél-Erdélyben és Bánságban (27,7%), valamint a kisvárosokban élők (26,4%) és a 25 év alattiak (26,9%). Ezzel szemben a szülőföldön maradást a Székelyföldön (75,3%) és a falvakban élők (72,3%), a felsőfokú végzettségűek (74,1%), az önállók, vállalkozók (72,6%) és a 40 év felettek (70,5%) tartják követendő stratégiának a fiatalok számára.

Összefoglalás

Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. kutatás a migrációs folyamatok vizsgálata szempontjából több új lehetőséget is jelentett. Az egyik újdonság az volt, hogy becsülni tudtuk a vizsgált népesség migrációs aktivitását. Az adatok szerint a mintába került magyarul beszélők 13%-a tartózkodott huzamos jelleggel külföldön, közöttük a végleg elvándoroltak aránya 48% volt – magasabb, mint a magyarul nem beszélők kontrollmintájában (41%). Ez azzal függ össze, hogy a választói névjegyzékben – és ezáltal a mintában – a magyarok közül nagyobb arány-

ban szerepeltek olyan személyek, akik még a kilencvenes években hagyták el az országot (amikor a magyarok a migráns népegyében belül felülreprezentáltak voltak).

A migrációs potenciált kétféleképpen, a *migrációs hajlandóságon*, illetve a *migrációs terveken* keresztül vizsgáltuk. Az előbbi a megkérdezettek tágabb körét jellemezte, ugyanakkor éles különbségek mutatkoztak a migráció célterülete szerint. Míg a fiatalok és a felsőfokú végzettségűek, valamint a tőkeerősebb csoportok (kapcsolati tőkével, románnyelvtudással, magas jövedelemmel, jó anyagi körülményekkel, internettel rendelkezők) migrációs hajlandósága inkább Nyugat-Európába irányul, az alacsony iskolai végzettségű, rossz munkaerő-piaci pozícióban levő és megélhetési nehézségekkel küszködő csoportoké főként Magyarországra. Az, hogy a migrációs hajlandóság átalakul-e tényleges migrációs tervvé, több tényezőtől múlik, amelyek közül a legmeghatározóbb az életkor: minél fiatalabb valaki, annál nagyobb eséllyel nyilvánul meg migrációs hajlandósága migrációs terv formájában.

Időbeli összehasonlításban a migráció különböző formáit (rövid vagy hosszú távú külföldi munkavállalást, illetve kivándorlást) tervező magyarok aránya a 2000-es évek elejétől folyamatosan csökken (a 2008-as adatok szerint a 20–45 évesek körében a magyarok migrációs potenciálja az országos átlag alatt marad). A másik legfontosabb változás a migráció célországában figyelhető meg: míg 2001-ben a migrációt tervező magyarok 70–75%-a választotta Magyarországot, ez az arány 2006-ra 38–48%-ra esett vissza. A trend a 2008-as mérések szerint is folytatódott. (A 2006-ban ténylegesen külföldön tartózkodók célországokénti megoszlása a korábban feltárt migrációs terveknek felelt meg: mind a kivándoroltak, mind a külföldön dolgozók között 70%-ot képviseltek a Magyarországon tartózkodók.)

A potenciális migránsok társadalmi profilja is több szempontból átalakult. A kilencvenes években és az ezredfordulón inkább a nagyvárosi, jobban képzett rétegek terveztek migrációt, mára migrációt fontolgatók társadalmi helyzete összességében inkább hátrányos. Ez a Magyarországra igyekvők esetében még egyértelműbben megmutatkozik. Közöttük a kistelepüléseken élők, a szegények, az alacsonyan iskolázottak, illetve a romák nagymértékben felülreprezentáltak. Ezek azok a kategóriák, amelyek esetében a migrációs stratégiák nehezebben változnak.

A vizsgálat másik újdonsága a tervezett viselkedés Ajzen-féle elméletének a migrációs döntésekre való alkalmazása volt. E szerint a kivándorlást tervezők elsősorban anyagi körülményeikben és munkahelyi kilátásaikban remélnék javulást, míg a személyes (leginkább a szülőikkel való) kapcsolataik veszélyeztetését mint a migráció árát fogják fel. Az etnikai identitás megőrzése sem a migrációs döntésben, sem az otthonmaradás érveként nem hangsúlyos. Kivándorlással kapcsolatos külső elvárásokat – elsősorban a barátok részéről – döntően a kivándorlást tervezők érzékelnek, jelezve, hogy a migrációs terveket a környezet attitűdje is alakítja. A 30 évesnél fiatalabbak sokkal inkább szembesülnek ilyen jellegű elvárásokkal, mint az idősebbek. Ez megmutatkozik abban is, hogy a megkérdezettek egyharmada a fiatalok számára a kivándorlást tartja követendő stratégiának, ám elsősorban nem Magyarországra.

Irodalom

- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behaviour. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50: 179–211.
- Anghel, G.R.–Horváth, I. (2009): Sociologia migrației. *Teorii și studii de caz românești*. Polirom: Iași.
- Berencsi Zsuzsa (1995): Az elvándorlási szándékok Magyarországon 1994-ben. *Szociológiai Szemle* 1995/2, 99–106.
- Bodó Julianna (szerk.) (1996): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-print, Csíkszereda.
- Brubaker, R. (1998): Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, Vol. 32, No. 4 (Winter), 1047–1065.
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária (2000): *Nemzetek egymás tükrében*. Budapest: Balassi.
- Csata Zsombor–Kiss Tamás (2003): Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom* 2003/2, 7–39.
- De Jong, G.F. (2000): Expectations, gender and norms in migration decision-making. *Population Studies*, Vol. 54, No. 3: 307–319.
- CCRIT: *Barometrul Relațiilor Etnice 2000*. http://www.edrc.ro/projects.jsp?project_id=19
- Metromedia Transilvania: *Barometrul Relațiilor Etnice 2001*.
http://www.edrc.ro/projects.jsp?project_id=19
- Metromedia Transilvania: *Barometrul Relațiilor Etnice 2002*.
http://www.edrc.ro/projects.jsp?project_id=19
- Fleck Gábor (2008): Romániai cigány közösségek migrációs stratégiái. In: Paskó Ildi–Törzsök Erika–Zolnay János (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon 2007*. EÖKIK, Budapest, 131–145.
- Fleck, G.–Rughiniș, C. (2008): *Vino mai aproape. Incluziunea și excluziunea romilor în societatea românească de azi*. București: Human Dynamics.
- Gödrí Irén (1998): Romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai. In: *REGIO Kisebbségi Szemle*, 9. évf. 3. sz.: 75–99.
- Gödrí Irén (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödrí Irén–Tóth Pál Péter.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 69–131.
- Gödrí Irén–Tóth Pál Péter (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest, p. 213.
- Hablicsek László–Tóth Pál Péter (2001): Migrációs potenciál a mai Magyarországon – továbbszámítások és becslések. *Európai Tükör*. Műhelytanulmányok. 80. szám, Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja, Budapest: 23–45.
- Horváth István (2003): Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003. október. *Erdélyi Társadalom*, 39–53.
- Horváth István (2004): Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 61–91.
- Horváth István (2005): Változó környezet, állandó trendek? In: Uő. (szerk.): *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*. Kolozsvár: Scientia, 9–133.
- Institutul National de Statistică (INS): *Anuarul Demografic al României 2006*.
- Kapitány Balázs–Spéder Zsolt (2004): Szegénység és depriváció. Társadalomszerkezeti összefüggések nyomában. KSH NKI Műhelytanulmányok 4.
- Kiss Tamás (2007): Demográfiai modellek és a migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a XX. század utolsó negyedében. *Regio*, 1, 160–189.
- Kiss Tamás–Csata Zsombor (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 91–126.
- Münz, R. (2003): Az üldözések évszázada. *Regio*, 1, 36–57.

- Örkény Antal (szerk.) (2003): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
- Sandu, D. (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologia Românească* 3/4, 5–52.
- Sandu, D. (2005): Emerging Transnational Migration from Romanian Villages. *Current Sociology* 53., 555–582.
- Sik Endre (1993): Románia migrációs potenciálja. In: Uő. (szerk.): *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete – Nemzetközi Migráció Kutatócsoport: Budapest, 19–23.
- Sik Endre (2003): A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In: Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 15–18.
- Sik Endre (2006): A vándorlási hajlandóság változatlan, sőt... . Budapest, TÁRKI.
- Sik Endre–Örkény Antal (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 188–102.
- Sorbán Angella (1999): Emigrációs potenciál a határon túl élő magyar közösségek körében (1997). Elvándorlók, az elvándorlás gondolatával foglakozók és szülőföldjükön maradók. *Magyar Kisebbség*, 2–3, 329–354.
- Szakáts Mara (1996): A Magyarországra áttelepült erdélyiek szerepkészletei. *Magyar Szemle*, Új évf. V. 5. sz. 502–510.
- Tóth Pál Péter (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Budapest, Püski.

IV. TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK

**A fiatal népesség rétegződése a vidéki Magyarországon
és Erdélyben**

Monostori Judit – Veres Valér

Tartalom

Bevezető	221
Háztartásstruktúra	224
Iskolai végzettség	225
Gazdasági aktivitás	228
Társadalmi rétegződés	230
Mezőgazdasági kistermelésben való részvétel	233
Jövedelmi különbségek	235
Összegzés	239
Irodalom	240

Bevezető

A társadalmi-foglalkozási rétegződést összetett tényezőrendszer formálja. Szerkezetének sajátosságait mind Magyarországon, mind Erdélyben három fő korszak társadalmi-gazdasági fejlődése határozza meg:

1. történelmileg, a szocializmus/kommunizmus¹ előtti időben kialakult és onnan örökölt sajátosságok;
2. a szocializmus évtizedei alatt kialakult viszonyrendszer;
3. a rendszerváltozás és az uniós csatlakozási folyamat gazdasági, társadalmi hatásának következményei.

A két társadalom szerkezeti különbségei ezeknek a korszakoknak a két országban több-kevésbé eltérő örökségére vezethetők vissza. Az okok egy része a szocializmus előtti évtizedek hagyatékában keresendő. Az első világháborút lezáró trianoni szerződés nyomán egymástól elszakított részek más-más úton indultak el, és ennek folyamányaként a modernizáció és az iparosodottság más-más szintjére jutottak. Az európai centrumtól mindkét társadalom távolabb került, de Erdélyben lassabban és szűkebb körben indult el az iparosodás, mint az anyaországban. Ennek társadalmi következménye, hogy a két világháború között és a második világháború után is Magyarországon nagyobb súllyal bírt a munkásság, mint Erdélyben, ahol a mezőgazdaságban dolgozó önálló parasztság dominálta a társadalmi struktúrát.

A szocializmus erőltetett iparosítási programjából eredően mindkét társadalomban jelentősen növekedett munkásosztály aránya, de magyarországi tagjai között már ekkor nagy számban voltak a másodgenerációsok is, míg Erdélyben a munkások rekrutációja főként a parasztság köréből történt (Tomescu-Dubrow 2006; Kemény 1990). Magyarországon az oktatás tömegesedése is korábban indult meg, mint Erdélyben. Ebből és az előbb említett folyamatokból következően az erdélyi társadalom mikroszerkezete kevésbé bomlott fel, mint a magyarországié. A relatíve kisebb mérvű iparosítás az erdélyi magyarság körében nem indított el olyan erős ingázási, valamint belső elvándorlási és mobilitási hullámot, mint Magyarországon. A térség rurálisabb jellege tartósabbnak bizonyult, így a családszerkezet tradicionális vonásai, többek között a háromgenerációs együttélési formák, lassabban bomlottak fel, mint Magyarországon.

Az erdélyi magyarok kisebbségi helyzete is szerepet játszott rétegződési jellemzőik formálódásában. A Ceausescu-rendszer kisebbségellenes politikájának tudja be több elemző, hogy különösen a '70-es évek közepétől a helyi magyar eliteket marginalizálták, és a helyi

¹ A rendszerváltozás előtti korszakra vonatkozóan a szociológiai szakirodalomban többféle definíciót találunk. Magyarországon ezt az időszakot többnyire szocialista időszaknak nevezik, és a kommunista éra kifejezést viszonylag ritkán használják. Romániában és Erdélyben viszont, a rendszer diktatórikusabb jellegéből adódóan, ez utóbbi fogalomhasználat a jellemzőbb.

közigazgatás kulcspozíciót románokkal töltötték be (Bugajszki 1995.200, lásd még Gallagher 1999.232) Erre vezethető vissza, hogy az 1992-es és 2002-es népszámlálások szerint is a magyarok alulreprezentáltak az egyetemet végzettek körében, különösen a jogászok és a közgazdászok között (lásd még Veres 2003).

Ezeket az előzményeket is figyelembe véve megállapítható, hogy az – 1990-es évek fordulóján – a piacgazdaságra való áttérés idején számottevően eltért a két társadalomra társadalmi-gazdasági szerkezete. Az erdélyi magyarságot feltehetően készületlenebbül érte a rendszerváltozás, mint a magyarországi társadalmat, ahol egyrészt az erőltetett iparosítás káros következményei hamarabb megjelentek, az elavult és versenyképtelen iparágak tömeges csődje nagyon súlyos feszültségeket idézett elő. A másik póluson pedig, a rendszer egyik „csendes sírásója”, a Magyarországon kialakult második gazdaság bizonyos fokig előkészítette a piacgazdaságra való áttérés légkörét, továbbá nagy szerepe volt abban, hogy a népesség egy része fokozatosan elsajátította a piacszerű működés néhány apró technikáját. A gazdasági szerkezet belső sajátosságait alapul véve tehát nagyon erőteljes kontraszt jött létre az első gazdaság egykori motorját jelentő hagyományos nagyipar és a második gazdaság, azon belül is elsősorban a mezőgazdasági kistermelés keretei között kiformalódó termelési mód között. Természetesen e folyamatok lenyomata a társadalom arculatán is megjelent, hiszen a második gazdaság számottevő rétegződés formáló tényezővé lépett elő (lásd ezekről: Harcsa – Kovách – Szelényi 1994, Oláh 1997).

A rendszerváltozást követően, a piacgazdaság bevezetése, kiteljesedése időszakában mindkét térségben csökkent az iparban és a mezőgazdaságban, párhuzamosan emelkedett a szolgáltatási szektorban dolgozók aránya. Ugyanakkor a gazdasági szerkezet változása Romániában lassúbb volt, ami részben a privatizációs folyamat elhúzódásával, illetve azzal magyarázható, hogy Magyarországon gyorsabban teremtődtek meg a vállalkozások és a külföldi beruházások számára kedvezőbb feltételek. A szolgáltatási szektor vontatottabb fejlődése és a magas munkanélküliség miatt Erdélyben sokan újra a mezőgazdaságban kerestek munkát, többnyire az 1990-es földreform következtében örökölt és visszakapott kisebb földbirtokokon.

A tanulmányban vizsgált fiatal népesség, a 20–44 év közötti korosztályok a rendszerváltozás idején még iskoláskorúak voltak vagy éppen kiléptek a munkaerőpiacra. Őket alapvetően másként érintették a változások, mint az idősebb korosztályok tagjait, amennyiben – döntően a kedvezőbb, a munkaerő-piaci igényekhez jobban igazodó képzettségi és foglalkozási összetételüknek köszönhetően – alkalmazkodóképesebbnek bizonyultak. Ez a megállapítás mindkét társadalomra érvényes, de a magyarországi fiatalok ebben a tekintetben kedvezőbb helyzetben vannak, hiszen Magyarországon előbb indult el a felsőoktatás expanziója, így az általunk vizsgált korosztályban jóval magasabb a diplomások vagy a felsőfokú végzettséget adó iskolában tanulók aránya, mint az idősebbek körében.

Összegző jelleggel tehát azt mondhatjuk, hogy a strukturális átalakulások az erdélyi magyarság társadalmát időben késleltetve érték el, ezért úgy véljük, hogy a centrum–periféria

megközelítés keretében az erdélyi magyarság és a magyarországi társadalom között – a hosszabb távú szerkezeti átalakulásokat illetően – bizonyos fokozati különbségek érhetők tetten. Ezt azért fontos megállapítani, mert erre alapozva lehet bemutatni egyrészt azt, hogy a két társadalom – a közelmúltját tekintve – honnan jön, az átalakulások mely szakaszában tart, másrészt a jelenre vonatkozó társadalmi indikátorokat csak ebben a szélesebb összefüggésben lehet korrekten összehasonlítani.

Mindezeket szem előtt tartva azt vizsgáljuk, hogy a két társadalom eltérő közegében hogyan jellemezhetjük a vizsgált népességet a legfontosabb erőforrások: az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci pozíció, a megélhetés, a fiatalok szűkebb közege, a családstruktúra szempontjából. Körbejárjuk azt a kérdést, hogy miként érintette az erdélyi és a magyarországi fiatal és középkorú korosztályokat a középfokú és a felsőfokú oktatás expanziójának időbeli eltérése; hogy az erdélyi társadalom sokkal rurálisabb jellegű, mint a magyarországi; hogy Erdélyben nagyobb a mezőgazdasági kistermelés súlya, mint Magyarországon; végül az, hogy az erdélyi társadalom mikroszerkezete a korábban említett folyamatok miatt tradicionálisabb, mint az anyaországé.

E tanulmányban az összehasonlítást illetően eltérünk a kötetben alkalmazott általános gyakorlattól. Az erdélyi magyar népességet a vidéki (Budapest nélküli) magyar népesség jellemzőivel vetjük egybe. A fővárosok, különösen, ha az adott országok centralizált hagyományokkal rendelkeznek, mind az iskolázottságot, mind a foglalkoztatást tekintve kiemelkedően előnyös jellemzőkkel rendelkeznek. Feltételeztük, hogy az előnyös tulajdonságokkal rendelkező erdélyiek számára Budapest erőteljes vonzerőt jelent, nem véletlen például, hogy az Erdélyből Magyarországra érkezők az átlagosnál magasabb végzettséggel rendelkeznek, a magyar munkaerőpiacra jól integrálódnak (vö. Gödri 2009). Továbbá abban is bizonyosak lehetünk, hogy Romániában is a főváros kínálja a legelőnyösebb társadalmi pozíciókat.

Mindezzel nem kívánjuk kétségbe vonni, hogy az erdélyi nagyvárosok, ne lennének politikai gazdasági és kulturális központok, ám maradéktalanul mégse helyettesíthetik a modernkori fővárosiak által kínált társadalmi pozíciókat. Természetesen a Budapest nélküli vidéki Magyarország és Erdély társadalomszerkezetének összehasonlítása se problémamentes, mégis a két népesség társadalomszerkezeti tagolódását illetően talán kevesebb problémával jár. A táblázatok ugyanakkor számtalan esetben a teljes magyar népességre vonatkozó eloszlásokat is bemutatják.

Társadalmi rétegződés szempontjából lényeges következménye van annak is, hogy a felhasznált minták sajátosságaiból adódóan elemzésünk nem a teljes népességre, hanem annak csak egy szűkebb csoportjára, a 21–46 éves korosztályra terjed ki. Ennek oka, hogy az erdélyi adatfelvétel erre a korosztályra szorítkozik, tekintve, hogy legfontosabb célja az erdélyi fiatal generációk termékenységi, családszerkezeti sajátosságainak megismerése volt.

Tanulmányunkban a magyarországi adatok 2004-re, az erdélyiek 2006-ra vonatkoznak.

Háztartásstruktúra

Az egyének társadalmi struktúrában betöltött helyét nemcsak az befolyásolja, hogy maguk milyen erőforrásokat gyűjtenek össze, hogy miként tudnak élni azokkal, hanem az is, hogy a közvetlen környezetünket alkotó család, háztartás milyen támaszt nyújt nekik; vagy a másik oldalról: nekik milyen segítséget kell adniuk azoknak, akikkel együtt élnek. A munkaerőpiacon betöltött pozíciók előnyei/hátrányai, a jövedelmek összegződnek a háztartásokban, és együttesen alakítják az egyének jóléti szintjét. Ez az oka annak, hogy a társadalmi rétegződéssel foglalkozó fejezetben vizsgáljuk a háztartások szerkezetét, illetve a későbbiekben a háztartási szintű gazdasági aktivitást is.

Az erdélyi társadalom rurálisabb jellegére és az alacsonyabb életszínvonalra alapozva feltételezhető volt, hogy az ott élő magyarok körében gyakoribb a nagyobb létszámú háztartások előfordulása, illetve ezzel összefüggésben a többgenerációs háztartásban élők részaránya, mint Magyarországon. Az első feltételezést illetően kimutatható volt, hogy az előbbiek között számottevően alacsonyabb (14%) volt az egy- és kétfős háztartásban élők hányada, mint a vidéki magyarországiak esetében (20%), az öt és ennél magasabb létszámúak csoportjában viszont fordított volt a helyzet, mert Erdélyben 24%, a magyarországiak esetében pedig 19% volt ez az arány (1. táblázat).

1. táblázat. A 21–46 éves népesség háztartástaglétszám szerinti megoszlása településtípusonként (%)

A háztartásban élők száma	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	megye- székhely	egyéb város	falu	össze- sen	municí- pium	egyéb város	falu	össze- sen
Egyedülálló	6,8	4,8	3,9	4,9	3,5	1,4	2,2	2,7
2 fős	19,2	16,5	11,9	15,4	14,2	12,9	9,2	11,7
3 fős	31,4	27,3	24,1	27,1	31,3	31,2	23,9	27,8
4 fős	30,2	33,4	35,4	33,4	32,3	30,4	35,9	33,8
5 és több fős	12,4	17,9	24,6	19,2	18,8	24,1	28,8	24,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1424	1985	2196	5606	1026	241	1125	2393

A nagyobb háztartásméret nem a gyermekek számának különbségével magyarázható (2. táblázat), hanem azzal, hogy Erdélyben magasabb a többgenerációs háztartások aránya, és a válások alacsonyabb előfordulása miatt² kevesebb az egyedülállók és a gyermekét vagy gyermekeit egyedül nevelők aránya is (3. táblázat).

² Az 1960 és 1984 között születettek körében Magyarországon 8,3%, Erdélyben pedig ennek csupán a fele, 3,8% az elváltak aránya. (lásd kötetünkben Földházi Erzsébet tanulmányát).

2. táblázat. A 21–46 éves népesség a háztartásban élő 18 éves és fiatalabb gyermekek száma szerint (%)

A háztartásban élő 18 éves és fiatalabb gyermekek száma	Magyarország, Budapesttel	Magyarország, Budapest nélkül	Erdély
0	42,6	40,5	40,9
1	26,5	27,2	30,6
2	21,9	22,7	23,2
3 és több	9,1	9,6	5,4
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	6679	5606	2402

3. táblázat. A 21–46 éves megkérdezettek háztartásában élők háztartástípus szerinti megoszlása (%)

Háztartástípus	Magyarország, Budapesttel	Magyarország, Budapest nélkül	Erdély
46 év alatti egyedülálló	5,9	4,9	2,6
Pár, gyermek nélkül	9,2	8,5	6,2
Pár + 1 18 éves vagy fiatalabb gyermek	12,4	12,5	15,5
Pár + 2 18 éves vagy fiatalabb gyermek	16,7	17,3	16,7
Pár + 1 18 éves vagy fiatalabb +1 19 éves vagy idősebb	4,8	5,1	3,8
Pár + 1 vagy 2 19 éves vagy idősebb	13,9	13,9	13,0
Pár + 3 vagy több gyermek, la 1 18 éves vagy fiatalabb	9,6	10,4	4,9
Egy szülő + gyermek(ek), la 1 18 éves vagy fiatalabb	5,0	4,8	1,7
Egy szülő + gyermek(ek), csak 19 éves és idősebb	6,2	5,9	4,7
2 felnőtt generáció rokonnal	7,4	7,6	8,1
3 generáció rokonnal/rokon nélkül	5,4	5,6	11,4
Egyéb	3,6	3,4	11,3
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	6679	5606	2402

A két térségben mutatkozó különbség azzal is magyarázható, hogy Erdélyben az anyagi lehetőségek szűkössége erőteljesen behatárolja a szülőktől való elköltözést (vö. *Murinkó Livia* kötetben szereplő tanulmánya). Az eltérő válási gyakoriság mellett valószínűleg ez is hozzájárul az egyedülállók, illetve a gyermek nélküli fiatal párok alacsonyabb arányához.

Iskolai végzettség

A társadalmi rétegződés egyik kulcseleme az egyén iskolai végzettsége, fontos faktora a munkaerő-piaci esélyeknek, az elérhető keresetnek. Közvetlen befolyása mellett áttételesen is érvényesül a társadalmi különbségeket generáló hatása. Ily módon az iskolai végzettség a társadalmi tagozódást meghatározó tényezők egyik legfontosabbika.

A társadalmi struktúrával foglalkozó fejezetünkben ezért először azt vizsgáljuk meg, hogy miként alakult a 21–46 év közötti népesség iskolai végzettség szerinti összetétele. Tekintettel arra, hogy ebben a korosztályban még nem feltétlenül zárul le az iskolai pályafutás,

arra is kitérünk, hogy mekkora arányt képviselnek azok, akik még jelenleg is tanulnak. Számításainkat ez utóbbi esetben csak a középiskolai végzettséggel rendelkezőkre végeztük el.³

Az iskolai végzettség szerinti összetétel legmarkánsabb különbsége abban jelentkezik, hogy míg Magyarországon a szakmunkás-, addig Erdélyben a líceumi végzettséggel rendelkezők képezik a legnépesebb csoportot (4. táblázat). Az okokat keresve az oktatási rendszer országoként eltérő felépítését kell kiemelnünk. Ezt az állítást tanulmányunk későbbi részében igazoljuk, amikor azzal foglalkozunk, hogy a különböző iskolai végzettséggel rendelkezőknek milyenek az elhelyezkedési esélyei, és az egyes iskolai végzettségi szintekről a foglalkoztatotti hierarchia jellemzően melyik pontjára lépnek be az érintettek. Ezzel összefüggésben a líceumi végzettséggel rendelkezők magas aránya azzal is magyarázható, hogy Erdélyben a középszintű anyanyelvi oktatás erre az iskolatípusra koncentrált.

További eltérés, hogy Erdélyben nagyobb a legfeljebb 8 általánost végzettek aránya, különösen a nők körében. A legképzetlenebb társadalmi csoportok újratermelődésének mértéke különösen a falvakban számottevő. Az erdélyi falvakban élő 21–46 éves korosztály tagjainak közel harmada (31%-a) nem folytatta a tanulmányait az általános iskola befejezése után (7. táblázat). A nők esetében ez az arány 40%.

A diplomásokról azt mondhatjuk, hogy Erdélyben a 21–46 éves korosztályban alacsonyabb a hányaduk, mint Magyarországon. A különbség még akkor is fennáll, ha a vidéki Magyarországhoz hasonlítunk, azaz eltekintünk Budapeستől. A korcsoportos vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy a felsőoktatás expanziója Erdélyben később indult, hiszen a 30-asok generációjában 7–9%, a 40-esekben pedig csupán 5% a diplomások aránya (5. táblázat).

Erdélyben nemenként hasonló a diplomások hányada, Magyarországon viszont sokkal több nő szerez felsőfokú végzettséget (4. táblázat). Magyarországon egyébként 1995-től figyelhető meg az, hogy a felsőfokú oktatási intézményekbe beiratkozott hallgatók között rendre több a nő, mint a férfi (Radó et al. 2005).

4. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint (%)

Iskolai végzettség	Magyarország, Budapesttel			Magyarország, Budapest nélkül			Erdély		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Legfeljebb 8 általános	12,9	15,5	14,2	14,2	17,1	15,7	14,7	23,1	18,8
Szakmunkásképző	42,6	23,9	33,3	45,7	26,2	36,0	26,7	16,6	21,8
Érettségi	30,6	39,1	34,8	28,7	37,9	33,3	46,9	47,7	47,3
Diploma	13,9	21,5	17,7	11,4	18,8	15,1	11,8	12,6	12,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	3349	3330	6679	2828	2778	5606	1232	1171	2402

³ Az adatfelvétel sajnos nem teremtett lehetőséget arra, hogy kiszűrjük azokat, akik diplomát adó iskolában tanulnak.

Érdeemes megemlíteni, hogy Magyarországon a felsőfokú tanintézmények hallgatói hajlamosabbak elnyújtani tanulmányi idejüket, egyfajta parkoló pályaként használva az oktatási rendszert. A hallgatók egy része számára ugyanakkor gyakorlattá vált az is, hogy párhuzamosan dolgozni kezd, így a tanulás és a munka közötti átmenet kevésbé éles. Az is növeli a felsőoktatásban eltöltött évek hosszát, hogy egyre több hallgató jut külföldi ösztöndíjhoz, ám az ott szerzett képesítések nem minden esetben váltják ki a hazai diploma megszerzéséhez szükséges követelményeket. Az oktatási rendszer rugalmasabbá válása is az irányba hat, hogy a diákok egyre hosszabb ideig maradnak az iskolapadban, hiszen sokan az egyetemi évek alatt szakokat váltanak, újabbakat vesznek fel (lásd ezekről a jelenségekről: Gázsó–Laki 2004; Varga 2004).

Mindezek miatt a 21–25 éves magyarországi fiatalok között sokkal alacsonyabb (10%) a felsőfokú végzettségük aránya, mint az erdélyi magyarok körében (19%). Viszont ugyanebben a korosztályban a vidéki Magyarországon nagyobb (42%) azoknak a hányada, akik középiskolai végzettséggel rendelkeznek és még tanulnak, szemben az erdélyi 15%-kal (6. táblázat).

5. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint, korcsoportonként (%)

Iskolai végzettség	Magyarország, Budapest nélkül						Erdély					
	21–25	26–30	31–35	36–40	41–46	összesen	21–25	26–30	31–35	36–40	41–46	összesen
Legfeljebb 8 általános	9,1	13,9	16,6	18,4	20,6	15,7	16,3	24,8	19,4	13,6	21,2	18,8
Szakköznevelő	29,4	39,7	38,1	37,0	35,8	36,0	14,7	15,5	24,4	27,2	26,8	21,8
Érettségi	51,2	27,5	30,3	28,5	28,6	33,3	49,7	39,3	47,5	52,0	47,2	47,3
Diploma	10,3	18,9	15,0	16,0	14,9	15,1	19,3	20,5	8,7	7,3	4,7	12,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1138	1214	1040	1026	1187	5606	467	484	489	569	393	2402

6. táblázat. A tanulók aránya az érettségivel rendelkezők körén belül, korcsoportonként ⁴ (%)

	Korcsoportok					
	21–25	26–30	31–35	36–40	41–46	összesen
Magyarország, Budapest nélkül	42,3	3,5	0,4	0,0	0,3	13,9
Erdély	14,9	2,5	0,9	0,2	0,9	3,8

Megjegyzés: A számítások során azokat tekintettük tanulóknak, akik a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésre azt választották, hogy „tanuló”.

A vizsgált népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása számottevő különbségeket mutat a lakóhely jellege szerint, nevezetesen a települési hierarchia felsőbb szintjein magasabb az érettségizettek vagy diplomások aránya.

⁴ Az erdélyi adatfelvételben a felsőoktatásban részt vevő diákok aránya alulreprezentált (vö. Kiss–Kapitány kötetbeli tanulmánya).

Ez a jelenség Erdélyben karakteresebb. Az ottani magyarok körében a nagyobb városokban (municípiumokban) mintegy négyszer akkora (21%) a diplomások hányada, mint a falvakban (5%). A vidéki Magyarországon ugyanez az arány 25, illetve 9%. A legfeljebb 8 általánost végzettek relatív súlya az erdélyi falvakban hatszorosa a nagyvárosokhoz viszonyítva, míg Magyarországon ez a differencia csak négyszeres (7. táblázat).

7. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint, településtípusonként %

Iskolai végzettség	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	megye- székhely	egyéb város	falu	összesen	municí- pium	egyéb város	falu	összesen
Legfeljebb 8 általános	7,8	13,1	23,0	15,7	5,1	19,3	31,2	18,8
Szaktanácsképző	26,1	37,0	41,5	36,0	14,8	26,3	27,1	21,8
Érettségi	41,0	35,3	26,4	33,3	59,3	47,5	36,3	47,3
Diploma	25,0	14,6	9,1	15,1	20,7	6,9	5,4	12,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1424	1985	2196	5606	1032	242	1128	2402

Gazdasági aktivitás

A magyar és az erdélyi társadalom 21–46 éves népességének gazdasági aktivitását tekintve inkább a hasonlóságok, mint a különbségek dominálnak. A foglalkoztatottak aránya mindkét térségben valamivel 70% fölött van. A nők foglalkoztatottsági mutatói az átlagostól elmaradnak, míg a férfiaké meghaladják azt. A nemek szerinti differencia mindkét térségben 20 százalékpont körüli.

Az inaktívak egyes csoportjait vizsgálva legmarkánsabb különbséget a gyermekgondozási szabadságon levők és a háztartásbeli nők hányadában figyelhetünk meg. Az előbbiek aránya Magyarországon 15%-os, míg Erdélyben csupán 7%-os (8. táblázat). Ez összefügghet azzal, hogy Erdélyben nagyobb a munkaviszony hiányában vagy annak rövid időtartama miatt anyasági ellátásra nem jogosultak részaránya. Az érintettek ezért önmagukat háztartásbeliként definiálják. Erre utal az a tény is, hogy a két társadalomban lényegében azonos súlyt képviselnek azok, akiknek a háztartásában 3 éves vagy fiatalabb gyermek él, a különbség ezzel a mozzanattal tehát nem magyarázható. Szintén idevágó információ, hogy a magyarországiakhoz viszonyítva sokkal magasabb (60%) az erdélyi háztartásbeliek körében azoknak a hányada, akik az életpályájuk során voltak már munkanélküliek. A gyermekgondozási szabadságon levők csoportjában pedig a munkanélküliségben érintettek aránya mindkét térségben 43–47% között mozgott (9. táblázat).

8. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)

Gazdasági aktivitás	Magyarország, Budapesttel			Magyarország, Budapest nélkül			Erdély		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Dolgozik	80,7	64,3	72,4	80,3	62,2	71,3	80,0	62,2	71,3
Nem dolgozik	19,3	35,7	27,6	19,7	37,8	28,7	20,0	37,8	28,7
<i>Ebből:</i>									
Munkanélküli	7,4	6,5	6,9	7,7	7,2	7,4	9,9	5,3	7,7
Nyugdíjas	3,5	3,2	3,4	3,9	3,6	3,8	2,6	2,3	2,4
Gyermekgondozá- si szabadságon van	0,4	14,5	7,4	0,5	14,9	7,6	0,5	7,1	3,7
Háztartásbeli	0,1	3,1	1,6	0,1	3,5	1,8	1,0	14,6	7,6
Tanuló	5,6	5,8	5,7	5,0	5,9	5,4	2,0	5,7	3,8
Egyéb inaktív	2,4	2,6	2,5	2,6	2,9	2,7	4,0	2,8	3,4
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	3320	3310	6630	2811	2760	5572	1219	1162	2381

9. táblázat. Az életpálya során valamikor munkanélkülivé válók aránya gazdasági aktivitás szerint, 21–46 éves népesség (%)

Gazdasági aktivitás	Magyarország, Budapesttel			Magyarország, Budapest nélkül			Erdély		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Dolgozik	48,4	42,3	45,7	51,2	45,0	48,5	46,7	44,3	45,7
Nem dolgozik	57,4	48,0	51,3	60,6	49,5	53,3	78,8	60,4	58,0
Munkanélküli	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nyugdíjas	42,2	45,0	43,5	43,6	45,3	44,4	52,0	54,8	53,3
Gyermekgondozá- si szabadságon van	–	41,8	42,0	–	42,3	42,5	..	46,0	47,4
Háztartásbeli	–	44,4	44,6	–	45,0	45,2	..	60,6	60,2
Tanuló	9,5	5,4	7,4	10,3	6,4	8,2	..	33,8	31,6
Egyéb inaktív	63,2	53,8	58,3	67,9	58,8	63,2	59,9	69,0	63,4
Összesen (%)	50,2	44,4	47,3	53,1	46,7	49,9	52,8	49,9	51,4
Esetszám (N)	1672	1469	3141	1491	1289	2781	612	530	1142

Erdélyben nagyobbak a településtípusok közötti különbségek. A városokban a foglalkoztatottak aránya magasabb, a falvakban viszont alacsonyabb, mint Magyarországon (10. táblázat).

Az egyének életkörülményeit alapvetően meghatározza az is, hogy milyen háztartásstruktúrában élnek, a háztartásnak hány foglalkoztatott tagja van, hogyan alakul az aktívák és az inaktívák aránya. Dolgozatunkban ezért azt is megvizsgáltuk, hogy mennyiben hasonlít vagy tér el Magyarországon és Erdélyben a háztartási szintű aktivitás. A legjelentősebb különbség abban áll, hogy Erdélyben nagyobb azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyekben egyetlen kereső sincs, míg Magyarországon a kétkeresős háztartásoké magasabb (11. táblázat).

A településtípus szerinti különbségek e vonatkozásban is Erdélyben a számottevőbbek. Ott a falusiak 23%-a olyan háztartásban él, amelyben nincsen foglalkoztatott (11. táblázat).

10. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, településtípusonként (%)

Gazdasági aktivitás	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	megye- székhely	egyéb város	falu	össze- sen	municí- pium	egyéb város	falu	össze- sen
Dolgozik	75,4	72,3	67,8	71,3	81,7	75,6	60,9	71,3
Nem dolgozik	24,6	27,7	32,2	28,7	18,3	24,4	39,1	28,7
<i>Ebből:</i>								
Munkánélküli	5,7	6,7	9,2	7,4	4,5	5,8	10,9	7,7
Nyugdíjas	2,5	4,2	4,2	3,8	1,9	5,2	2,4	2,4
Gyermekgondozási szabadságon van	5,1	7,1	9,7	7,6	3,7	4,3	3,6	3,7
Háztartásbeli	0,9	1,7	2,4	1,8	2,5	4,4	13,0	7,6
Tanuló	9,1	5,5	2,9	5,4	3,4	1,0	4,8	3,8
Egyéb inaktív	1,4	2,4	3,8	2,7	2,3	3,5	4,4	3,4
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1418	1975	2179	5572	1020	242	1119	2381

11. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása a háztartásban élő foglalkoztatottak száma szerint %

A foglalkoztatot- tak száma a háztartásban	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	megye- székhely	egyéb város	falu	összesen	municí- pium	egyéb város	falu	összesen
0	5,8	8,2	12,4	9,2	6,8	8,2	22,7	14,4
1	37,0	37,1	39,2	37,9	32,8	41,2	41,4	37,6
2	45,9	42,6	37,0	41,2	46,0	38,5	26,7	36,2
3 és több	11,2	12,1	11,5	11,7	14,4	12,1	9,2	11,8
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1424	1985	2196	5606	1032	242	1128	2402

12. táblázat. A 21–46 éves megkérdezettek háztartásában élők aktivitás szerinti megoszlása (%)

A háztartásban élők aktivitás szerinti összetétele	Magyarország, Budapesttel	Magyarország, Budapest nélkül	Erdély
Nincs foglalkoztatott	8,6	9,2	14,4
1 foglalkoztatott, más nincs	12,9	11,8	17,0
1 foglalkoztatott + munkánélküli	4,8	5,1	5,1
1 foglalkoztatott + nyugdíjas	8,4	8,4	9,1
1 foglalkoztatott + gyermekgondozási szabadságon levő	9,9	10,2	3,7
Legalább 2 foglalkoztatott	53,3	52,9	48,0
Egyéb	2,2	2,3	2,7
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	6679	5606	2402

Társadalmi rétegződés

A társadalmi rétegződés leírására a kutatók többféle sémát dolgoztak ki, illetve használtak (lásd pl. Ferge 1969; Andorka 1991; Róbert 1997; KSH 2004). Az általunk választott változat ötvözi a korábban alkalmazott, illetve az újabban kidolgozott kategóriákat. Ez mellette szól,

azonban számottevő hátránya, hogy az önfoglalkoztató kategórián belül nem különíti el a mezőgazdaságba, illetve a más nemzetgazdasági ágba tartozókat.

Összehasonlítva a két társadalom foglalkozási szerkezetét, az alábbi megállapításokat tehetjük: A *felső szintű vezetők* hányadát tekintve alapvetően a hasonló vonások a jellemzőek: mindkét társadalomban a vizsgált korcsoportban 4–5%-os a részarányuk. Az *értelmiségiek* képviselője Magyarországon magasabb, 11–12%-os, míg Erdélyben 8,4%-os. Az eltérés magyarázata, hogy a magyarországi nők körében sokkal magasabb, 20%-os az értelmiségi munkát végzők aránya, mint Erdélyben, ahol csupán 12%-ot tesz ki. Arról lehet itt szó, hogy a magyar felsőfokú oktatási rendszer expanziója hamarabb indult el, és ez az értelmiségi pályák fokozatos elnöiesedésével járt együtt. A *vállalkozók* aránya a két társadalomban hasonló, ám az *önfoglalkoztatók* esetében már számottevő a különbség. Erdélyben – alapvetően rurálisabb jellegéből fakadóan – az önfoglalkoztatók hányada magasabb, különösen a falvakban, ahol a foglalkoztatottak 13%-a tartozik ebbe a kategóriába, míg Magyarországon mindössze 8%. Az *irodai, beosztott szellemi foglalkozásúak* relatív súlyát illetően is hasonlóságról beszélhetünk, és az is mindkét térségre érvényes, hogy ezekben a foglalkozásokban egyértelmű a női dominancia. A *szakmunkások* aránya Erdélyben közel egyharmaddal alacsonyabb, mint Magyarországon, és a különbség elsősorban a férfiak körében mutatkozik nagy mértékűnek. A *betanított munkásokat* tekintve viszont fordított a helyzet, mert ennek a kategóriának az esetében az erdélyiekénél mért hányad haladja meg, több mint egyharmaddal, a magyarországit. Ami a *segédmunkásokat* illeti, alapvetően nem különböző arányok figyelhetők meg.

13. táblázat. A 21–46 éves foglalkoztatottak megoszlása társadalmi csoport szerint (%)

Társadalmi csoport	Magyarország, Budapesttel			Magyarország, Budapest nélkül			Erdély		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Felső szintű vezető	5,1	4,2	4,7	4,9	3,9	4,4	5,0	3,5	4,3
Értelmiségi	7,8	20,4	13,3	6,3	18,9	11,8	6,1	11,7	8,4
Vállalkozó	1,6	0,9	1,3	1,2	0,8	1,0	1,3	1,3	1,3
Önfoglalkoztató *	10,4	5,9	8,4	10,3	5,6	8,3	13,2	6,4	10,3
Alsó szintű vezető, művezető	5,4	4,2	4,8	4,9	4,0	4,5	8,5	5,4	7,2
Irodai, beosztott szel- lemi foglalkozású	8,0	23,4	14,8	7,0	22,3	13,6	7,9	20,4	13,1
Szakmunkás	36,2	18,2	28,2	37,7	19,9	30,0	24,3	16,3	20,9
Betanított munkás	16,5	17,4	16,9	18,0	19,5	18,7	25,9	28,9	27,2
Segédmunkás	9,1	5,4	7,5	9,7	5,2	7,7	7,8	6,1	7,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	2677	2127	4805	2248	1713	3962	957	693	1650

* Önfoglalkoztató = nincsen alkalmazottja.

14. táblázat. A 21–46 éves foglalkoztatottak megoszlása társadalmi csoportok szerint, településtípusonként (%)

Társadalmi csoport	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	megye- székhely	egyéb város	falu	össze- sen	munici- pium	egyéb város	falu	össze- sen
Felső szintű vezető	6,6	4,3	3,0	4,4	6,8	1,8	2,0	4,3
Értelmiségi	17,2	12,3	7,2	11,8	12,8	4,5	4,1	8,4
Vállalkozó	1,1	1,0	1,1	1,0	1,8	1,0	0,8	1,3
Önfoglalkoztató	8,4	8,4	8,0	8,3	8,7	7,5	13,2	10,3
Alsó szintű vezető, művezető	4,8	4,5	4,2	4,5	8,2	5,9	6,3	7,2
Irodai, beosztott szel- lemi foglalkozású	16,9	14,5	10,3	13,6	17,6	14,1	7,3	13,1
Szakmunkás	25,6	30,9	32,5	30,0	20,3	25,1	20,6	20,9
Betanított munkás	14,0	17,1	23,5	18,7	20,6	31,2	34,3	27,2
Segédmunkás	5,4	7,0	10,2	7,7	3,3	8,7	11,4	7,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1066	1426	1470	3962	819	175	656	1650

Az iskolai végzettséggel foglalkozva arról beszéltünk, hogy a végzettség szerinti struktúra függ az oktatási rendszertől is. A foglalkoztatotti szerkezetben mutatkozó hasonlóságok alátámasztják ezt a feltételezésünket, hiszen ezzel párban egy nem elhanyagolhatóan különböző végzettségi struktúra áll. Ez indokolja annak a részletesebb vizsgálatát, hogy az egyes foglalkozási kategóriákhoz általában mely iskolai végzettségi szinthez köthető rekrutációs bázis tartozik (15. táblázat).

15. táblázat. A különböző foglalkozási csoportba tartozó 21–46 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint (%)

A foglalkozás jellege	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	legfel- jebb 8 általá- nos	szak- munkás- képző	érett- ségi	diploma	legfel- jebb 8 általá- nos	szak- munkás- képző	érett- ségi	diploma
Felső szintű vezető	0,6	4,6	25,1	69,8	2,4	4,8	53,1	39,7
Értelmiségi	–	–	0,3	99,7	–	–	7,8	92,2
Vállalkozó	–	27,7	49,0	23,3	–	17,8	53,4	28,8
Önfoglalkoztató	3,2	43,2	39,4	14,2	5,3	18,9	64,9	10,9
Alsó szintű vezető, művezető	2,6	24,2	53,2	20,0	10,7	17,0	55,4	17,0
Irodai, beosztott szel- lemi foglalkozású	0,8	8,3	88,6	2,4	2,9	6,6	83,7	6,8
Szakmunkás	0,7	69,5	29,1	0,7	6,4	37,2	53,7	2,7
Betanított munkás	31,9	47,0	19,9	1,3	20,5	29,1	48,0	2,4
Segédmunkás	51,7	36,0	10,0	2,3	42,4	32,2	24,2	1,3
Összesen (%)	10,7	38,7	32,6	18,1	11,7	22,5	51,4	14,4
Esetszám (N)	423	1533	1290	716	193	371	847	238

Erdély és a vidéki Magyarország között az első különbséget a felső szintű vezetők rekrutációjában figyelhetjük meg. Míg Magyarországon 70%-uk, addig Erdélyben csupán 40%-uk diplomás. Ez abból adódik, hogy Erdélyben – főként a 30-as és 40-es éveikben járók

körében – alacsonyabb a felsőfokú végzettségűek aránya, amiből eredően az érettségizettek számára is elérhetőek a felső szintű vezetői posztok.

Az érettségizettek azonban nemcsak olyan pozíciókat szereznek meg, amelyet Magyarországon jórészt diplomások töltenek be, hanem olyanokat is elfogadnak, amelyek Magyarországon zömében az érettségivel nem rendelkezők érdekkörébe tartoznak. Magyarországon a szakmunkások 70%-a szakmunkás végzettségű, és csak 30%-ot tesz ki az érettségizettek aránya. Erdélyben viszont a szakmunkásoknak csupán 37%-a szakmunkás végzettségű, míg 54%-uk líceumban végzett. Szintén számottevőek a különbségek a betanított munkások és a segédmunkások iskolai végzettség szerinti összetételében. Erdélyben mindkét foglalkozási csoportban lényegesen magasabb az érettségizettek aránya, mint Magyarországon (15. táblázat).

Mezőgazdasági kistermelésben való részvétel

Erdélyben a társadalom rurálisabb jellegéből,⁵ a mezőgazdaság nagyobb súlyából eredően a népesség nagyobb hányada foglalkozik mezőgazdasági kistermeléssel, mint Magyarországon, még akkor is, ha az összevetést a vidéki Magyarországgal végezzük el.

A tevékenységben – a gazdálkodókon túl - mindazok érdekeltek, akik számára a saját fogyasztás vagy a szűk keretek között folytatott kereskedelem a cél.

A mezőgazdasági kistermelés koncepcionális alapja a megélhetés *több lábra helyezése*. Elsősorban a rurális régiókban honosodott meg, többnyire kényszerből, mert a mezőgazdaságon kívüli munkahelyek száma viszonylag kevés volt, ezért ki kellett egészíteni a főmunkahelyről származó szűkös jövedelmet vagy hasznosítani a családok rendszeres foglalkoztatást nem találó tagjainak a munkaerejét.

A mezőgazdasági kistermelésben való részvételt befolyásolja a háztartás gazdasági aktivitás szerinti összetétele, továbbá természetesen a lakóhely típusa is, hiszen a falvakban ilyen tevékenységre nagyobb a lehetőség.

Az erdélyi népesség kistermelésből származó bevétele nagyobb, és körükben több mint kétszer akkora (11%) volt az *eladásra is termelők* hányada, mint a vidéki Magyarországon (5%) (16. táblázat).

A kistermelés elsősorban azért nagyobb volumenű Erdélyben, mert az ott élő falusi, illetve kisvárosi népesség nagyobb hányada vesz részt benne, mint Magyarországon. Különösen szembetűnőek a különbségek az eladásra is termelők arányában, amely az erdélyi falvakban 21%-ot, a magyarországiakban mindössze 8%-ot tett ki.

A *háztartási szintű aktivitási összetétel* kapcsán azt lehet kiemelni, hogy mindkét társadalomban ott a legintenzívebb a kistermelés, ahol egy foglalkoztatott mellett egy nyugdíjas él (17. táblázat). A korábbi kutatások szintén arra az eredményre jutottak, hogy a mezőgazda-

⁵ Erdélyben a 21–46 éves korosztálynak 47%-a él falvakban, ugyanezt a korcsoportot tekintve a vidéki magyar lakosságnak 39%-a.

sági kistermeléssel nagyobb erőbefektetéssel főként az idősebb korosztályok foglalkoznak. Mindemellett Erdélyben azoknak a háztartásoknak is átlagon felüli az ez irányú aktivitása, amelyekben nincs egyetlen foglalkoztatott sem (17. táblázat).

16. táblázat. A 21–46 éves nem tanuló népesség mezőgazdasági kistermelésben való részvétele településtípus szerint (%)

Településtípus	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	nem termelnek/tenyésztőknek	csak fogyasztásra	eladásra is	összesen	nem termelnek/tenyésztőknek	csak fogyasztásra	eladásra is	összesen
Megyeszékhely/municípium	76,9	21,6	1,5	100,0	69,7	27,0	3,3	100,0
Egyéb város	57,6	37,3	5,1	100,0	42,8	51,1	6,1	100,0
Falu	29,7	62,4	7,9	100,0	15,4	63,5	21,1	100,0
Esetszám (N)	2880	2413	296	5590	991	1115	286	2393

17. táblázat. A 21–46 éves nem tanuló népesség háztartásának a mezőgazdasági kistermelésben való részvétele a háztartásban élők aktivitási összetétele szerint (%)

A háztartásban élők aktivitási összetétele	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	nem termelnek/tenyésztőknek	csak fogyasztásra	eladásra is	összesen	nem termelnek/tenyésztőknek	csak fogyasztásra	eladásra is	összesen
1 foglalkoztatott, más nincs	66,5	29,0	4,5	100,0	41,1	44,1	14,8	100,0
1 foglalkoztatott + munkanélküli	50,3	46,0	3,7	100,0	37,8	48,1	14,0	100,0
1 foglalkoztatott + nyugdíjas	37,1	56,1	6,8	100,0	28,6	54,1	17,3	100,0
1 foglalkoztatott + gyermekgondozási szabadságon levő	55,8	40,7	3,5	100,0	48,1	41,3	10,6	100,0
Legalább 2 foglalkoztatott	51,0	43,1	5,9	100,0	46,5	44,6	8,9	100,0
Nincs foglalkoztatott	48,9	47,2	4,0	100,0	32,4	51,6	16,0	100,0
Egyéb	34,6	58,2	7,2	100,0	42,6	50,8	6,6	100,0
Összesen (%)	51,5	43,2	5,3	100,0	41,4	46,6	12,0	100,0
Esetszám (N)	2880	2413	296	5590	991	1115	286	2393

A mezőgazdasági kistermelés számottevően befolyásolhatja a háztartások jólétét, különösen a gyenge munkaerő-piaci pozícióval rendelkezőkét. Ebből adódóan ezt a tevékenységet feltehetően inkább az alacsony jövedelmű háztartások folytatják.

Empirikus adataink ezt a feltevést megerősítik, hiszen a jövedelmi pozíció és a mezőgazdasági kistermelésben való részvétel mindkét társadalomban, de különösen Erdélyben szoros kapcsolatban van egymással: ott a két alsó jövedelmi ötödben 69–74%-os, az ötödik ötödben 44%-os, míg Magyarországon az alsó három ötödben 53–55%-os, a legfelső ötödben 35%-os az érintettek aránya (18. táblázat).

18. táblázat. A 21–46 éves nem tanuló népesség mezőgazdasági kistermelésben való részvétele jövedelmi ötödök szerint (%)

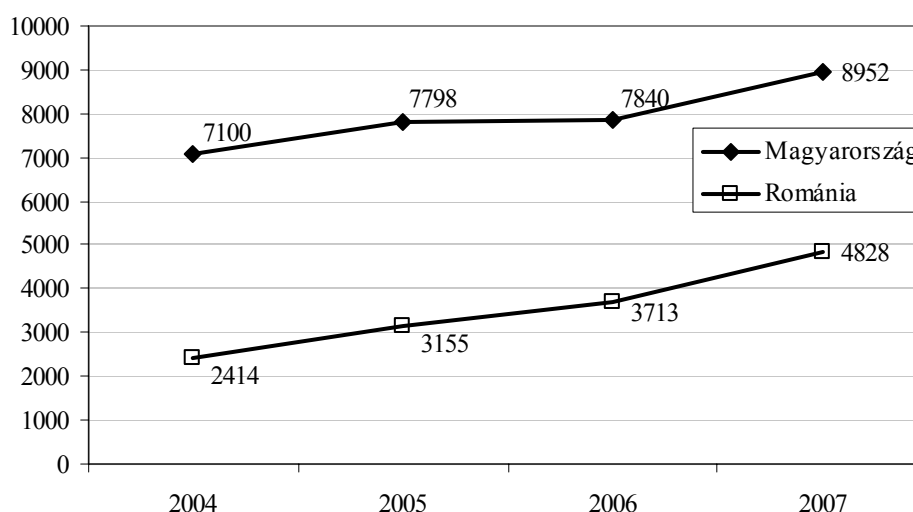
Jövedelmi Ötödök	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	nem termelnek/tenyésztenek	csak fogyasztásra	eladásra is	összesen	nem termelnek/tenyésztenek	csak fogyasztásra	eladásra is	összesen
Alsó	45,3	48,6	6,1	100,0	30,8	52,0	17,2	100,0
2.	46,8	47,9	5,3	100,0	25,7	58,1	16,2	100,0
3.	46,9	46,8	6,3	100,0	39,5	50,8	9,7	100,0
4.	51,8	43,3	5,0	100,0	46,2	45,7	8,1	100,0
Felső	64,8	31,5	3,8	100,0	56,1	36,6	7,3	100,0
Összesen (%)	51,1	43,6	5,3	100,0	39,6	48,6	11,8	100,0
Esetszám (N)	2555	2180	264	4999	831	1020	247	2098

* A budapestiektől elkülönített adatoknál a jövedelmi ötödök is a budapestieket nem tartalmazó almintára vannak kialakítva.

Jövedelmi különbségek

Összevetve a két társadalmat, a jövedelmi színvonal Erdélyben sokkal alacsonyabb, akár a foglalkoztatottak egyéni keresetével, akár a háztartási szinten összegzett és abból egy főre vagy egy fogyasztási egységre jutó jövedelmekkel számolunk. Az Eurostat adatközlése szerint 2007-ben például a magyarországi bérek közel kétszeresét tették ki a romániaiaknak. Ugyanakkor a különbség csökkent, hiszen 2004-ben még majdnem háromszoros volt ez a differencia (1. ábra).

1. ábra. Átlagos éves bruttó bérek Magyarországon és Romániában 2004 és 2007 között (euró)

Forrás: Eurostat-adatközlés.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/labour_market/earnings/main_tables

Megjegyzés: Az adat az iparban és a szolgáltatási szektorban, a legalább 10 főt alkalmazó vállalatoknál teljes munkaidőben foglalkoztatottak bérét tartalmazza.

Tanulmányunkban nem a keresettel, hanem a háztartások egy fogyasztási egységre jutó (ekvivalens) jövedelmével⁶ jellemezzük a vizsgált népesség jóléti szintjét.⁷ E szerint az erdélyi jövedelemszint a Budapest nélkül számított magyarországinak mindössze 63%-a.⁸

Gazdasági aktivitás szerint jelentősek az eltérések: míg az erdélyi magyar dolgozó népesség jövedelme a budapestieké kiszűrésével számított magyarországiaknak a kétharmadát éri el, addig a nem dolgozó népesség esetében az erdélyiek ekvivalens jövedelme csak a felét teszi ki a magyarországinak. A különböző inaktív vagy nem foglalkoztatott aktív kategóriák közül Erdélyben realíve legjobb helyzete a gyermekgondozási szabadságon lévőknek van, elérve a magyarországi átlag 95 százalékát. Ez a már korábban említett szelekciós mechanizmusoknak és a relatíve magasabb gyermekgondozási támogatásnak köszönhető (19 táblázat).

19. táblázat. A 21–46 éves népesség jövedelme gazdasági aktivitás szerint (euró, vásárlóerő-paritáson)

Gazdasági aktivitás	Ekvivalens jövedelem vásárlóerő paritáson* (EUR PPS)			Erdélyi jövedelem-színvonal a magyarországi százalékában (%)	
	Magyarország, Budapesttel	Magyarország, Budapest nélkül	Erdély	Magyarország, Budapesttel	Magyarország, Budapest nélkül
Dolgozik	521,6	484,5	319,8	61	66
Nem dolgozik	352,1	333,9	171,0	49	51
<i>Ebből:</i>					
Nyugdíjas	307,4	301,6	157,7	51	52
Gyermekgondozási szabadságon van	362,1	340,7	332,5	92	98
Háztartásbeli	298,1	287,3	126,2	42	44
Tanuló	501,8	480,1	194,6	39	41
Munkanélküli	281,6	274,3	134,7	48	49
Egyéb inaktív	300,3	281,7	156,3	52	55
Összesen	475,7	442,0	277,1	58	63
Esetszám (N)	5889	5011	2107		

Megjegyzés: Az vásárlóerő-paritás az EU 27 országára arányítva az Eurostat számításain alapul. (Számítási kulcs 1 Ft: 153,532, 1RON:1,76184).

Foglalkozás szerint a legnagyobb jövedelmű csoportok mindkét országban sorrendben a felső szintű vezetők, a vállalkozók és az értelmiségiek, Magyarországon 700 és 800, Erdélyben 500 és 600 vásárlóerő-paritáson számított euró körüli összegekkel, ezt követik sorrendben a többi státuscsoportok. Legkevesebb a ekvivalens jövedelme a segédmunkásoknak, Magyarországon 333, Erdélyben 149 vásárlóerő-paritáson számított euró (20. táblázat).

⁶ Az egy fogyasztási egységre jutó (ekvivalens) jövedelmet a háztartási jövedelemből 0,73-as rugalmassági együtthatóval számítottuk ki.

⁷ Az ekvivalens jövedelmi adatok mindig alacsonyabbak, mint a bérek, hiszen az előbbi számítása során figyelembe vesszük a háztartás azon tagjait is, akiknek nincs jövedelmük (pl. tanulók, háztartásbeliek), vagy bevételeik alacsonyabbak, mint a munkajövedelmek (pl. munkanélküliek segélye, nyugdíj).

⁸ A jövedelmi adatok minden lakossági felvétel esetében a legkevésbé megbízhatóak közé tartoznak. Az alulbecslés a megtagadások és az eltagadások, elfelejtések következtében áll elő.

20. táblázat. A 21–46 éves népesség jövedelme a foglalkozási csoportok szerint (vásárlóerő-paritáson)

Foglalkozási státus	Magyarország, Budapesttel	Erdély	Erdélyi jövedelemszínvonal a magyarországi százalékában (%)
	Ekvivalens jövedelem vásárlóerő paritáson (EUR PPS)		
Felső szintű vezető	834,4	615,9	74
Értelmiségi	721,0	457,2	63
Vállalkozó	785,4	665,7	85
Önfoglalkoztató	624,0	356,0	57
Alsó szintű vezető, művezető	584,9	465,4	80
Irodai, beosztott szellemi foglalkozású	525,1	360,4	69
Szakmunkás	456,7	272,4	60
Betanított munkás	404,4	241,0	60
Segédmunkás	333,1	149,0	45
Összesen	521,6	319,8	61
Esetszám	4277	1491	

A legszembetűnőbb jelenség, hogy Erdélyben lényegesen nagyobbak a státuscsoportok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek. Így Magyarországon a felső szintű vezetők és a segédmunkások átlagjövedelmének hányadosa 2,5, Erdélyben viszont 4,1.

Megvizsgáltuk a jelenséget aktivitás és jövedelmi ötödök szerint is. Megfigyelhető, hogy a nem dolgozók közel kétharmada az alsó két jövedelmi ötödben koncentrálódik, és ebben a metszetben nincsenek nagy különbségek a Budapesttel együtt vagy anélkül számolt magyarországi adatokhoz képest. Erdélyben mintegy 6 százalékkal többen esnek a legalsó kvintilisbe, mint Magyarországon (21. táblázat).

21. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása jövedelmi ötödök szerint (%)

Jövedelmi ötödök	Magyarország, Budapesttel		Magyarország, Budapest nélkül		Erdély	
	dolgozik	nem dolgozik	dolgozik	nem dolgozik	dolgozik	nem dolgozik
Alsó	12,6	39,5	12,5	39,0	11,6	45,2
2.	19,7	25,1	18,3	24,3	19,0	19,1
3.	20,1	15,7	20,9	17,6	21,5	17,7
4.	23,1	11,6	23,4	11,3	23,4	9,5
Felső	24,5	8,1	24,8	7,8	24,5	8,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	4270	1586	3574	1406	1491	601

A jövedelmi egyenlőtlenségek összefüggést mutatnak a háztartásban élő kiskorú gyermekek számával is. Ennek növekedésével arányosan emelkedik mindkét országban az alsó jövedelmi ötödbe kerülők hányada. Az elszegényedés a három és több gyermek esetén a legnagyobb mértékű, az érintett családok közül Magyarországon 42, Erdélyben 61 százalék tartozik a legalsó jövedelmi ötödbe (22. táblázat).

Ha a háztartásban kevesebb mint három gyermek van, már nincs egyértelmű tendencia arra, hogy az erdélyiek közül többen kerülnének az alsó ötödbe, mint Magyarországon (22. táblázat).

22. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása jövedelmi ötödök, valamint a háztartásban élő 18 éves és fiatalabb gyermekek száma szerint (%)

Jövedelmi ötödök	18 éves és fiatalabb gyermekek száma											
	Magyarország, Budapesttel				Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	0	1	2	3 és több	0	1	2	3 és több	0	1	2	3 és több
Alsó	11,1	20,4	26,4	42,5	11,1	21,4	24,8	40,4	13,0	17,5	29,0	61,3
2.	15,6	24,8	25,9	24,2	13,5	19,6	28,9	26,8	15,3	20,1	22,2	22,1
3.	17,8	18,8	22,2	16,0	19,0	23,0	19,9	15,9	19,2	22,4	22,0	10,2
4.	24,8	20,4	14,4	10,8	25,7	19,0	15,5	10,3	21,2	21,9	17,0	4,9
Felső	30,6	15,6	11,2	6,4	30,6	17,0	11,0	6,6	31,2	18,1	9,8	1,5
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	2460	1574	1292	563	1991	1375	1139	507	783	683	520	121

A munkaerő-piaci aktivitás szerint vizsgálódva nem észleltünk egyértelmű különbséget a legalább két foglalkoztatottal rendelkező családok esetében, közülük 7 százalék körül vannak csupán az alsó és 26–27 százalék a felső ötödben. Azoknak a családoknak, amelyekben egy foglalkoztatott él, Magyarországon 24, Erdélyben 29 százaléka található az alsó jövedelmi ötödben. A leghátrányosabb helyzetben az egy foglalkoztatottból és egy munkanélküliből álló családok vannak: Magyarországon 48, illetve 46 százalékuk, Erdélyben pedig a 41 százalékuk került a legalacsonyabb jövedelműek közé. Az olyan családok, amelyekben az egyik szülő gyermekgondozási szabadságon van, Magyarországon 23, Erdélyben viszont mindössze 3 százalékos arányt képviselnek az alsó jövedelmi ötödben (23. táblázat). A feltűnően nagy különbség valószínűleg annak tudható be, hogy a gyermekgondozási támogatás Romániában a bruttó átlagbér 85 százaléka, azaz a kisebb jövedelmű családok esetében igen kedvező, míg Magyarországon ennek viszonylagos értéke kisebb.

23. táblázat. A 21–46 éves népesség megoszlása jövedelmi ötödök szerint (%)

Háztartási szintű aktivitási struktúra	Magyarország, Budapesttel					Magyarország, Budapest nélkül					Erdély				
	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.
I foglalkoztatott, más nincs	21,4	24,2	16,2	17,0	21,3	24,3	21,5	18,9	17,7	17,6	29,4	25,9	14,1	8,8	21,8
I foglalkoztatott + munkanélküli	48,1	31,5	9,1	7,4	3,9	46,2	31,2	12,1	6,2	4,2	41,4	31,2	19,6	5,7	2,2
I foglalkoztatott + nyugdíjas	16,4	22,6	21,9	24,5	14,7	15,5	21,3	22,6	27,9	12,7	15,5	34,4	18,5	21,3	10,3
I foglalkoztatott + gyermekgondozási szabadságon levő	26,0	31,7	19,0	13,2	10,0	23,5	33,4	20,3	13,6	9,4	3,4	5,6	16,7	34,9	39,5
Legalább 2 foglalkoztatott	7,4	17,7	21,7	25,7	27,5	7,3	15,7	22,8	25,2	29,0	6,8	14,3	24,7	27,7	26,6
Nincs foglalkoztatott	72,1	16,9	5,7	2,8	2,5	70,1	19,1	6,0	2,8	1,9	63,9	14,8	15,1	2,6	3,6
Egyéb	33,1	25,7	26,0	9,4	5,8	32,1	23,8	22,0	13,8	8,3	21,8	28,0	19,6	16,7	13,9
Összesen	19,9	21,2	18,9	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	21,2	19,0	20,4	19,5	20,0
Esetszám (N)	1173	1246	1111	1178	1180	1003	1004	1001	1003	1002	447	399	429	410	421

Összegzés

A fiatal (21–46 éves) korosztályok rétegződését motiváló tényezők között számos a hasonló, de a különböző is Erdélyben és a vidéki Magyarországon. A rendszerváltás utáni időszakban összeszűkült és átstrukturálódott a munkaerőpiac, ezzel párhuzamosan megjelent a munkanélküliség, amely sokak életében tartóssá vált. A felsőoktatás expanziója egyfelől pozitív jelenség, másfelől sokak számára egyfajta parkoló pályát kínál, menekülést a munkanélküliségtől. Magyarországon ez a folyamat előbb kezdődött el, de az általunk vizsgált korosztályok esetében Erdélyben is jól láthatóan egyre növekszik azoknak az aránya, akik diplomát adó iskolába járnak vagy már diplomát szereztek.

Az iskolai végzettség szerinti struktúrát és annak szerepét az egyén által elérhető pozíciók megszerzésében nehéz összehasonlítani, hiszen eltérőek az oktatási rendszerek, ráadásul az erdélyiek esetében azzal is számolni kell, hogy az anyanyelvi oktatás a líceumokba koncentrálódott. Az mindenesetre látható, hogy Erdélyben a líceumot végzettek számára sokkal inkább elérhetőek a felsőbb szintű vezetői pozíciók, mint Magyarországon. Ugyanakkor az erdélyi szakmunkások sokkal nagyobb aránya rendelkezik érettségivel, mint a magyarországiak.

A gazdasági aktivitás szerinti megoszlást tekintve inkább a hasonlóságok, mint a különbségek dominálnak, ugyanakkor a háztartási szinten értelmezett aktivitási kategóriák szerint már jelentősebbek a különbségek. Erdélyben valamivel magasabb azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyeknek nincs foglalkoztatott tagja, vagy csak egy van és nem él mellette olyan személy, aki bármilyen társadalmi jövedelemmel rendelkezne. A foglalkoztatottság településtípusok szerinti differenciái Erdélyben nagyobbak. A térség egészére jellemző átl-

gos foglalkoztatottsági ráta megegyezik a vidéki Magyarországgal, de a falvakban mutatkozó sokkal alacsonyabb, míg, a municípiumokban jóval átlag feletti.

További különbség, hogy az erdélyi társadalom sokkal rurálisabb jellegű. Ott a lakoságnak több mint tizede, a vidéki Magyarországon csak 5 százaléka kapcsolódik valamilyen mezőgazdasági tevékenységhez. A vizsgált korosztályok tekintetében ez elsősorban azokra a háztartásokra jellemző, ahol idősebb háztartástag is él a fiatalokkal.

Az életkörülményeket jelentősen befolyásolja az is, hogy az egyének milyen háztartási keretben élik az életüket. Az erdélyiek háztartásstruktúrája archaikusabb képet mutat: kevesebb az egyedül élők, a gyermeküket egyedül nevelők aránya, magasabb viszont a háromgenerációs háztartásoké.

A tanulmány utolsó részében a jövedelmi egyenlőtlenségeket vizsgáltuk meg. Ezek Erdélyben nagyobbak, aminek alapvetően az az oka, hogy a foglalkoztatotti státusból, illetve annak hiányából eredő különbségek itt súlyosabbak, mint Magyarországon.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1991): *A társadalmi szerkezet és rétegződés vizsgálatára használt régi és új modellek*. In: Némédi D. (szerk.): *Közelítések. Szociológiai Tanulmányok*. Budapest, ELTE.
- Bugajski, J. (1995): *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*, New York: Armonk.
- Chiribucă, D.–Comşa, M.(1999): *Iluzia clasei de mijloc*. In: Comşa, M. et al. (eds.): “Fețele schimbării. Români și provocările tranziției”. Bukarest, Nemira, 240–249.
- Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gallagher, T. (1999a) *Democratie și nationalism în România 1989–1998*. Democracy and nationalism in Romania 1989–1998. Bucuresti, Global.
- Gazsó Ferenc–Laki László (2004): *Fiatalok az új kapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Harcza István–Kovács István–Szelényi Iván (1994): *A posztoszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban*. Szociológiai Szemle 3. 15–43.
- Kemény István (1990): *A magyar munkásosztály rétegződése* In: Kemény I.: *Velünk nevelkedett a gép*. Bp., Vita.
- KSH (2004): *A társadalom rétegződése*. Cenzus 2001. 16. számú kötet.
- Oláh Sándor (1997): *A székelyföldi elszegényedésről*.
- Radó Péter–Horn Dániel–Kasza Georgina–Keller Judit–Lannert Judit (2005): *Méltányosság az oktatásban: dimenziók, okok és oktatáspolitikai válaszok*. OECD analitikus országjelentés – Magyarország. SuliNova Kht. Oktatáspolitikai Elemzések Központja.
- Róbert Péter (1997): *Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák*. Szociológiai Szemle 2. 6–48.
- Tomescu-Dubrow, I. (2006): *Intergenerational Social Mobility in Romania*. International Journal of Sociology. 1, 46–69.
- Varga Júlia (szerk.) (2004): *Közelkép: Oktatás és munkaerőpiac*. In: *Munkaerő piaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- Veres Valér (2003): *A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztoszocialista Erdélyben*. Erdélyi Társadalom 1.
- Zamfir, C. (2001): *Situatia saraciei in România*. ROMANIA SOCIALA, 2, 43–63.

**Nemek közötti egyenlőtlenségek Erdélyben és Magyarországon a
21–44 év közötti népesség körében**

Geambaşu Réka

Tartalom

Bevezető	243
Férfiak és nők a magyarországi és romániai munkaerőpiacon	245
A magyarországi és erdélyi magyar fiatal felnőttek gazdasági aktivitása	253
Különbségek a férfiak és nők munkaidejében	258
Háztartásbeliek Erdélyben	259
Kockázatok a változó munkaerőpiacon: a munkanélküliség	261
Jövedelmi különbségek férfiak és nők között	263
A jövedelem meghatározói	266
Következtetések	269
Irodalom	271

Bevezető

A közép- és kelet-európai társadalmak női lakosságának – rendszerváltást követő – gazdasági aktivitásában bekövetkezett csökkenő tendencia, valamint a növekvő női munkanélküliség hatására az 1990 után írt, a nők helyzetére összpontosító elemzések jelentős része a nőket *a rendszerváltás egyik fokozottan veszélyeztetett csoportjának* tekintette (l. többek között Einhorn 1993; Pasca Harsanyi 1995; Pasti 2003; Miroiu–Popescu 2004; Oprică 2008; Łobodzińska 1995). E helyenként (például Barbara Einhorn esetében) inkább csak prognózis jellegű kép nemcsak munkaerő-piaci, hanem politikai, közéleti, de akár magánéleti téren is a nők helyzetének romlását vetítette előre. Az 1989 előtti korszakra jellemző női munkaerő-piaci helyzet a későbbinél jóval magasabb foglalkoztatottság (vö. Koncz 2008: 278, Frey 2002: 10) ellenére azonban mégsem jelentette annak az *egalitárius eszményképnek* a maradtalan megvalósulását, amely a nagyívű szocialista társadalmi beavatkozást – természetesen nemcsak a nemek egyenlőségének tekintetében – irányította. Annak ellenére, hogy a központi tervgazdaságok számára nélkülözhetetlen módon a nőknek nemcsak joga, hanem kötelessége volt fizetett munkát vállalniuk, a munkaerőpiacokat régiószerte nemek közötti egyenlőtlenség jellemezte – mind a foglalkozási szegregáció, mind pedig a jövedelmi különbségeket figyelembe véve.

A nőkről mint a rendszerváltás egyik vesztes csoportjáról alkotott képet néhány szerző árnyaltan mutatja be. Szalai a magyarországi nők helyzetét vizsgálva, Fodor pedig összehasonlító szemléletben azt állapítja meg, hogy a kelet-európai gazdaságok átstrukturálódása – elsősorban a szolgáltatási szektor kiszélesedése – olyan munkaerő-piaci lehetőségeket teremt a nők számára, amelyek megvédik őket a tömeges munkanélküliségtől. Ebben a folyamatban, Szalai szerint, a nők elsősorban a korábbi, második gazdaságban való részvételük során szerzett képességeiket kamatoztathatják (Szalai 2003). Fodor, továbblépve, a horizontális foglalkozási szegregációt – a nők „fehér galléros” (szolgáltatói) munkakörökben való koncentrációját – olyan erőforrásnak látja, amely a dezindusztrializációs folyamatok hatása közepette védelmet nyújt számukra a munkanélküliséggel szemben (Fodor 1997).

A magyarországi nők poszt-szocialista korszakbeli gazdasági helyzete számos társadalomtudományi elemzés homlokterébe került, sokféle megközelítésben,¹ illetve több diszciplí-

¹ Ezek a tanulmányok (a teljesség igénye nélkül) elsősorban a csökkenő foglalkoztatottság jellemzőit, a nőket érintő munkanélküliség dinamikáját (ld. pl. Frey Mária írásait 1998, 1999, 2002, Koncz 2008, Bukodi 2005 stb.), a nők vezető pozícióhoz való hozzáférését (pl. Nagy 2001), a férfiak és nők közötti kereseti különbségek okait és nagyságrendjét (pl. Galasi 2001), a különféle életesemények és szociálpolitikai stratégiák női munkavállalásra gyakorolt hatását (pl. Lakatos 2001, Spéder 2003), valamint e társadalmi, gazdasági és demográfiai jelenségek mögött meghúzódó érték- és viselkedésbeli változásokat (Blaskó 2005, Pongráczné 2001 és mások) vizsgálják. A „nőkérdés” társadalomtudományi vizsgálódásban elfogalt fontos helyét már a több kiadást megért *Szerepváltozások* c. sorozat is jelzi, melyet a TÁRKI a Szociális és Családügyi Minisztériummal közösen ad ki, s mely egyre bővülő szempontrendszert kísérel meg beépíteni a nők társadalmi helyzetének elemzésébe.

na megközelítési módját és eszköztárát felhasználva annak leírására. Ha végigolvassuk e szövegeket, s arra teszünk kísérletet, hogy ezek lényegét – akár felületesen is – egy mondatban megfogalmazzuk, akkor elmondható, hogy egy, a nemi szerepekről való gondolkodás tekintetében alapvetően tradicionális társadalom képe rajzolódik ki. A férfiak és nők társadalomban elfoglalt helyéről alkotott hagyományos elképzelések erős családcentrikusságot jelentenek, ez azonban nem feltétlenül jár együtt a népesség demográfiai alakulásával, hiszen mind a termékenység, mind pedig a házasságkötési kedv csökkenő tendenciát mutat. A tradicionális értékpreferenciák megerősödése viszont minden bizonnyal összefüggésben áll (ha nem is egyértelműen annak következménye) a nők rendelkezésére álló szűkülő munkaerő-piaci lehetőségekkel (Blaskó 2005: 168).

A romániai társadalomban érvényesülő, a férfiakat és nőket differenciáltan érintő gazdasági (és ezen belül a munkaerő-piaci) folyamatok sokkal kisebb hangsúlyt kapnak a társadalmi nemekkel foglalkozó szakirodalomban.² A Polirom Kiadó által közölt „gender-tanulmányok” többnyire elméleti jellegűek, és főként a filozófia és politikatudományok körébe tartoznak. Központi kérdés bennük nem annyira a nők által mozgósítható gazdasági erőforrások elemzése, hanem a feminizmus népszerűtlensége vagy általában a nők érdekérvényesítési hajlamának gyengesége a román társadalomban, illetve a régióban egyedülállóan szigorú abortusz-tilalom következményei. Erdélyi magyar vonatkozásban, a – magát mindenekelőtt etnikai kisebbségként definiáló – társadalom nemi rétegzettségének vizsgálata tudomásunk szerint hiányzik, még várat magára.

Elemzésünkben arra teszünk kísérletet, hogy a magyarországi és erdélyi magyar, 21–44 év közötti nők sajátos munkaerő-piaci státusát, valamint a rendszerváltás gazdasági és társadalmi átalakulásaira adott válaszait körvonalazzuk. Az összehasonlító vizsgálatot az *Életünk fordulópontjai* című kutatás adatai teszik lehetővé: az adatfelvétel Magyarországon 2004–2005-ben, Erdélyben pedig 2006-ban zajlott. Az elemzett korcsoport sajátos a vizsgálat témája szempontjából, hiszen azokat a fiatalokat és fiatal felnőtteket foglalja magában, akik még képesek aktívan alkalmazkodni a változó gazdasági feltételekhez, s akik egy része (a 35 év alattiak) továbbtanulási és munkaerő-piaci döntéseiket is a rendszerváltás után hozták meg. Ezzel természetesen nem a szocialista rendszer hatásainak fontosságát kívánjuk alábecsülni – ezek minden valószínűség szerint érvényesülnek az opciók mögött meghúzódó értékpreferenciák, attitűdök, viselkedési minták, szerepelvárások szintjén is. A tanulmány célja a magyarországi és az erdélyi magyar férfiak és nők munkaerő-piaci helyzetének leírása és összehasonlítása. Az adatok az ún. „vesztes-tézis” széleskörű, minden mutatóra kiterjedő tesztelésére nem adnak módot. A férfiak és nők által elfoglalt munkaerő-piaci pozíciók összehasonlítására,

² Kivételként említhetjük meg Miroiu–Popescu (2004), Magyari-Vincze Enikő (2001), Magyari és munkatársai (2001), valamint a nem Romániában dolgozó Doina Pasca Harsanyi (1995) munkáit. Ismereteink szerint a férfiak és nők eltérő gazdasági lehetőségeivel legkiterjedtebben a 2003-ban megjelent Pasti-féle elemzés foglalkozik – a könyv a 2000-es (és Romániában egyetlen) Gender Barométer adatait dolgozza fel.

az egyenlőtlenségek feltárására a szakirodalom számos mutatót használ.³ Tanulmányunkban azonban nem áll módunkban a nemek közötti különbségeken alapuló munkaerő-piaci egyenlőtlenség összes lényeges dimenziójára kitérni, az adatfelvétel ugyanis nem ezekre a kérdésekre, hanem a fiatal felnőttek demográfiai magatartására összpontosított. A kérdőív nem tartalmazott a kérdezettet foglalkoztató ágazatra vonatkozó kérdést, enélkül viszont nem vizsgálható kielégítő módon a foglalkozási szegregáció kérdése. A férfiak és nők közötti munkaerő-piaci egyenlőtlenségek másik fontos dimenzióját képező ún. „üvegplafon-hatást” a vezetők (férfiakat beleértve) mintán belüli kis aránya teszi nehezen megragadhatóvá. Dolgozatunk tárgya a magyarországi és erdélyi magyar 21–44 év közötti népesség *foglalkoztatottsági és inaktivitási jellemzőinek* bemutatása, valamint a nemek közötti jövedelemkülönbségek leírása és magyarázata.

Férfiak és nők a magyarországi és romániai munkaerőpiacon

A közép- és kelet-európai társadalmakra jellemző munkaerő-piaci nemek közti egyenlőtlenségek megértéséhez a rendszerváltás előtti időszak sajátosságait is figyelembe kell vennünk. Bár a szocialista rendszerek nemek közti egyenlősítő törekvései mind a nők foglalkoztatására, mind pedig az oktatásban való részvételük növelésére kiterjedtek, 1989-re a nyugatihoz hasonló jellegű nemek közti egyenlőtlenség jellemezte a keleti régió munkaerőpiacait (Frey 1998, Frey 2002, Pasti 2003). A társadalmak modernizációját biztosítani szándékozó iparosítás nagymértékben hasznosította a női munkaerőt, a foglalkoztatottak többségét azonban nem az ipari termelésben, hanem a mezőgazdaságban és az ebben az időszakban kisebb jelentőségű szolgáltatói ágazatokban képezték (Łobodzińska 1995: 30, 210). Jóllehet a munkaerőpiacra való belépésükkel a nők anyagi helyzete javult, ezzel egyidőben azonban az állam által kidolgozott szociálpolitikai elvek egyben a nőkre háruló terheket is megsokszorozták. A szocialista rendszerek által kialakított és normaként előírt férfi- és női szerepek lényegesen eltértek egymástól. Míg a rendszer a férfira elsősorban munkásként, illetve implicite, a politikai hatalom birtokosaként tekintett, a nőt nemcsak e két – termelői és politikai szerepében –, hanem reprodukciós szerepében is megerősítette (Einhorn 1993: 39–40).

A rendszerváltást követően a nők munkaerő-piaci és tágabb társadalmi helyzetét különböző tényezők befolyásolták: a gazdaság átalakulása, a demográfiai politika, a politikai kvóta-rendszer megszüntetése, de különösen fontos helyet kap ebben a 90 után megerősödő konzervatív értékrend, mely a korábbi négy évtized emancipációs célkitűzéseire képest merőben ellentmondó szerepeket kínál a nőknek. Bármilyen irányból is fogalmazódják meg a nők ha-

³ A legfontosabbak: a *horizontális és vertikális foglalkozási szegregáció*, az ún. „üvegplafon-hatás”, a *vállalkozás és önfoglalkoztatás*, az ún. *nem-standard* – részmunkaidős, otthoni, rugalmas munkaidős stb. – *munkavégzési formákhoz* való hozzáférés férfi és női jellegének különbségei, a *munkanélküliség*, végül pedig a nemi egyenlőtlenségek talán „legbeszédesebben” számszerűsíthető aspektusa a *bérrés*, vagyis az azonos beosztásban dolgozó, azonos jellegű munkát végző, azonos iskolázottsággal rendelkező férfiak és nők keresete közötti különbség.

gyománys szerepeivel szembeni elvárás, ennek szerves része a női munkavállalás átértékelődése, s ezzel párhuzamosan a nők munkaerőpiacról történő, gyakran rejtett, kizárása – éppen a családi kötelezettségeikre hivatkozva. 1990 után gyengül a nők státusa a fizetett munka világában, s ezzel párhuzamosan az értékrendek is tradicionálisabbá válnak (l. pl. Frey 2002, Blaskó 2005).

Az 1990 utáni időszakban a poszt szocialista átalakulások közepette nemcsak a csökkenő női foglalkoztatottság volt az egyedüli gazdasági „veszély”, ami a nőket fenyegette (ez a mutató ráadásul a férfiak körében is ugyanezt a tendenciát követte), hanem ezzel együtt a munkanélküliség is, valamint a munkaerőpiacról való teljes és végleges kiszorulás a gazdasági inaktivitás valamely formájában: háztartásbelivé vagy nyugdíjassá válás formájában (Frey 1999: 17).

A magyarországi és romániai foglalkoztatottsági arányszámok egymással, illetve az EU-s átlaggal való összehasonlítása az adatrögzítés kezdetben eltérő módszere miatt csak 1997-től megvalósítható. A Román Statisztikai Intézet az ILO⁴ összehangolt adatfelvételébe való bekapcsolódásáig a foglalkoztatási rátát nem a 15–64 év közötti aktív népességhez, hanem a munkaképes korú és a munkaképes kor alatti és fölötti foglalkoztatottak együttes populációjához viszonyította. Ezzel a számítással 1990-ben a teljes romániai lakosság foglalkoztatási aránya 80% fölött volt (a nőké 79), 1996-ra a férfiak körében 73, a nők esetében pedig 67,1% volt. Az így definiált vonatkoztatási népességgel dolgozva 2006-ra a férfiak foglalkoztatási rátája mutatott nagyobb csökkenést (62,4%-ot érve el), a nők körében mért adatok pedig csak kisebb ütemben csökkentek: 60,2%-ra.

Az EUROSTAT⁵ által összeállított táblázat a foglalkoztatottsági arányok kiszámításában egységesen a 15–64 év közötti aktív népességet tekinti referenciának. A komparativitás kedvéért kisebb kompromisszumokra volt szükség nemcsak Románia, hanem Magyarország esetében is. Magyarországon ugyanis 1990 és 2005 között a férfiak nyugdíj-korhatára háromszor, a nőké négyszer változott: 59-ről 61-re emelve azt a férfiak, s 54-ről 59-re a nők esetében. Ezeket az adatokat tartalmazza az 1. táblázat.

⁴ International Labor Organization (Nemzetközi Munkaszervezet)

⁵Forrás:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsiem010&language=en> (letöltve 2009. június 8-án).

1. táblázat. A 15–64 éves férfiak és nők foglalkoztatottsági aránya Magyarországon, Romániában és az EU-tagállamokban 1997 és 2006 között (%)

	Európai Unió*			Magyarország			Románia		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
1997	70,6	50,8	60,7	59,7	45,4	52,4	71,9	59,1	65,4
1998	71,2	51,6	61,4	60,5	47,2	53,7	70,4	58,2	64,2
1999	72,1	53,0	62,5	62,4	49,0	55,6	69,0	57,5	63,2
2000	72,8	54,1	63,4	63,1	49,7	56,3	68,6	57,5	63,0
2001	73,1	55,0	64,1	62,9	49,8	56,2	67,8	57,1	62,4
2002	72,8	55,6	64,2	62,9	49,8	56,2	63,6	51,8	57,6
2003	72,7	56,2	64,5	63,5	50,9	57,0	63,8	51,5	57,6
2004	71,0	55,8	63,4	63,1	50,7	56,8	63,4	52,1	57,7
2005	71,4	56,6	64,0	63,1	51,0	56,9	63,7	51,5	57,6
2006	72,1	57,6	64,9	63,8	51,1	57,3	64,6	53,0	58,8

Forrás: EUROSTAT

*1997–2003 között az EU15, 2004–2006 között pedig az EU25-átlagokkal számoltunk.

A szocialista korszakra jellemző magas foglalkoztatottsági arányok csökkenő tendenciája mellett az EU tagállamaira jellemző folyamatoktól eltérő trendek is érvényesülnek: míg általában az európai és a magyar társadalomban fokozatosan nőtt 1997 után a fizetett munkát végzők aránya az aktív lakosság körében, a romániai munkaerőpiac zsugorodása szembetűnő. Mindhárom esetben szűkül a „nemek közötti olló”: az EU-átlagok szintjén a férfiak és nők foglalkoztatottsága közötti különbség közel 20 százalékos volt, ez 14%-ra csökkent 2006-ra, bár a nők részvétele a munka világában még így is magasabb európai viszonylatban, mint Romániában vagy Magyarországon. Ez utóbbi két társadalomban a férfi foglalkoztatottság csak kisebb mértékben (11,5, illetve 12,7 százalékkal) haladja meg a nők körében regisztráltat, ebből a szempontból tehát az uniós átlagnál „jobb” mind a magyarországi, mind a romániai helyzet. 2005-ben és 2006-ban a romániai nők munkaerő-piaci részvétele előbb csak fél, majd közel két százalékkal haladta meg a magyarországit, csakhogy ezt előidéző folyamatok merőben eltértek: míg Magyarországon 1997 és 2006 között a nők foglalkoztatása 12,6 százalékkal nőtt, Romániában ellentétes irányú tendencia volt tapasztalható: 2006-ra ez az arány az 1997-eshez viszonyítva 10,3 százalékkal lett alacsonyabb⁶, viszont a csökkenés is magasabb szintről indult.

Tekintettel azonban arra, hogy az *Életünk fordulópontjai* c. vizsgálatból származó, romániai vonatkozású adataink csak Erdélyre korlátozódnak, ezek kontextualizálását célszerűnek látjuk nemcsak országos, hanem regionális statisztikai adatokkal is megtenni. A 2. táblázat az erdélyi megyéket felölelő fejlesztési régiók szintjére jellemző foglalkoztatottsági

⁶ Megvizsgáltuk a női foglalkoztatottság rendszerváltás utáni csökkenésének ütemét 1990 és 2005 között. Magyarország esetében a Munkaerő-piaci Tükör 2004-es és 2006-os kiadásai által közölt adatokat használtuk (MT 2004: 242, MT 2006: 168). Ebben a foglalkoztatottak számát a munkavállalási korúak százalékában adják meg. Eszerint a szocializmus bukása óta a női részvétel a munkaerőpiacon 20 százalékkal csökkent. Romániában a már említett módon kiszámított arányszámok a nők esetében jóval nagyobb ütemben, 25,3 százalékkal csökkentek (forrás: INSSE Tempo Online programja).

arányszámokat szemlélteti, a 2005. és 2006. évekre vonatkozóan – azt alátámasztandó, hogy az erdélyi makrogazdasági mutatók mennyiben mutatnak a romániaiától eltérő képet.

2. táblázat. Foglalkozási arányok a 15–64 éves népesség százalékában az erdélyi Fejlesztési Régiókban, 2005-ben és 2006-ban, nemek szerinti eloszlásban (%)

	2005			2006		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
Nyugati Fejlesztési Régió ¹⁾	63,9	45,9	56,6	66,5	51,1	58,7
Észak-Nyugati Fejlesztési Régió ²⁾	61,0	51,1	56,0	61,7	52,6	57,1
Középső Fejlesztési Régió ³⁾	61,7	46,6	54,2	63,1	48,9	56,0
Országos	63,9	51,5	57,7	64,7	53,0	58,8

¹⁾ Arad, Temes, Krassó-Szörény, Hunyad megyék

²⁾ Bihar, Szatmár, Máramaros, Szilágy, Beszterce-Naszód, Kolozs megyék

³⁾ Fehér, Szeben, Brassó, Maros, Hargita, Kovászna megyék

A közhiedelemmel ellentétben jól látható, hogy Erdélyben nem magasabb az országos átlagnál az aktív népesség munkaerő-piaci részvétele (ehhez természetesen hozzájárulnak a főváros messze átlag fölötti értékei is). Sőt, 2006 vonatkozásában kiemelhető, hogy a női foglalkoztatottsági ráták mindhárom régióban az országos átlag alatt vannak. Mindezekből természetesen nem kell messzemenő következtetéseket levonnunk, hiszen a Fejlesztési Régiók társadalmilag és gazdaságilag meglehetősen heterogén entitások. Táblázatunkkal és a benne közölt adatokkal pusztán az volt a célunk, hogy az országos átlagnál sokkal jobbnak sejtett erdélyi gazdasági és foglalkoztatottsági mutatókkal kapcsolatos tévhitet eloszlassuk.

Az uniós átlaghoz viszonyított alacsony foglalkoztatottság képét a szerzők rendszerint a nyugat-európai és poszt szocialista társadalmak közötti eltérő arányú részmunkaidős munkavállalás eltéréseivel szokták árnyalni. Frey Mária 2000-re vonatkozó elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy a teljes munkaidőre átszámított női foglalkozási ráták tekintetében (a férfiakéval ellentétben) a magyarországi értékek 1997-ben és 2000-ben egyaránt meghaladták az EU-s átlagot (Frey 2002: 11). Romániára vonatkozóan a munkaerő-piaci adatok nem választják külön a teljes- és részmunkaidős foglalkoztatási arányokat, így az itt is (várhatóan alacsony) részmunkaidős keresők számát és arányát a rendelkezésre álló 2005-ös EUROSTAT-összesítésből becsüljük meg. Romániában, Magyarországhoz hasonlóan (de akárcsak Csehországban, Szlovéniában vagy Szlovákiában, azaz a volt szocialista államok zömében) a részmunkaidőben munkát vállalóknak tötrésze (legfeljebb 4 százaléka) dolgozott heti 15 és 29 óra közötti időtartamban – szemben az EU-tagállamok 20 százalékos átlagával. Teljes munkaidőben (azaz az EU-standardok szerint heti 35 óránál többet) a nyugati országokban csupán a foglalkoztatott nők fele (Hollandiában 27, Belgiumban, Nagy-Britanniában, Írországon és Ausztriában 53–59 százaléka) dolgozott. Ez az arány a volt szocialista országokban meghaladja a 80 százalékot (mind Magyarországon, mind pedig Romániában, 10 munkavállaló nő közül átlagosan 9 teljes munkaidőben dolgozott 2005-ben). Mindeközben

EU-szinten a dolgozó férfiak átlagosan 95 százaléka végzett heti 35 óránál több fizetett munkát (EUROSTAT 2008: 85).

A következő táblázat a 25–54 év közötti férfiak és nők ledolgozott munkaidő szerinti eloszlását szemlélteti a 2005-ös évre vonatkozóan:

3. táblázat. A 25–54 év közötti férfiak és nők munkaidő szerinti megoszlása az EU-tagállamokban, Magyarországon és Romániában, 2005-ben (%)

	EU25	Magyarország	Románia
<i>Nők</i>			
15 óránál kevesebb	6,4	0,3	0,0
15–29 óra	20,8	4,1	3,8
30–34 óra	8,5	3,0	2,2
35 óránál több	64,2	92,6	94,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
<i>Férfiak</i>			
15 óránál kevesebb	0,9	0,1	0,1
15–29 óra	3,2	1,1	1,8
30–34 óra	2,2	0,9	2,1
35 óránál több	93,7	97,8	96,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: EUROSTAT 2008: 189.

Az európai uniós és a két volt szocialista állam közötti eltérés – a ledolgozott órák tekintetében – leginkább a 15–29 óra közötti sávban tapasztalható. A nők esetében mind Magyarországon, mind pedig Romániában az EU-s átlagnál ötször kevesebben élnek ezzel a lehetőséggel. A férfiaknál kisebb mértékűek az eltérések, hiszen a nem-standard munkavégzési formák közül a részmunkaidős foglalkoztatás a nyugat-európai és amerikai társadalmakban kifejezetten nőies munkaerő-piaci szegmensnek tekinthető.

Végül, a rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi átalakulások, a dezindusztrializációs folyamatok, valamint a korábban kiterjedt – főként nőket foglalkoztató – állami és pártapparátusok megszűnése hirtelen növekvő munkanélküliséget idézett elő régiószerte, mindkét nem esetében. Magyarországi viszonylatban a munkanélküliségi arány 1993-ban éri el a csúcstól (Andorka 1997: 139). Bár az összehasonlítás a különböző mérési módszerek miatt ezúttal is akadályokba ütközik, a következő, 4. számú táblázat a romániai és magyarországi munkanélküliségi ráták alakulását szemlélteti.⁷

⁷ Romániára vonatkozóan a munkanélküliségi adatok 1991-től kezdődően állnak rendelkezésre a Statisztikai Intézet hivatalos összesítéseiben, és csupán a regisztrált munkanélküliek számát viszonyítja a 15–74 év közötti népességhez. A teljes munkanélküliségi arányokat csak 1994-től rögzítették. Magyarországon a teljes munkanélküliségi ráták 1992-től elérhetőek a KSH nyilvántartásaiban.

4. táblázat. Munkanélküliségi arányok Magyarországon és Romániában 1991 és 2006 között, nemek szerinti eloszlásban (%)

	Magyarország ¹⁾			Románia					
	Teljes munkanélküliségi arány			Regisztrált munkanélküliségi arány ²⁾			Teljes munkanélküliségi arány ³⁾		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
1991	–	–	–	2,2	4,0	3,0	–	–	–
1992	10,7	8,7	9,8	6,2	10,3	8,2	–	–	–
1993	13,2	10,4	11,9	8,1	12,9	10,4	–	–	–
1994	11,8	9,4	10,7	9,0	12,9	10,9	7,7	8,7	8,2
1995	11,3	8,7	10,2	7,9	11,4	9,5	7,5	8,6	8,0
1996	10,7	8,8	9,9	5,7	7,5	6,6	6,3	7,3	6,7
1997	9,5	7,8	8,7	8,5	9,3	8,9	5,7	6,4	6,0
1998	8,5	7,0	7,8	10,4	10,4	10,4	6,5	6,1	6,3
1999	7,5	6,3	7,0	12,1	11,6	11,8	7,4	6,2	6,8
2000	7,0	5,6	6,4	10,8	10,1	10,5	7,7	6,4	7,1
2001	6,3	5,0	5,7	9,2	8,4	8,8	7,1	5,9	6,6
2002	6,3	5,0	5,7	8,9	7,8	8,4	8,9	7,7	8,4
2003	6,1	5,4	5,8	7,8	6,8	7,4	7,5	6,4	7,0
2004	6,1	5,6	5,9	6,8	5,6	6,3	9,0	6,9	8,0
2005	6,1	6,1	6,1	6,4	5,2	5,9	7,7	6,4	7,2
2006	7,0	7,5	7,2	5,7	4,6	5,2	8,2	6,1	7,3

¹⁾ A 15–74 év közötti népességhez viszonyítva. Forrás: Munkaerő-piaci Tükör 2006: 184

²⁾ Forrás: Románia Statisztikai Évkönyve 2007 (internetes elérhetősége:

<http://www.insse.ro/cms/files/pdf/ro/cap3.pdf> - letöltve 2009. június 8-án)

³⁾ A 15–74 év közötti népességhez viszonyítva. Forrás: az ILO adatbázis (laborsta.ilo.org) és Románia Statisztikai Évkönyve 2007 (internetes elérhetősége: <http://www.insse.ro/cms/files/pdf/ro/cap3.pdf> - letöltve 2009. június 8-án)

Magyarország aktív lakosságát a romániaiainál erősebben sújtotta a munkanélküliség, ám 2000-ben fordulat következett be: ekkor a magyar értékek a romániaiak alá süllyednek, és 2006-os kiegyenlítődéskükig el sem érik azokat. Romániában – amennyiben a regisztrált eseteket vesszük figyelembe – a csúcspontot (11,6%) 1999-ben érte el (a teljes munkanélküliségi arány pedig még a kezdeti 8,2 százalékos értéket is meghaladta 2002-ben). A magyarországi állástalanok aránya 1993-tól 2005-ig viszonylag ütemes csökkenő tendenciát mutat. A férfiak és nők munkanélküliség általi veszélyeztetettségében némi különbség figyelhető meg a két ország között. Magyarországon a rendszerváltás kezdete óta átlagosan másfél százalékkal alacsonyabb a női munkanélküliség, mígnem a 2005-ös kiegyenlítődéskük után fél százalékkal meghaladta azt. Romániában fordított irányú volt a tendencia: a kilencvenes évek közepe táján (1994 és 1997 között)⁸ a nők körében magasabb munkanélküliséget mértek, s ez a folyamat csak 1998-ban fordult meg. 1998 és 2006 között a nők átlagosan 1,3 százalékkal kisebb arányban veszítették el a munkájukat. A kilencvenes évek nőket erősebben sújtó jelenségeit csak súlyosbította az, amire Vladimir Pasti hívta fel a figyelmet, nevezetesen, hogy a

⁸ Bár a regisztrált munkanélküliségi ráták tanúsága szerint gyakorlatilag már a rendszerváltás óta ez volt a meghatározó trend (l. a 4. táblázatban a *regisztrált munkanélküliségi arányok* oszlopát).

dezindusztrializációval tömegesen elbocsátottaknak nyújtott pénzbeli kompenzációk kedvezményezettjeinek aránytalanul nagyobb szegmensét tették ki férfiak (Pasti 2003: 160).

A nőket tehát kisebb mértékben fenyegető munkanélküliséggel kapcsolatban a legtöbb szerző megjegyzi, hogy ez nem feltétlenül cáfolja az ún. *tartalékhadsereg*-elméletet, hiszen ez nem jelenti a munkaerő-piaci pozíciók megőrzését, hanem épp ellenkezőleg: az inaktivitás egyéb formáiba történő „menekülés” befolyásolja. Pasti eredményei, melyek a 2000-ben végzett *Gender Barométer*⁹ c. vizsgálat adataira támaszkodnak, azt mutatják, a nők 21 százaléka-nak semmiféle jövedelme sem volt: ebbe a kategóriába a szerző beleszámította a tanulókon és háztartásbelieken kívül a szociális segélyezés egyetlen formájában sem részesülő munkanélkülieket is (Pasti 2003: 159). Ha mindezt hivatalos statisztikai adatokkal egészítjük ki – s a 15–64 év közötti népességre vonatkoztatott inaktívok közé nem soroljuk be a nem regisztrált munkanélkülieket –, az *inaktivitási ráta* jóval magasabb a nők, mint a férfiak körében. 2004 és 2006 között a teljes munkavállalási korú népességen belül 36,8 százalékról 36,3-ra csökkent, a férfiak körében 29,8-ról 29,2-re, a nők esetében pedig a 2004-ben számított 43,8 százalék 2006-ra 43,4-re csökkent. Megjegyzendő, hogy az inaktivitás nem tekinthető sajátosan falusi jelenségnek, hiszen 2006-ban 100 15–64 év közötti falusi személy közül átlagosan 35, 100 városi közül pedig valamivel többen, 37 egyén maradt kívül a munkaerőpiacon.¹⁰

5. táblázat. *Inaktivitási arányok Magyarországon és Romániában 2005-ben és 2006-ban, nemenként (%)*

	Magyarország		Románia ³⁾
	2005 ¹⁾	2006 ²⁾	2006
Férfiak	29,3	25,9	29,2
Nők	43,0	38,8	43,4
Összesen	36,3	32,33	36,3

¹⁾ Aktív munkavállalási korú népességnek egységesen a 15–64 éves korcsoportot tekintették, s a kategóriák a 2001-es népszámlálás önbesoroláson alapuló csoportjainak továbbszámításaként jöttek létre. Forrás: Munkaerő-piaci Tükör 2006.

²⁾ A férfiak esetében 15–61 év közötti, a nők esetében 15–59 év közötti munkavállalási korú népesség százalékában.

³⁾ A 15–64 év közötti aktív népesség százalékában. Forrás: Román Statisztikai Évkönyv 2007.

Magyarországi viszonylatban a 2005-ös és 2006-os adatok között nemcsak az időbeni változási folyamatok következtében van eltérés, hanem az eltérő módszertan miatt is: az első esetben az adatok a 2001-es népszámlálásban regisztráltak továbbszámítását képezik, viszont a

⁹ A Románia felnőtt lakosságát érintő reprezentatív kutatást a Nyílt Társadalomért Alapítvány megrendelésére készítették.

¹⁰ Mindezekhez azt is hozzá kell tenni, hogy a foglalkoztatottak között szerepelnek ugyan, de tényleges jövedelmet nem biztosító munkát végeznek az ún. *nem fizetett családi alkalmazottak*: ők az aktív férfiak 7,4 százalékát teszik ki, a nők körében regisztrált arány viszont ennek több mint két és félszerese: közel 20 százalékos. Ez a foglalkoztatási típus – akárcsak a „láthatatlannak” aposztrofált egyéb alternatív munkaforma (Hakim 1996: 32–34), nemcsak női, hanem egyben sajátosan rurális jelenség is: a falusi foglalkoztatottak közel egyharmada (27,4 százalék) dolgozik ebben a formában, szemben az urbánus 1,4 százalékkal (az adatok forrásai: a Román Statisztikai Évkönyv 2007: 117).

15–64 éves korú népességhez való viszonyítás okán ez minősül a romániai adattal jobban összehasonlíthatónak. A 2006-os magyarországi adat az abban az évben érvényes nyugdíjazási kort tekintette referenciának. Az eltérések ellenére jól kirajzolódnak a tendenciák: mindkét társadalomban az aktív korú népességen belül átlagosan 13–14 százalékkal magasabb a női inaktivitás, mint a férfiak körében. S bár az inaktivitási formák nemek szerinti eloszlása a román hivatalos statisztikai forrásokból nem kideríthető, Koncz Katalin 2006-ra vonatkozó adatai szerint a férfi inaktívak hozzávetőlegesen 40–40 százalékát a nyugdíjasok és tanulók teszik ki, míg ugyanezek az arányok a nők esetében 30–30 százalék. A nők ezzel szemben a gyermeknevelési szabadság, valamint az inaktivitás egyéb formáiban (feltehetőleg a háztartásbeli kategóriában) képeznek többséget (Koncz 2008: 295).

A rendelkezésünkre álló, és az országok közötti összehasonlítást is – kisebb-nagyobb kompromiszumokkal – lehetővé tevő hivatalos makrostatisztikai adatok alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a két ország munkaerőpiaca közötti eltérések nem a 2005/2006-os évek szintjén, hanem az ahhoz vezető folyamatokban hangsúlyosak. (A rendelkezésre álló adatok összehasonlítását azért is elvégezhetjük, mert (egyetlen kivétellel) nem erdélyi, hanem romániai szinten mozogtunk, s mivel az Erdélyt felölelő három fejlesztési régió munkaerő-piaci átlagai nem térnek el lényegesen az országos átlagtól. Összegzésképpen elmondható, hogy a két országban regisztrált foglalkoztatottsági arány a vizsgált két évben¹¹ megközelítőleg azonos (a romániai másfél százalékkal magasabb), viszont ez magyar viszonylatban ütemes növekedés eredménye, a román munkaerőpiac pedig fokozatos zsugorodáson ment át az elmúlt néhány évtizedben/évben. Ugyanez a növekvő, illetve csökkenő tendencia jellemzi a női részvételt is a fizetett munka világában: az 50 százaléknál alig magasabb női foglalkoztatottság az 1997-es 45 százalékról nőtt Magyarországon, és a közel 60 százalékról csökkent Románia esetében. Megfelelő adatok hiányában számszerűsíteni ugyan nem tudtuk, de Frey Mária 1997-re és 2000-re vonatkozó magyarországi adatai alapján kijelenthetjük: az EU-átlagoktól való női foglalkoztatottságbeli „lemaradás” a nyugat-európai országokban elterjedt részmunkaidős munkavállalásnak tulajdonítható: a teljes munkaidőre átszámított női foglalkozási ráták tekintetében a magyarországi értékek meghaladják az európai uniós átlagokat (Frey 2002: 11). Végül, a munkanélküliség kapcsán kiemelendő az a tény, hogy az állás elvesztésének veszélye mindkét társadalomban kisebb mértékben fenyegette a nőket, mint a férfiakat (ezalól magyarországi viszonylatban a vizsgált időszak vége, romániai tekintetben pedig a kilencvenes évek közepe a kivétel), de azt is hangsúlyozni kell, hogy az azonos módon számított női munkanélküliségi ráta a teljes periódusban magasabb volt Romániában, mint Magyarországon. Az elbocsátás fenyegetettsége kisebb volt tehát a nők körében – mint a férfiak esetében, de az egyes szerzők által előre jelzettnél is –, ez viszont mindkét társadalomban a női inaktivitás fokozódásához (más szóval, a munkaerőpiac vélhetően végleges, vagy legalábbis nehezebben visszafordítható) elhagyásához vezetett.

¹¹ Elemzésünk során azért igyekszünk mind 2005-re, mind pedig 2006-a vonatkozóan „háttéradatokat” gyűjteni, mert az *Életünk fordulópontjai* c. kutatás Magyarországon 2004/2005-ben, Romániában 2006-ban zajlott.

A magyarországi és erdélyi magyar fiatal felnőttek gazdasági aktivitása

A 21–44 éves korcsoportban is, akár csak a teljes népességben, mind Magyarországon, mind pedig Erdély magyar lakosságának körében a női foglalkoztatottsági arány alacsonyabb a férfiak közt regisztrálnál. Erdélyben a férfiak 77,7, a nőknek csak 58,5 százaléka végzett a kérdés pillanatában kereső tevékenységet. Magyarországon, Budapestet beleszámítva, ennél magasabb értékeket találunk: a férfiak körében a foglalkoztatottsági arány 81,2, a nők esetében pedig 63,2 százalék. A munkaerő-piaci aktivitás szempontjából az erdélyi viszonyok nagyobb hasonlóságot mutatnak a „vidéki” – azaz fővároson kívüli – Magyarországgal. Budapestet nem számítva ugyanis, a férfiak 80,9, a nők 61,1 százaléka dolgozik. A foglalkoztatottság nemek közötti különbségei mindhárom esetben 20 százalék körül mozognak, meghaladva ezáltal azt a nemek közötti eltérést, amit a két ország hivatalos adatai rögzítenek. 2006-ban Romániában a 25-34 éves korcsoportban a férfiak foglalkoztatottsági rátája 78,3, a nőké 68 százalékos volt, a 35–44 éves korcsoportban pedig 85,5 és 73,4. Magyarországon is kisebb volt 2005-ben az „olló” a hivatalos férfi és női munkaerő-piaci foglalkoztatottság között: a 20–24 év közöttiek körében még nagyon alacsony, mindkét nem esetében (43,6 és 34,7%), és jóval magasabb a 25–49 éves korcsoportban: 82,8 és 67,4 százalék a foglalkoztatottság.

A magyar társadalomban a nők körében a 40–44 éves korcsoportban, a férfiak esetében pedig a 30–34 év közöttiek körében a legmagasabb a foglalkoztatottság. Bukodi és Frey korábbi vizsgálatok eredményeire hivatkozva azt állítják, a nők munkaerő-piaci aktivitása szorosabban összefügg a családban élő gyermekek számával, mint a férfiak esetében (Bukodi 2005: 18, Frey 2009: 35). Anélkül, hogy azt feltételeznénk, a nők munkavállalása kizárólag erre az okra vezethető vissza, jelezzük, hogy ezt a mi adataink is alátámasztják: egy aktív férfi családjában átlagosan kétszer több 7 évesnél kisebb gyermek él, mint ahányat egy foglalkoztatott nő nevel. Mindezt azonban ki kell azzal is egészítenünk, hogy a legfiatalabb korcsoportban a főállású gyermeknevelők arányát meghaladja a tanulóké (az oktatás expanziójára Bukodi is utal az említett tanulmányban, a 16. oldalon).

6. táblázat. A magyarországi és erdélyi népesség gazdasági aktivitása, nemek szerinti eloszlásban (%)

		Magyarország			Erdély		
		Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
21–24 év	Dolgozik	57,8	44,2	51,4	69,8	58,2	63,9
	Nyugdíjas	0,4	0,2	0,3	0,5	1,6	1,1
	Gyermekgondozási szabadság	0,2	13,3	6,4	0	8,5	4,3
	Háztartásbeli	0,2	1,3	0,7	0	8,5	4,3
	Tanuló	28,4	31,9	30,1	11,5	9,0	10,2
	Munkanélküli	10,1	7,3	8,7	14,3	9,5	11,9
	Egyéb	3,0	1,7	2,4	3,8	4,8	4,3
	Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
	Esetszám (N)	567	520	1087	182	189	371
25–29 év	Dolgozik	87,2	61,9	74,9	85,4	60,3	73,1
	Nyugdíjas	1,2	1,4	1,3	0,4	0,4	0,4
	Gyermekgondozási szabadság	0,3	24,0	11,8	0,8	15,4	7,9
	Háztartásbeli	0,0	1,6	0,8	2,0	11,5	6,7
	Tanuló	3,5	3,0	3,2	0,8	4,7	2,7
	Munkanélküli	6,6	4,8	5,7	8,5	5,1	6,9
	Egyéb	1,3	3,3	2,3	2,0	2,6	2,3
	Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
	Esetszám (N)	748	707	1455	246	234	480
30–34 év	Dolgozik	89,0	59,6	74,4	83,4	53,6	69,7
	Nyugdíjas	1,8	2,2	2,0	1,9	0,4	1,2
	Gyermekgondozási szabadság	0,6	23,6	12,0	1,5	10,3	5,5
	Háztartásbeli	0,0	4,0	2,0	0,0	21,4	9,8
	Tanuló	0,2	0,3	0,2	0,4	6,7	3,3
	Munkanélküli	6,7	7,8	7,3	7,5	5,8	6,7
	Egyéb	1,7	2,5	2,1	5,3	1,8	3,7
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
	N	652	644	1296	265	224	489
35–39 év	Dolgozik	85,1	73	79,0	82,3	67,4	75,0
	Nyugdíjas	5,1	3,3	4,2	3,1	1,8	2,5
	Gyermekgondozási szabadság	0,5	10,1	5,3	0	2,2	1,1
	Háztartásbeli	0	3,8	1,9	1,7	16,8	9,2
	Tanuló	0	0,2	0,1	0,3	5,0	2,6
	Munkanélküli	7,0	8,1	7,6	7,6	3,9	5,8
	Egyéb	2,3	1,5	1,9	4,9	2,9	3,9
	Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
	Esetszám (N)	602	603	1205	288	279	567
40–44 év	Dolgozik	83,8	75,7	79,6	77,7	70,4	74,2
	Nyugdíjas	5,9	5,9	5,9	4,6	5,9	5,2
	Gyermekgondozási szabadság	0,4	4,5	2,5	0,5	0,5	0,5
	Háztartásbeli	0,2	4,2	2,3	0,0	13,4	6,5
	Tanuló	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	2,1
	Munkanélküli	5,9	5,4	5,6	13,7	3,2	8,6
	Egyéb	3,8	4,3	4,1	3,6	2,2	2,9
	Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
	Esetszám (N)	526	576	1102	197	186	383

A magyarországinál alacsonyabb erdélyi foglalkoztatottsági arányok a férfiak esetében a 25–29 éves korcsoportban a legmagasabbak, a nők körében pedig, akárcsak Magyarországon, a gyermekszülési korszak lezárultával, a 40–44 évesek között. Míg azonban a magyarországi nők alacsonyabb munkaerő-piaci aktivitását a gyermeknevelési szabadság 25–34 év közöttiek

körében igen magas aránya magyarázza, Erdélyben más a helyzet. A 34 év alatti erdélyi nők alacsony munkavállalási rátája – bár nem kizárt, hogy gyermeknevelésre vezethető vissza, de – formálisan a magyarországinál jóval elterjedtebb háztartásbeli státussal hozható összefüggésbe. Monostori és Veres e kötetben közölt tanulmányában, a 8. táblázatban látható, hogy az erdélyi háztartásbeliek teljes női népességen belüli aránya a magyarországinak közel ötszöröse. Ennek a trendnek a fordítottja tapasztalható a gyermeknevelési szabadság valamely formáját igénybe vevők tekintetében: Magyarországon az inaktivitásnak ez a formája az erdélyinél kétszer elterjedtebb (vö. *Monostori–Veres* jelen kötetbeli tanulmánya). Visszatérve az erdélyi női foglalkoztatottságot befolyásoló tényezők elemzéséhez, kétségtelenül meg kell említenünk a 7 évesnél kisebb gyermekek számát: a fizetett munkát vállaló nők családjában szignifikánsan kevesebb, az iskoláskorúnál fiatalabb gyermek él. A háztartásbeli nők szocio-demográfiai jellemzőinek vázolásakor részletesebben is kitérünk majd a gyermekvállalás munkavégzésre gyakorolt hatására.

Hangsúlyos eltérés tapasztalható továbbá a fiatal (21–24 év közötti) korosztály iskolai képzésben való részvételét illetően is: Magyarországon háromszor többen tanulnak még ebben a korcsoportban, mint Erdélyben, s míg az előbbi esetben a nők körében magasabb ez az arány, az utóbbiban némileg nagyobb mértékben jellemző a férfiakra. A legfiatalabb korcsoportban Magyarországon 81 százalékos az érettségivel, 12 százalékos a diplomával rendelkezők aránya. Ezek a mutatók, az azonos korcsoportban, Erdélyben, 87, illetve 10 százalék. Az eltérést Monostori és Veres azzal magyarázza, hogy a magyarországi fiatalok hosszabb ideig maradnak az oktatási rendszerben.

Erdélyben a női munkanélküliség mindegyik korcsoportban alacsonyabb a férfiak körében mértnél, de, mint láttuk, ez nem jár együtt fokozottabb gazdasági aktivitással: a munkaerőpiacról kiszorult nők ugyanis nagy mértékben a háztartásbeli, s kisebb mértékben a gyermeknevelési szabadságukat töltők kategóriájába kerülnek. Magyarországon az állásukat elveszített nők a 30–39 éves csoportban haladják meg kevéssel a férfi-mutatókat, az eltérés azonban nem számottevő.

A gazdaságilag aktív népesség foglalkozási csoportok és nemek szerinti megoszlása több kategóriában is hangsúlyos eltéréseket mutat a két vizsgált népesség körében. A 7. számú táblázat a magyarországi populáció elemzését Budapest nélkül is szemlélteti, Monostori és Veres azon felismeréséből kiindulva, hogy a fővárost nem tartalmazó vidéki magyarországi lakosság nagyobb hasonlóságot mutat az erdélyivel.

7. táblázat. A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok szerint, nemenként és régiónként (%)

	Magyarország Budapesttel			Magyarország Budapest nélkül			Erdély		
	Férfi- ak	Nők	Össze- sen	Férfi- ak	Nők	Össze- sen	Férfi- ak	Nők	Össze- sen
Felső vezető	4,9	3,9	4,5	4,6	3,6	4,2	4,6	3,8	4,2
Értelmiségi	8,0	20,7	13,5	6,6	19,2	11,8	6,2	12,4	8,8
Vállalkozó	1,6	1,0	1,4	1,1	0,9	1,0	1,3	1,4	1,4
Önfoglalkoztató, alkalmazottak nélkül	10,2	5,9	8,4	10,4	5,7	8,4	12,8	6,6	10,2
Alsó vezető és művezető	5,3	4,2	4,8	4,8	3,9	4,5	8,8	5,6	7,5
Irodai alkalmazott, szellemi beosztott	8,2	23,9	15,0	7,2	22,7	13,8	8,3	21,4	13,8
Szaktanácsos	36,3	18,6	28,6	37,8	20,4	30,4	23,6	15,5	20,2
Betanított munkás	16,6	17,0	16,8	18,1	18,8	18,4	26,8	27,1	26,9
Segédmunkás	8,9	4,7	7,1	9,4	4,8	7,4	7,7	6,3	7,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	2513	1927	4440	2105	1550	3655	900	639	1539

A szellemi foglalkozások markánsan feminin jellege jól látható mindkét társadalom esetében: Magyarországon a férfiakénál több mint kétszeres a nők aránya a (felsőfokú végzettséget igénylő) *értelmiségi* foglalkozásokban (ugyanaz a helyzet Erdélyben is, bár ott összességében – és főként a nők körében – kisebb az értelmiségiek aránya a foglalkoztatott népességben belül). Ezen túlmenően, közel háromszoros az irodai alkalmazottak (túl)reprezentáltsága a női munkavállalók körében a férfiakhoz viszonyítva. A magyar társadalomban, illetve Erdélyben is majdnem ilyen nagy a férfiak és nők közötti eltérés a szellemi beosztottak foglalkozási csoportjában. Összességében alacsony, 5 százalék alatti a felső vezetők aránya a munkavégzők között, kevéssel alacsonyabb a nők reprezentáltsága, de a nagyon alacsony esetszám miatt e tekintetben nem tudunk végleges következtetést levonni az esetlegesen működő *üvegplafonhatásról*. „Maszkulin” munkaerő-piaci csoportoknak tekinthetők – a (szakirodalomra épülő) „várankozásoknak” megfelelően – a vállalkozók és önfoglalkoztatók, a szaktanácsosok, valamint kisebb mértékben a segédmunkások csoportja. A „tipikus” női munkavállaló nem önálló, hanem alkalmazott, ezt a tendenciát a hivatalos európai statisztikák is alátámasztják. Az EUROSTAT számításai szerint nem beszélhetünk időbeni csökkenésről a férfi és női vállalkozói arányok közötti különbség tekintetében: 2005-ben európai uniós szinten az ipari és szolgáltatói ágazatokban dolgozó nők 3,5 százaléka volt alkalmazottakat is foglalkoztató vállalkozó, 8 százaléka pedig alkalmazott nélküli önfoglalkoztató (ugyanazek az arányok férfiak esetében 2005-ben 7,1 és 11,6%). Az említett évre vonatkozólag romániai adatokat az EUROSTAT-összesítés nem tartalmaz, Magyarország viszont az EU-átlag fölött van az alkalmazottakkal rendelkező női vállalkozók száma (5,3 százalékkal), s átlag alatt az önfoglalkoztatók terén (7,3 százalékkal). A női vállalkozás a férfiakénál erőteljesebb szektoriális koncentrációval jellemezhető: ezek elsősorban kiskereskedelmi jellegűek (EUROSTAT 2008). A rendelkezésünkre álló erdélyi és magyarországi adatok nem teszik lehetővé az ún. kényszervál-

lalkozók beazonosítását. Erdélyben az önfoglalkoztatók fele falun él, tehát az önállók e csoportjának magyarországinál körülbelül két százalékkal magasabb aránya is feltehetőleg a mezőgazdaságban dolgozók e sajátos munkaerő-piaci státusából fakad.

A női munkaerő többsége nemcsak az ún. „*fehértalléros*” munkakörökben koncentrálódik, hanem a férfiaknál nagyobb arányban dolgoznak többségében vagy teljesen állami vagy önkormányzati intézményekben is. A következő táblázatban látható, mindkét régióban magasabb a közszférában dolgozó nők aránya, bár a nemek közötti különbségek (a vidéki) Magyarországon a legnagyobbak.

8. táblázat. A foglalkoztatottak megoszlása a munkahely szférája szerint, nemenként (%)

	Magyarország Budapesttel			Magyarország Budapest nélkül			Erdély		
	Férfi	Nő	Össze- sen	Férfi	Nő	Össze- sen	Férfi	Nő	Össze- sen
Teljes mértékben vagy részben állami vagy önkormányzati szféra	25,1	41,7	32,5	24,7	41,9	32,1	24,3	36,2	29,3
Piaci szféra	74,9	58,3	67,5	75,3	58,1	67,9	75,7	63,8	70,7
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	2335	1854	4189	1964	1490	3454	791	566	1357

A nyugati, a nők munkaerő-piaci helyzetét vizsgáló szakirodalom a költségvetési szféra feminizálódásának jelenségét kívánta (többek között) megragadni az ún. „*flexicurity*” fogalommal (a rugalmasság <*flexibility*> és biztonság <*security*> összetételeként). A szóösszetétel azokra a munkahelyekre utal, amelyek nagyobb arányban állnak a közszférában dolgozók rendelkezésére – nem mellesleg a nők különösen előnyben létesítik azokat, s ezek – egyszerre teszik lehetővé a családi szerepvállalással összehangolható rugalmas munkaidőt, valamint a biztonságot. A humántőke-elméletek azt hangsúlyozzák, hogy a nők átlagosan alacsonyabb jövedelme lényegében annak is tulajdonítható, hogy a rugalmas és biztonságos munkahelyek előnyben részesítésekor a női munkavállalók hajlandók lemondani a magasabb bérekről. A piaci szférában dolgozók mind Erdélyben, mind Magyarországon magasabb átlagjövedelemmel rendelkeznek, bár a különbség nem jelentős, illetve meg is fordul, ha a magyarországi adatokkal Budapest figyelembe vétele nélkül számolunk. Viszont a nők körében minden esetben a közszférában dolgozók jövedelme magasabb, mint a versenyszférában foglalkoztatottaké.¹² Amit viszont mindkét adatfelvétellel igazol az az, hogy a költségvetési intézményekben dolgozók – ez mindkét nem esetében azonos – kisebb arányban voltak korábban munkanélküliek.

¹² Ebben magyarországi viszonylatban valószínűleg nagy szerepe van annak a 2001-ben elkezdett bérkiigazítási folyamatnak, amely a magas női részvétellel jellemzett köztisztviselői réteget érintette (Frey 2009:47).

Különbségek a férfiak és nők munkaidejében

A részmunkaidős munkavállalás Nyugat-Európában a század közepe óta a nők rendelkezésére álló egyik legsajátosabb megoldás a fizetett munkának háztartásbeli teendőkkal való összehangolására. A nők foglalkoztatottságának kiterjedése a nyugati piacgazdaságokban lényegében a másodlagos munkaerő-piaci szegmenshez tartozó részmunkaidős munkahelyekre való belépéssel történt. A nem teljes idejű munkavállalás egyrészt esély a női jövedelemszerzésre a családi feladatok ellátása mellett is, de ugyanakkor nyugaton valóságos „női gettók” alakultak ki ebben a kevésbé biztonságos, alacsonyabb bérezésű szegmensben (Hakim 1996: 65–66). A volt szocialista társadalmakban a szerzők zöme e munkavégzési forma hiányával magyarázza részben a nők nyugatinál kedvezőtlenebb munkaerő-piaci helyzetét. Úgy érvelnek, a részmunkaidős alkalmazás népszerűségének növekedése minden bizonnyal javítaná a nők gazdasági helyzetét, foglalkoztatottsági mutatóit, s akár gyermekvállalási kedvüket is (Frey 2009: 33, Blaskó 2006: 91–92).

A 21–44 éves korcsoportban Erdélyben a magyar nők átlagosan 43, a férfiak 48 órát dolgoztak, Magyarországon ennél valamennyivel kevesebbet: 39,8 órát a nők, 44,4 órát a férfiak.¹³

9. táblázat. A magyarországi és erdélyi magyar munkavállalók munkaidő és nemek szerint eloszlása (%)

	Magyarország			Erdély		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
Heti 14 óránál kevesebb	1,2	1,5	1,3	2,5	1,9	2,2
Heti 15–29 óra között	2,7	6,8	4,4	2,2	7,9	4,6
Heti 30–34 óra között	2,9	5,1	3,8	1,7	2,9	2,2
Heti 35 óránál több	93,2	86,6	90,4	93,6	87,4	91,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	2440	1879	4319	846	594	1440

A két régió értékei meglehetősen közel állnak egymáshoz, de a részmunkaidős foglalkoztatás nagyobb fokú elterjedéséről tanúskodnak, mint amire a 25–54 év közöttiekre vonatkozó, hivatalos EUROSTAT-összesítésekből következtetni lehet (l. a 3. táblázatot). Ennek több oka is lehet: az eltérés fakadhat egyrészt a kérdezés jellegéből (*hány órát dolgozott az elmúlt héten?*), a tényleges és jogi helyzet közötti megfelelés hiányából vagy abból, hogy az adatok más-más korcsoportra vonatkoznak. Tény viszont az, hogy a két társadalomban mért arányok messze elmaradnak az EU-s értékektől. Bukodi megállapítja, hogy a részmunkaidős munkavállalás Magyarországon inkább az alacsonyan képzett és idős nőkre jellemző (Bukodi 2005: 34). Adataink nem teszik ugyan lehetővé a nem teljes munkaidőben dolgozók szociodemográfiai profiljának pontos körvonalazását – éppen a jelenség alacsony szintű előfordulása és esetlegessége miatt –, (viszont) a Bukodi által talált összefüggés megcáfolódik. A

¹³ A kérdést mindkét adatfelvételben a vizsgálat előtti hétre vonatkozóan fogalmazták meg.

férfiak esetében például az iskolázottság egyáltalán nem magyarázza a fizetett munkavállalás időbeni formáját, ellentétben a nőkkel, akik körében – mindkét társadalomban – az érettségizettek és a felsőfokú diplomával rendelkezők (Erdélyben csak az utóbbiak) dolgoznak nagyobb arányban heti 35 óránál kevesebbet. A kereső munkára szánt idő az életkorral is kevesebb összefüggést mutat, bár népszerűsége mindkét nem esetében inkább a fiatalabbak körében nagyobb. Az előzőekben említett *flexicurity-tézist* támasztja alá az, hogy a költségvetési szférában dolgozók körében nagyobb a részmunkaidősök előfordulási gyakorisága, bár itt az adatok mögött (mindennapi tapasztalatainkra alapozva) inkább a civil szervezetek rugalmas alkalmazási gyakorlatának hatását kell feltételeznünk. Ennek bizonyítására az adatok nem nyújtanak lehetőséget. Végül, a két társadalomban kialakult részmunkaidős foglalkoztatási gyakorlat legfontosabb jellegzetessége az alkalmazott által nevelt gyermekekkel való összefüggéssel kapcsolatban mutatkozik. Adataink arra engednek következtetni, hogy a csökkentett óraszámú vállalt munka inkább a magyarországi nők körében tekinthető egyfajta tudatos válasznak a gyermekvállalás kapcsán felmerülő feladatok ellátására. Erdélyben ez az alternatív munkavállalás a nők körében nem függ össze a gyermekvállalással. Magyarországon a 7 évesnél kisebb gyermeket nevelő nők szignifikánsan magasabb arányban dolgoznak heti 35 óránál kevesebbet, Erdélyben viszont a gyermek megléte a férfiak körében növeli a teljes munkaidő valószínűségét, és gyakorlatilag nem érinti a nő fizetett munkára szánt idejét.

Erdélyben a gyermekvállalás női munkaerő-piaci státusra gyakorolt hatása nem a gyermekszülési szabadság valamely formájában, hanem a háztartásbelivé válásban figyelhető meg. Ezt a jelenséget igyekszünk az alábbiakban megérteni.

Háztartásbeliek Erdélyben

Az inaktivitás formái és gyakorisága tekintetében a két régió között fennálló lényeges eltérésekről ad számot a 10. számú táblázat.

10. táblázat. A nem foglalkoztatott népesség az inaktivitás formája és nemek szerinti eloszlásban (%)

	Magyarország Budapesttel			Magyarország Budapest nélkül			Erdély		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
Munkanélküli	38,2	18,1	25,0	39,6	18,6	25,6	50,7	14,2	26,9
Nyugdíjas	14,8	7,0	9,7	16,0	7,5	10,3	11,0	5,2	7,2
Gyermekgondozási szabadság	2,1	42,6	28,8	2,4	41,5	28,5	2,6	19,4	13,5
Háztartásbeli	0,3	8,0	5,4	0,4	8,5	5,8	4,0	38,5	26,5
Tanuló	32,2	16,9	22,1	28,3	16,3	20,3	11,0	15,4	13,8
Egyéb	12,4	7,3	9,0	13,3	7,6	9,5	20,7	7,3	12,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	581	1122	1703	495	988	1483	227	423	650

A munkanélküliség kétszer magasabb a magyarországi férfiak, mint a nők körében, és ez a szorzó háromszor is magasabb Erdély esetében. Hasonló „férfi-túlreprezentáltság” jellemzi a nyugdíjas-kategóriát is, ám az alábbiakban az erdélyi magyar fiatal felnőtt nők körében rendkívül magas arányban előforduló háztartásbeli státus magyarázatára törekszünk.

Az otthonmaradást és a család főállású ellátását az erdélyi nők zöme nem önként vállalja, hanem gazdasági okokból kényszerül ebbe a státusba. A jelenség szorosan összekapcsolódik a szegénységgel. A *háztartásbeliség* rurális jellegű: míg a városi nők 5 százaléka sorolta magát ebbe a kategóriába, ugyanez az arány a falvakon élő nők körében 25,5 százalék. Egy átlagos erdélyi háztartásban az egy főre eső jövedelem 314 lej. Azok a családok viszont, amelyekben a megkérdezett háztartásbeliként nem rendelkezett jövedelemmel, fejenként kevesebb mint a fenti összeg feléből, 147 lejből gazdálkodtak. Többnyire nagycsaládokról van szó: az átlagos 3,75-ös háztartástag-számmal ellentétben a megkérdezett otthonfenntartó nők családja 4,2 személyből áll. Fontos jövedelemkiegészítő forrásnak számít a mezőgazdaságból származó bevétel, hiszen a mintába bekerült háztartásbeli nők családjának közel 70 százaléka termel eladásra, és további egytizede saját fogyasztásra zöldségeket (szemben a teljes népességre vonatkozó 44 és 8 százalékokkal). Hasonlóan nagymértékben támaszkodnak ezek a családok a haszonállat tartásra is: összességében a mezőgazdasággal valamilyen szinten foglalkozó családok 14 százaléka szerzi jövedelmének nagy részét ebből a tevékenységből, viszont a háztartásbeli megkérdezettek esetében ez az arány 23 százalék volt. A munkaerőpiacról való kikerülés ily módon összekapcsolódik ugyan a gyermekvállalással, de legalább olyan szerepe van ebben a korábbi és nagyon tartós munkanélküliségnek is: Romániában ugyanis a két évig tartó gyermeknevelési támogatás tizenkét hónapnyi a szülést megelőző munkaviszonyhoz kötött. Az adatfelvétel pillanatában háztartásbeliként élő nők 33 százaléka egyszer, további 28 százaléka pedig többször volt munkanélküli (ugyanezek a mutatók a teljes női népesség körében 29 és 19 százalék). A munkapiacról történő kiszorulásnak tehát az átlagosnál (nők körében 9,2 hónap) kétszer hosszabb (18,4 hónap) tartós munkanélküliség szintén nagyon fontos oka. Az erdélyi magyar főállású anyák és feleségek zömükben a 30-as éveikben járnak, és az átlagosnál jóval alacsonyabban iskolázottak, tehát kevés az esélyük a munka világába való visszatérésre: a háztartásbeliek fele legfeljebb 8 általánost végzett, további egynegyedük szakiskolát, és csak egyötödük érettségizett le. Hasonló tendenciát mutat a férfiak iskolázottsága is. Tipikusan férjezett asszonyokról van szó, akik az átlagnál jóval nagyobb számú gyermeket nevelnek. A háztartásbeliek és a teljes népesség kiskorú gyermekszám szerinti megoszlását a 11. táblázat szemlélteti.

11. táblázat. A háztartásbeliek és a teljes népesség megoszlása a kiskorú gyermekek száma szerint Erdélyben (%)

	Háztartásbeliek	Teljes népesség
Nincs kiskorú gyermek	19,7	47,4
Egy gyermek	30,8	26,9
Két gyermek	3,9	21,4
Három gyermek	5,0	2,5
Négy gyermek	3,5	1,2
Öt gyermek	0,9	0,3
Hat gyermek	0	0,2
Hét gyermek	0,4	0
Tíz gyermek	0,7	0,1
Összesen (%)	100,0	100,0
Esetszám (N)	172	2308

A jövedelemmel nem rendelkező nők esetében érdekes paradoxont figyelhetünk meg: amellett, hogy férjeik foglalkoztatási aránya nem tekinthető biztatónak arra nézve, hogy a családok ki fog tudni lábalni a szegénységből (hiszen a házastársaknak csupán 62 százaléka dolgozik, szemben a teljes „férj-populációra” érvényes 77,5 százalékkal), a gazdaságilag aktív partnerek az átlagosnál háromszor nagyobb arányban gazdálkodnak (ami egyáltalán nem meglepő, tekintve, hogy alapvetően mezőgazdaságból élő népességről beszélünk), viszont az élet- vagy házastársak 13 százaléka valamilyen gyermeknevelési támogatást igénybe véve dolgozik. Ez feltehetőleg azért alakult így, mert gyermekvállaláskor csak a férj teljesítette a gyermeknevelési juttatás igénylésének feltételeit (vagyis csak ő dolgozott). A házastársak további közel egyötöde volt munkanélküli a megkérdezés időszakában.

A munkanélküliség tehát alacsony iskolai végzettséggel és gyermekvállalással társítva – különösen vidéki környezetben – exponenciálisan növeli annak az esélyét, hogy a munkaerőpiacról tartósan kikerülve a nők hosszú időre háztartásbeliekké váljanak. Magyarországon az eltartottá válás szintén döntően az alacsony iskolai végzettségű és túlnyomó többségében falun élő nők kényszermegoldásaként jön létre.

Kockázatok a változó munkaerőpiacon: a munkanélküliség

Miroiu és Popescu 2004-es tanulmányukban a „nők mint vesztesek” képet egyebek mellett a fiatal nőket hatványozottan érintő munkanélküliséggel támasztják alá (Miroiu–Popescu 2004). Vladimir Pasti, a 2000-es Gender Barométer adatait elemezve szintén kitér arra, hogy az állás elvesztése jelenti a nők veszélyeztetettségének egyik kulcsfontosságú okát (Pasti 2003). Az aktív népességre számított hivatalos munkanélküliségi arányok ennek azonban romániai viszonylatban ellentmondanak: a Román Statisztikai Hivatal adatai szerint a regisztrált női munkanélküliség 1998-ig magasabb a férfiakénál, s a teljes lakosságban 1999-ben bekövetkezett csúcsot követően a nők munkanélküliségi rátája következetesen alacsonyabb a férfiak

körében mértnél (ld. a 4. táblázatot). Hasonló tendenciák figyelhetők meg 1990 után Magyarországon is 2004-ig. Frey Mária egy 2002-ben megjelent tanulmányában azt írja, a nőket a rendszerváltást követően kisebb mértékben fenyegette az állásvesztés, ám a munkaerőpiacra történő visszatérés is később következett be (Frey 2002: 17–18). 2005-ben fordul meg a nemek viszonya a munkanélküliségi arány tekintetében, s 2007-ig fokozottan növekedett a különbség a férfiak és nők körében regisztrált arányok között (Koncz 2008: 287).

Az *Életünk fordulópontjai* című vizsgálat adatfelvételekor (azaz Magyarországon 2004/2005-ben, Erdélyben 2006-ban) a férfiak körében mért munkanélküliségi arány meghaladta a nőkre jellemzőt, s a különbség Erdélyben volt a hangsúlyosabb (vö. Monostori–Veres tanulmány, 8. táblázat).

Amennyiben azt vizsgáljuk, volt-e a kérdezett élete során munkanélküli, azt látjuk, hogy Erdélyben erőteljesebben érintette ezt a népességet a munkanélküliség, mint Magyarországon, mindkét nem esetében (12. táblázat), ugyanakkor mindkét térségben magasabb a férfiak körében mért korábbi munkanélküliségi arány. A nők közül a legvédehetőbbnek a Budapesten élők tekinthetők.

12. táblázat. Volt-e Ön korábban munkanélküli? – nemek szerinti eloszlásban (%)

	Magyarország Budapest nélkül			Magyarország Budapesttel			Erdély		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
Igen	38,9	33,8	36,4	36	31,3	33,7	50,8	47,8	49,4
Nem	61,1	66,2	63,6	64	68,7	66,3	49,2	52,2	50,6
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	2624	2559	5183	3122	3072	6194	1110	1007	2117

Azok körében, akik voltak korábban munkanélküliek, az állás nélkül töltött időszak a magyarországi férfiak körében volt a leghosszabb (Budapest beleszámításával vagy anélkül egyaránt). Ez ellentmond azoknak a korábbi megállapításoknak, melyek szerint a nők nehezebben jutnak új munkahelyhez. A magyarázat vélhetőleg abban rejlik, hogy mi esetünkben nem a teljes népességről, hanem egy fiatalabb korcsoportól van szó, melyben jobbak a nők elhelyezkedési esélyei (13. táblázat).

13. táblázat A munkanélküliség hossza átlagos hónapszámban, nemek szerinti eloszlásban

	Magyarország Budapest nélkül			Magyarország Budapesttel			Erdély		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
Időtartam	26,52	21,86	24,38	25,9	21,31	23,78	15,75	21	18,17
N	1021	866	1887	1125	961	2086	564	481	1045

Mind Magyarországon, mind Erdélyben a munkanélküliség leginkább az alacsony iskolai végzettségűeket érintette: a legfeljebb 8 általánossal vagy szakképzettséggel rendelke-

zöket mindkét nem esetében (vö. Frey 1999: 18–19). Erdélyben a nők számára az iskolázottság egyik szintje sem nyújtott különösebb védettséget a munkanélküliséggel szemben: az állásvesztést korábban megtapasztalt nők iskolázottság szerinti megoszlása alig különbözik a teljes női populációétól.

14. táblázat. A munkanélküliség általi korábbi érintettség, iskolázottság és nemek szerinti eloszlásban (%)

	Magyarország, Budapest nélkül				Erdély			
	Munkanélküliek voltak		Összesen		Munkanélküliek voltak		Összesen	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Legfeljebb 8 általános	20,5	19,4	13,9	16,2	17,7	22,0	14,7	22,8
Szakiskola	50,8	33,9	45,6	26,2	31,1	19,1	26,9	16,8
Érettségi	21,9	30,6	27,0	33,1	38,6	41,0	41,4	42,2
Felsőfokú	6,8	16,1	13,4	24,4	12,7	17,9	16,9	18,7
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám (N)	1021	866	2624	2559	560	481	1173	1111

Ami az álláskeresési idő hosszát illeti, erre legnagyobb hatása a településtípusnak, illetve az iskolázottságnak van. Mindkét térségben hosszabb volt a falun élők munkanélkülisége, s ez mindenütt csak fokozta a nemi hátrányokat: a férfiakét Magyarországon, a nőket Erdélyben. Legnehezebben a 8 osztálynál kevesebbet végzettek találtak munkát (átlagosan 2 év munkanélküliség után), legkönnyebben a diplomások (átlagosan: 1 év). A leghosszabb ideig (átlagosan 30 hónapig) a legfeljebb általános iskolát végzett nők, legrövidebb ideig (11,5 hónap) a felsőfokú végzettségű férfiak voltak munkanélküliek.

Jövedelmi különbségek férfiak és nők között

A férfiak és nők közötti munkaerő-piaci egyenlőtlenségek egyik sűrűn használt mutatójának, az ún. *nemi bérrésnek* a mérése és magyarázata a romániai szakirodalomból teljesen hiányzik. Egyedüli kivételként a már többször hivatkozott Vladimir Pasti említhető meg, aki a 2000-es adatokra támaszkodva azt állapítja meg, hogy a mintába került nők jövedelme átlagosan a férfiak által elért bevételek fele. Mindez olyan körülmények között, hogy a nők 20 százaléka semmilyen pénzbeli forrásra nem támaszkodhatott (Pasti 2003: 158–159). Magyarországon ezzel ellentétben sokkal nagyobb hangsúly esik a nemek közötti eltérő javadalmazások nagyságrendjének és okainak meghatározására. Galasi, az 1992–1996 közötti időszakot vizsgálva megállapítja, hogy a férfiak és nők közötti jövedelmi rés fokozatosan csökkent. Ennek legfontosabb oka elsősorban a foglalkoztatott nők javuló iskolázottsági szintjében keresendő, de azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a férfiak körében mértnél nagyobb volt a nők ágazati és gyakorlathoz kapcsolható bérhozama (Galasi 2001). Bukodi egy későbbi, 2005-ös tanulmányában szintén időben javuló tendenciát tapasztal: 1995 és 2002 között a nemi bérszakadék 19-ről 15

százalékra csökkent (Bukodi 2005: 27). Abban minden szerző egyetért, hogy a nehezen megragadható nemek közötti diszkriminációnál a női bérhátrány kialakulásában jóval fontosabb szerepet játszik az ágazati szegregáció. A foglalkozási hierarchiában elfoglalt rosszabb pozíció ellenére 2002 után is tovább folytatódott Magyarországon a nemek közötti bérkülönbség csökkenése. A 16–64 év közötti, legalább heti 15 órában foglalkoztatott fizetett alkalmazottakra vonatkoztatott bérrés 2005-re 11 százalékra csökkent. A jövedelmi szakadék az európai uniós országokban az 1994–2005 közötti időszakban átlagosan 15 és 17 százalék között ingadozott, az (1995-től regisztrált) magyarországi értékek pedig 2002-ben csökkentek az uniós átlag alá. Az EUROSTAT adatai szerint Romániában is jobb volt 2005-ben a helyzet, mint amire az Unió tagállamainak átlagából következtetni lehet: csupán 13 százalék volt a női bérek férfiakhoz viszonyított lemaradása, az EU-s 15-höz képest (Vanicsek–Borbély 2007: 31). Frey 2009-ben közölt elemzése szerint elsősorban a foglalkozási szegregáció okolható a férfiak és nők eltérő bérszintjéért, de bizonyos mértékben a diszkrimináció is tetten érhető; ellentétben az iskolázottsággal aminek egyre csökkenő, ha ugyan még létező a szerepe a nemek közötti bérrés magyarázatában (Frey 2009: 48).¹⁴

Jelen tanulmányunkban nem célunk e különbség analitikus felbontása, csupán összehasonlító perspektívában azt kíséreljük meg bemutatni, van-e lényeges eltérés a két vizsgált társadalom között a nemek közötti jövedelmi különbségek nagyságrendjében és természetében, illetve arra is kísérletet teszünk, hogy a férfiak és nők jövedelmét leginkább befolyásoló szocio-demográfiai tényezőket meghatározzuk.

A teljes erdélyi 21–44 év közötti populációban a férfiak és nők közötti jövedelmi különbség 21,7 százalék, ugyanez a mutató a teljes magyarországi 21–44 éves korcsoportban 20,8 százalék. Nagy eltérést a két térség között akkor találunk, ha a vizsgálatot a foglalkoztatottakra¹⁵ szűkítjük: ebben az esetben Magyarországon (Budapestet beleszámítva) a jövedelmi

¹⁴ Ronald Oaxaca és Alan S. Blinder 1973-ban írt tanulmányaikban egy regresszióelemzésen alapuló statisztikai – dekompozíciós – eljárást dolgoztak ki annak kiszámítására, hogy két csoport közötti bérrés milyen arányban tulajdonítható strukturális okoknak (iskolázottság, tapasztalat stb.), és milyen mértékben a diszkriminációnak.

¹⁵ Amennyiben a számítás csak a foglalkoztatottakra vonatkozik, a jövedelem nem kizárólag *bér* lehet, hiszen a kérdőívben nem ekként, hanem „az Ön átlagos havi jövedelmeként” volt megfogalmazva a kérdés, ami-be elvileg a válaszadó belekalkulálhatott egyéb jövedelemforrásokat is – így pl. a családi pótlékot Magyarországon vagy Romániában, illetve a mezőgazdaságból származó bevételeket mindkét régióban. A magyarországi mintában a foglalkoztatottak 58 százaléka nyilatkozta azt, hogy háztartásuk egyik jövedelmi forrása a családi pótlék, az erdélyi kérdőívben pedig nem volt erre vonatkozó kérdés. A 2006-ban érvényes jogszabályok szerint ún. *kiegészítő családi pótlékot* igényelhetek azok a kiskorú gyermekeket nevelő családok, ahol az egy főre eső jövedelem nem haladta meg a 168 lejt. Az adatbázisban számításaink szerint a legalább egy, 18 évnél fiatalabb gyermeket is magába foglaló háztartások 38 százaléka volt jogosult erre a támogatásra. A juttatás összege meglehetősen kis összeg (30 és 45 lej közötti, azaz 2006-os árfolyamon hozzávetőlegesen 10 euró körüli), feltehetőleg ezért is tartotta a gyermeket nevelőknek csak 3 százaléka ezt fontos gyermekvállalásra való anyagi ösztönzőnek. Bár mindkét kérdőívben az egyén jövedelmére vonatkozó kérdés hangsúlyozta annak „személyes” voltát, nem zárható ki az, hogy a válaszolók egy része (véltetően inkább a nők) a bérhoz a családi pótlékot is hozzászámolták; azonban, mint láttuk, ha ez így van, ennek számottevő szerepe inkább a magyarországi mintában van. Ennek ellenőrzése nem áll módunkban a rendelkezésünkre álló adatok alapján, ezért a tanulmány hátralevő részében *jövedelemről*, és nem *bérről* fogunk beszélni. Az elemzés elvégzését e nem kizárható torzítás ellenére is azért tartjuk fontosnak, mert véleményünk szerint a nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségek komparatív leírását nem befolyásolja.

rés 14,4 százalékra csökken, Erdélyben viszont ellenkezőleg: nő, méghozzá 23,4 százalékra. Budapest mélyíti a jövedelmi szakadékot: a fővárosban a nők „hátránya” 30 százalékos, ellenben ha csak a vidéki magyarországi adatokat használjuk, ez az érték jóval kisebb, 11,3 százalék. A foglalkoztatás tehát a vizsgált fiatal felnőtt korcsoportokban Magyarországon csökkenti a férfiak és nők közötti jövedelembeli szakadékot, Erdélyben viszont mélyíti.

Az erdélyi (magyar népességet foglalkoztató) munkaerőpiacon létező nagyfokú egyenlőtlenséget a következő táblázatban foglalt adatok is jól szemléltetik. Ebben a számításokat kizárólag a teljes munkaidőben¹⁶ foglalkoztatottakra szűkítettük. Kiszámítottuk a nettó havi átlagjövedelmeket (továbbra is a teljes munkaidőben, azaz heti 35 óránál többet dolgozókra vonatkoztatva): ezek az értékek Magyarország esetében 86,6 ezer HUF, Erdély esetében pedig 609,6 RON voltak, majd a korábban is használt foglalkozási kategóriákat alkalmazva kiszámítottuk mindegyik csoportra és nemekre bontva azt, hogy az átlagos nettó havi jövedelemhez viszonyítva mekkora átlagos jövedelmet értek el. Így a táblázatban látható értékek az átlag százalékaik. Míg sok tekintetben az erdélyi magyar társadalom rétegződése inkább a vidéki Magyarország sajátosságaihoz közelíthető, a nemek közötti jövedelmi szakadékok – vagyis az egyenlőtlenség mértékének – tekintetében Erdély sokkal inkább Budapesthez áll közelebb. Az erdélyi (magyar) munkaerőpiacra ugyanis lényegesen nagyobb nemi polarizáltság jellemző, mint Magyarország egészére. Az Erdély és Magyarország közötti legnagyobb eltérés – a jövedelmi szakadék tekintetében – a vállalkozói¹⁷ és a segédmunkási kategóriában tapasztalható. Lényegesen nagyobb az erdélyi munkaerőpiacon kialakult nemek közötti egyenlőtlenség a magyarországinál továbbá az értelmiségi, felső és alsó vezetői, valamint a szakképzett és szakképzetlen „kékgalléros” munkáscsoportokban. A nemek közötti jövedelmi különbségek kapcsán Erdélyben érvényesül markánsabban a szellemi beosztott munkát végzők körében a magasabb eltérések tendenciája (Hakim 1996: 149). A jövedelmi rés mindkét társadalomban tágul a struktúráján felfele haladva (a – nem elhanyagolható mértékben mezőgazdasági profilú – önfoglalkoztatók kivételt képeznek, s éppen jövedelmük alakulásának a többitől eltérő logikája miatt hagyjuk is ki ezt a kategóriát a vállalkozókkal együtt a jövedelemmagyarázó modellből).

¹⁶ A szűkítésre többszörös megfontolásból is szükség volt. Először is standard módon, a jövedelmi különbségeket vizsgáló elemzések többnyire kizárják a részmunkaidőben dolgozókat, hiszen az ő bérezésük más logikát követ, másrészt a rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé az órabér alkalmazását (amit voltképpen használnunk kellene, ha teljesen követni szeretnénk a mérvadó elemzések módszertanát). Órabért azért nem tudunk számolni, mert a kérdőívbe foglalt kérdések ezt nem teszik lehetővé: a jövedelmi kérdés „*az Ön átlagos havi nettó jövedelmét*”, a munkaidő pedig „*az Ön által múlt héten pénzkeresés céljából ledolgozott órák számát*” tudakolta. Az előbbi elosztása az utóbbival meglehetősen felszínes és elnagyolt lenne, ezért megelegszünk a havi jövedelmek elemzésével.

¹⁷ Az elemzés egy későbbi szakaszában kihagyjuk a vállalkozókat és önfoglalkoztatókat, nemcsak a csekélyebb elemszám miatt, hanem azért is, mert a bérre-magyarázó elemzések rendszerint abból indulnak ki, hogy e munkavállalók keresete fluktuáló, könnyen összemosható a profittal, és struktúrája, valamint eloszlása nem feltétlenül a munkáltató-munkavállaló sajátos viszonyrendszerét tükrözi.

15. táblázat. Átlagkeresetek foglalkozási kategóriánként, nemek szerint – a magyarországi és erdélyi átlagkeresetek százalékos megoszlásban

	Magyarország Budapesttel		Magyarország Budapest nélkül		Erdély	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Felső vezető	200,57	153,86	184,44	152,74	182,25	106,01
Értelmiségi	153,24	126,14	137,04	113,46	167,00	122,88
Vállalkozó	225,42	159,15	122,16	107,51	197,01	82,02
Önfoglalkoztató, alkalmazottak nélkül	118,88	118,94	117,06	96,88	104,97	115,79
Alsó vezető és művezető	126,38	119,31	124,85	119,07	128,73	102,68
Irodai alkalmazott, szel- lemi beosztott	114,21	87,16	97,01	84,27	129,27	97,83
Szakmunkás	94,74	73,09	90,86	71,52	106,18	71,73
Betanított munkás	88,85	69,51	86,00	69,87	98,22	69,01
Segédmunkás	75,41	78,72	71,13	79,16	84,01	55,83

A jövedelem meghatározói

A férfiak és nők közötti jövedelmi különbség magyarázatára – és annak érdekében, hogy a magyarországi és erdélyi munkaerőpiacon kialakult nemek közötti egyenlőtlenségekben tapasztalt eltérést megértsük – megvizsgáltuk, milyen szocio-demográfiai változóktól függ az egyének jövedelme. A lineáris regressziós modellbe minden olyan független változót bevontunk, ami a keresetet befolyásolhatja. Az elemzés azért is különösen indokolt, mert az idézett Monostori–Veres tanulmányban a szerzők elsősorban a státusindex magyarázatára törekedtek.

Az elemzést csak a teljes munkaidőben (heti 35 óránál többet) dolgozó alkalmazottakra szűkítettük, kihagyva ily módon mind a részmunkaidős foglalkoztatottakat, mind pedig a vállalkozókat és önfoglalkoztatókat. A modellbe a következő változókat vontuk be: a kérdezett neme, a munka jellege (fizikai vagy szellemi) „dummy”-változóként (ahol 0 – fizikai, 1 – szellemi), iskolázottság (9 fokú skálán mérve), 7 évesnél fiatalabb gyermekek száma, 18 évesnél fiatalabb gyermekek száma, 7, illetve 18 évesnél fiatalabb gyermekek a családban (dummy), korábbi munkanélküliség (dummy), korábbi munkanélküliség hossza hónapszám-ban, településtípus (dummy, ill. Magyarország esetében külön vizsgáltuk azt is, budapesti-e vagy sem a kérdezett), vezető vagy beosztott, állami vagy piaci szféra (dummy), életkor. A 16. táblázat a regressziós modellbe¹⁸ bekerült magyarázó változókat tartalmazza, Béta-együtthatóikkal együtt.

¹⁸ Az elemzés során *stepwise* módszert használtunk, és minden változót bevontunk a modellbe (kivévelt a budapesti lakhely képez). A 16. táblázatban viszont csak azokat a magyarázó változókat jelenítjük meg, amelyek esetében a hozzájuk tartozó t-érték szignifikáns ($p < 0,05$) összefüggést jelez. A függő változót mindkét adatbázis esetében az egyéni jövedelem logaritmusá határozza meg.

16. táblázat. A teljes munkaidőben alkalmazott népesség jövedelmének magyarázó változói lineáris regresszió-elemzéssel (Béta-együtthatók)

	Magyarország ($R^2=0,296$)	Erdély ($R^2=0,199$)
Iskolai végzettség	0,293***	0,126**
Nem (0 – férfi, 1 – nő)	-0,222***	-0,299***
Vezető (1 – vezető, 0 – beosztott)	0,141***	0,072*
Budapest (1 – Budapest, 0 – nem Budapest)	0,164***	
Korábbi munkanélküliség hossza	-0,082***	
Korábbi munkanélküliség (1 – volt munkanélküli, 0 – nem volt munkanélküli)	-0,061**	-0,095**
Állami vagy piaci szféra (1 – állami, 0 – piaci)	-0,052**	
Fizikai vagy szellemi (0 – fizikai, 1 – szellemi)	0,118***	0,163***
Kiskorú gyermekek száma	0,062**	
Településtípus (1 – urbánus, 0 – rurális)	0,039*	0,126***
N	3525	1157

Szignifikancia-szintek: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

A munkavállaló neme mindkét társadalomban befolyásolja a jövedelmet, azaz minden egyéb változót ellenőrzés alatt tartva a férfiak jövedelme magasabb a nőkéénél. Tekintettel arra, hogy a két regressziós modellben részben eltérnek a magyarázó változók, a Béta-értékek a két eset összehasonlítását nem teszik lehetővé. Az egyes modelleken belül azonban kiemelendő, hogy az iskolai végzettség a magyarországi mintában – lényegében a meritokratikus elvárásoknak megfelelően – a legerősebb magyarázó változó, Erdélyben pedig a befolyás erősségét tekintve kisebb jelentőségű. A különböző iskolázottsági szintek Magyarországon nem azonos mértékben járulnak hozzá a jövedelem növekedéséhez: míg például egy felsőfokú diplomával rendelkező férfi 70 százalékkal keres többet egy érettségizett férfinél, a nők esetében ez az „ugrás” csak 37 százalékos. A legnagyobb társadalmi törésvonalak Magyarország 21–44 év közötti teljes munkaidőben alkalmazott munkavállalói körében az iskolázottsági szintek és a nemi hovatartozás mellett a főváros és a lakosság vidéki szegmense, valamint vezetők és beosztottak között van. A vezető beosztás is nemenként változó mértékben járul hozzá a jövedelemnövekményhez: míg a beosztott nők 10,6 százalékkal keresnek férfitársaiknál kevesebbet, ez a jövedelmi rés a vezetői szinten közel kétszeres: 16,4 százalékos. Jövedelemfokozó hatással bír továbbá a szellemi munka (ami egyébként túlnyomóan a nőkre jellemző), a piaci szféra, az urbánus településen található lakhely. A munkanélküliség – különösen annak tartós formája – csökkenti az újraalkalmazás esetén elért jövedelmi szintet. Figyelemre méltó, hogy egyik munkaerőpiacon sem gyakorol a jövedelemre az életkor (vagy a munkatapasztalat) hatást.

A Magyarországon érvényesülő tendenciával ellentétben, ahol 2006-ban a szellemi foglalkozásúak körében a nemek közötti bérrés jóval nagyobb volt, mint a fizikai munkát végzők körében (29 vs. 16 százalék) (Frey 2009: 47), az erdélyi munkaerőpiacon a nők lemaradása kevéssel kisebb a „fehér-, mint a kékgalléros” munkakörökben (30,8 vs. 32 százalék).

Az iskolai végzettséggel azonos jövedelemdifferenciáló ereje van a településtípusnak: a városi munkavállalók körében a férfiak és nők jövedelme közötti különbség 29, a falusi alkalmazottak esetében viszont valamivel kisebb, 25,3 százalék. Hakim a 90-es évek angliai társadalmának vonatkozásában megfogalmazott észrevétele, úgy tűnik, erdélyi kontextusban részben is érvényes: azt állította, hogy a két nem kereseti különbségeit nem annyira az eltérő foglalkozások, mint az előlépés különböző esélyei, valamint a munkahelyi hierarchiában elfoglalt más pozíciók eredményezik (Hakim 1996: 151). A kijelentés teljes tesztelésére nem adnak az adatok lehetőséget, hiszen az ágazati hatás megragadása nélkül a foglalkozási szegregáció jövedelemre gyakorolt hatása nem írható le a maga teljességében. Tény viszont, hogy Erdélyben vezetői szinten a nemek közötti jövedelmi különbség 30 százalékos, a beosztottak körében viszont kisebb, 23,6 százalék.

A hiányzó ágazati információ pótlását csak a hivatalos statisztikákra hagyatkozva tehetjük meg. 2006-ban a „legelnőiesedettebb” ágazat a román gazdaságban az egészségügy volt (a dolgozók 77,9 százalékát alkották nők), ezt a banki szféra és pénzügy követte 66,8 százalékkal, majd sorrendben az oktatásügy (68), vendéglátás (59,4), közigazgatás és védelem (57), majd a kereskedelem (50) következtek. Összgazdasági szinten a foglalkoztatottak 46 százaléka volt nő. A hivatalos nemek közötti bérszakadék is a feminizált ágazatokban volt a legnagyobb: míg az összgazdasági bérrés-átlag 9,8 százalék volt, ezek az értékek a következőképpen alakultak ágazatonként: 16,9 százalék a vendéglátásban, 15 a kereskedelemben, 13,5 a bank- és pénzügyi szektorban, s valamivel 11 százalék fölötti az oktatásban, illetve az egészségügyben (Román Statisztikai Évkönyv, 2007). Magyarországon 2005-ben az átlagos 12,9 százalékos bérrésnél jóval nagyobb volt a különbség a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás-szektorban (22,8 százalékos), ahol a nők 9,7, a férfiak 5,4 százaléka dolgozott. Az oktatásügyben dolgozó férfiak aránya 4,5%, a nőké pedig 16,5% volt. A jövedelmi eltérés 16 százalékos volt, s végül az egészségügyi ellátásban a férfiaknál három és félszer nagyobb arányban dolgozó nők szintén 16 százalékkal kerestek kevesebbet (Munkaerő-piaci Tükör 2006: 202). Az *Életünk fordulópontjai* c. vizsgálat által nem rögzített ágazati hatás tehát kétségtelenül meghatározó és jelentős tényező a férfiak és nők keresete közötti különbség magyarázatában.

Vizsgálatunk elején azt feltételeztük, hogy a gyermeknevelés eltérő módon hat a férfiak és nők jövedelmére, tekintve, hogy a foglalkoztatottság tekintetében beszélhetünk nemileg differenciált hatásról. Frey Mária korábban említett elemzése szerint a férfiak esetében a gyermeknevelés fokozza az apa foglalkoztatottságának esélyét (a gyermek korától függetlenül) (Frey 2002: 13), a nők esetében a befolyás ellentétes irányú, csökkenti azt. A regressziós modell segítségével ugyan csak egy gyengébb (és pozitív) kapcsolatot vélünk felfedezni a 18 évesnél fiatalabb gyermekek száma és a jövedelem között, és csak magyarországi viszonylatban, ezért nem és gyermeknevelés egymásra hatását külön is elemeztük. A magyar társadalomban összességében minden 18 évesnél fiatalabb gyermek növeli az egyén jövedelmét, nemekre bontva viszont a kép árnyalásra szorul. A kiskorú gyermek-nevelés pusztá ténye átlá-

gosan 6 százalékkal növeli a férfiak jövedelmét, és 10 százalékkal csökkenti a nőkét. A gyermekek száma is eltérő módon hat: az apák jövedelmével pozitívan, az anyákéval negatívan korrelál¹⁹. Az erdélyi munkavállalók jövedelmére meglehetősen diffúz módon hat a gyermekvállalás. Ha a család 7 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevel, a teljes állásban alkalmazott apa jövedelmét ez csökkenti (16 százalékkal), a anyáét pedig nagyon kevés, 2,5 százalékkal növeli. Az idősebb, de kiskorú gyermekek léte a családban viszont mindkét szülő jövedelmére negatív hatást gyakorol: 9,6 százalékkal csökkenti a férfi, és csak 2,2 százalékkal a nő jövedelmét.

A gyermekvállalásnak férfiak és nők jövedelmére gyakorolt – regionálisan is eltérő – hatása egyike a vizsgálat azon eredményeinek, amelyre megnyugtató válasz a jövedelmi/kereseti adatok felvételének jellege miatt nem adható. A két társadalom közötti különbség – nevezetesen az, hogy a gyermek nevelése Erdélyben negatívan hat az apa jövedelmére, és nincs összefüggésben az anyáéval, miközben Magyarországon az előzőt növeli, az utóbbit csökkenti – a továbbiakban az elemzést csak a keresetre koncentrálva, mélyebb elemzésre szorul. Tény az, hogy Erdélyben, a gyermekes és gyermektelen munkavállalók összehasonlítása arra enged következtetni, hogy a gyermeket nevelő és dolgozó férfiak iskolázottsága némileg alacsonyabb gyermektelen társaikénál. Hasonlóan azok, akiknek a családjában 7 évesnél fiatalabb gyermek van, alacsonyabb arányban töltenek be vezető pozíciót vagy végeznek szellemi munkát. Mindezek a munkakerőállomány-beli különbségek a nők körében nem mutathatók ki vagy éppen ellenkező előjelűek. A legmarkánsabb eltérés gyermekes és gyermektelen aktív férfiak között a korábbi munkanélküliség terén van – szemben a nők körében tapasztalt adatokkal. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy az erdélyi háztartásbeli nők csoportjának szocio-demográfiai elemzésekor rámutattunk, a gyermeket vállaló, korábban állását elveszített, alacsonyabb iskolázottságú és inkább falun élő nők nagyobb arányban válnak eltartottakká. Anélkül, hogy a konkrét bérek ismeretének hiányában a gyermekes munkavállalók munkaerő-piaci értékéről beszéljünk, úgy gondoljuk, a fentiekben vázolt folyamatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a gyermeknevelés negatív módon hat a jövedelemre.

Következtetések

Bár a hivatalos adatok tanúsága szerint a romániai társadalomban a női foglalkoztatottság az elmúlt évtizedekben a magyarországinál magasabb volt (az előbbi csökkenő, az utóbbi növekvő tendenciát mutatott), s jóllehet a munkanélküliség sem sújtotta a teljes másfél évtized alatt a romániai nőket erőteljesebben, mint nyugati szomszédaikat, végül pedig a 2000-es évek derekán a hivatalosan regisztrált, aktív népességre számított női inaktivitás nem volt Romániában magasabb, mint Magyarországon, az *Életünk fordulópontjai* c. vizsgálatba beke-

¹⁹ A Pearson-féle korreláció 0,06 a férfiak ($p < 0,05$), és $-0,075$ a nők esetében ($p < 0,05$).

rült 21–44 év közötti népesség nem minden tekintetben igazodik a makrostatisztikai tendenciákhoz.

Mindent egybevetve, az erdélyi magyar nők gazdasági helyzete rosszabb, mint a Magyarországon élőké. Alacsonyabb a foglalkoztatottsági szintjük, s az iskolai végzettség adott szintjein képzettségük is. A foglalkoztatott népesség mind Magyarország, mind Erdély vonatkozásában magasabban képzett a teljes 21–44 éves populációnál, s mindkét esetben megállapítható az a tendencia, ami régiószerte érvényes a volt szocialista társadalmakra: a férfiak inkább szakiskolai és szakközépiskolai végzettséggel rendelkeznek, a nők pedig a gimnáziumi és felsőfokú diplomások körében felülreprezentáltak. Erdélyben a magyarországinál alacsonyabb a felsőfokon képzett nők aránya, így a „fehér galléros” foglalkozási kategóriákban is kisebb százalékban találjuk őket. Az erdélyi nők a magyarországiakhoz viszonyítva sokkal nagyobb hányadban dolgoznak betanított munkásként – vagyis abban a foglalkozási csoportban, amelyben az egyik legalacsonyabb az átlagos jövedelem.

Erdélyben a nők munkaerő-piaci státusa nemcsak jövedelmi okokból kedvezőtlenebb, hanem az inaktivitás általi fokozottabb érintettség miatt is: a magyarországi nőkhöz viszonyítva nagyobb arányban váltak életük során munkanélkülivé, és hosszabb is volt a munkaerő-piaci reintegráció. Ráadásul az állás elvesztésekor sokkal nagyobb arányban kényszerülnek háztartásbeli státusba.

Ha dolgozik – élhetnénk a nemek közötti jövedelmi szakadékot elemző tanulmányok gyakori fordulataival –, egy magyarországi nő forintja 86 fillér, az erdélyi magyar nő leje 77 bani. Míg az inaktívakat is beleszámítva a nők és férfiak közötti jövedelmi különbség mindkét térségben hozzávetőlegesen 20–20 százalék, a munkavállalás Magyarországon szűkíti a rést, Erdélyben növeli. Mindezeket az állításokat kijelentéseket viszont azzal a megszorítással tesszük, hogy a válaszadók elméletileg a „személyes jövedelembe” beleszámlíthatnak egyéb, nem bérjellegű pénzforrásokat is – tipikusan a Magyarországon nagyobb összegű, Romániában csak a családok egy részének járó, jóval kisebb nagyságrendű családi pótlékot. A két társadalom közötti egyik legmarkánsabb eltérés – a jövedelmek tekintetében, és a regresszió eredményeire támaszkodva – a nemek közötti egyenlőtlenségek kialakításában és fenntartásában mutatkozott. A kérdezett neme mindkét esetben befolyásolja a jövedelmet, magyarországi viszonylatban azonban az iskolai végzettség erősebb hatása feltételezhető. Az ágazati tényező szerepét semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni a jövedelmi egyenlőtlenségek megértésében: a nők körében regisztrált alacsonyabb jövedelmek nem feltétlenül manifeszt diszkrimináció következményei, hanem a munkaerőpiacra, illetve annak különböző ágazataiba való belépés pillanatában is hatnak. Mindent összevetve azonban a rendelkezésünkre álló adatok alapján azt látjuk, az erdélyi (magyar) társadalom a magyarországinál erősebb nemek közötti egyenlőtlenséggel írható le.

Irodalom

- EUROSTAT The Life of Women and Men in Europe. A Statistical Portrait. EUROSTAT Statistical Books, 2008.
- KSH 2004 Munkaerő-piaci Tükör 2004.
- KSH 2006 Munkaerő-piaci Tükör 2006.
- Román Statisztikai Intézet INSSE Tempo Online Program (www.insse.ro)
- Román Statisztikai Intézet Román Statisztikai Évkönyv, 2007.
- ILO Foglalkoztatottsági Adatbázis (<http://laborsta.ilo.org>)
- Andorka Rudolf (1997): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Blaskó Zsuzsa (2005): Dolgoznak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988–1994–2002. Demográfia, 2005/2–3. 159–186.
- Blaskó Zsuzsa (2006): Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései 82, Budapest.
- Blinder, A.S. (1973): Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates. The Journal of Human Resources. Vol. 8. No. 4, 436–455.
- Bukodi Erzsébet (2005): Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné–Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005. TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 15–43.
- Einhorn, B. (1993): Cinderella Goes to Market. Citizenship, Gender and Women’s Movements in East Central Europe. Verso, London.
- Fodor Éva (1997): Gender in Transition: Unemployment in Hungary, Poland and Slovakia”. East European Politics and Societies. Vol. 11, 3 (Fall): 470–500.
- Frey Mária (1998): Nők a munkaerőpiacon. In: Lévai Katalin–Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről 1997. TáRKi – Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 9–32. o.
- Frey Mária (1999): Women on the Labour Market. In: Lévai Katalin–Tóth István György (szerk.): The Changing Role of Women. Report on the Situation of Women in Hungary 1997. Social Research Information Center, Ministry of Social and Family Affairs, UNDP, 15–36.
- Frey Mária (2002): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné–Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. TáRKi – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, 9–29. o.
- Frey Mária (2009): Nők és férfiak a munkaerőpiacon – a Lisszaboni Növekedési és Foglalkoztatási Stratégia céljainak a tükrében. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009. TáRKi – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 27–51.
- Galasi Péter (2001): A nő-férfi kereseti különbségek Magyarországon, 1992–1996. Statisztikai Szemle 2001. január, 18–34.
- Hakim, C. (1996): Key Issues in Women’s Work. Female heterogeneity and the polarization of women’s employment. The Athlone Press.
- Koncz Katalin (2008): Nők a munkaerő-piacon. Számvetés a rendszerváltástól napjainkig az Európai Unióban érvényesülő tendenciák és követelmények tükrében. Budapesti Corvinus Egyetem-Women’s Studies Központ.
- Lakatos Judit (2001): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. Statisztikai Szemle 2001. január, 56–63.
- Łobodzińska, B. (1995): The Family and Working Women during and after Socialist Industrialization and Ideology. In: Łobodzińska, Barbara (szerk.): Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe. Greenwood Press, Westport. 3–45.
- Magyari-Vincze Enikő (szerk.) (2001): Femei și bărbați în Clujul multiethnic. Desiré Kiadó, Kolozsvár.

- Magyari Nándor László–Magyari-Vincze Enikő–Popescu, Livia–Rotariu, Traian (2001): The Social Construction of Romanian Poverty: The Impact of Ethnic and Gender Distinctions. In: Emigh, Rebecca Jean–Szelényi Iván (szerk.): Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition. Praeger, Westport CT, 123–156.
- Miroiu, M.–Popescu, L. (2004): Post-Totalitarian Pre-Feminism. In: Carey, H.F. (szerk.): Romania Since 1989. Lexington Books, Maryland, 297–314.
- Monostori Judit–Veres Valér (2009): A fiatal népesség rétegződése a vidéki Magyarországon és Erdélyben. Jelen kötetben.
- Nagy Beáta (2001): Női menedzserek. Aula Kiadó, Budapest.
- Oaxaca, R. (1973): Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review*. Vol. 14. No. 3, 693–709.
- Oprică, V. (2008): Gender Equality and Conflicting Attitudes Toward Women in Post-Communist Romania. *Human Rights Review* 9, 29–40.
- Pasca Harsanyi, D. (1995): Participation of Women in the Workforce: The Case of Romania. In: Łobodzińska, Barbara (szerk.): Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe. Greenwood Press, Westport. 213–217.
- Pasti, V. (2003): Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România. Iași, Polirom
- Pongrácz Tiborné (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné–Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI–SZCSM: Budapest, 30–45.
- Spéder Zsolt (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In Spéder Zsolt (szerk.): Család és népesség – itthon és Európában. Századvég Kiadó. Budapest, 86–112.
- Szalai Júlia (2003): De la munca neoficială la ocupațiile plătite: marketizarea de jos în munca femeilor din Ungaria. In: Gal, Susan – Kligman, Gail (szerk.): Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste. EFES, Kolozsvár, 270–302.
- Vanicsek Mária, Dr.–Borbély Szilvia, Dr. (2007): Esélyegyenlőség és béresélyek. Nők és férfiak. MSZOSZ-SZGTI, Budapest.

**Szegénység az erdélyi magyarok körében
és a vidéki Magyarországon**

Monostori Judit

Tartalom

A szegénység kiterjedtsége különböző megközelítések szerint	278
A szegénység társadalmi jellemzői.....	280
A lakóhely jellege.....	280
Gazdasági aktivitás, munkaerőpiacon belüli státusz	281
Háztartásszerkezet	284
A szegénységet meghatározó társadalmi ismérvek „ereje”	287
Összegzés	291
Irodalom	292
Melléklet	293

A szegénység sokféle élethelyzetet jelenthet, és különböző életciklusokban más és más okra vezethető vissza. Megélhetési nehézségek, eladósodottság, lakhatási problémák, marginalizáció formájában mutatkozhat. Oka lehet a munkahely elvesztése, a kulturális tőke hiánya, az alacsony iskolai végzettség, a térségi hátrányok, az egészségi állapot tartós megromlása, a generációkon átívelő negatív minták, de szerepe lehet ebben a kapcsolati hálók meggyengülésének is. Demográfiai események, mint például a gyermekszületés, válás, özvegyülés is állhatnak a háttérben. A szegénység szoros összefüggést mutat a származással is. Közismert, hogy a cigány származás minden térségben erősen növeli a szegénység kockázatát, amely mögött egy komplex hatásmechanizmus áll.

A szegénység az egyének, a családok, de nagyobb társadalmi csoportok, térbeli egységek szintjén is megjelenhet. Ez utóbbi szorosan kapcsolódik a területi egyenlőtlenség, a szegregáció problematikájához.

A szegények csoportja nem alkot homogén társadalmi réteget. Különbség van köztük abban, hogy mennyire mély szegénységben élnek, és abban is hogy mennyire tartósan érinti őket a szegénység (ez utóbbiról ld. Spéder 2002).

A szegénység sokszínűsége, az oda vezető utak differenciáltsága, a szegénységben élők életformájában mutatkozó különbségek az okai annak, hogy a szegénységnek nincsen általánosan elfogadott, a kutatók által egységesen használt definíciója. A kutatási célokhoz igazodva különböző megközelítésekkel találkozhatunk (ld. ezekről: Hegedűs–Monostori 2005).

Az elméleti és empirikus megközelítések legnépesebb csoportját az ún. relatív koncepciók képezik. Ezek szerint azokat tekintjük szegénynek, akik a valamilyen szempont szerint képzett hierarchia alsóbb pozícióiban helyezkednek el. A definícióból adódóan ez a megközelítés azon az állásponton van, hogy szegények minden társadalomban vannak, függetlenül az általános jóléti szinttől. Arányuk a társadalmi egyenlőtlenségek mértékétől függ.

A relatív szegénység gondolatán nyugvó koncepciók nagyon sokfélék a tekintetben, hogy mely dimenziók mentén jelölik ki a szegények körét. A legelterjedtebbek a jövedelem-alapú megközelítések (ld. pl. Medgyesi–Szivós–Tóth 2000; Gábos–Szivós 2002; Tóth–Gábos 2006; Lelkes 2008). Ezek általában azzal az előfeltevéssel élnek, hogy a jövedelem a jólét legmegfelelőbb mérőszáma, amely meghatározza az egyének és a háztartások lehetőségeit, életkörülményeit és életminőségét. Szegényeknek tekintik azokat, akiknek a jövedelme a társadalmi átlag egy meghatározott szintjét – jellemzően 50 vagy 60%-át – nem éri el.

A jövedelem középpontba állítása ellen érvelők alternatív fogalomként a fogyasztást jelölik meg, amelyről úgy vélik, hogy közvetett módon az erőforrásoknak szélesebb körét ragadja meg. A jólét a háztartás aktuális jövedelme mellett ugyanis olyan erőforrásoktól is függ, mint például az öröklött vagyon, a szülői, rokoni támogatások, a hitelek, a saját termelés. A jólétet a háztartás gazdálkodásának mikéntje is befolyásolja. A fogyasztást középpontba állító kutatások egy része a fogalmat nagyon leszűkítve értelmezi, és tulajdonképpen a kiadá-

sok számbavételére koncentrálnak. Mások ide sorolják a lakókörülményeket, a vagyoni helyzetet, a szabadidős javak fogyasztását is. (Ism. pl. Monostori 2004) A deprivációs elméletek még ennél is tovább lépnek, amikor olyan elemeket is beépítenek a szegénység definíciójába, amelyek túlmutatnak az anyagi dimenziókon (ld. pl. Spéder 2001; Darvas–Tausz 2004; Kapitány–Spéder 2004; KSH 2006) Ilyen például a társas kapcsolatok intenzitását mérő ismérv bekapcsolása a szegénység körülhatárolásába, vagy az egyének jövőképeire vonatkozó állítások.

A relatív megközelítések mellett léteznek abszolút koncepciók is. Ezek mögött az az előfeltevés áll, hogy létezik a minimális szükségleteknek egy tértől és időtől független köre. Abszolút szegénységben azok élnek, akik ezeket a szükségleteket nem tudják kielégíteni. Kérdéses ugyanakkor, hogy vajon beszélhetünk-e egyáltalán tértől és időtől független szükségletekről? Mit jelent az, hogy minimális szükséglet, és a szükségleteknek mely köre az, amelyet számba kell vennünk az abszolút szegénységben élők körének lehatárolásakor? Mindezeket mérlegelve mi azt az álláspontot képviseljük, amelyet Sen úgy fogalmazott meg, hogy „még az abszolutista megközelítésben is érvényes, hogy a szegénységi küszöb függ néhány változótól, és nincs a priori oka, hogy ezek a változók ne változnának az idő előrehaladtával”. (Sen 1983). A szegénység relatív és abszolút megközelítése között nincs akkora különbség, mint azt első pillantásra véljük, csupán a relatív megközelítések közvetlenebb módon kapcsolódnak a társadalmi egyenlőtlenségekhez.

Ebbe az értelmezési keretbe helyezzük a mi tanulmányunkban alkalmazott megközelítéseket is, amelyek a tekintetben kapcsolódnak az abszolút megközelítések sorába, hogy az alkalmazott mutatók nem közvetlenül a társadalmi egyenlőtlenségekből vezethetők le. Az abszolút megközelítést azért alkalmaztuk, mert a minta sajátosságai miatt (az erdélyi kutatás csak a 21–46 év közötti népességre terjedt ki) nem állt módunkban a teljes magyar és erdélyi lakosságot vizsgálni, így a társadalmi egyenlőtlenségekre közvetlenül építkező relatív megközelítés alkalmazását félrevezetőnek tartottuk volna. Az egyenlőtlenségi mutatók ugyanis nem vették volna figyelembe a 21 évnél fiatalabb és a 46 évnél idősebb korosztályok jóléti helyzetét, és ezeknek a korosztályoknak az egyenlőtlenségre gyakorolt hatását.

Dolgozatunkban az erdélyi és a magyarországi fiatal korosztályokon belül azoknak a társadalmi csoportoknak a lehatárolására törekszünk, akik a lakhatás, a tartós javakkal való ellátottság tekintetében súlyosan depriváltak, akik a társadalmilag elfogadottnak tekintett életkörülményeknek minimális szintjét sem tudják a maguk számára biztosítani, akik mindennapos pénzzavarral küzdenek. Ezeknek a jelenségeknek az operacionalizálása négy mutatót alkalmazunk, amelyek objektív és szubjektív aspektusokból próbálják bemutatni a szegénység jelenségét, és lehatárolni a szegények körét.

1. Az első a lakás legalapvetőbb infrastrukturális problémájára utal, nevezetesen arra, hogy a lakásban nincsen vízellátásos WC és fürdőszoba/zuhanyzó. A szegénységnek ezt a típusát, lakás szegénységnek neveztük.
2. A második mutató a tartós javak birtoklásában elszenvedett hiányt méri. A tartós javak körében a telefont, az automata mosógépet, a videolejátszót és a személyi

számítógépet vettük figyelembe. Azokat tekintettük depriváltaknak, akik a felsorolt jóságok köréből legfeljebb egyet birtokoltak.

3. A harmadik indikátor az életkörülmények tágabb aspektusait veszi figyelembe. A mintába került személyektől azt kérdezték, hogy megengedhetik-e maguknak, hogy „évente egyszer egy hétre elmenjenek üdülni”, „rendszeresen vásároljanak új ruhát”, „lecseréljék az elöregedett bútoraikat”, „havonta egyszer meghívják a barátait vacsorára” és „havonta legalább 5 ezer Ft / 500 ezer (rég) lejt félretegyenek”. Depriváltaknak azokat tekintettük, akik a felsoroltak közül egyetlen sem engedhetnek meg maguknak, még pedig anyagi okokból, azaz azt válaszolták, hogy szeretnék, de nem telik rá.
4. A negyedik mutató az anyagi jólét szubjektív megítélésén alapul, hiszen a kérdeztetteknek arról kellett nyilatkozniuk, hogy hogyan tudnak kijönni a jövedelmükből. Szubjektív szegénységben élőknek azokat tekintettük, akik azt válaszolták, hogy „nélkülözések között” vagy „hónapról hónapra élnek”.

A Magyarországra vonatkozó mutatókat a teljes országra és a vidéki Magyarországra is kiszámítottuk, de a társadalmi jellemzők szerinti differenciák vizsgálatánál már csak a vidéki Magyarország és Erdélyre vonatkozó adatokat közöljük. Úgy véljük, hogy a szegénység mértékének összehasonlításakor relevánsabb Magyarországot is Budapest nélkül vizsgálni, hiszen a főváros minden országban nagyon sajátos jellemzőkkel bír, és félrevezető lenne egy fővárossal „nem rendelkező” Erdélyt Magyarország egészéhez hasonlítani. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy az erdélyi minta nem a teljes népességre, hanem csak a magyarul beszélők társadalmára terjedt ki (ld. erről a kötetben *Kapitány–Kiss* írását az erdélyi minta sajátosságairól).

Dolgozatunk sajátos vonása az is, hogy az életkori csoportokat tekintve sem öleli fel a teljes népességet. Az erdélyi kutatásban ugyanis – ahogyan fentebb említettük – csak a 21–46 év¹ közötti korosztályokat vizsgálták, így a magyar mintát is erre az almintára szűkítettük. Ennek értelemszerűen tartalmi következményei vannak, hiszen a 21–46 éves korosztály sok szempontból a társadalom egyik legkedvezőbb helyzetben levő csoportjának tekinthető. Az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci pozíció szempontjából is kedvező helyzet következtében ennek a korosztálynak a társadalmi jellemzői, életkörülményei nem vetíthetők ki a teljes társadalomra. A magyarországi szegénység kutatások eredményei szerint az idősebb generációk az abszolút szegénységi mutatók szerint általában kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a fiatalok (Monostori 2004). Így az egész társadalomra jellemző mutatók feltehetően nagyobb szegénységi rátát mutatnának.

A magyarországi szegénységre, az elszegényedés folyamatára vonatkozóan – az 1990-es évek elejétől kezdve – meglehetősen sok kvantitatív kutatásból származó empirikus adat áll

¹ Mind a magyarországi, mind pedig az erdélyi minta személyi kiválasztáson alapult. A háztartási szintű elemzések esetében – mint például a szegénység vizsgálatokban – ez azt jelenti, hogy az ebbe a korosztályba tartozó személyek háztartásait vizsgáljuk.

rendelkezésre (ezekre már fentebb utaltunk). Ugyanez nem mondható el az erdélyi társadalommal illetően, hiszen az ide vonatkozó vizsgálatok eddig alapvetően szociográfiai jellegűek voltak (ld. Venczel 1980, 1988; Biró–Biró 1997; Bodó–Oláh 1997; Oláh 1997; Péter 2003a, 2003b; Pásztor 2003a, 2003b). Ezek az írások igen gazdagon illusztrálják, hogy egy-egy térség elszegényedésének mennyire szerteágazó okai vannak, és hogy milyen sok szinten jelenik meg a társadalomból való kiszakadás bizonyos társadalmi csoportok vonatkozásában.

A szegénység gyökereit kereső kutatások arra mutatnak rá, hogy a két térségben számos hasonlóságot fedezhetünk fel a rendszerváltás utáni szegénység kialakulását, megjelenési formáját tekintve. Ugyanakkor lényeges különbségekkel is kell számolnunk. A hasonlóságok között vehetjük számba a szocialista nagyipar és mezőgazdaság jelentős tévesztését, és ezzel számos munkahely megszűnését, a munkanélküliség tömegessé válását, a térbeli egyenlőtlen-ségek felerősödését. Különbség ugyanakkor az infrastrukturális fejlesztés mikéntje is, hiszen e vonatkozásban Magyarországon sokkal nagyobb előrelépés történt, mint Erdélyben. Különösen a falvak infrastruktúráját figyelembe véve szembeötlő az erdélyi falvak elmaradottsága. Szintén különbség az erdélyi társadalom rurálisabb jellege, hiszen míg a vidéki Magyarországon a vizsgált korosztályoknak 39%-a, addig Erdélyben 47%-a él falvakban (*saját számítás az Életünk Fordulópontjai c. vizsgálat alapján*).

A szegénység kiterjedtsége különböző megközelítések szerint

A különböző szegénység megközelítéseket alkalmazva az állapítható meg, hogy az esetek többségében a szegénységben érintett népesség aránya Erdélyben volt magasabb. Egyetlen kivételt az életkörülmények alapján kialakított mutató mentén képzett szegénységi ráta jelentett. E vonatkozásban mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben 8% volt a szegények aránya (1. táblázat). Ha megvizsgáljuk a mutatókat alkotó elemi ismérvek alakulását a két térségben, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az egyes itemek vonatkozásában is nagyon hasonló képet mutat a két társadalom. Azoknak az aránya, akik anyagi okok miatt nem tudják elérni az életkörülmények bizonyos szintjét, szinte minden felsorolt tényező vonatkozásában megegyezett. Kivételt képezett az „előregedett bútorok cseréje”, amelyet Erdélyben anyagi okok miatt nagyobb arányban nem tudnak megvalósítani a társadalom tagjai, mint a vidéki Magyarországon (2. táblázat).

A két térség között a legjelentősebb különbség a lakásszegénység vonatkozásában mutatkozott. Erdélyben közel 30% volt azoknak az aránya, akik ebből a szempontból szegénynek tekinthetők, míg Magyarországon 6% volt az érintett csoport nagysága. Ez alapvetően annak köszönhető, hogy – ahogyan fentebb is utaltunk rá – Erdélyben a falvakban nem zajlott le az infrastrukturális fejlesztés, ami Magyarországon az 1990-es évek első felében megtörtént. Így Erdélyben magas azoknak az aránya, akiknek a lakásában nincsen bevezetve a csatorna, nincs fürdőszoba vagy vízöblítéses WC (1. táblázat).

1. táblázat. Az abszolút szegénység különböző típusaiban érintettek aránya (%)

<i>Az abszolút szegénység típusai</i>	<i>Magyarország Budapesttel</i>	<i>Magyarország Budapest nélkül</i>	<i>Erdély</i>
Lakás szegénység	5,7	6,2	29,7
Depriváció a tartós javak birtoklásában	10,7	11,8	22,1
Depriváció az életkörülményekben	8,1	8,6	8,0
Szubjektív szegénység	16,7	17,4	22,3

2. táblázat. Azoknak az aránya, akik anyagi okok miatt nem tudják megvalósítani az alábbiakat: (%)

<i>Életkörülmény dimenziók</i>	<i>Magyarország Budapest nélkül</i>	<i>Erdély</i>
Évente egyszer egy hétre elmegy üdülni	41,5	43,7
Rendszeresen vásárol új ruhákat	37,3	39,8
Lecseréli elöregedett bútorait	37,6	43,1
Havonta egyszer meghívja a barátait vacsorára	17,7	16,1
Havonta legalább 5 ezer Ft-ot/ 500 ezer régi lejt félretesz	43,5	45,6

A különböző dimenziókban mért magasabb szegénységi rátából az is következik, hogy Erdélyben magasabb azoknak az aránya, akik legalább egyféle megközelítés szerint érintettek a szegénységben, és jellemzőbb a szegénység különböző aspektusainak összegződése is. Míg a vidéki Magyarország 28%-a érintett legalább egyféle szempontból a szegénységben, addig Erdélyben a mutató értéke 43%. Azoknak az aránya, akik többféle megközelítés szerint is szegények Magyarországon 11%, Erdélyben 24%.

A szegénység megközelítések páronkénti korrelációját vizsgálva az állapítható meg, hogy egy kivétellel minden korrelációs adat Erdélyben mutat szorosabb összefüggést az egyes megközelítések között. Mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben a lakásszegénység és a tartós javak birtoklásában jelentkező depriváció között van a legszorosabb összefüggés. A legkisebb korrelációs együttható pedig a lakásszegénység és az életkörülményekben jelentkező depriváció között áll fenn. (3. táblázat) Ez utóbbi magyarázata azonban eltérő a két térségben. Míg Magyarországon arról van szó, hogy a kétféle megközelítésben érintettek aránya nem különbözik lényegesen egymástól, de kicsi az átfedés a két csoport között, addig Erdélyben arról, hogy a lakásszegénységben sokan érintettek, és ezeknek csak egy kis része (17%-a) tekinthető az életkörülményeket tekintve is depriváltként (4. táblázat).

3. táblázat. Korreláció az abszolút szegénység különböző típusai között
(Pearson-féle korreláció)

Az abszolút szegénység típusai	Magyarország Budapest nélkül			Erdély		
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Szubjektív szegénység
Deprivációs a tartós javak birtoklásában	0,422**			0,553**		
Depriváció az életkörülményekben	0,184**	0,198**	0,322**	0,218**	0,303**	0,299**
Szubjektív szegénység	0,214**	0,308**		0,346**	0,403**	

4. táblázat
Az abszolút szegénység különböző típusainak összekapcsolódása (vízszintes %)

Az abszolút szegénység típusai	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életkörülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életkörülményekben	Szubjektív szegénység
Lakás-szegénység		64,7	28,6	49,1		57,4	17,1	44,6
Depriváció a tartós javak birtoklásában	34,1		23,7	49,4	77,2		23,5	53,9
Depriváció az életkörülményekben	20,7	32,6		57,3	63,5	64,5		64,7
Szubjektív szegénység	17,5	33,4	28,2		59,0	53,2	22,9	

A szegénység társadalmi jellemzői

A következőkben erre keressük a választ, hogy milyen ismérvek határozzák meg azt, hogy valaki a különböző megközelítések szerint szegénynek tekinthető.

A lakóhely jellege

Nyilvánvalóan mindkét térségben nagy jelentősége van annak, hogy az egyén és a háztartás milyen településtípusban lakik. A falvakban élők körében – részben strukturális okokra visszavezethetően, részben pedig a falvak nyújtotta lehetőségek szűkössége (pl. infrastrukturális hátrányok, kevesebb munkahely) miatt – minden megközelítés szerint magasabb a szegények aránya. Erdélyben jellemzően nagyobbak a településtípusok szerinti differenciák, mint Magyarországon (5. táblázat). Míg a magyarországi és az erdélyi nagyobb városok között alig van különbség a szegények arányát tekintve, addig az erdélyi falvakban sokkal magasabb a szegénységi ráta, mint a magyarországi községekben. Erdélyben például minden második

lakásban hiányzik a zuhanyzó vagy a vízöblítéses WC, míg Magyarországon csak minden tizedik falusi lakásban hiányzik ez az alapvető komforttényező. Hozzá kell tenni, hogy az infrastrukturális elmaradottság Erdélyben nemcsak a falvakra jellemző, hiszen a kisebb városokra is jellemző, hogy a lakosság 1/3-nak lakásában nincsen zuhanyzó vagy vízöblítéses WC (5. táblázat).

Ugyanígy nagy településtípus szerinti különbség figyelhető meg a tartós javak birtoklását mutató indikátor szerint. Míg a nagyvárosokban a magyarországi és az erdélyi adatok közel hasonlóak, addig a két térség falvai között jelentős az eltérés. A vidéki Magyarországon a lakosság 16%-a nem rendelkezik a vizsgált tartós javak egyikével sem, Erdélyben pedig 34%-a (5. táblázat).

5. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta településtípusonként (%)

Településtípus	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység
Megyeszékhely/ Municípium	2,4	6,5	7,2	14,9	5,3	7,6	4,7	15,8
Egyéb város	5,3	10,5	8,3	17,0	33,3	26,8	6,1	22,0
Falu	9,5	16,4	9,7	19,5	51,2	34,3	11,4	28,4
Összesen	6,2	11,8	8,6	17,4	29,7	22,1	8,0	22,3

Az erdélyi falvakban élők szegénységének súlyosságát mutatja az is, hogy míg a magyar falvakban 33% azoknak az aránya, akik a szegénység legalább egy dimenziójában érintettek, addig Erdélyben ez 61%. Míg a magyar községekben a lakoságnak 15%-a érintett többféle megközelítés szerint is a szegénységben, addig az erdélyi falvakban 38%.

Gazdasági aktivitás, munkaerőpiacon belüli státusz

A lakóhely jellege mellett a szegénységben való érintettséget nyilvánvalóan erőteljesen meghatározza az is, hogy az egyének és a háztartások milyen erőforrásokkal rendelkeznek és azokat hogyan tudják érvényesíteni a munkaerőpiacon. A munkaerőpiacról kikerülők vagy a munkaerőpiacra még be sem léptek körét általában erőteljesebben sújtja a szegénység, mint a munkajövedelemmel rendelkezőket, noha a munka világának is vannak olyan szegmensei, amelyek nagyon alacsony színvonalú megélhetést biztosítanak.

Ha a gazdasági aktivitást személyi szinten nézzük, akkor az mondható el, hogy mind a vidéki Magyarországon, mind pedig Erdélyben az inaktív státuszok általában mindenféle szegénységi kockázatot növelnek, bár a magyarországi tanulók például ez alól kivételt képeznek,

nyilvánvalóan azért, mert az ő anyagi jólétüket sokkal inkább a szülők, mint saját bevételi forrásaik határozzák meg (6. táblázat).

6. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta gazdasági aktivitás szerint (%)

Gazdasági aktivitás	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Subjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Subjektív szegénység
Dolgozik	4,4	8,4	6,8	13,3	23,0	16,2	5,8	16,6
Nem dolgozik	10,7	20,0	12,8	27,8	46,3	36,6	13,8	37,0
Ebből:								
Nyugdíjas	14,6	26,7	12,6	34,2	37,1	29,7	10,3	42,7
Gyermekgondozási szabadságon van	9,4	14,9	11,7	21,1	26,5	11,0	3,4	17,7
Háztartásbeli	15,0	20,0	14,4	28,9	58,2	43,6	14,9	33,2
Tanuló	1,6	2,7	3,0	9,2	52,3	36,8	14,7	42,3
Munkanélküli	13,3	29,4	19,4	40,5	44,6	44,1	17,2	46,0
Egyéb inaktív	16,9	34,3	17,0	39,3	44,8	36,7	16,5	37,1
Összesen	6,2	11,7	8,5	17,5	29,6	22,1	8,0	22,3

A szegénység háztartási szintű jelenség, ezért ha a szegénységet meghatározó tényezőket próbáljuk felmérni, akkor célszerű a magyarázó ismérveket is háztartási szinten képezni. Ezt a célt szolgálja a háztartási szintű aktivitás, amely azt próbálja megragadni, hogy hány foglalkoztatott van a háztartásban, van-e a foglalkoztatott mellett olyan személy, aki még valamilyen társadalmi juttatásban részesül, és él-e a háztartásban munkanélküli.

Mindezeket figyelembe véve az állapítható meg, hogy a vidéki Magyarországon azok a háztartások vannak a legkedvezőbb helyzetben, ahol két kereső is van. Erdélyben még ennél a csoportnál is jobb helyzetben vannak azok, akiknél egy kereső és egy gyermekgondozási szabadságon levő él. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy Erdélyben azok a nők, akik nem a munkaerőpiacról kilépve vállaltak gyermeket és nem szereztek jogosultságot a magasabb jövedelmet biztosító anyasági ellátásra, magukat háztartásbelinek tekintik, így a kisgyermekes anyák közül a gyermekgondozási szabadságon levők már a legjobb pozícióban levőket jelentik, azokat, akik a munkaerőpiacról kilépve kerültek ebbe a státuszba.

A legjobb pozícióban levőket azok követik, akiknek a háztartásában egy foglalkoztatott él, és van olyan személy is, aki nyugdíjban részesül, továbbá azok a háztartások, ahol szintén egy foglalkoztatott él, és nincsen mellette társadalmi jövedelemmel (nyugdíj, anyasági ellátás) rendelkező személy, de ugyanakkor munkanélküli sincs. Az egy foglalkoztatottat és legalább egy munkanélkülit is magában foglaló háztartások helyzete már sokkal kedvezőtlenebb, de a legmélyebb töréspont annál a csoportnál van, ahol egy foglalkoztatott sincs a háztartásban. Ők az összes szegénység megközelítés szerint messze az átlag feletti kockázattal rendelkeznek (7. táblázat). Körükben a legjellemzőbb a szegénység különböző típusainak

kumulálódása is. A vidéki Magyarországon 68 %, Erdélyben pedig 79 % azoknak az aránya, akik érintettek a szegénység legalább egy típusában, és az előbbi térségben 43 %, Erdélyben pedig 58% azoké, akik több mint egyféle formában is érintettek.

7. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta a háztartási szintű gazdasági aktivitás szerint (%)

Háztartási szintű gazdasági aktivitás	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység
1 foglalkoztatott, más nincs	5,8	14,9	9,5	20,9	36,7	26,6	6,7	28,4
1 foglalkoztatott + munkanélküli	8,4	15,3	14,6	27,8	45,8	39,7	16,8	46,6
1 foglalkoztatott + nyugdíjas	6,1	16,1	7,0	18,2	37,1	27,1	5,2	17,7
1 foglalkoztatott + gyermekgondozási szabadságon levő	8,8	11,6	9,0	15,3	16,9	4,5	1,5	9,5
Legalább 2 foglalkoztatott	2,5	4,7	5,2	9,9	15,6	10,1	4,9	12,0
Nincs foglalkoztatott	23,3	41,5	22,7	50,4	61,0	53,7	20,7	46,6
Egyéb	7,7	16,4	15,4	25,2	32,2	12,6	6,3	29,1
Összesen	6,2	11,8	8,6	17,4	29,7	22,1	8,0	22,3

A munkaerő-piaci jelenlét egyértelműen védelmet jelent az elszegényedés ellen, ugyanakkor a munkaerőpiac is rendkívül tagolt, és a különböző foglalkozási pozíciók mellé eltérő szegénységi kockázatok társulnak. Mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben jellemző az, hogy a fizikai munkaköröket betöltők a szegénység különböző megközelítései szerint is lényegesen magasabb szegénységi kockázatokkal rendelkeznek, mint a szellemi munkát végzők, különösen a felső vezetői és az értelmiségi réteg „védettsége” szemben. Az alsó vezetők körében mindkét térségben az átlag alatti a szegények aránya, de Erdélyben a lakás szegénység és a szubjektív szegénység megközelítés szerinti szegények aránya sokkal inkább közelíti a társadalmi átlagot, mint Magyarországon. A vidéki Magyarországon ez a csoport minden szempont szerint alacsony szegénységi rátával jellemezhető. A vállalkozói réteg mindkét térségben viszonylag kedvező helyzetben van, de az alkalmazottakkal rendelkezők és az önfoglalkoztatók között Erdélyben nagyobbak a különbségek, mint Magyarországon (8. táblázat).

8. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta a foglalkozás jellege szerint (%)

Foglalkozási jelleg	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység
Felső vezető	0,4	0,4	1,6	5,6	3,4	4,3	0,0	6,9
Értelmiségi	0,6	1,5	1,9	4,8	3,4	1,6	1,0	7,4
Vállalkozó	0,0	0,0	0,0	2,6	2,4	0,0	0,0	1,4
Önfoglalkoztató *	1,4	2,5	2,2	6,3	12,2	8,9	0,7	8,8
Alsó vezető, művezető	0,5	3,7	3,1	7,7	15,8	6,0	2,0	11,6
Irodai, beosztott szellemi foglalkozású	1,0	4,0	3,5	10,2	7,3	5,2	1,8	8,3
Szakmunkás	2,9	7,1	6,8	14,3	21,7	15,0	7,0	14,9
Betanított munkás	8,4	12,6	11,1	18,8	32,1	22,4	7,8	19,7
Segédmunkás	20,5	35,9	21,0	31,3	69,2	54,9	19,9	50,4
Összesen	4,4	8,4	6,8	13,3	23,0	16,2	5,8	16,6

* Önfoglalkoztató = nincsen alkalmazottja.

Háztartásszerkezet

A magyarországi szegénység kutatások egyik fontos megállapítása, hogy szegénység kockázata a gyermekes családok körében magasabb, mint a gyermektelenek körében. A gyermekes családok körén belül is főként a nagycsaládosok és a gyermeküket egyedül nevelő szülők vannak kedvezőtlen helyzetben (ld. pl. Medgyesi–Szivós–Tóth 2000; Gábos–Szivós 2002).

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az általunk kialakított abszolút mutatók mentén hogyan alakult a szegények aránya a 21–46 éves korosztályban aszerint, hogy milyen háztartás-összetételben élnek, hány generáció él a háztartásban, vannak-e és ha igen, akkor hányan 18 éves és fiatalabb gyermekek, illetve van-e a háztartásban 3 éves vagy annál fiatalabb gyermek.

A háztartásban élő 18 éves és fiatalabb gyermekek számát tekintve mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben a 3 és több gyermekes háztartások szegénységi rátája markánsan különbözik azokétól, ahol nem élnek ilyen korú gyermekek, vagy ahol csak legfeljebb két 18 éves és fiatalabb gyermek nevelkedik a háztartásban. Ez minden megközelítés szerint így van (9. táblázat).

9. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta a 18 éves és fiatalabb gyermekek száma szerint (%)

18 éves és fiatalabb gyermekek száma a háztartásban	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység
0	5,5	13,3	6,3	15,1	23,8	20,3	5,8	18,3
1	5,6	8,2	9,4	17,1	28,4	18,8	6,7	16,9
2	5,5	8,5	9,2	16,8	32,3	20,7	9,2	26,8
3 és több	12,5	23,2	14,4	29,7	70,6	59,9	26,5	63,9
Összesen	6,2	11,8	8,6	17,4	29,7	22,1	8,0	22,3

Meglepő módon a 3 éves és fiatalabb gyermekek jelenléte nem növeli a szegénység kockázatát, sőt bizonyos dimenziókban az állapítható meg, hogy azokban a háztartásokban, ahol van ilyen kisgyermek, kisebb a szegénységben érintett háztartások aránya. Ilyen például a lakás-szegénység dimenziója (10. táblázat). Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a kisgyermekes családokban fiatalabbak a szülők, és bennük nagyobb az igény a lakás összkomfortosságának biztosítására, másrészt a kisgyermek léte jobban megköveteli a lakás ezen komfortszintjét.

10. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta aszerint, hogy van-e a háztartásban 3 éves és fiatalabb gyermek (%)

3 éves és fiatalabb gyermek	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység
Van	5,6	11,5	8,3	17,3	28,1	21,3	7,9	21,3
Nincs	9,1	13,3	9,7	18,0	36,9	25,7	8,5	27,1
Összesen	6,2	11,8	8,6	17,4	29,7	22,1	8,0	22,3

A háztartás összetételének részletesebb vizsgálata szerint két olyan típust jelölhetünk meg, amely egyértelműen intenzíven érintett az abszolút szegénységben. Az egyik a 3 vagy annál több gyermeket nevelő háztartások köre, a másik az a csoport, ahol a szülő egyedül neveli gyermekeit, akikből legalább egy 18 éves vagy fiatalabb. Ebből a két csoportból Erdélyben a 3 vagy annál több gyermeket nevelők vannak egyértelműen rosszabb helyzetben, míg Magyarországon egyes megközelítések szerint az előbbi, míg más megközelítések szerint az utóbbi csoport helyzete kedvezőtlenebb. A lakás szegénység vonatkozásában például a nagycsaládosok szegénységi rátája magasabb, míg a szubjektív szegénység megközelítés szerint a gyermeküket egyedül nevelő szülők és családjuk helyzete rosszabb (11. táblázat). Valószínűleg az a tény, hogy gyermeküket/gyermekeiket egyedül nevelik negatívan hat a saját helyze-

tük megítélésére, míg a nagycsaládosok körében a társ jelenléte és a sok gyermek könnyebben elfogadhatóvá teszi az olykor nehéz anyagi körülményeket is.

Ha a szülő idősebb (19 éves vagy annál idősebb) gyermeket nevel egyedül, akkor a szegénység kockázata kisebb, mint azokban a háztartásokban, ahol kiskorú gyermekek élnek. Ennek ellenére ezeknek az egyszülős háztartásoknak is több megközelítés szerint átlag feletti a szegénységi kockázatuk. Magyarországon a szubjektív és a tartós javak birtoklásában jelentkező depriváció szerint, Erdélyben pedig ezek mellett a lakásszegénység vonatkozásában is átlag feletti a szegények aránya (11. táblázat).

Az egyedülállók helyzete Magyarországon rosszabb. A lakásszegénység kivételével mindhárom megközelítés szerint magasabb szegénységi rátát mértünk. Különösen a tartós javak birtoklásában és a szubjektív szegénység szerint átlag feletti a mutató értéke. Erdélyben csak a tartós javak birtoklását tekintve magasabb a depriváltak aránya az átlagosnál (11. táblázat). Hozzá kell tennünk azt is, hogy Erdélyben sokkal alacsonyabb az egyedülélők aránya, mint Magyarországon. Így Magyarországon nemcsak az a probléma, hogy ennek a csoportnak magas a szegénységi kockázata, hanem az is, hogy ez viszonylag sok embert érint.

A 3 generációs együttélést gyakran a kényszer szüli. Ezt támasztják alá adataink is, hiszen Erdélyben minden megközelítés szerint, a vidéki Magyarországon pedig négyből kettő szerint átlag feletti a szegénységi ráta (11. táblázat). Erdélyben egyébként sokkal magasabb a három generációs háztartások aránya, mint Magyarországon (ld. erről a kötetben Monostori – Veres írását).

11. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta háztartástípus szerint (%)

Háztartástípus	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás- sze- génység	Deprivá- ció a tartós javak birtok- lásában	Deprivá- ció az életkö- rülmé- nyekben	Szub- jektív sze- génység	Lakás- sze- génység	Deprivá- ció a tartós javak birtok- lásában	Deprivá- ció az életkö- rülmé- nyekben	Szub- jektív sze- génység
46 év alatti egyedülálló	11,1	29,2	9,3	27,3	25,3	35,1	6,2	19,8
Pár, egyik 46 év alatti	4,5	10,2	4,5	11,0	24,6	18,5	8,0	15,6
Pár + egy 18 éves vagy fiatalabb gyermek	5,8	6,6	7,9	13,7	25,7	16,7	6,3	17,4
Pár + két 18 éves vagy fiatalabb gyermek	4,7	7,7	7,9	15,2	29,3	18,2	7,7	24,4
Pár + egy 18 éves vagy fia. +egy 19 éves vagy id.	4,2	7,4	9,5	17,2	27,1	11,0	3,7	15,8
Pár+ egy vagy két 19 éves vagy idősebb	2,7	7,8	6,3	10,4	22,8	16,0	4,1	16,6
Pár + 3 vagy több gyermek, la. egy 18 éves vagy fiatalabb	11,3	18,7	13,2	27,4	63,2	56,0	27,8	55,2
Egy szülő+ gyermek(ek), la. egy 18 éves vagy fiatalabb	6,5	15,0	14,9	35,4	45,3	33,1	16,0	39,2
Egy szülő+gyermek(ek), csak 19 éves és idősebb	6,9	20,2	7,0	23,2	40,2	44,4	4,7	31,4
2 felnőtt generáció rokonnal	5,5	9,6	5,5	13,1	24,3	15,1	5,5	15,7
3 generáció rokonnal/rokon nélkül	8,4	13,1	11,2	14,7	36,5	25,4	9,3	25,1
Egyéb	10,4	16,3	14,4	21,8	24,2	21,0	9,0	20,1
Összesen	6,2	11,8	8,6	17,4	29,7	22,1	8,0	22,3

A szegénység és az etnikai hovatartozás összefüggései nem csupán a tudomány, hanem a mindennapi megfigyelő számára is gyakran evidenciaként jelennek meg. A szegénység etnikai arculatát tekintve a cigánysághoz való tartozásnak van kiemelt jelentősége.

Mind a vidéki Magyarország, mind pedig Erdély vonatkozásában megállapítható, hogy a cigányság minden megközelítés szerint sokkal nagyobb szegénységi kockázattal jellemezhető, mint azok, akik nem tartoznak ehhez az etnikumhoz.

Az összefüggés Erdélyben szorosabb. A vizsgált megközelítéseket figyelembe véve, háromban a cigányságnak több mint 80%-a érintett (12. táblázat).

12. táblázat. Az abszolút szegénységi ráta etnikai hovatartozás szerint (%)

Etnikai hovatartozás	Magyarország Budapest nélkül				Erdély			
	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység	Lakás-szegénység	Depriváció a tartós javak birtoklásában	Depriváció az életköriülményekben	Szubjektív szegénység
Cigány	33,7	57,4	26,5	50,7	93,1	81,3	29,5	82,0
Nem cigány	4,1	8,3	7,1	14,8	27,7	20,3	7,3	20,5
Összesen	6,2	11,8	8,6	13,3	29,8	22,1	8,0	22,5

A szegénységet meghatározó társadalmi ismérvek „ereje”

A kétváltozós elemzést követően megvizsgáltuk, hogy a különböző társadalmi ismérvek hogyan hatnak a szegénységre, ha további ismérvek hatását kontrolláljuk. A többváltozós modellek függő változója minden esetben két értékű volt. Az egyik érték jelenítette meg azokat az eseteket, amelyek nem voltak érintettek a szegénységben, a másik azokat, akik igen (0 = nem szegény, az adott megközelítés szerint; 1 = szegény), ily módon négy függő változót képeztünk, és külön modelleket állítottunk fel a vidéki Magyarországra és Erdélyre.

A modellekbe a fentebb vizsgált társadalmi ismérveknek egy szűkebb körét vontuk be. A településtípus mindkét térségben meghatározó magyarázó változónak mutatkozott, így ez került be elsőként a független változók körébe.

A gazdasági aktivitás tekintetében a háztartási szintű aktivitást vontuk be, hiszen ha a szegénységet háztartási szinten értelmezzük, akkor ez a változó a releváns. A munkaerőpiacon betöltött pozíciót, azaz a foglalkozás jellegét nem szerepeltettük a modellben, mert így a modellünk leszűkült volna azoknak a körére, akik dolgoznak.

A háztartás összetételére vonatkozó változók köréből a részletes háztartástípust vontuk be. A kontrollálatlan hatásoknál ugyan még szerepel a 18 éves és fiatalabb gyermekek számát, illetve a 3 éves és kisebb gyermek létét megjelenítő változó is, de a többváltozós elemzésből ezek már kimaradtak, hiszen akkor a független változók között autokorreláció állt volna fenn.

Végül bevontuk az elemzés körébe az etnikai hovatartozást is, amely a kétváltozós elemzések alapján az egyik legfontosabb társadalmi ismérvek bizonyult. (A kontrollálatlan hatások tartalmazó tábla a Mellékletben található)

A két térségre felállított többváltozós modellek először arra mutattak rá, hogy Erdélyben ezen változók alapján sokkal többet tudunk meg a valóságról, mint a vidéki Magyarországon. Erdélyben minden megközelítés vonatkozásában magasabb volt a modell magyarázó erejét jelző R^2 , mint Magyarországon. Különösen a lakásszegénységet magyarázó modell esetében volt magas az érték.

A lakóhely településtípusa a kétváltozós elemzések szerint fontos szerepet játszik abban, hogy egy-egy társadalmi csoportnak milyen a szegénységi kockázata. A megyeszékhelyekhez/municípiumokhoz képest a kisebb városokban három megközelítés szerint is nagyobb a szegények aránya. Kivételt az életkörülmények alakulásában jelentkező depriváció képez. E vonatkozásban nincsen szignifikáns különbség a nagyobb és a kisebb városok között. A falvakban viszont mindkét térségben az összes megközelítés szerint szignifikánsan nagyobb a szegénnyé válás esélye.

A többváltozós modellben a településtípus hatását a háztartási szintű gazdasági aktivitással, a háztartástípussal és az etnikai hovatartozással kontrolláltuk. A megyeszékhelyeket/municípiumokat referenciacsoportnak tekintve csak a lakásszegénység és a tartós javak birtoklásában jelentkező szegénység esetében maradt meg szignifikáns különbség. Mindkét megközelítést alapul véve Erdélyben nagyobbak az esélyhányadosok. Különösen a lakás szegénység vonatkozásában jelent nagyobb kockázatot, ha valaki kisebb városban vagy falvakban él. Erdélyben a municípiumokhoz viszonyítva a kisebb városokban kilencszeres, a falvakban tizenhatszoros esélye van valakinek arra, hogy a lakás komfortfokozatát nézve szegény legyen (13. táblázat).

A háztartási szintű gazdasági aktivitást tekintve mindkét térségben, és a szegénység különböző megközelítései szerint is jellemzően szignifikáns eltéréseket mértünk a referenciacsoporthoz képest. Ezek a hatások akkor is megmaradtak, ha a háztartási szintű gazdasági aktivitást más változókkal kontrolláltuk (13. táblázat).

A legnagyobb szegénység kockázata abban a csoportban volt, ahol a háztartásban senki nincs a munkaerőpiacon, azaz nincsenek foglalkoztatottak. Minden esetben szignifikáns különbségek voltak a referenciacsoporthoz képest. Az esélyhányadosok a vidéki Magyarországot reprezentáló csoportban nagyobbak voltak, mint Erdélyben.

A második legrosszabb helyzetben azok voltak, akiknek a háztartásában egy személy foglalkoztatott volt, de a háztartásban élt egy munkanélküli is. Ha a foglalkoztatott mellett gyermekgondozási szabadságon levő is volt a háztartásban, akkor már kevesebb esetben mértünk szignifikánsan különböző értékeket a referenciacsoporthoz képest. Erdélyben csak a lakásszegénység vonatkozásában, Magyarországon pedig a lakásszegénység és a tartós javak birtoklásában jelentkező depriváltság tekintetében voltak szignifikánsan rosszabb helyzetben ezek a háztartások, mint a referencia kategória.

A kétváltozós eredmények azt mutatták, hogy a háztartástípusok szerinti differenciákat vizsgálva a legkedvezőtlenebb helyzetben a nagycsaládosok vannak, azaz azok párok, akik legalább 3 gyermeket nevelnek. Erdélyben ez a hatás akkor is megmaradt, ha a változó magyarázó hatását más ismérvekkel kontrolláljuk. A magyarországi mintán azonban a négy szegénység megközelítésből háromban eltűnt ez a hatás. Mindössze a szubjektív szegénység vonatkozásában maradt meg.

A gyermeküket egyedül nevelő szülők esetében is Erdélyben maradtak meg inkább a referencia csoporthoz képest számított különbségek. A szubjektív megközelítés kivételével minden megközelítés szerint szignifikánsan nagyobb esélyük volt arra, hogy szegények legyenek, mint a referencia csoportba tartozók. A vidéki Magyarországon csak a szubjektív szegénység és a tartós javak birtoklásában jelentkező depriváció dimenziójában mértünk szignifikánsan magasabb esélyhányadosokat.

A cigány etnikumhoz tartozás a modellbe bevont változók hatásának kontrollálása után is szignifikánsan növeli a szegénység kockázatát, bármely dimenziót vesszük is alapul.

Erdélyben ennek az ismérvnek van a legerősebb hatása a lakásszegénység, a szubjektív szegénység, és a tartós javak birtoklása szerinti depriváció vonatkozásában is. Magyarországon csak a lakásszegénység és a tartós javak vonatkozásában bizonyult ez a változó a legmeghatározóbb ismérvnek a szegénység kockázatát tekintve.

13. táblázat. A szegénység különböző formáit meghatározó társadalmi ismérvek. Kontrollált hatások – Logisztikus regresszió

Társadalmi jellemző	Magyarország Budapest nélkül						Erdély									
	Lakásszegénység			Depriváció tartós javakban életkörülményekben			Lakásszegénység			Depriváció tartós javakban életkörülményekben						
	Exp.B	Sig		Exp.B	Sig		Exp.B	Sig		Exp.B	Sig					
<i>Településtípus</i>																
Megyeszékhely/Municipium (R)	1,974	0,002	1,539	0,003	1,035	0,806	1,048	0,652	8,998	0,000	4,634	0,000	1,048	0,883	1,205	0,332
Egyéb város	3,108	0,000	2,302	0,000	1,072	0,613	1,075	0,481	15,988	0,000	4,946	0,000	1,675	0,007	1,234	0,092
Falu																
<i>Háztartási szintű gazdasági aktivitás</i>																
1 foglalkoztatott, más nincs	1,558	0,091	1,753	0,004	1,708	0,006	1,464	0,011	2,521	0,000	2,260	0,000	1,010	0,971	2,553	0,000
1 foglalkoztatott, más nincsenek	3,069	0,000	3,448	0,000	2,962	0,000	3,125	0,000	2,880	0,000	3,771	0,000	2,746	0,001	5,381	0,000
1 foglalkoztatott + munkanélküli	2,112	0,002	2,887	0,000	1,309	0,201	1,989	0,000	2,267	0,930	1,898	0,002	1,015	0,967	1,267	0,276
1 foglalkoztatott + nyugdíjas																
1 foglalkoztatott + gyermeknevelési szabadságon levő	2,930	0,000	2,509	0,000	1,354	0,110	1,127	0,421	1,029	0,000	0,444	0,126	0,263	0,136	0,796	0,552
Legáltalabb 2 foglalkoztatott (R)																
Nincs foglalkoztatott	5,387	0,000	6,011	0,000	3,556	0,000	5,329	0,000	4,544	0,000	5,575	0,000	3,272	0,000	4,536	0,000
Egyéb	1,512	0,283	2,093	0,012	2,395	0,002	3,027	0,000	2,379	0,998	0,999	0,998	1,243	0,688	2,903	0,000
<i>Háztartástípus</i>																
46 év alatti egyedülálló	2,658	0,001	5,413	0,000	0,795	0,408	1,439	0,070	1,007	0,986	3,154	0,001	0,965	0,951	0,600	0,171
Pár, egyik 46 év alatti	1,392	0,271	2,109	0,001	0,589	0,043	0,717	0,067	1,526	0,123	1,725	0,056	1,266	0,519	0,650	0,117
Pár + egy 18 éves vagy fiatalabb gyermek	1,460	0,114	0,871	0,524	1,004	0,981	0,883	0,407	1,266	0,227	1,303	0,225	0,966	0,908	0,770	0,184
Pár + két 18 éves vagy fiatalabb gyermek	1,323	0,429	1,315	0,332	1,405	0,160	1,253	0,235	1,493	0,185	0,904	0,791	0,599	0,386	0,880	0,695
Pár + egy 18 éves vagy fiatalabb + egy 19 éves vagy idősebb	0,848	0,577	1,340	0,166	0,875	0,513	0,612	0,002	1,186	0,424	1,563	0,054	0,654	0,227	0,871	0,515
Pár + egy vagy két 19 éves vagy idősebb (R)																
Pár + 3 vagy több gyermek, la. egy 18 éves vagy fiatalabb	1,256	0,324	1,347	0,128	1,189	0,352	1,494	0,005	3,385	0,000	4,747	0,000	3,311	0,000	2,816	0,000
Egy szülő + gyermek(ek), la. egy 18 éves vagy fiatalabb	1,222	0,547	1,807	0,020	1,321	0,246	2,064	0,000	3,227	0,008	2,475	0,031	2,341	0,082	1,514	0,264
Egy szülő+gyermek(ek), csak 19 éves és idősebb	1,644	0,106	3,274	0,000	0,761	0,302	1,292	0,144	2,396	0,003	5,541	0,000	0,598	0,305	1,619	0,072
2 felnőtt generáció rokonnal	1,624	0,097	1,593	0,052	0,737	0,231	0,831	0,313	1,323	0,250	1,408	0,204	0,875	0,725	0,806	0,389
3 generáció rokonnal/rokon nélkül	1,841	0,040	1,569	0,074	1,254	0,347	0,641	0,035	1,489	0,059	1,802	0,009	1,176	0,586	1,125	0,573
Egyéb	2,213	0,012	1,731	0,045	1,515	0,103	0,947	0,805	1,216	0,379	1,750	0,015	1,385	0,277	0,783	0,246
<i>Etnikai hovatartozás</i>																
Nem cigány (R)	6,148	0,000	9,861	0,000	2,816	0,000	3,428	0,000	19,777	0,000	7,355	0,000	2,000	0,021	8,064	0,000
Cigány																
R ² (Nagelkerke)	0,224		0,289		0,096		0,174		0,434		0,335		0,139		0,211	

Összegzés

Tanulmányunkban a vidéki Magyarországon és az Erdélyben élő 21–46 év közötti magyarok és háztartásaik szegénységi kockázatát, a szegénység társadalmi profilját vizsgáltuk. Legfontosabb eredményünk, hogy a kiválasztott szegénységi mutatók többsége mentén az Erdélyben élők körében nagyobb a szegények aránya. Különösen a lakás komfortossági szintjére utaló mutató mentén magasabb a szegénységi ráta értéke. Ez abból következik, hogy Erdélyben nem zajlottak le azok az infrastrukturális fejlesztések, amelyek Magyarországon az 1990-es években a falvak többségét is elérték. Szintén jelentős a különbség a két térség között a tartós javak birtoklását mutató indikátor alapján. Erdélyben lényegesen magasabb azoknak az aránya, akik a vizsgálatba vont javakból legfeljebb egyet birtokolnak, mint Magyarországon. A települési hierarchia szegénységgel való összefüggését a többváltozós modellek is feltárták. Ezeknek a modelleknek a számításai is azt igazolták, hogy Erdélyben a vizsgált dimenziókban mért szegénység sokkal erőteljesebben kapcsolódik a falvakhoz, mint a vidéki Magyarországon. A településtípusok közötti különbségek nyilvánvalóan erőteljesebbek lennének Magyarországon, ha Budapestet is bekapcsolnánk az elemzésbe. A tanulmány elején közölt, Magyarországra (Budapesttel és a nélkül) számított szegénységi mutatók ugyanakkor azt jelzik, hogy a településtípus szerinti differenciák még akkor is Erdélyben lennének nagyobbak, ha Magyarországot Budapesttel együtt vennénk számításba.

A szegénység társadalmi profilját tekintve sok a hasonlóság Magyarország és Erdély között, de a különbségek sem elhanyagolhatóak. Mindkét térségben fontos tényező a háztartási szintű munkaerő-piaci aktivitás, de a munkaerő-piaci részvétel alakulása eltérő módon befolyásolja a szegénységi kockázatot. Magyarországon nagyobb a szegénység esélye azokban a háztartásokban, ahol nincsen foglalkoztatott, mint Erdélyben. A vidéki Magyarországon tehát erőteljesebb a munkaerő-piaci hatás, pontosabban erőteljesebben növekszik a szegénység kockázata, ha a háztartásból senki sincs a munkaerőpiacon, mint Erdélyben. Jól tetten érhetők a szociálpolitikai rendszerek különbözőségeiből adódó hatások is. Így például a gyermekükkel otthon levő nők Erdélyben nagyobb arányban maradnak ki az anyasági támogatásból. Akik viszont részesülnek, azok – feltehetően az anyasági támogatás előtti munkaerő-piaci pozíciónak köszönhetően – kedvezőbb helyzetben vannak, mint Magyarországon.

A különböző háztartástípusok mellé rendelt szegénységi esélyhányadosok hasonló irányba mutatnak a két térségben, de vannak különbségek is. Erdélyben a nagycsaládosok, a gyermeküket egyedül nevelők szegénységi kockázata – más ismérvek kontrollálása mellett – magasabb, mint Magyarországon, de például Erdélyben kevésbé jellemző a gyermekét vagy gyermekeit egyedül nevelő családtípus, így bár mindkét térségben jóval az átlag feletti ennek a csoportnak a szegénységi kockázata, Erdélyben a háztartástípus alacsony előfordulása miatt ez kisebb társadalmi problémaként jelentkezik.

A cigány származásúak körében mindkét térségben, minden mutató szerint vizsgálva nagyon magas a szegénységi ráta. Nincsen olyan szegénység megközelítés, amelyben ne mér-

tünk volna szignifikánsan magasabb szegénységi kockázatokat a cigányok, mint a nem cigány származásúak körében. Míg Erdélyben a lakásszegénység esetében a legmagasabbak az esélyhányadosok, addig a vidéki Magyarországon a tartós javak deprivációja mellett vannak a legmagasabb értékek.

Irodalom

- Biró Albin–Biró A. Zoltán (1997): Elszegényedési folyamatok a Csíki-medencében. In: Bodó Julianna–Oláh Sándor (szerk.): *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*. Csíkszereda.
- Bodó Julianna–Oláh Sándor (1997) (szerk.): *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*.
- Darvas Ágnes–Tausz Katalin (2004): Szegénység és kirekesztés gyermekkorban. Egy kutatás tapasztalatai. In: Monostori Judit (szerk.): *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata*. Budapest, KSH. pp. 11–28.
- Gábos András–Szivós Péter (2002): A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*. Budapest, TÁRKI. pp. 42–59.
- Hegedűs Péter–Monostori Judit (2005): *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés jelzőszámai*. KSH, Budapest.
- Lelkes Orsolya (2008): Szegénység az Európai Unió országaiban 2005-ben. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. Budapest, TÁRKI. pp. 168–188.
- Kapitány Balázs–Spéder Zsolt (2004): *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*, Budapest, NKI
- KSH (2006): A szegénység nem jövedelemalapú megközelítései. In: *Jelentés a Változó Életkörülmények Adatfelvétel 2005-ös hullámáról*. pp. 32–56.
- Medgyesi Márton–Szivós Péter–Tóth István György (2000): Szegénység és egyenlőtlenségek: generációs eltolódások. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*. Budapest, TÁRKI. pp. 177–204.
- Monostori Judit (2004): Az idősek és a szegénység az 1990-es években. In: Monostori Judit (szerk.): *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata*. Budapest, KSH., pp.137–173.
- Oláh Sándor (1997): A székelyföldi elszegényedésről. In: Bodó Julianna–Oláh Sándor (szerk.): *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*. Csíkszereda
- Pásztor Gyöngyi (2003a): *A névtelen hely: slumosodás Kolozsvár egyik átmeneti övezetében*. WEB 11/2003. május 15–20.
- Pásztor Gyöngyi (2003b): Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron. *Erdélyi Társadalom*, 2003/1, 51–66.
- Péter László (2003a): Új szegények túlélési stratégiái. *Erdélyi társadalom* 2003/1. 25–50.
- Péter László (2003b): *Elszegényedés és szegregálódás egy ipari kisvárosban*. WEB, 11/2003 május, 21–28.
- Sen, A. (1983): Poor, Relatively Speaking. Oxford *Economic Papers*, 1983. 153–169. (A tanulmány rövidített fordítása magyarul megjelent: Sen, A.: A relatív szegény. *Esély*, 1999/2–3.)
- Spéder Zsolt (2001): Szegénységi standardok, gyermekspecifikus depriváció, jóléti diszparitások. In: Spéder Zsolt–Monostori Judit (szerk.): *Mozaikok a gyermekszegénységről*. Budapest, NKI. 10–34.
- Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Tóth István György–Gábos András (2006): Jövedelemegyenlőtlenség és szegénység az Európai Unióban: makroszintű összehasonlító elemzés. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2006*. Budapest, TÁRKI. pp. 89–117.
- Venczel József (1980): *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Venczel József (1988): *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben

Kapitány Balázs – Kiss Tamás

Tartalom

Létszám és identitás	297
Demográfiai háttértényezők.....	299
Családi állapot, párkapcsolati helyzet.....	300
Felekezeti hovatartozás.....	300
Vallásosság	301
Termékenység	301
A született gyermekek száma	301
Az első gyermekvállalás idején betöltött életkor	303
Tervezett befejezett gyermekszám.....	304
Társadalmi helyzet	305
Iskolai végzettség.....	305
Szegénység, társadalmi depriváció	305
Aktivitás, munkaerő-piaci helyzet	306
Aggodalmak	307
Összefoglaló.....	307
Irodalom	308

Létszám és identitás

Az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tematikájának mind Magyarországon, mind Erdélyben része volt az etnikai hovatartozás. Az azonosítás önbesoroláson alapult.

A magyarországi vizsgálat során azt a kérdést tettük fel, hogy „Ön milyen nemzetiséghez tartozónak érzi magát?” A szóba jövő feleleteket egy megadott lista tartalmazta, de a felmérés meghagyta az ettől eltérő válasz lehetőségét is. Mivel a 2001. évi magyarországi népszámlálásban a többes nemzetiségi kötődés is szerepelt az opciók között, a kérdőívhez mellékelt válaszlehetőségek között feltüntettünk néhány ilyen kombinációt (roma/cigány származású magyar; német származású magyar stb.).

Erdélyben a kérdés közvetlenül a népszámlálási regisztrációra vonatkozott: „Az utolsó népszámláláskor Ön mely nemzetiséghez tartozóként lett regisztrálva. (Az eltérés oka – az erdélyi magyar survey-hagyományokon túl – az, hogy így vált lehetővé az adatbázisnak a magyar népszámlálási populációhoz történő súlyozása.) Ez a felmérés – a 2002. évi romániai népszámlálási szabályozásnak megfelelően – nem engedett meg többes kötődést.

Az önbesoroláson túl mindkét adatbázisban rendelkezésünkre áll külső, kérdezőbiztosi minősítés is. A terepmunka előkészítése során ugyanis megkértük a kérdezőbiztosokat, hogy utólag, a kérdés körülményeit rögzítő külön lapon adják meg: „Megítélésed szerint a válaszdó roma (cigány) származású volt-e?” Az efféle eljárási mód és használhatósága körüli jó évtizedes magyarországi vitákkal és indulatokkal tisztában vagyunk (ld. Ladány–Szelényi 1997, 1998, Havas–Kemény–Kertesi 1998, Kertesi 1998 stb.). Azonban az is tény, hogy a romákra vonatkozó legjelentősebb mennyiségi vizsgálatok során mind Romániában, mind Magyarországon több esetben szóhoz jutott a külső („szakértői”, illetve kérdezőbiztosi) kategorizáció (romániai példák: Zamfir–Zamfir 1992, Preda–Zamfir 1998, Sandu 2005, Magyarországon többek között a Kemény-féle vizsgálatokban, pl. Kemény–Jankó–Lengyel 2004). Mi az idevágó vitában nem szeretnénk igazságot tenni, de úgy véljük, egy érv mindenképpen szól az ilyen kategorizálás mellett: ha valakit romának tartanak, az önbevallástól függetlenül befolyással van arra, hogy a környezete hogyan minősíti, de sok esetben arra is, hogy miként viselkednek vele. A különféle társadalmi intézmények és szereplők ugyanis nem a vállalt, hanem a minősített származás szerint cselekszenek. Így például a legritkábban ér valakit megkülönböztetés a munkaerőpiacon azért, mert az illető magát romának vallja, az esetleges diszkrimináció oka az, hogy mások cigánynak tartják.

A magyarországi mintában a kérdezőbiztosok által romának kategorizált 368 fő 5,6%-os arányt képvisel, az erdélyi magyar nyelvi közösségen belül 9,6%-ot (236 fő).¹ Eredményeink értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy ezek az adatok – mint ahogy a továbbiakban

¹ Mindkét kutatás esetében, néhány esetben a kérdezőbiztosok nem tudták eldönteni, vajon szerintük a válaszdó roma származású volt-e. Ezekben az esetekben a válaszdó önbesorolása alapján döntöttünk.

az egész tanulmány – a 20–45 éves korosztályra, nem pedig a teljes populációra vonatkoznak. Mivel a cigány közösségek koreloszlása sajátos, ezt a hányadot nem lehet kivetíteni a teljes népességre. A 45 évesnél idősebbek körében nyilván lényegesen alacsonyabb, míg a 20 év alattiak között lényegesen magasabb arányt találunk.

Keményék (Kemény–Janky–Lengyel 2004) Magyarországon 2003-ban az 1 évesek korcsoportjában 15%-ra, a 6 évesekében pedig 11%-ra becsülték a romák hányadát, a teljes népességre vonatkozóan 6%-ot adtak meg. A 20–45 éves korosztályra vonatkozó aránybecslésük szinte teljesen megegyezik az általunk mért adattal.

Erdélyben a magyar nyelvi közösség méretére vonatkozó mérések mindmáig nem folytak, az eddigi kutatások² látómezejébe csak azok a magyar nyelvű romák kerültek be, akik magukat magyar nemzetiségűnek is vallották, amely csoport – mint majd látni fogjuk – az érintetteknek mintegy bő felét teszik ki csupán. Ha magyarországival azonos belső korstruktúrát feltételezünk az erdélyi magyar nyelvű romák esetében, akkor a teljes erdélyi magyar nyelvi közösség legalább egytizede roma származású lehet. Mivel a magyar nyelvi közösség létszáma meghaladja a népszámlálási populációt, így Erdélyben körülbelül 150 ezerre taksálható a magyar ajkú (illetve magyarul is jól beszélő) romák száma.³ Erdélyre vonatkozóan a környezet által romának tartott csoport nagyságáról sokkal pontatlanabb becslések⁴ állnak rendelkezésre, mint Magyarország esetében. Így adataink alapján már egyáltalán nem merjük számszerűsíteni, hogy az erdélyi romák mekkora hányada tekinthető a magyar nyelvi közösség részének.

A romának minősített magyarországi válaszadók 31%-a jelölte meg saját nemzetiségként a cigányt/romát, egy másik 31% vallotta magát magyar származású romának, 38% pedig magyarnak. Ezek az arányok meglehetősen pontossággal egyeznek Keményék 2003-ra, de nem csak erre a korcsoportra vonatkozó adataival,⁵ és megerősítik azt a megfigyelést, hogy a rendszerváltás óta Magyarországon a környezete által romának tartott emberek egyre inkább vállalják roma identitásukat, csökken köztük a magukat kizárólag magyaroknak vallók hányada.

Erdélyben a magyar ajkú romák szintén 31%-a vallotta magát a legutóbbi népszámlálás során cigány/roma nemzetiségűnek, 10% romának, 57% pedig magyarnak. Mivel korábbi adataink nincsenek, a népszámlálási adatok alapján fogalmazhatunk meg néhány következtetést. Egyfelől egyértelműnek tűnik, hogy Románia szintjén az 1966-os népszámlálás óta a magukat cigánynak/romának valló egyének és csoportok száma növekszik, Ez a trend azon-

² Egyedüli kivételként megemlíthetjük a Balázs Ferenc Intézet által 2001/2002-ben készített ún. „kedvezménytörvény-kutatást”, amelynek volt egy magyarul beszélő, de „romáknak minősíthető” (?) személyekre kiterjedő almintája. Ez az almintá azonban semmilyen populációt sem reprezentál, arról maguk a készítői is azt írták, hogy „nem törekedhettünk az erdélyi romák reprezentatív mintájának kialakítására” (lásd Örkény–Sik–Simonovits 2002).

³ Természetesen lényegesen több, magyarul valamennyire beszélő roma él Erdélyben. Jelen survey szempontjából a magyar nyelvi közösség határát azoknál húztuk meg, akikkel a kérdőívet magyar nyelven ki lehetett tölteni. Ez egy – mint majd látni fogjuk – meglehetősen alacsonyan iskolázott közösségnél igen erős korlát lehetett.

⁴ A 2002-es népszámláláskor Erdély területén 246-ezren vallották magukat a roma nemzetiségűnek. A Marian Preda és Cătălin Zamfir (2002) által 1998-ban végzett *Romii în România* (Romák Romániában) c. vizsgálat a cigányok romániai számát 1,5 millióra teszi, ennek a fele él Erdélyben. Az Inclusion 2007 önkormányzatok szintjén végzett felmérése alapján is az becsülhető, hogy a legalább 1,5 millió roma fele él Erdélyben. Erről a vizsgálatról lásd Fleck–Rughiniş (2007).

⁵ Cigány, beás: 32%, magyar cigány: 30%, magyar 38%.

ban a magyar-roma relációban bekövetkezett auto-identifikációs váltás esetében nem ennyire egyértelmű. Az 1977-es, illetve az 1992-es népszámlálás a korábbihoz képest a magyar (lásd Varga 2002), a 2002-es viszont a cigány kategória kárára történő nemzetiségváltást regisztrált. Érdeemes kiemelni, hogy a székelyföldi Hargita és Kovászna megyékben a magyar nyelvű romák döntő (és növekvő) hányada vallotta magát magyarnak. Kovászna megyében, ahol becslések szerint (lásd Kiss 2009) a megye lakosságának 12–15 százaléka roma, a népszámlálási regisztrációban tükröződő disszimilációs folyamatokban elsősorban a megye nyugati peremén élő román anyanyelvű (magukat korábban romának, most romának valló) cigány csoportok érintettek tömegesen. Hargita megyében pedig a 2002-es népszámlálás sok olyan településen mutatott ki a 10 évvel ezelőtti állapothoz képest jóval kevesebb romát, ahol – mint más forrásból tudjuk – a romának tekintettek közössége számban jelentősen gyarapodott, tehát itt disszimilációs trend nem látható. Ezzel szemben Szatmárban és Bihar megye északi, zömében magyar lakta településeinek a népszámlálások szerint a magyar nyelvű és kötődésű romák növekvő számban vallják magukat romának/cigánynak (lásd Gyurgyík–Kiss 2009).

Az antropológiai tereptanulmányok alapján sem bontakozik ki egyértelmű kép, de a magyarok lakta nem székelyföldi településekről több olyan leírás született, amely a magyar identitáskomponensnek a roma közösségen belüli háttérbe szorulásáról számol be (Toma 2008, Iorga 2009).

Demográfiai háttértényezők

Adataink, mint azt már tisztáztuk, két – bár viszonylag nagy méretű – általános, nem csak romákra kiterjedő felvétel roma válaszadói almintájából származnak. Ebből következően vizsgálati alanyaink köre meglehetősen szűk, a két országból együttesen mintegy 600 fő alkotja. Az alacsony elemszám nagymértékben korlátozza az elemzési lehetőségeket. Mivel azonban az erdélyi magyar roma közösségről szinte semmilyen számszerű ismeretünk nincs, úgy véljük, minden korlátozottsága ellenére érdemes néhány alapeloszlást bemutatni.

Az összehasonlításban mindig négy csoport adatait fogjuk prezentálni: a teljes magyarországi mintát, a teljes erdélyi mintát, a magyarországi romák és az erdélyi romák almintáját. Az utóbbi két csoport tagjai tehát részét képezik az előbbi két csoportnak is. Ezzel a megoldással azt szeretnénk volna érzékeltetni, hogy elemzésünkben nem a „romákat” vetjük össze a „magyarokkal”, hanem arra keressük a választ, hogy a románok tartott társadalmi csoportok tagjainak vannak-e sajátos társadalmi jellemzőik a két magyar nyelvi közösségen belül.

Családi állapot, párkapcsolati helyzet

A romák mindkét országban átlag feletti arányban élnek élettársi kapcsolatban, illetve átlag alatti arányban ún. látogató párkapcsolatban. (Ez utóbbi olyan párkapcsolat, amelyben a partnerek nem élnek közös háztartásban.) Ez a két jelenség szorosan összefügg egymással: a romák első partnerkapcsolatukat nemcsak fiatalabb korban kötik, hanem jellemzően sokkal hamarabb össze is költöznek a párok. A teljes közösségeket tekintve viszont nem csak a párkapcsolat későbbi létesítése az elterjedtebb változat, de az is gyakoribb jelenség, hogy a fiatalok, noha párkapcsolatot tartanak fenn, nem költöznek össze, akár a 20-as éveik közepéig. Így bár a romák között valamivel magasabb a párkapcsolatot fenntartók aránya is, a lényeges különbség abban van, hogy ők inkább, és főképp korábban választják az együttélésen alapuló párkapcsolatot.

A romák házassági szokásairól, illetve arról a körülményről, hogy számukra más a hivatalos házasság társadalmi jelentése, sok tereptanulmány olvasható (Durst 2001, Surdu 2004, Scheffel 2005). Az a tény, hogy az élettársi kapcsolatnak a romák körében a teljes nyelvi közösséghez képest Erdélyben nagyobb a relatív súlya, mint Magyarországon, az a két ország, és nem roma polgáraik a két ország közötti különbségre vezethető vissza. A 20–45 romáknak ugyanis mindkét országban mintegy negyede él élettársi, fele házastársi kapcsolatban. Arról pedig, hogy mivel magyarázható az élettársi kapcsolatok eltérő elterjedtsége a két országban, jelen kutatási jelentés más fejezeteiben már részletesen volt szó.

1. táblázat. A párkapcsolati formák aránya (%)

<i>Párkapcsolati forma</i>	<i>Magyarországi romák</i>	<i>Teljes Magyarország</i>	<i>Erdélyi magyar romák</i>	<i>Teljes erdélyi magyar közösség</i>
Házasság	50	46	49	57
Élettársi kapcsolat	22	15	26	8
Külön élők partnersége	3	8	5	13
Nincs partner	26	32	20	22
Esetszám	367	6185	235	2474

Felekezeti hovatartozás

A roma közösségek felekezeti megoszlása – más társadalmi jellemzőkhöz viszonyítva – mindkét közösség esetében közelebb áll az össztársadalmi átlaghoz. Magyarországon a romák többsége katolikus (57% római katolikus, 4% görög katolikus), hányaduk valamivel felette van a társadalmi átlagnak. Szintén meghaladja a társadalmi átlagot a kis neoprotesztáns felekezetekhez (pl. Hit Gyülekezete) tartozók képviselése (5%), míg a felekezethez nem tartozóké annál alacsonyabb (15%, az országos 22%-kal szemben).

Erdélyben – etnikumtól függetlenül – szinte elképzelhetetlennek tűnik, hogy valaki ne tartozzék felekezethez (az ilyen választ adók aránya nem érte el az 1%-ot). A magyarországival közös vonás, hogy a katolikus (42%) és a kis neoprotesztáns felekezetek (11%) Erdélyben is átlag

feletti arányban vonzzák a romákat. Az erdélyi magyar ajkú romák között átlag feletti még az ortodoxok (8%) és az unitáriusok (7%) hányada is, míg a reformátusoké elmarad attól.⁶

Vallásosság

Erdélyben a teljes magyar közösség, illetve a romák vallásosságának mértéke nem tér el. A magát vallásosnak, az „egyház tanítását követő”-nek mondók hányada bő egyharmad, míg a többség a „maga módján vallásos”, a nem vallásosak aránya pedig elhanyagolható. Magyarországon viszont a romák karakteresen vallásosabbak, mint a teljes népesség. A nem vallásosak aránya körükben 21%, szemben a teljes társadalomban mutatkozó 31%-kal.

2. táblázat. A vallásosság formái a roma és a teljes népességben (%)

<i>A vallásosság formája</i>	<i>Magyarországi romák</i>	<i>Teljes Magyarország</i>	<i>Erdélyi magyar romák</i>	<i>Teljes erdélyi magyar közösség</i>
Az egyház tanítása szerint vallásos	11	9	34	35
A maga módján vallásos	60	56	55	58
Nem tudja, vallásos-e vagy sem	8	4	7	4
Nem vallásos	21	31	5	3

Termékenység

A született gyermekek száma

Egy 20–45 éves korosztályra vonatkozó keresztmetszeti kérdőíves vizsgálatból a befejezett, de a teljes termékenységre vonatkozó következtetéseket is igen nehezen lehet levonni. Annyi egészen bizonyos, hogy – ebben a korcsoportban – a romák mind eddigi, mind tervezett befejezett termékenysége messze átlag feletti. Miközben a válaszadók 55–56%-a gyermektelen (ne feledjük, 20–45 évesekről van szó), a romák körében ez az arány Magyarországon csupán 21, Erdélyben 29%. A három vagy több gyermeket vállalók aránya mindkét országban egytized körül van, a magyarországi romák között viszont 43%, az erdélyiek esetében 29%. Mint azt a korábbi fejezetekben már részletesen kifejtettük, az erdélyi magyar nyelvi közösség gyermekvállalási kedve összességében hasonló, bár valamivel alacsonyabb, mint a magyarországi népességé. (Az eltérés oka elsősorban a gyermektelenek Magyarországon mindmáig igen alacsony arányában, másfelől pont a romák eltérő termékenységben keresendő.)

A romák termékenysége azonban a két országban jelentősen különbözik – az átlagtól való eltérés Magyarországon lényegesen nagyobb, mint Erdélyben. Míg a 20–45 éves romák-

⁶ Mindez azzal is összefügg, hogy a tömbben élő magyarok között nagyobb arányt képviselnek a katolikusok, szemben a „szórvány-magyarok” között erősen felülreprezentált reformátusokkal. Ennek következtében a dominánsan magyar közegben élő (és ennek következtében magyarul is beszélő) romák többsége katolikus közösségben él.

nak a kérdezésig vállalt átlagos gyermekszáma Magyarországon 2,17, addig Erdélyben 1,85. Ez nagyon meglepő eredmény, amennyiben az általánosan érvényesülő modernizációs folyamattal kívánjuk magyarázni az átlagostól elütő termékenységi magatartásukat. Ezek a számok nem egyeztethetők össze azzal a nézettel, hogy Magyarország előrébb tartana abban a folyamatban, amelyben a modernizálódás egyik jellemzője a termékenységcsökkenés.

Ugyanakkor például az UNDP (Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja) 2002-es kelet-európai összehasonlító felméréséből (lásd Bernát–Páthy-Dencső 2009) származó adatok mintha alátámasztanák ezt az eredményt. E szerint a romániai romák háztartásnagysága kisebb, illetve a 15–20 évesek korcsoportjába tartozó házások aránya alacsonyabb, mint Magyarországon. Mi húzódnak meg a magyarországi romák különösen magas termékenysége mögött?

Erre vonatkozóan a kutatók két tendenciára szoktak rámutatni. A Kemény-féle vizsgálatok adatai alapján úgy tűnik, hogy a magyarországi romák termékenységének mérséklődése folytatódott a rendszerváltás után is: „a rendszerváltást követő évtizedben is tovább csökkent a cigányok gyermekvállalási hajlandósága.” (Kemény 2004) Itt azonban egyetlen surveyből levont következtetésről van szó, és az adatok másodelemzése arra utal, hogy felvétel során reprezentációs problémák merülhettek fel (lásd Hablicsek 2007. 25. oldaltól).

Ezzel szemben egyes települések teljes körű születési adataira építő vizsgálatok sora (pl. Durst 2001) mutatott rá arra, hogy a szegregált körülmények között élő romák termékenysége a '90-es évek során erőteljesen megugrott, jellemzően azért, mert az érintettek korábbra hozták első gyermekük vállalását. Néhányan (Gyenei 1998, Lengyel 2003) úgy vélelmezték, hogy ez a növekedés azzal lehet összefüggésben, hogy a munkavállalási lehetőségek leépülése nyomán a romák körében felértékelődött a családtámogatási és szociálpolitikai támogatási rendszer jelentősége. Így a gyermekvállalás – a hozzá kapcsolódó juttatások folytán – „rentábilissá” válik, ez pedig néhány roma közösségben jól kimutathatóan „demográfia robbanás-hoz” vezetett. Ezek a következtetések települési szinten teljes körű adatgyűjtésen alapulnak, megbízhatónak tűnnek, ugyanakkor igencsak kérdéses, hogy lehet-e néhány település viszonyaiból általános következtetéseket levonni. Mi magunk a váratlan eredmény magyarázatára kétféle feltételezéssel élünk.

Egyfelől plauzibilis állítás, hogy ha nem is kevésbé mély, de más jellegű a társadalmi szakadék az erdélyi és a magyarországi romák és a teljes közösség között, és ennek a jele, „indikátora” a csekélyebb termékenységbeli különbség. Ez a hipotézis nem mond ellent a szakirodalomnak. Ladányi és Szelényi (2002) a kelet-európai szegénységet vizsgáló összehasonlító kutatásában arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon a romák jelentős része elkülönülő, erősen etnicizált underclass réteget alkot, szemben Romániával, „ahol a romák többségének helyzete leginkább egy etnikailag nem különösebben meghatározott lower class pozícióval írható le.” Igaz, ezt a következtetést a teljes romániai cigány közösségre vonatkoztatták, a minta nagysága nem tette lehetővé a magyar nyelvű közösség elkülönített vizsgálatát. Egy nemrég megjelent válogatás, amelynek alapanyaga az Inclusion 2007 c. kutatás, 36 romániai cigány közösségben készült esettanulmányt dolgoz fel, szintén Szelényiék következte-

téseit támasztva alá. A cigány és nem cigány közösség közötti társadalmi távolság szűkebb volta nagyrészt annak tudható be, hogy a múlt rendszerben a cigányokat és „paraszti” közösségeket összekötő hagyományos gazdasági hálózatok sok helyen fennmaradtak (Kiss–Fosztó–Fleck szerk. 2009).⁷ Ezek – az aszimmetrikus reláció ellenére – közegül szolgáltak arra is, hogy az (alsó)középosztály termékenységi mintáit a roma közösségek átvehessék. Ezzel szemben Magyarországon a szegregálódó romák társadalom alatti társadalomként működve, külső kapcsolatok híján nem kapnak ilyen impulzust.

Az eltérő termékenységi magatartás másik lehetséges magyarázó tényezője a család-támogatási és szociálpolitikai rendszerben mutatkozó különbség. Romániában – legalábbis adatfelvételünk idejéig – hiányoztak az olyan szociál- vagy családpolitikai juttatások, amelyek fokozhatták volna a romák szülőkedvét, sőt bizonyos intézkedések, úgy tűnik, mintha kifejezetten a középosztályhoz tartozó családok gyermekvállalását ösztönöznék.⁸

3. táblázat. A gyermekszám megoszlása a romák és a teljes népesség körében (%)

Gyermekszám	Magyarországi romák	Teljes Magyarország	Erdélyi magyar romák	Teljes erdélyi magyar közösség
0	21	44	29	43
1	18	20	16	24
2	19	25	25	26
3	22	8	11	4
4	12	2	7	2
5	6	1	6	1
6+	3	0	5	1
Esetszám	368	6183	235	2489
Átlag	2,17	1,10	1,85	1,02

Az első gyermekvállalás idején betöltött életkor

Az eltérő termékenységi magatartás elsődleges megjelenési formája az első gyermek vállalásakor betöltött átlagos életkorban mutatkozó különbség. A rendelkezésünkre álló keresztmetszeti adatállományokból módszertanilag bonyolult feladat a számítások elvégzése. Mi erre a célra a Kaplan–Mayer-féle becselőmodelleket alkalmaztuk. Ezek annak felmérésére alkalmasak, hogy az adott csoporthoz tartozók többségének hány éves korára születik meg az első gyermeke.

Az eredmények jól mutatják, hogy a magyarországi romák az erdélyi magyar romákhoz viszonyítva jellemzően fiatalabb korban vállalják első gyermeküket, a különbség a két csoport között a nőknél két, a férfiaknál négy év. Magyarország és az erdélyi magyarság viszonylatában összességében fordított reláció figyelhető meg.

⁷ A csíkszeredai KAM (Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) a kétezres évek elején 8 székellyföldi településen végzett roma témájú kutatást. Vizsgálatuk szintén azt állapította meg, hogy sok helyen (bár alá-fölrendeltségi viszonyban) működik a romák és nem romák viszonyát szabályozó és a romák gazdasági stratégiáit is meghatározó informális szokásrend (Biró et al. 2002).

⁸ A legjelentősebb ösztönzőt, a gyermeknevelési szabadságot azok a nők vehetik igénybe, akik a szülést megelőzően munkahellyel rendelkeztek.

4. táblázat. Az első gyermek vállalásakor betöltött becsült átlagos életkor (év)

Nem	Magyarországi romák	Teljes Magyarország	Erdélyi magyar romák	Teljes erdélyi magyar közösség
Férfiak	23	30	27	29
Nők	20	25	22	24

Tervezett befejezett gyermekszám

A tervezett befejezett gyermekszám olyan demográfiai mutató, amely a tényadatokat (az eddig született gyermekek számát) és a terveket (a még vállalni kívánt gyermekek számát) kombinálja. Noha tudjuk, hogy a mutató használhatóságát, pontosabban a tényleges termékenységet előrejelző voltát igen sokan kétségbe vonják, jelen esetben mégis érdemes tartjuk bemutatni az idevágó eredményeinket. Ezek ugyanis azt jelzik, hogy a két roma közösség tényleges termékenységében mutatkozó különbségnél lényegesen kisebb a tervezett befejezett termékenység eltérése: ez az erdélyi romák esetében 2,6, a magyarországiaknál 2,7. Míg a 3–5 gyermeket tervezők hányada Magyarországon nagyobb lényegesen, addig Erdélyben az 1–2, illetve a 6 vagy több gyermeket tervezőké. Az adatok szintén arra utalnak, hogy a megfigyelt termékenység különbsége elsősorban a más-más időzítésre vezethető vissza: a magyarországi romák korábban vállalják első gyermeküket, de összességében nem kívánnak sokkal több gyermeket, mind Erdélyben. Így akár az is feltehető, hogy a termékenységben mutatkozó különbség csupán az eltérő időzítésből eredő látszat. Az adatok értelmezésekor ugyanakkor szem előtt kell tartani azt a sokat vitatott, de azért általában érvényesülő demográfiai szabályszerűséget, hogy az első gyermek vállalásakor betöltött életkor érdemi összefüggést mutat a később előálló teljes gyermekszámmal, azaz minél fiatalabban veszi magára valaki a szülői szerepet, várhatóan annál több gyermeket vállal majd. A tényleges befejezett termékenységet tekintve tehát nagyobb különbségekkel számolhatunk, mint amely itt a tervek szintjén megjelent, bár valószínűleg annál kisebbel, mint a ami keresztmetszeti adatokból következne.

5. táblázat. A tervezett befejezett gyermekszám megoszlása (%)

Tervezett befejezett gyermekszám	Magyarországi romák	Teljes Magyarország	Erdélyi magyar romák	Teljes erdélyi magyar közösség
0	6	7	7	11
1	13	17	17	15
2	32	54	36	53
3	24	17	16	15
4	15	6	11	3
5	8	1	4	1
6+	3	0	8	1
Esetszám	358	5954	231	2457
Átlag	2,70	1,99	2,60	1,95

Társadalmi helyzet

Iskolai végzettség

Az iskolázottságot tekintve a két roma csoport között fundamentális a különbség. Míg Magyarországon – ne feledjük, a 20–45 éves korosztályról van szó – a romák csaknem négyötöde elvégezte az általános iskolát, addig Erdélyben minden másodiknak ennél alacsonyabb a végzettsége. Ezek az adatok arra utalnak, hogy az egyébként jónak semmiképpen nem mondható magyarországi képzettségi helyzetnél is rosszabb az erdélyi romák ez irányú pozíciója, amennyiben a fiatalok többsége semmiféle formális iskolai végzettséget nem szerez.

6. táblázat. Az iskolai végzettségi arányok a roma és a teljes népesség esetében (%)

<i>Végzettség</i>	<i>Magyarországi romák</i>	<i>Teljes Magyarország</i>	<i>Erdélyi magyar romák</i>	<i>Teljes erdélyi magyar közösség</i>
Kevesebb mint 8 osztály	19	2	51	6
8 osztály	53	12	24	12
Érettségít nem adó közép fok	20	33	18	22
Érettségi	7	35	4	48
Felsőfok	1	19	3	11
Esetszám	367	6185	234	2470

Szegénység, társadalmi depriváció

A romák szegénységének mértékét néhány egyszerű vagyontárgy birtoklásának aránya alapján hasonlítottuk össze, továbbá a kutatási jelentés társadalmi rétegződéssel foglalkozó fejezetében használt mutató (alapvető tartós javakkal való ellátottság) szerinti eloszlást vizsgáltunk meg. A jövedelmi kérdésre adott válaszokkal nem foglalkoztunk, egyfelől azért, mert nagy az adathiány, másfelől azért, mert véleményünk szerint a pénzjövdelem önbevalláson alapuló felmérése a társadalom alsóbb rétegeiben (ahová a romák jelentős arányban tartoznak) nem igazán hoz megbízható eredményt.

A roma közösségek anyagi viszonyai mindkét országban igen rosszak, de megállapítható, hogy az erdélyi magyar ajkú romáké még inkább, mint a magyarországiaké. A teljes nyelvi közösségek és a romák közötti különbség relatív mértéke Magyarországon és Erdélyben hasonló.

7. táblázat. A deprivációs mutatók előfordulásának arányai (%)

<i>Deprivációs mutató</i>	<i>Magyarországi romák</i>	<i>Teljes Magyarország</i>	<i>Erdélyi magyar romák</i>	<i>Teljes erdélyi magyar közösség</i>
Nélkülöznek és/vagy nincs WC a lakásban	39	7	81	32
Nélkülöznek vagy hónapról hónapra élnek	48	15	60	20
Van mindenkinek saját szobája	39	66	18	56
Van autó a háztartásban	27	63	9	45
Van-e automata mosógép	35	84	14	68
Havonta félretesz pénzt	17	44	14	40
Alapvető tartós javakkal való ellátottság (0–4, átlag)	1,5	3,1	1,1	2,6
Esetszám	367	6185	234	2470

Aktivitás, munkaerő-piaci helyzet

A társadalmi kirekesztődés szempontjából meghatározó jelentőségű a munkaerő-piaci pozíció. Ezt három indikátorral vizsgáltuk. Felmértük, hogy (1) magának a megkérdezettnek van-e hagyományos (alkalmazotti vagy önálló) munkaviszonya; (2) végez-e akármilyen (hivatalos vagy nem hivatalos) pénzkereső tevékenységet; (3) van-e a megkérdezett háztartásában olyan személy, aki a hagyományos munkaerőpiac szereplője. Az eredmények különösen rosszak: a romáknak alkalmazotti vagy vállalkozói státusa a társadalmi átlag felét sem elérő hányadban van. A két közösség között annyi eltérés fedezhető fel, hogy az erdélyi romák között magasabb „a munkapiachoz nem szokásos módon kötődök” aránya (16%), mint a magyarországiaknak (11%).

8. táblázat. A megkérdezett és háztartása munkaerő-piaci pozíciója szerinti megoszlás(%)

<i>Munkaerő-piaci pozíció</i>	<i>Magyarországi romák</i>	<i>Teljes Magyarország</i>	<i>Erdélyi magyar romák</i>	<i>Teljes erdélyi magyar közösség</i>
Alkalmazott vagy vállalkozó	29	67	28	61
Végez pénzkereső tevékenységet	40	72	44	67
A háztartásban van alkalmazott vagy vállalkozó	48	88	42	81
Esetszám	367	6185	234	2470

Mind az iskolázottságban mutatkozó súlyos elmaradottság, mind a nem hagyományos munkapiachoz való erősebb kötődés alátámasztja azt a korábban felvetett hipotézisünket, hogy a romák és nem romák között húzódo törésvonalnak más-más a jellege a két társadalomban.

Aggodalmak

Egy korábbi tanulmányunkban (Kapitány 2002) már felhívtuk a figyelmet arra, hogy a magyarországi cigányság bizonyos szubjektív jelzőszámokat – nem anyagi jellegű aggodalmak, elmagányosodás – tekintve sokkal kevésbé különbözik a társadalmi átlagtól, mint objektív életkörülményeiben. Jelen tanulmányunk kereteit meghaladná ezeknek a szubjektív indikátoroknak a részletes ismertetése, így csak jelzésszerűen foglalkozunk azzal, hogy ez a némileg meglepő jelenség csupán magyarországi sajátosság vagy Erdélyben is megfigyelhető. Az eredmények arra utalnak, hogy a két nyelvi közösségen belül a romák helyzete ebben a vonatkozásban is nagyon hasonló. Ennek ismeretében a jövőben mindenképpen érdemes lesz keresni e furcsa, de nem kizárólagosan Magyarországon előforduló ellentmondás magyarázatát.

9. táblázat. Az aggódók aránya a romák és a teljes népesség körében (%)

<i>Az aggodás tárgya</i>	<i>Magyarországi romák</i>	<i>Teljes Magyarország</i>	<i>Erdélyi magyar romák</i>	<i>Teljes erdélyi magyar közösség</i>
Háború, atomkatasztrófa	38	26	45	33
A környezeti állapot romlása	37	43	42	46
A közbiztonság romlása	36	37	29	28
Esetszám	367	6185	234	2470

Összefoglaló

Mind a magyarországi, mind az erdélyi adatfelvétel a teljes magyar nyelvű közösségre irányult. Ez a körülmény korlátozta lehetőségeinket, amikor elemzésünket a romákra szűkítettük. Az alacsony esetszám miatt csupán néhány keresztábra elkészítésére nyílt lehetőségünk. Mindazonáltal az erdélyi és a magyarországi magyar nyelvű romák összehasonlításából levonható néhány óvatos következtetés.

Erdélyben a magyar nyelvi közösségen belül a romák aránya jóval magasabb, mint Magyarországon, ebből azonban nem feltétlenül következik, hogy Erdély területén ennyivel erősebb lenne a roma jelenlét. Szemben Magyarországgal, Erdély olyan vegyes etnikumú és többnyelvű közeg, ahol a romák számottevő hányada egyszerre több nyelvi közösséghez is kapcsolódik. Ugyan nem állnak rendelkezésünkre idősorok, a népszámlálási adatok alapján megkockáztatjuk azt a hipotézist, hogy az utóbbi évtizedekben a Székelyföldön kívüli területeken a roma közösségek magyar identitáseleme gyengült.

Az adatokból levonható legérdekesebb következtetés, hogy bizonyos aspektusokból Erdélyben kisebbnek vagy inkább más jellegűnek tűnik a romák és a teljes magyar nyelvi közösség közötti társadalmi távolság. Első ilyen mutatónk a vallásosság volt. Míg Magyarországon a romák jóval vallásosabbnak mutatkoztak az átlagosnál, Erdélyben az átlaghoz simulnak. Ennél meglepőbb és érdekesebb volt, hogy (a 20–45 év közöttiek mintája szerint) a megszületett gyermekek számát illetően a magyar nyelvű erdélyiek és a romák közötti kü-

lönbség jóval kisebb volt, mint a teljes magyarországi népesség és a romák esetében. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar nyelvű erdélyi romák átlagos gyermekszám ma lényegesen alacsonyabb, mint a magyarországi romáké (1,85 vs. 2,17). Az okok egyike egyértelműen az, hogy az erdélyi romák később vállalnak gyereket, mint a magyarországiak. A teljes kívánt gyermekszám azonban alig tér el (2,6 vs. 2,7). A társadalmi-gazdasági helyzetre vonatkozó mutatók alapján egyértelmű, hogy az erdélyi romák (hasonlóan a teljes erdélyi magyar közösséghez) abszolút értelemben rosszabbul állnak a magyarországiaknál, a társadalom egészéhez viszonyított lemaradásuk (a relatív különbség) azonban nem nagyobb.

Az a megállapításunk, hogy a vizsgált demográfiai dimenziók szerint az erdélyi romák és/vagy a teljes magyar nyelvi közösség közötti különbség kisebb más jellegű, egybecseng a Szelényi Iván által vezetett, több országra kiterjedő, a szegénység és az etnicitás kapcsolatát vizsgáló kutatás eredményeivel. Szelényiék szerint a szegénység etnicizálódása (vagyis egy lakóhelyileg szegregált roma underclass kialakulása) a vizsgáltak közül elsősorban Magyarországra volt jellemző, míg Romániában a romák társadalmi pozíciója inkább az alsó osztály vagy az alsó kaszt ideáltípusával írható le. Ennek és ennek nyomán a reprodukív viselkedésben (is) megmutatkozó kisebb távolságnak egyik oka lehet, hogy Romániában – így a magyar lakta vidékeken is – sok helyen fennmaradtak a romák és nem romák közötti hagyományos gazdasági kapcsolatok (Bodó szerk. 2002, Kiss–Fosztó–Fleck 2009). Több esettanulmány rámutatott, hogy az underclass-jelenség fellépésének egyik járulékos eleme a reprodukciós szokások megváltozása, amelynek során az első gyermek vállalásának időpontja (a korábbi generációkhoz képest) korábbra kerül, miközben a teljes társadalomban ezzel ellenétes folyamatok zajlanak le (Durst 2001, Scheffel 2006).

Irodalom

- Bernát Anikó–Páthy-Dencső Blanka (2009): A roma nők helyzete kelet-európai összehasonlításban az ezredforduló után in.: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné (szerk.): Szerepváltozások 2009. Társ. 2009. 165–176.
- Bíró A. Zoltán–Oláh Sándor (2002): Helykeresők. Roma népesség a székelyföldi településeken. Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó – KAM, 13–47.
- Bodó Julianna (szerk.) (2002): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó – KAM.
- Durst Judit (2002): „Nekem az az élet, a gyerekek”. Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. In: Századvég 2001/3 71–92.
- Fleck, G.–Rughiniş, C. (2008): *Vino mai aproape. Incluziunea și excluziunea romilor în societatea românească de azi*. Bucureşti, Human Dynamics .
- Gyermei Márta (1998): A „stratégiai gyerek”. Népszabadság, 1998. november 14.
- Gyurgyik László–Kiss Tamás (2009). *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Budapest, EÖKIK.
- Hablicsek László (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. In: Demográfia, 2007. 50. évf. 1. szám 7–54.

- Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Kritika, 1998. március.
- Iorga, A. (2009): Comunitatea romilor din Coltău: între lupta pentru identitate și accesul la locuire. In: Kiss Tamás–Fosztó László–Fleck Gábor (szerk.): Comunități fragmentate. Studii de caz asupra romilor din România. ISPMN. Cluj-Napoca.
- Kapitány Balázs (2002): A cigányság életkörülményei. In.: Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. KSH-NKI Műhelytanulmányok. 121–129.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. In: Demográfia 2004/3–4. 335–346.
- Kemény István–Jankó Béla–Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat, Budapest, 2004.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. In: Replika 29. 1998. március. 20–222.
- Kiss Tamás (2009): Categorizare etnică și statut social la Valea Crișului. In: Kiss Tamás–Fosztó László–Fleck Gábor (szerk.): Comunități fragmentate. Studii de caz asupra romilor din România. ISPMN, Cluj-Napoca 2009.
- Ladányi János–Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? In: Kritika 1997. december.
- Ladányi János–Szelényi Iván (1998): Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: Kritika 1998. március.
- Ladányi János–Szelényi Iván (2002): Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: Szociológiai Szemle 2002/4. 72–94.
- Lengyel Gabriella (2003): Részletek Tiszavasvári cigányságának népességeiréséből. In: Kisebbségkutatás 2003/2. 316–343.
- Örkény Antal–Sik Endre–Simonovits András (2002): A kutatás és a minta leírása In: Örkény Antal (szerk.): Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont. 2002. 19–25.
- Preda, M.(1998): Cap. 12 Grupuri sociale excluse/ignorate de politicile sociale in Romania. In: Politici sociale în România: 1990–1998. Zamfir, C. (Co-ord.), Ed. Expert, București
- Sandu, D. (2005): *O hartă socială a comunităților de romi. O harta a saraciei comunitare prin sondajul. PROROMI*, București, Banca Mondială.
- Scheffel, D. Z. (2005): *Svinia in black & white: Slovak Roma and their neighbours*. Peterborough, Broadview Press.
- Surdu, M. (2004): Sarcina și căsătoria timpurie în cazul tinerilor roma. *Raport elaborat pentru Centrul Educația 2000*.
- Toma Stăfănia (2008): Roma/Gypsies and Education in a Multiethnic Community in Romania. ISPMN – Working Papers in Romanian Minority Studies.
- Varga E. Árpád (2002): Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. In: Regio. 2002.
- Zamfir, C.– Preda, M. (szerk.) (2002): *Romii in România*. București, Editura Expert.
- Zamfir, E.–Zamfir, C. (eds.) (1992): *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. București, Editura Alternative.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit – Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)

17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba – Tusnády Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné – Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán – Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János – Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor – Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt – Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán – Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor – Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter – Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczi Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczi Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.

81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László*: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.
- 2006.**
82. *Blaskó Zsuzsa*: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.
83. *Joubert Kálmán (szerk.)*: Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.
- 2007.**
84. *Hablicsek László – Kovács Katalin*: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.
- 2009.**
85. *Illés Sándor (szerk.)*: Magyarország vonzásában.

MŰHELYTANULMÁNYOK

- 2002.**
1. *Spéder Zsolt*: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.
- 2003.**
2. *Kapitány Balázs (szerk.)*: Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.
- 2004.**
4. *Kapitány Balázs – Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.
- 2006.**
5. *Kovács Katalin*: Egészség-esélyek.
- 2007.**
6. *Spéder Zsolt – Kapitány Balázs*: Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.
- 2008.**
7. *Monostori Judit*: Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények.